ORTAÖĞRETİM

TARİH 9

DERS KİTABI

Yazar
Sami TÜYSÜZ

Bu kitap, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının **18 Nisan 2019** tarih ve **8** sayılı kararıyla (listenin 53. sırasında) **2019-2020** öğretim yılından itibaren beş yıl süreyle **ders kitabı** olarak kabul edilmiştir.

TUNA
MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.

Bahçekapı Mah. 2460. Sok. No.: 7 06370 Şaşmaz/ANKARA
tel.: (0 312) 278 34 84 belgeç: (0 312) 278 30 46

Haberleşme Adresi

TUNA MATBAACILIK AŞ

Bahçekapı Mah. 2460. Sok. No.: 7 06370 Şaşmaz/ANKARA

tel.: (0 312) 278 34 84 (pbx) belgeç: (0 312) 278 30 46

www.tunamatbaacilik.com.tr

e-posta: tuna@tunamatbaacilik.com.tr

Sertifika No.: 16102

ISBN: 978-975-8198-82-5

Dil Uzmanı

Elif İKAN

Görsel Tasarım Uzmanı

Serkan AVCI

Baskı ve Cilt

TUNA
MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.

tel.: (0 312) 278 34 84 (pbx) belgeç: (0 312) 278 30 46

www.tunamatbaacilik.com.tr

e-posta: tuna@tunamatbaacilik.com.tr

Baskı Yeri ve Yılı

Ankara, 2019

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'şım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

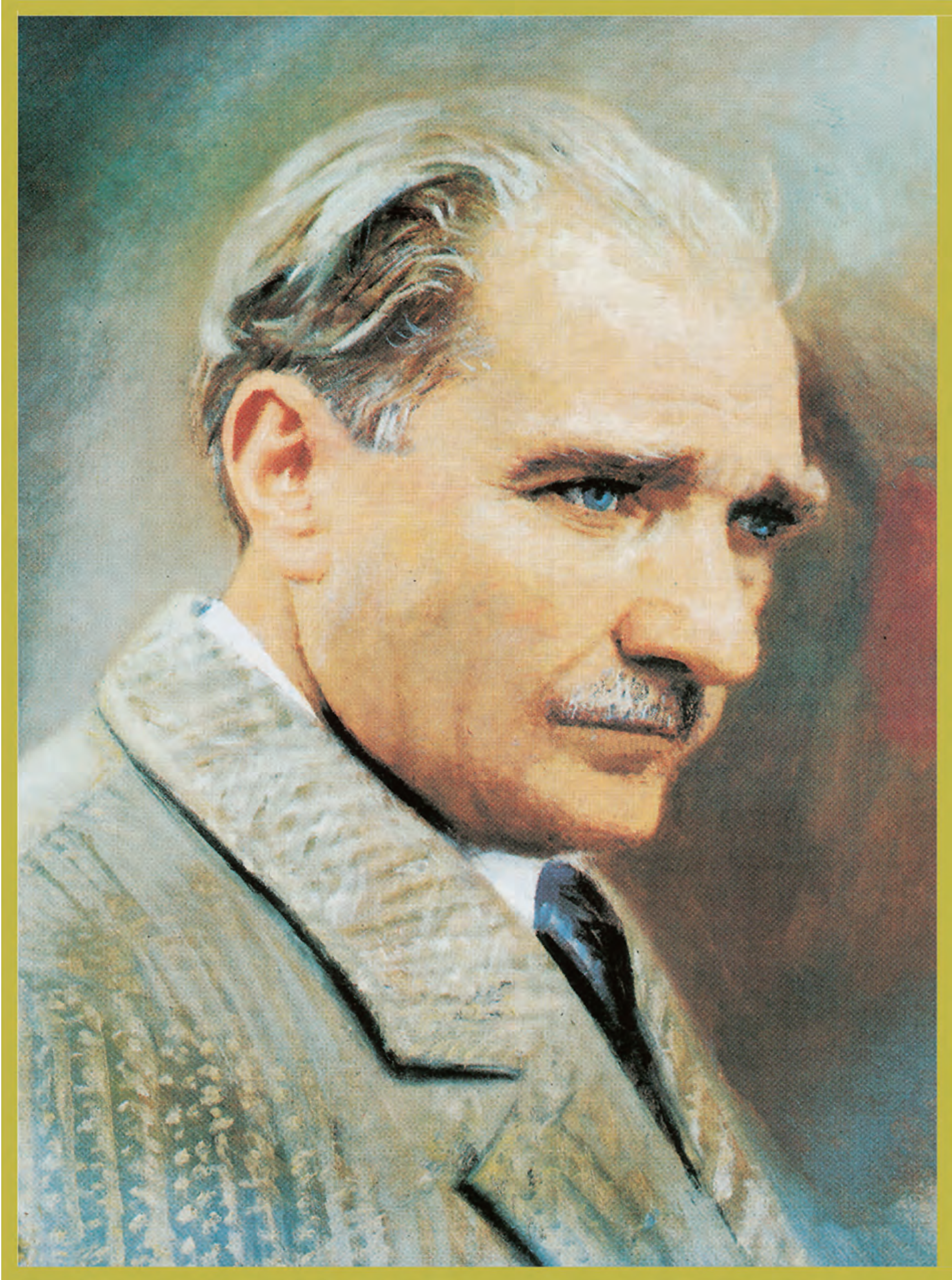
GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

Mustafa Kemal ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

5. ÜNİTE İSLAM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU 135

6. ÜNİTE TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ VE İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİ 179

KİTABIMIZI TANIYALIM

Ünite numarası — **1. ÜNİTE**

TARİH VE ZAMAN — Ünite adı

Ünite ile ilgili görsel

Hititlere ait bronzdan yapılmış bir heykel (Anadolu Medeniyetleri Müzesi / Ankara)

Kavramları Öğrenelim — *Ünitede geçen kavramların verildiği bölüm.*

- Arkeoloji
- Artık yıl
- Çağ
- Kaynak
- Kronoloji
- Milat
- Millî kültür
- Takvim
- Tarih
- Yüzyıl
- Zaman

Hazırlanalım — *Ünitedeki konulara ön hazırlık yapılması amacıyla düzenlenen bölüm.*

1. Tarih biliminin tanımını yapmaya çalışınız.
2. İnsanların niçin tarih öğrenmeleri gerektiği konusundaki görüşlerinizi sınıfınızda arkadaşlarınızla paylaşınız.
3. "Olayları yaşandığı dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak değerlendirme" sözüyle ne anlatılmak istendiğini belirtiniz.
4. Takvimlerin hangi özellikleriyle birbirlerinden ayrıldığını söyleyiniz.

Düşünelim-Söyleyelim

Ana başlıkların altında verilen; konuya ilgi çekmeye, merak uyandırmaya ve konuyla ilgili ön bilgileri harekete geçirmeye yönelik seçilmiş, kısa metinlerin ve soruların yer aldığı bölüm.

Okuyalım

İşlenen konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla anlatım sürecinin ilgili yerlerinde verilen, içeriği pekiştirici ve örneklendirici nitelikte metinlerin bulunduğu bölüm.

Etkinlik

Konuyla ilgili olarak edinilen bilgilerin pekiştirilmesi; yorum yapma, çıkarımda bulunma ve ilişkilendirme becerilerinin geliştirilmesine yönelik hazırlanmış bölüm.

Ana konu metnindeki anlatımlar ile okuma metinleri üzerinde düşünülmesini, çıkarımda bulunulmasını sağlamaya yönelik soruların yer aldığı bölüm.

Bilgi Notu

Anlatımda adı geçen bazı kavramlar, olaylar, yerler, kişiler veya eserler hakkında tanıtıcı bilgilerin verildiği yazar tarafından hazırlanmış bölüm.

ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

Program kazanımlarının hedeflediği bilgi ve becerilerin edinilme durumunun gözlemlenebilmesi ve varsa eksiklerin giderilmesi amacıyla çeşitli ölçme tekniklerine uygun olarak hazırlanmış soruların bulunduğu bölüm.

1. ÜNİTE
TARİH VE ZAMAN

Hititlere ait bronzdan yapılmış bir heykel (Anadolu Medeniyetleri Müzesi / Ankara)

Kavramları Öğrenelim

- Arkeoloji
- Artık yıl
- Çağ
- Kaynak
- Kronoloji
- Milat
- Millî kültür
- Takvim
- Tarih
- Yüzyıl
- Zaman

Hazırlanalım

1. Tarih biliminin tanımını yapmaya çalışınız.

2. İnsanların niçin tarih öğrenmeleri gerektiği konusundaki görüşlerinizi sınıfınızda arkadaşlarınızla paylaşınız.

3. “Olayları yaşandığı dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak değerlendirme” sözüyle ne anlatılmak istendiğini belirtiniz.

4. Takvimlerin hangi özellikleriyle birbirlerinden ayrıldığını söyleyiniz.

A. TARİH BİLİMİ

Düşünelim-Söyleyelim

Tarih, insanın yeryüzünde göründüğü andan itibaren yaptığı ya da düşündüğü her bir izi, artakalan her şeyi içerir.

John Henry Robinson *(Jon Henri Rabinsın)*
Salih Özbaran, Tarih, Tarihçi ve Toplum, s. 71.

Yukarıdaki sözden hareketle tarihin inceleme alanına giren konulara örnekler veriniz.

1. Tarih ve Tarihin Konusu

Okuyalım

Tarihin Tarifi

Çağımız teknik çağıdır. İnsanoğlu, icat ettiği aletler sayesinde uzaya gitmekte, insan eliyle yapılacak işlemler, çok kısa sürelerde bilgisayarlara yaptırılmaktadır. Ama bütün bu gelişmeler, tarihi ihmal edilebilir hâle getirmemekte; aksine çağımızı aynı zamanda "tarihçi kafasıyla düşünme çağı" hâline sokmaktadır.

Tarih, en basit ifadeyle "geçmişin bilimi" olarak tarif edilmiştir. Ancak bu, eksik bir tariftir. Fransız Annales Okulu kurucularından Marc Bloch (Mark Bloh), bu tarifi "zaman içinde insanların ilmi" şekline sokmuştur. Bloch, tarihi bir müşahade ilmi olarak kabul etmiştir. Tarihçi, olayları bizzat görme imkânına sahip değildir. Yani bir fizikçi veya kimyager gibi laboratuvarında müşahade imkânından mahrumdur. Profesör İbrahim Kafesoğlu'nun da işaret ettiği gibi olayları, görenlerin bıraktıkları belgelere dayanarak takip etmek mümkündür.

Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu

Amerikalı tarihçi Turner (Törnır), tarihi "geçmişten bize ulaşan, günümüzde ortaya çıkan tenkitçi ve yorumcu bir anlayışla incelenen kalıntılar" şeklinde tanımlamıştır. Will Durant (Vil Duran) ise tarihi "geçmişte olan hadiseler hakkındaki belgelerin verileri" şeklinde tarif etmiştir.

Tarih, geçmişte insanlar tarafından meydana getirilen olayları bize ulaştırır. Bu nedenle İngiliz tarihçi Edward Halett Carr'a (Edvırd Helıt Kar) göre tarih "tarihçi ile olaylar arasında devamlı bir etkileşim, geçmişle günümüz arasında bitmeyen bir diyalog"tur. Fransız tarihçi Lucien Febvre'in (Lüsyen Febr) ifadesiyle "bugünün açıklanması"dır. Annales Okulu mensuplarından büyük tarihçi Fernand Braudel (Fernan Brodel) de tarih, "geçmişteki, günümüzdeki ve gelecekteki meslekî kabiliyet ve bakış açılarının bir araya gelmesi" olarak görmüştür. Ona göre bugün; dünden, daha evvelden, çok eskilerden kaynaklanmaktadır.

Mübahat Kütükoğlu, Tarih Araştırmalarında Usûl, s. 1,2.

Yukarıdaki metinden hareketle tarihin tanımını yapmaya çalışınız.

Tarih; geçmişte yaşamış insan topluluklarının faaliyetlerini yer ve zaman göstererek, sebep-sonuç ilişkisi içinde belgelere dayalı olarak, nesnel biçimde inceleyip açıklayan bir bilim dalıdır. Tanımından da anlaşılacağı üzere tarihin konusu insandır.

Tarih insanın her türlü düşünüşünü, bu düşünüşlerin eseri olan faaliyetlerini ve bunların sonucunda ortaya çıkan değişimleri inceler. Ayrıca insanların yönlendirdiği gelişmeleri ve toplumların zaman içinde geçirdikleri safhaları açıklığa kavuşturmayı görev edinir. Buna göre tarımsal faaliyetlerden (Görsel 1.1) savaşlara (Görsel 1.2) ve göçlere; devletlerin kurulup yıkılmasından bilim, sanat ve teknolojideki ilerlemelere kadar pek çok olay tarihin konusu içine girer.

Görsel 1.1: *Tarımsal faaliyetler tarihin inceleme alanına giren konulardan biridir (Jean-François Millet).*

Görsel 1.2: *Savaşlar tarihin inceleme alanına giren insan faaliyetlerindendir (Stanislaw Chlebowski).*

Tarih, esas olarak insanın bilinçli faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan eserleri ve değişimleri konu edinmekle birlikte insanın iradesi dışında gelişen olaylarla da ilgilenir. Çünkü depremler, volkanik patlamalar, su baskınları, kuraklık ve salgın hastalıklar gibi olaylar insanlık tarihinin akışını değiştirir. Örneğin bir veba salgını kitlesel ölümlere yol açarak devletlerin askerî, ekonomik açıdan ve nüfus bakımından zayıflamasına yol açabilir. Aynı şekilde deprem veya kuraklık gibi afetler de büyük göç hareketlerine neden olabilir.

Etkinlik

Aşağıdaki metinleri okuyunuz ve bu metinlerde tarihin inceleme alanına giren konulardan hangilerinin yer aldığını söyleyiniz.

Kartaca

Doğu ve Batı Akdeniz'in birleştiği noktada yer alan Kartaca, bu iki bölge arasındaki çok büyük ekonomik düzey farkından yararlanmıştır. Batı gelişmemiştir. Kartaca oradan her şeyi ucuza elde etmektedir. Kassiterid Adalarından ve Kuzey Batı İspanya'dan kalay, Endülüs ve Sardinya Adası'ndan kurşun, bakır ve özellikle gümüş, Kara Afrika'dan altın tozu getirir. Buna bir de köle sağlayan her yerden alıp getirdiği köleleri eklemeliyiz. Kartacalı tüccar kendi mallarını ve başkalarından aldığı malları Batı'ya getirip satmaktadır. Alışverişler takas yoluyla yapılır. Bu durumda paranın ortaya çıkması gecikir.

Fernand Braudel, Akdeniz, çev.: Necati Erkurt, s. 73, 74.

Ege Göçleri

Ege Göçleri ya da diğer adıyla Deniz Kavimleri Göçü tarihte Tunç ve Demir Devirlerini birbirinden ayıran büyük bir olaydır. Bu göçlerle Hitit, Mitanni, III. Babil gibi MÖ 2. binyılın monarşik devletleri ortadan kalkmış; onların yerine teşkilatsız ve kültürsüz kavimlerin kurduğu kabile devletleri ortaya çıkmıştır. Devlet idare tarzında görülen bu gerileme hareketinin en başta gelen sebebi, o zamanki şehirlerde oturan kavimlerin eskiye nazaran kültürce geri olmalarıdır.

Nitekim Anadolu'da MÖ XII-VIII. yüzyıllar arasındaki döneme ait arkeolojik ve yazılı hiçbir eser gösterilemez.

Ekrem Memiş, Eski Çağ Türkiye Tarihi, s.166.

Avcılık ve toplayıcılıktan yerleşik hayata geçilmesi, şehir devletlerinin ve imparatorlukların kurulması; siyasi, askerî ve ekonomik mücadeleler; antlaşmalar, yönetim şekilleri, hukuk kuralları, bilimsel alandaki gelişmeler, dinlerin doğuşu ve yayılışı gibi insanı ilgilendiren olayların tamamı tarihin inceleme alanına girer. Tarih geniş kapsamlı bir bilim dalı olduğundan tarihçinin başlangıçtan bugüne dünyanın her yerinde yaşanmış olayları bütünüyle araştırıp incelemesi ve anlatması mümkün değildir. Bu durum tarihçiyi dağınık hâldeki milyonlarca olay içinden kendisi için anlamlı olanları seçmek ve diğerlerini göz ardı etmek zorunda bırakır. Böylece geçmişe ait bir olay ancak tarihçi, onu tercih edip incelemeye başladığı zaman "tarihî olay" hâline gelir. Bu çalışma biçimiyle tarihçi güzel bir resim yapmak için en doğru renkleri seçmeye çalışan bir ressama benzer. Tercih ettiği olaylar incelenen konuyu ne kadar iyi açıklıyorsa ortaya o derece güzel bir eser çıkar.

Bir tarihçi olsaydınız geçmişte yaşanmış olaylardan hangisini incelemek isterdiniz? Neden?

2. Tarih ve Diğer Bilimler

a. Tarih ile Diğer Bilimler Arasındaki Farklılıklar

Tarih geçmişteki olayların nedenlerini ve sonuçlarını kendine özgü çalışma yöntemiyle açıklayıp yorumlamaya çalışan bir bilim dalıdır. Tarihçi bu görevi yerine getirirken fen bilimlerinde olduğu gibi deney metodundan yararlanamaz. Aynı şekilde psikoloji, iktisat (ekonomi) ve toplum bilimi (sosyoloji) gibi bazı beşerî ve sosyal bilimlerin uyguladığı insan davranışlarını gözlemleyip ölçmeye dayalı yöntemleri de kullanamaz. "Bilimsel araştırma yöntemi"ni kullanan tarihçi, elde ettiği bilgi ve belgeleri önce tasnif eder. Daha sonra bunları inceleyip değerlendirir ve elde ettiği verilere dayanarak geçmişi aydınlatmaya çalışır.

Tarihçi, deney ve gözlem yapma imkânına sahip olmadığı için geçmişi incelerken kaynak olarak adlandırılan tarihî belgelerden yararlanır. Kaynaklar birinci ve ikinci elden kaynaklar olarak iki gruba ayrılır. Birinci elden kaynak, içerdiği tarihî olayın yaşandığı döneme aittir. Bu tür kaynaklar, anlatılan olaya doğrudan tanık olan veya tanık olanları dinleyen kişiler tarafından oluşturulmuştur. İkinci elden kaynaklar ise birinci elden kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır.

Kaynaklar türlerine göre şu şekilde sınıflandırılır:

Sözlü Kaynaklar	Yazılı Kaynaklar		Görsel ve İşitsel Kaynaklar	Tarihî Kalıntılar
• Destanlar	• Kitabeler	• Mektuplar	• Resimler	• Arkeolojik kalıntılar
• Hikâyeler	• Şecereler	• Kanunlar	• Minyatürler	• Binalar
• Efsaneler	• Otobiyografiler	• Mahkeme kayıtları	• Fotoğraflar	• Silahlar
• Mitoslar	• Hatıralar	• Sözlükler	• Heykeller	• Giysiler
• Şiirler	• Fermanlar	• Paralar	• Filmler	• Ev eşyaları
• Atasözleri	• Antlaşmalar		• Ses kasetleri	• Üretim araçları

Tablodakiler dışında tarihi aydınlatan kaynaklara başka hangi örnekleri verebilirsiniz?

Tarihi fen bilimlerinden ve bazı beşerî bilimlerden ayıran bir diğer farklılık tarihte genellemelerin yapılamayacak olmasıdır. Bunun nedeni tarihte deney yönteminin kullanılamaması başka bir deyişle nedenlerin tekrar edilememesidir.

Fen bilimciler olayları açıklamak için deney ve gözlem yaparken (Görsel 1.3) tarihçiler kaynak inceleme yoluyla (Görsel 1.4) geçmişi aydınlatmaya çalışırlar. Örneğin fizikçiler ısıtılan metallerin genleştiğini gözlemledikten sonra "Isınan metaller genleşir." şeklinde bir genellemede bulunulabilirler. Aynı şekilde yer çekimine veya ışığın düz bir çizgide ilerlediğine yönelik genellemeler yaparak deneylerle bunları ispatlama yoluna gidebilirler. Böylece evrensel geçerliliği olan yasalara ulaşabilirler. Tarihte ise benzer türdeki farklı olayların aynı sebeplerden kaynaklandığı ya da aynı sonuçları doğurduğu yönünde bir yargıda bulunulamaz.

Görsel 1.3: *Ünlü bilim insanı, Nobel Kimya Ödülü sahibi Prof. Dr. Aziz Sancar (1946 -) bilimsel çalışmalarında laboratuvar deneylerinden yararlanıyor.*

Görsel 1.4: *Tarihçi Prof. Dr. Halil İnalcık (1916 - 2016) tarih araştırmalarında kütüphane kaynaklarını inceleyip kullanmıştır.*

1914 yılında Avusturya Macaristan İmparatorluğu veliahtının bir suikaste uğramasıyla Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına bakılarak "Suikastler savaşlara yol açar." şeklinde bir tarih yasasına ulaşılamaz. Bununla birlikte tarihî olayların ortak yönlerinden hareketle "Göçebeler askerî alanda yerleşiklere göre daha üstündür." gibi bazı genellemeler yapılabilir. Ancak bu tür genellemeler hiçbir zaman fen bilimlerinin evrensel yasaları gibi kesinlik taşımaz.

Tarih, yönteminin yanı sıra incelediği konuların niteliği ve niceliği bakımından da diğer bilimlerden ayrılır. Örneğin matematik bilimi zamanı ve mekânı olmayan sayısal kavramları konu edinir. Tarih ise yeri ve zamanı belli olan, yaşanmış olaylarla ilgilenir. Tarihin farklılıklarından biri de başka bilim dallarına göre inceleme alanının daha geniş olmasıdır. Örneğin fizik, kimya, biyoloji gibi fen bilimleri birbiriyle bağlantılı ve tekrarlanabilir olayları inceler. Buna karşılık tarih aralarında sistematik ilişki bulunmayan, her biri kendine özgü, biricik olaylarla ilgilenir. Tarihçi bu karmaşık olayları inceleyip gerekli elemeleri yaptıktan sonra elindeki bilgileri önem sırasına koyarak anlamlı bir bütüne ulaşabilir.

Etkinlik

Tarih ile fen bilimlerini karşılaştırarak inceleme alanları ve yöntemleri bakımından aralarında hangi farklılıkların bulunduğunu aşağıdaki tabloya yazınız.

	Tarih	Fen Bilimleri
İnceleme Alanları		
Yöntemleri		

b. Tarihe Yardımcı Bilim Dalları

Düşünelim-Söyleyelim

Tarihçi, metinleri iyi anlamaktan başka ihtirasa sahip olmamalıdır ve bu gaye için yardımcı ilimlerin bütün tekniklerini kullanmak zorundadır.

Fustel de Coulanges *(Fustel dö Kulanj),*
Leon Ernest Halkin (Liyon Örnıst Halkin), Tarih Tenkidinin Unsurları, çev.: Bahaeddin Yediyıldız, s. 102.

➥ *Tarihçi hangi bilim dallarından yardım almalıdır? Neden?*

Her bilim dalı, çalışmaları sırasında başka bilim dallarının verilerine ve yöntemlerine ihtiyaç duyar. Örneğin tıp bilimi, hastalıkların teşhis ve tedavisinde çok çeşitli bilim dallarından yararlanır. Nükleer tedavide fizikten; kandaki şeker, yağ, asit gibi maddelerin tahlil edilmesinde kimyadan; hücre veya dokuların incelenmesinde biyoloji biliminden yardım alır. Aynı şekilde tarih de geçmişi aydınlatmaya çalışırken başka bilim dallarının yöntemlerinden ve bulgularından yararlanır.

Tarihe yardımcı bilim dallarının bazıları şunlardır:

Coğrafya: Yeryüzündeki coğrafi olayların insan faaliyetlerine etkisini ortaya koyar.

Arkeoloji: Su ve toprak altında kalmış eserleri tarih ve sanat açısından inceler. Özellikle yazılı belgelerin bulunmadığı ve yetersiz kaldığı dönemleri aydınlatır (Görsel 1.5).

Görsel 1.5: *Tarihî mekânlardaki kazılar arkeologlar tarafından yapılır.*

Kronoloji: Olayların zamanını belirler ve onları oluş sırasına göre sıralayarak tarihî olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi kurmayı kolaylaştırır.

Diplomasi: Antlaşmalar, mektuplar, emirnameler, fermanlar, tapular ve fetihnameler gibi yazılı belgeleri inceler.

Heraldik: Armaları inceleyerek devletlerin özellikleri hakkında bilgiler verir (Görsel 1.6).

Görsel 1.6: *Heraldik, armaları inceleyen bilim dalıdır.*

Etnografya: Toplumların yaşayışlarını, hayat tarzlarını, örf ve âdetlerini inceler.

Antropoloji: İnsan ırklarının kökenlerini, özelliklerini ve yeryüzüne dağılışlarını inceleyerek aralarındaki kültürel gelişim farklılıklarını açıklamaya çalışır.

Nümizmatik: Eski madenî paraları inceler (Görsel 1.7).

Görsel 1.7: *Madenî paralar nümizmatik biliminin inceleme alanına girer.*

Paleografi: Eski yazıları ve alfabeleri çözer.

Filoloji: Dillerin zaman içinde geçirdiği değişimi, diller arasındaki akrabalık bağlarını ve etkileşimleri ortaya çıkarmaya çalışır.

Epigrafi: Tarihî yapılar, anıtlar ve mezar taşları üzerindeki yazıları inceler.

Kimya: Karbon 14 yöntemiyle tarihî nesnelerin yaşının hesaplanmasında tarihe yardımcı olur.

B. NEDEN TARİH ÖĞRENİYORUZ?

Düşünelim-Söyleyelim

Tarih öğrenmenin gerekliliği ve faydaları ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Bir Kimlik İnşa Aracı Olarak Tarih

Tarih, devletlerin ulusal bilinç oluşturmak için kullandıkları en önemli araçlardan biridir. Tarihin bu amaçla kullanımı modern toplumlarda olduğu gibi kabile toplumlarında da görülmektedir. Kabilenin geçmişte taraf olduğu savaşlarda elde ettiği başarılar, nesilden nesile nakledilerek kabile kimliğini güçlendiren bir araç olarak kullanılmıştır.

Edward Hallet Carr

Modern devletler bugün siyasi ve ekonomik hâkimiyetlerini güçlendirebilmek için tarihi bir araç olarak kullanırlar. Bir yandan kendi tarihlerini oluşturarak vatandaşlarına ulusal kimlik ve vatandaşlık bilinci verirken diğer yandan rakiplerinin ve hâkimiyet alanlarına dâhil etmek istedikleri milletlerin tarihlerini öğrenerek onlara karşı politikalar geliştirirler. Zira bir toplumun tarihini bilmek o topluma mensup insanları tanımaya ve anlamaya yardımcı olur. İnsanın geçmiş toplumu anlamasını ve bugünün toplumuna daha çok egemen olmasını sağlamak tarihin çifte işlevidir.

Edward Hallet Carr
Edward Hallet Carr, Tarih Nedir?, çev.: Misket Gizem Gürtürk, s. 66.

➡ *Yukarıdaki metne göre tarihin devletlere sağlayacağı yararlar neler olabilir?*

Tarih tüm zamanlarda insanın en fazla merak ettiği konulardan biri olmuştur. Peki, tarih öğrenmenin sağlayacağı faydalar nelerdir? Bu sorunun farklı şekillerde cevaplanması mümkündür.

Tarih, her şeyden önce insanın kendisini tanıyıp bilmesine yarar. Tarih bilmeyen, kendisini tanımayan bir insan hafızasını kaybetmiş gibidir. Nasıl ki hafızası olmayan biri bugün, içinde bulunduğu durumu anlayamaz ve ne yapacağını bilemez ise tarih bilgisinden yoksun bir insan da ne olduğunu, nereden geldiğini ve nereye doğru gitmekte olduğunu tayin edemez. Bu nedenle tarih, insana bir yandan kim olduğunu bildirirken diğer yandan kim olmadığını da göstererek onu öteki insanlardan ayırır. Böylece kendi özgün kimliğini oluşturmasında insana yardımcı olur.

İnsan kendisinin yanı sıra mensubu bulunduğu toplumu, ülkesini ve dünyayı anlamak için de geçmişi bilmek durumundadır. İçinde yaşadığı toplumun geçmişini okuyup öğrenen bir insan, edindiği bilgiler sayesinde toplumun ortak kültürel değerlerini daha yakından tanıyıp anlar. Bu değerleri benimseyip, onları yaşatma ve gelecek nesillere aktarma çabası içine girerek toplumsallaşma sürecine katılır.

Tarih, içerdiği bilgilerle insanların kültür seviyesini yükseltir. İnsanın algılama, araştırma, anlama, yorumlama ve muhakeme yapma gibi zihinsel becerilerini geliştirir. Olayları iyi, kötü, doğru, yanlış, güzel, çirkin gibi kanaatlerle değerlendirme imkânı sunarak insanda ahlak şuurunun ve manevi değerlerin güçlenmesine katkıda bulunur.

Toplumların ortak hafızası olan tarih, insanlardaki vatan ve millet sevgisini pekiştirerek millî kimliğin güçlenmesinde önemli rol oynar. Toplumu oluşturan insanlar, tarihte olup bitenleri öğrendikçe ortak bir geçmişten geldiklerini ve aynı milletin fertleri olduklarını fark ederler. Atalarının tarihteki başarılarını öğrenen genç nesiller, onlarla övünür ve gurur duyarlar. Milletçe yaşanan acı tatlı olayları anlatan kitapları okudukça fedakârlık ve dayanışma duygularıyla birbirlerine daha sıkı bağlanırlar. Medeniyetlerine ait değerlere ve ülkelerine sahip çıkarak her türlü tehdide karşı bilinçli şekilde mücadele ederler.

Etkinlik

Aşağıda verilen sözleri okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Tarihin bilinmesi geleceği düşünmek için zaruridir. Geleceğin hayalleri geçmişe karşı gelmek istediği zaman bile, kendi unsurları içinde, ona bağlı bulunmaktadır.

*Belçikalı Tarihçi, **Leon Ernest Halkin***

Leon Ernest Halkin, Tarih Tenkidinin Unsurları, çev.: Bahaeddin Yediyıldız, s. 9.

Gelecekteki hayatımız için açık ve mantıklı bir takvim oluşturabilmek ancak bugüne gelinceye kadar izlediğimiz yolu bilmekle mümkün olacaktır.

*Amerikalı Diplomat, **Adlai Stevenson** (Edley Sitivinsın)*

Adlai Stevenson, Muammer Demirel, Tarih Öğretim Yöntemleri, s. 3.

Yukarıdaki sözlerle anlatılmak istenen düşünceler nelerdir?

Tarih günümüz dünyasını anlayabilme ve gelecekle ilgili gerçekçi ve akılcı planlamalar yapabilme konusunda insanlara yardımcı olur. Bu nedenle insanların tarihi bilmeleri ve tarih bilincine sahip olmaları büyük önem taşır.

Tarihin geleceğin planlanmasındaki rolü ve önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

İnsanlığın ortak belleği bilim, teknoloji, sanat, edebiyat, ekonomi ve devlet yönetimi alanlarında zengin bir bilgi birikimi meydana getirir. Günümüz insanları da tarih sayesinde öğrendiği bu bilgilerden yararlanarak her alanda yeni bilgi ve buluşlar ortaya çıkarır.

Tarih, İngiliz tarihçi Edward Halett Carr'ın da dediği gibi edinilmiş becerilerin kuşaktan kuşağa iletilmesi içinde bir ilerlemedir. Eğer tarih öğrenimi yoluyla gerçekleştirilen bilgi aktarımı olmasaydı insanlar; önceki kuşakların neler yaptıklarını bilemez, onların kültürel birikimlerinden ve tecrübelerinden yararlanamazdı. Bunun sonucunda da ilerleme serüvenine her kuşakta yeniden başlamak zorunda kalır ve medeniyet bugünkü gelişmişlik düzeyine ulaşamazdı. Ünlü Fransız filozofu Montesquieu (Monteskü, öl. 1755) (Görsel 1.8) tarihin bu işlevini şu sözlerle ifade etmiştir:

***Görsel 1.8:** Montesquieu'yü gösteren bir tablo (Versay Müzesi / Paris)*

"Tarihin daima zamanların ışığı, olayların hazinesi, gerçeklerin tanığı, iyi nasihatlerin ve tedbirin kaynağı, davranışın ve adaletin kaidesi olarak değerlendirilmiş olması boşuna değildir. Tarih olmaksızın yaşadığımız asrın ve ülkenin sınırları içine hapsedilmiş, özel bilgilerimizin ve kendi düşüncelerimizin dar çemberi içine sıkıştırılmış bir şekilde daima, dünyanın geri kalan kısmına karşı bizi yabancı bırakan bir tür çocukluk çağında ve bizden önce gelen ve bizi çevreleyen her şeye karşı derin bir cehalet içinde kalmaktayız."[1]

Tarihin insanlığın gelişimindeki rolü hakkında neler söyleyebilirsiniz?

(1) Leon E. Halkin, Tarih Tenkidinin Unsurları, çev.: Bahaeddin Yediyıldız, s. 78.

C. TARİHE NEREDEN BAKILMALI?

Düşünelim-Söyleyelim

Şimdiki zaman, tarihe kendi çözümlemesini empoze ettiği takdirde onu bozar.

Leon Ernest Halkin, Tarih Tenkidinin Unsurları, çev.: Bahaeddin Yediyıldız, s. 13.

Yukarıdaki söze göre tarihî olaylar yorumlanırken neye dikkat edilmelidir?

Şimdiye kadar geçmişte yaşamış toplulukların yönetim anlayışlarının, hukuk kurallarının, geleneklerinin ve çeşitli alanlardaki uygulamalarının anlatıldığı pek çok tarih bilgisi öğrendiniz. Bu bilgilerden bazılarını öğrendiğinizde şaşkınlığınızı gizleyemeyip, hayrete düştüğünüz durumlar olmuştur. Kimi zaman da tarihe ilişkin olarak okuduklarınız veya dinledikleriniz karşısında kendi kendinize "Acaba insanlar neden böyle bir uygulamaya gerek duymuşlardır?" diye sorma gereği duymuşsunuzdur. Bu gibi durumlarda şaşırmamızın ya da sorular sormamızın nedeni söz konusu tarihî olayı bugünün bakış açısı ve değer yargılarıyla değerlendiriyor olmamızdır. Oysa yapılması gereken, tarihe objektif bir gözle ve dönemin şartlarını dikkate alarak bakmaktır. Tarihe böyle yaklaşıldığında geçmişte yaşanan pek çok olayın döneminin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarının doğal bir sonucu olduğu görülecektir. Ancak her şeye rağmen insanlar genellikle tarihi şimdiki zamanın bakış açısı ve değer yargılarıyla yorumlamaktan kendilerini alamamaktadır.

Günümüzün evrensel değerleri, kuralları ve uygulamaları ölçü alınarak değerlendirilen tarihî konulardan biri köleliktir. Köle, başka birine ait olan ve bir mal gibi alınıp satılabilen kişidir. İnsanların ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayıp yaşamlarını sürdürebilecek miktarda üretebildikleri çok eski zamanlarda kölelik yoktu. Bu uygulama tarımın başlaması ve yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte iş gücüne duyulan ihtiyacın artması sonucunda ortaya çıktı.

İnsanların başka insanlar tarafından köleleştirilmesi çeşitli yollarla oluyordu. Savaşlarda tutsak düşmek, borcunu ödeyememek, işlenen bir suç nedeniyle cezalandırılmak veya köle ana babadan dünyaya gelmek bu yolların başlıcalarıydı.

Bugünün dünyasında kabul edilemez olarak görülse de kölelik, eski Yunan ve Roma'da normal sayılan, yaygın bir uygulamaydı (Görsel 1.9). O dönem filozoflarının hâkim anlayışına göre kölelik tıpkı devlet ve aile gibi temel toplumsal kurumlardan biriydi. Örneğin Yunan filozofu Aristo (MÖ 384-382), bazı ırkların özgür olabilmek için gerekli ruh yüceliğine sahip olmadığı kanaatindeydi. Ona göre kölelik, köle olan kişinin kendi başına erişemeyeceği bir yaşam tarzına efendisi sayesinde ulaşabileceği için hayırlı bir şeydi. Başka bir deyişle Aristo köleliği son derece doğal ve güzel bir müessese olarak görmekteydi.

Görsel 1.9: *Romalı köleleri gösteren bir kabartma*

Eski Çağ devletlerinde köleliğin doğal bir uygulama olarak görülmesinin nedenleri neler olabilir?

Roma hukukuna göre kölelerin hiçbir değeri ve hakkı yoktu. Köle efendisinin keyfine ve sınırsız hâkimiyetine tabi idi. Sahibi, kölesi üzerinde her türlü hakka sahipti; isterse onu yaralayabilir, sakat bırakabilir, hatta öldürebilirdi. Roma İmparatorluğu'nda, bazı köleler madenlerde ve taş ocaklarında çalıştırılıyor, bazıları da yırtıcı hayvanlarla veya birbirleriyle ölümüne dövüştürülerek eğlence amaçlı kullanılıyordu. Roma'nın ilk zamanlarında azat edilmeleri yasak olan köleler sonraki dönemlerde azat edilseler bile hürlerden farklı bir sosyal ve hukuki statüye sahip oluyorlardı.

Okuyalım

Roma'da Kölelik

Roma toplumu, vatandaş olanla olmayan ve vatandaş olmayanların içinde de özgür olanla olmayan arasındaki temel hukuki fark üzerine kurulmuştur.

Crassus (Krassus) Roma'daki en zengin köle sahiplerinden biridir. Kölelerini kârlı ticari işlerde eğiterek ya da gümüş madenlerinde çalıştırarak çok zenginleşmiştir.

Kölelik Roma toplumunda her yerde, her zaman olmuştur ve bazılarına göre ekonominin kilit kurumudur. Tarıma ve sanayiye insan gücü sağlamış ve kentlerin lüksünü desteklemiştir. Kölelerin ve onların çocuklarının fiziksel ve ekonomik olarak alabildiğine sömürüsünü gerektirir. Milyonlarca tutsağın elde edildiği cumhuriyet dönemi savaşları ve sonraki yıllarda da sistematik köle kaçırmalar ve köle ticareti desteklenmiştir. Sezar Atuatia'da tek bir çarpışmadan sonra elli üç bin Galyalı tutsak satmıştır. Delos Adası doğudan ve Tuna'nın ötesinden getirilen barbarların toplandığı ve dağıtıldığı bir merkez işlevi görmüştür.

Kölelik Roma Dönemi'nden çok sonra da başka kültürlerin çoğunda olduğu gibi Avrupa yaşamının bir özelliği olarak devam etmiştir. Yavaş yavaş serflik kurumu karşısında gerilemeye başlasa da bütün Orta Çağ Hristiyanlığı boyunca ayakta kalmıştır. Kendiliğinden Hristiyan olan kölelerin azat edilmeleri dışında Hristiyanlar arasında genellikle köleliğe izin verilmiştir. Müslüman kölelere geldikleri ülkelerdeki gibi davranılan Rönesans İtalya'sında bile kölelik oldukça yaygındır. Daha yakın dönemlerde Avrupa güçleri, köleliği, artık köleler Hristiyanlığa dönmüş olsalar da, denizaşırı kolonilerinde normal karşılamışlardır.

Köleliğin kaldırılması Avrupa Aydınlanması'nın en önemli sosyal sonuçlarından biridir. Avrupa ülkelerinde köle sahipliğinin yasaklanmasını uluslararası köle ticaretinin engellenmesi ve sonra da denizaşırı kolonilerde köle sahipliğinin durdurulması izlemiştir.

Norman Davies, Avrupa Tarihi, s. 189-191 (Düzenlenmiştir.).

Kölelik, eski çağlardan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden bir uygulama oldu. Ancak Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776) ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin (1789) yayımlanmasının ardından kölelik, insan haklarına aykırı bir uygulama hâline geldi. Bu tarihî metinlerin her ikisinde de insanların özgür ve eşit doğup yaşadıkları, doğuştan getirdikleri bu hakların başkasına devredilemeyeceği hükme bağlandı. Köle ticaretini 1792 yılında çıkardığı kanunla yasaklayan ilk ülke Danimarka oldu. Onu İngiltere ve 1808'de köleliği yasaklayan Amerika Birleşik Devletleri izledi. İnsanlığın köleliğe karşı mücadelesi 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'yle dünya çapında bir zafer kazandı.

Devletleri köleliğin kaldırılması yolunda adımlar atmaya yönelten nedenler neler olabilir?

Okuyalım

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

• Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar.

• Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer bir fark gözetilmeksizin bu Beyanname'de ilan olunan bütün haklardan ve hürriyetlerden yararlanabilir.

• Yaşamak, hürriyet ve kişi emniyeti her ferdin hakkıdır.

• Hiç kimse kölelik altında bulundurulamaz; kölelik ve köle ticareti her türlü şekliyle yasaktır.

• Hiç kimse işkenceye, insanlık dışı, haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere tabi tutulamaz.

• Herkes her nerede olursa olsun hukuki kişiliğinin tanınması hakkına sahiptir.

• Herkes kanun önünde eşittir ve kanunun eşit korumasından yararlanma hakkına sahiptir.

Köleliğin günümüz dünyasında da uygulanması gerektiği savunulabilir mi? Neden?

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve metnin devamındaki soruyu cevaplayınız.

Tarihçi, olayların oluş ve gelişiminde rol oynayan faktörlerden hangileri daha etkili olmuştur, bunu tespit etmelidir. Geçmiş zamanlarda cereyan eden hadiseleri, bu hadiseleri gerçekleştiren kişileri ve toplumları anlayabilmek için genellikle insan ruhiyatını iyi bilmelidir. Dâhi olarak tanınan tarihî şahsiyetlerin hayatını aydınlatmak amacıyla kaleme alınan eserler ancak bu gibi dâhileri doğuran ve ortaya atan çevrenin tarihi olarak yazılırsa bilimsel bir eser sayılır. Mesela biz Sezar'ı veya Cengiz Han'ı anlayabilmek için onları doğuran Roma, Türk ve Moğol toplumlarını, bu toplumları oluşturan fertlerin psikolojik durumlarını, hayata bakışlarını ve emellerini öğrenmeliyiz.

Sezar, Cengiz, Fatih, Napolyon "zamanlarının çocuğu"dur. August Comte'un (Ögüst Komt) tabiriyle kendi milletlerinin yetiştirdiği şahsiyetler olarak öğrenilmelidir. Fakat fertlerin, milletlerin ve camiaların çeşitli zamanlardaki ruhiyatı birbirine uymaz. Biz bunları psikolojik nedenler adı altında ortaya koymak ve öğrenmek mecburiyetindeyiz. Aynı kavimlerin ve camiaların psikolojisinin zaman içinde değişiklikler gösterebileceği göz önünde bulundurulmazsa insanlığın tarihi anlaşılamaz.

Ord. Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidî Toğan, Tarihte Usûl, s. 107-108 (Düzenlenmiştir.).

➥ *Yazara göre tarihî olayları değerlendirirken nelere dikkat edilmelidir?*

Etkinlik

Günümüzün bakış açısı ve değer yargılarıyla yorumlandığında eleştirilebilecek bir tarihî olay belirleyerek aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Belirlediğiniz tarihî olay nedir?

2. Olayı bugünün bakış açışıyla değerlendirdiğinizde neler söyleyebilirsiniz?

3. Olayı yaşandığı dönemin şartlarından hareketle değerlendirdiğinizde neler söyleyebilirsiniz?

Ç. ZAMAN VE İNSAN

1. Zaman Nedir?

Düşünelim-Söyleyelim

Zaman nedir? Kim bunu kolayca ve kestirmeden tanımlayabilir? Kim onu, hakkında bir sözcük ortaya koyacak şekilde, düşüncede de olsa kavrayabilir? Fakat konuşma sırasında, zamandan daha tanıdık ve daha bilinir bir şeyden bahsedebilir miyiz? Ondan söz edince onu anlıyoruz, bir başkasının ondan bahsettiklerini duyduğumuzda da onu anlıyoruz. O hâlde zaman nedir? Eğer hiç kimse benden bunu sormazsa biliyorum ama soran kişiye onu açıklamak istesem mi bilmiyorum.

Romalı Filozof, ***St. Augustinus*** *(Sen Agustinus)*
St. Augustinus, The Confessions (Dı Konfeşşıns), çev.: Edward Pusey (Edvırd Pusey), s. 224.

Zamanı hangi cümlelerle tanımlayabilirsiniz?

Zaman, tanımlanması ve üzerinde konuşulması zor bir kavramdır. Bu nedenle tarih boyunca insan zihnini en fazla meşgul eden konulardan biri olmuştur. İlk insanlar başlangıçta kendilerini doğanın bir parçası olarak görüp fiziki varlıklarını sürdürmeye öncelik vermiş ve hayatı anlık olarak yaşamışlardır. İnsanın doğaya olan bu bağımlılığıdır ki onda öncesi veya sonrası olmayan şimdiki zaman kavramını öne çıkarmıştır.

Eski Çin, Hint, Mısır, Mezopotamya ve özellikle de Yunan medeniyetlerinde zaman, her yıl başlayıp biten mevsimlerle kendini sürekli yenileyen bir varlık olarak algılanmıştır. Bu anlayışta zamanın biten her yıl ile tükendiği, onu takip eden yıl ile de yeniden başladığı düşünülmüştür.

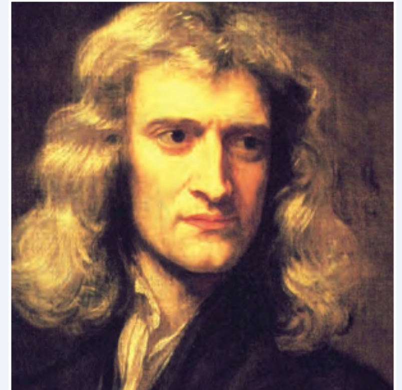
Tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışıyla birlikte insanlığın zaman anlayışında değişiklikler meydana gelmiştir. Söz konusu dinler, zamanı başı ve sonu belli olan, her geçen saniye tükenen, sınırlı bir varlık olarak kabul etmiştir. Buna göre her olay benzersiz ve biricik olup kesinlikle tekrar etmemekte ve düz bir çizgi üzerinde birbirini izlemektedir.

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyup soruyu cevaplayınız.

"Zaman; ezelî ve ebedî, öncesiz ve sonrasız bir akış olup hep ilerleyen bir şeydir. Başı ve sonu olmayan bir ırmak gibi evren ve maddeden bağımsız olarak yatağında akmaktadır. Başka varlıklar ister olsun ister olmasın, ay ve gün ister dönsün ister dönmesin, ister uyanık isterse uykuda olalım, zaman durmadan yoluna devam eder, dakika ve anları arkada bırakır. Olay ve maddeler ister olsun isterse olmasın, zaman yine zamandır ve ebediyete kadar akışını sürdürür."

Isaac Newton *(Ayzek Nivtın)*
Abdulkerim Suruş, Evrenin Yatışmaz Yapısı, s. 63, 64.

Isaac Newton (1642-1727)
(Godfrey Kneller)

Yukarıdaki sözlerinden hareketle Isaac Newton'ın zaman anlayışının temel özelliklerinin neler olduğu söylenebilir?

2. Zamanın Taksimi: Takvim

Düşünelim-Söyleyelim

İnsanın en büyük özlemi, sürekli rüyası kronolojiyi dünyaya getirmektir. Zamanı bir defa görülebilir, ölçülebilir, hesaplanabilir şematik hâle getirelim; içimizde hemen onun bize ait olduğu, ona egemen olduğumuz kanısı doğacaktır.

Egon Friedell *(Egon Fıraydel)*
Louis Seymour Bazett Leakey (Lui Seymur Bazet Likey), İnsanın Ataları, çev.: Güven Arsebük s. 99.

➥ *İnsanın zamanı görülebilir ve ölçülebilir hâle getirmek istemesinin nedenleri neler olabilir?*

Zaman, başlangıçtan bugüne gelen ve geleceğe doğru akan kesintisiz bir süreçtir. İnsan tarihin en eski devirlerinden itibaren anlaşılması ve anlatılması zor olan zamanı görünür hâle getirmeye çalışmıştır. Bu amaçla onu gün, ay, yıl adını verdiği bölümlere ayırarak çeşitli takvim sistemleri oluşturmuştur.

Takvimler insanın geçmiş ve gelecek zamanı kavrayarak hayatı düzenleyebilme ihtiyacının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle takvimsiz bir hayat düşünülemez. İnsan takvim sayesinde geçmişi kronolojik olarak sıralayıp anlatabildiği gibi şimdiki zamanı yaşayabilir ve geleceği planlayabilir. Öte yandan takvim, bireylerin olduğu kadar toplumun zaman algısını da düzenleyerek standart hâle getirir. Böylece her bireyin kendine göre bir zaman kavramı oluşturmasının önüne geçerek sosyal hayatın düzgün biçimde işlemesine yardımcı olur.

Tarihte bilinen ilk takvim sistemlerini günümüzden yaklaşık 6 bin yıl önce Sümerler ve Mısırlılar oluşturdular. Babiller, Çinliler, Hintler, Hititler, İbraniler, Yunanlar, Romalılar, Aztekler, Mayalar, Türkler ve Araplar da kendilerine özgü takvimler meydana getirdiler (Görsel 1.10). Bu medeniyetler zamanı bölmede Ay ve Dünya'nın hareketleri ile gece gündüz döngüsü ve mevsim devirlerinden yararlandılar. Örneğin Sümerler Ay'ın Dünya etrafındaki on iki tam dolanımı için gereken 354 günlük süreyi bir yıl olarak kabul edip ay yılı denilen bu süreyi on iki aya böldüler. Mısırlılar ise takvimlerini düzenlerken Dünya'nın Güneş çevresindeki bir tam dolanımı için gereken süreyi esas aldılar ve güneş yılı adı verilen bu süreyi on iki aya böldüler. Ayrıca Nil Nehri'nin taşma vaktinden yola çıkarak yılı "taşma", "ekme" ve "biçme" adlarıyla üç mevsime ayırdılar.

Görsel 1.10: *Aztek takvimi (Mexico City Arkeoloji Müzesi)*

Mısır takvimi, sonraki dönemlerde Roma İmparatoru Julius Caesar'ın (Jül Sezar) emriyle yeniden düzenlenerek "Jülyen takvimi" adını aldı. XVI. yüzyılda Papa XIII. Gregorius (Gregoryus), Jülyen takvimini daha da geliştirerek "Gregoryen takvimi" adıyla yaygın biçimde kullanılmasını sağladı. Böylece günümüzde dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de kullanılan "miladi takvim" ortaya çıktı.

Takvimlerin önemli özelliklerinden biri başlangıç noktalarıdır. Sümerlerin ve Mısırlıların hazırladıkları takvimlerde belli başlangıç noktaları yoktu. Bu toplumlar her kralın tahta geçişiyle birlikte takvimlerini yeniden başlatırlardı. Toplumlar kendileri için önemli saydıkları olayların tarihlerini de takvimlerinin başlangıç noktası olarak kabul etmişlerdi. Örneğin İbraniler tekvin (yaradılış) yılı olarak kabul ettikleri MÖ 3761'i; Romalılar, Roma şehrinin kurulduğu MÖ 753'ü; Yunanlar, ilk olimpiyatların yapıldığı MÖ 776'yı; Hristiyanlar Hz. İsa'nın doğumunu; Müslümanlar ise Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği 622'yi takvimlerinin başlangıcı saymışlardı.

 Okuyalım

Hicri Takvim

Hz. Ömer'den önce Arap Yarımadası'nda kullanılmaya elverişli ve doğru bir takvim yoktu. Cahiliye Çağı'nda olaylar, önemli hadiselere dayandırılarak sıralanırdı. Örneğin Habeşlilerin fillerle Mekke'ye yürümeleri bir tarih başlangıcı sayılmış, daha sonra Mekke'nin saygın kişilerinden Velid b. Mugıyre'nin ölümü tarih başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

Hz. Ömer, sağlam bir tarih başlangıcı saptamak istiyordu. Özellikle hicri 21. yılda kendisine getirilen ve üzerinde tarih olarak şaban ayı yazılmış bir senetten doğan anlaşmazlık üzerine bu zorunluluk iyice kendini gösterdi. Çünkü bu senette yazılı şaban ayının içinde bulunulan yıla mı yoksa geçen yıla mı ait olduğu belli değildi. Bunun üzerine Hz. Ömer, danışma kurulunu toplamış, bir takvim başı saptamalarının zorunluluğunu anlatmıştı. Kurul üyelerinden kimi Zerdüşt takvimini, kimi Hristiyan takvimini, kimi Yahudi takvimini önermiş; sonunda Hz. Ali'nin yaptığı öneri yani Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göç etmesinin tarih başlangıcı sayılması önerisi benimsenmişti.

Neşet Çağatay, İslam Tarihi, s. 349 (Düzenlenmiştir.).

Başlangıç tarihi olmayan bir takvimin kullanılması hangi sorunları ortaya çıkarabilir?

3. Türklerin Tarih Boyunca Kullandıkları Takvimler

Türkler tarih boyunca çeşitli takvimler kullandılar. Bu takvimler sırasıyla; On İki Hayvanlı Türk Takvimi, hicri takvim, Celâli takvim, Rûmî takvim ve miladi takvimdir.

a. On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Güneş yılına göre düzenlenmiş olan On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde bir güneş yılı 365 gün 5 saat olarak hesaplandı. Türklerden başka Çinliler ve Tibetliler tarafından da kullanılan bu takvimde on iki yıl bir devre olarak kabul edilir. Devre tamamlandıktan sonra on iki yıllık yeni bir devre başlar.

On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde aylar sayılarla, yıllar ise hayvan isimleriyle gösterildi (Görsel 1.11). Bu hayvanlar sırasıyla; sıçgan (sıçan), ud (öküz), pars, tavışgan (tavşan), nek (timsah), yılan, yund (at), koy (koyun), biçin (maymun), tagaku (tavuk), it (köpek) ve tonguzdur (domuz).

Görsel 1.11: *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*

b. Hicri Takvim

Hz. Ömer Dönemi'nde oluşturulan hicri takvimin başlangıç noktası, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret (göç) ettiği miladi 622 yılıdır. Ay yılına göre düzenlenen hicri takvimde bir yıl 354 gün olup on iki aya bölünür. Aylar sırasıyla 29 ve 30 gün sürer.

c. Celâli Takvim

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092) tarafından hazırlatılan ve güneş yılını esas alan Celâli takvimde yılbaşı 21 Mart'tır. Melikşah'ın unvanı Celaleddin olduğu için Celâli takvim adı verilen bu takvimin başlangıç tarihi 15 Mart 1079'dur. Celâli takvim Selçukluların yanı sıra Hindistan'da bir Türk devleti kurmuş olan Babürler tarafından da kullanılmıştır.

ç. Rûmî Takvim

Osmanlı Devleti, hicri takvimde yılbaşının her yıl aynı zamana rastlamaması nedeniyle vergilerin toplanmasında sorunlar yaşıyordu. Bu nedenle devlet 1678'de yalnızca maliye alanında kullanılmak üzere Rûmî takvimi yürürlüğe koydu. 1839'da da tüm resmî ve mali işlerinde Rûmî takvimi kullanmaya başladı.

Rûmî takvimin başlangıç noktası, hicri takvimdeki gibi 622 yılıdır. Güneş yılına göre düzenlenen Rûmî takvimde bir yıl 365 gün 6 saattir. 1 Mart günü ise yılbaşı olarak kabul edilmiştir.

d. Miladi Takvim

Miladi takvim günümüzde en yaygın olarak kullanılan takvim sistemidir (Görsel 1.12). Miladi takvimde Hz. İsa'nın doğumu başlangıç noktası (milat) olarak kabul edilir. Güneş yılı esasına göre düzenlenen miladi takvimde bir yıl 365 gün 6 saattir. Her yıl artan 6 saatlik süreler dört yılda bir toplanır ve elde edilen 24 saat bir gün olarak dördüncü yılın şubat ayına eklenir. Bu nedenle aslında 28 günden oluşan şubat ayı her dört yılda bir 29 gün sürer ve o yıla artık yıl adı verilir.

Görsel 1.12: *Miladi takvim*

Ülkemizde cumhuriyetin ilanından sonra dış ilişkilerde uyumu sağlamak amacıyla çeşitli alanlarda yenilikler yapılmıştır. Bunlardan biri de 26 Aralık 1925 tarihli kanunla miladi takvime geçilmesidir. Kanun gereği 1 Ocak 1926 tarihinden itibaren dünyanın birçok yerinde olduğu gibi ülkemizde de miladi takvim kullanılmaya başlanmıştır.

Miladi takvimin dünyada yaygın olarak tercih edilmesinde bu takvimin hangi özellikleri rol oynamış olabilir?

Etkinlik

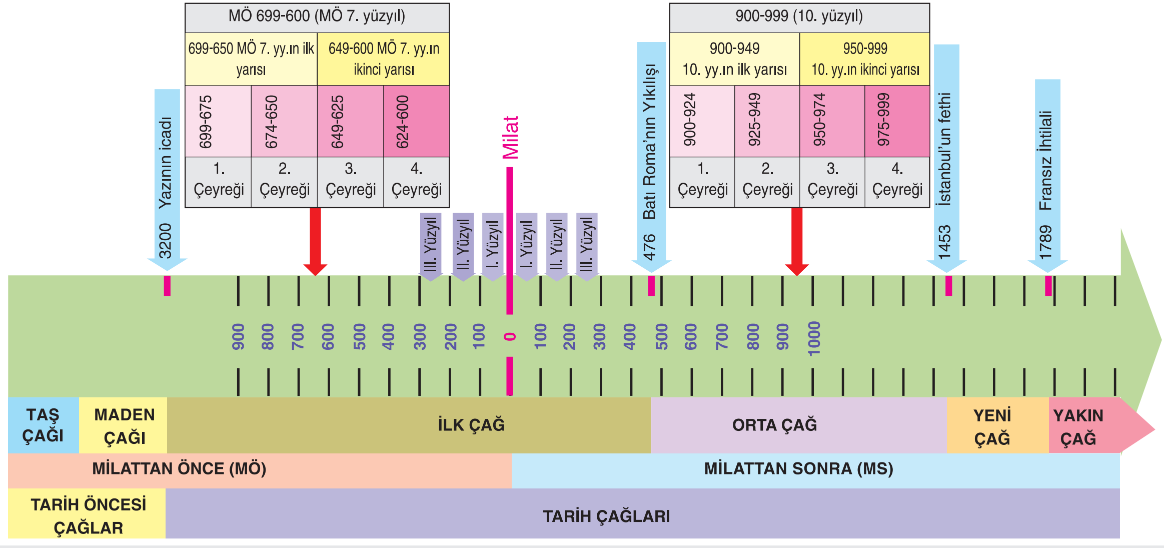
Aşağıdaki tabloya hicri ve miladi takvim ile ilgili istenilen bilgileri yazınız.

Takvimler / Özellikleri	Hicri Takvim	Miladi Takvim
Başlangıç Tarihi		
Yıl Sistemi		
Ay Sayısı		
Aylardaki Gün Sayısı		

4. Tarihin Dönemlendirilmesi: Yüzyıl, Çağ

Tarihçiler, binlerce yıllık geçmişin incelenmesini ve öğretimini kolaylaştırmak amacıyla çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Bu yöntemlerden biri de tarihin dönemlendirilmesidir. Bu dönemlendirmede zaman aşağıdaki tarih şeridinde (Şema 1.1) de görüldüğü gibi yüzyıl veya asır adı verilen yüzer yıllık dilimlere ayrılır.

Tarihî olaylar anlatılırken kullanılan miladi takvimin başlangıcı milat adı verilen sıfırdır. Zaman çizgisi üzerinde miladın solunda yer alan yıllar sıfır noktasına yaklaştıkça küçülür. Bu yıllar ifade edilirken yılların miladın sağındakilerle karışmaması için başına mutlaka milattan önce anlamındaki MÖ kısaltması konulmalıdır.

Şema 1.1: *Tarih Şeridi*

Herhangi bir yılın kaçıncı yüzyıla ait olduğu basit bir yöntemle hesaplanabilir. Bir tarih 3, 5, 8 gibi tek veya 18, 56, 92 gibi çift basmaklı ise I. yüzyıla aittir. Üç ve dört basamaklı bir tarihin ait olduğu yüzyılı bulmak için ise bu tarihin son iki rakamı silinerek kalan sayıya 1 eklenir. Örneğin Kök Türk Devleti'nin kuruluş tarihi 552'dir. Bu sayının sondan iki rakamı silindiğinde geriye 5 rakamı kalır. Buna 1 eklendiğinde 552 yılının VI. yüzyıla ait olduğu ortaya çıkar. Aynı işlem İstanbul'un fethedildiği 1453 yılı için uygulandığında önce 5 ve 3 rakamları atılır. Geride kalan 14 sayısına 1 eklendiğinde de fethin XV. yüzyılda gerçekleştiği bulunur.

Geçmişin dönemlendirilmesinde izlenen yollardan biri tarihin çağlara ayrılmasıdır. Tarihin çağlara ayrılmasında toplumlar kendi tarihlerindeki önemli olayları esas almışlardır. Bu nedenle tarihçiler arasında çağların başlangıç ve bitiş noktaları konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Örneğin bazı tarihçiler Yeni Çağ'ın başlangıcı olarak İstanbul'un fethini, bazıları ise matbaanın icadını kabul etmişlerdir. Aynı şekilde kimi tarihçiler İlk Çağ'ın Kavimler Göçü'yle birlikte sona erdiğini kabul ederken bir kısım tarihçiler bunun Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla gerçekleştiğini söylemektedir.

Geçmişin dönemlendirilmesinde karşılaşılan farklılıklar genellikle Avrupalı tarihçilerin kendi kıtalarındaki önemli değişimleri esas almalarından kaynaklanmaktadır. Avrupa tarihi merkeze konularak yapılan bu dönemlendirmelerde Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı, matbaanın icadı, Rönesans hareketleri ve feodalitenin çözülmeye başlaması gibi olaylar dikkate alınmaktadır. Kavimler Göçü ve İstanbul'un fethi gibi başka kıtalarda gerçekleşen olaylara ise bu olayların Avrupa tarihini etkilediği ölçüde yer verilmektedir. Bu durum Avrupa merkezli dönemlendirmeyi dünyanın geri kalanı için tartışmalı hâle getirmektedir. Söz konusu dönemlendirme Avrupa milletleriyle farklı gelişim süreçlerinden geçmiş ve farklı kıtalarda devletler kurmuş olan Türklerin tarihiyle de örtüşmemektedir.

Tarihî çağlara ayrılması fikrini ilk benimseyenler Hristiyan teologlar olmuşlardır. Bunlardan biri olan Aurelius Augustinus (Aurelyus Agustinus, 354-430), Kitabı Mukaddes'te geçen dünyanın altı günde yaratıldığı ifadesinden hareketle tarihi aşağıdaki gibi altı döneme ayırmıştır.

1. Hz. Âdem - Hz. Nuh
2. Hz. Nuh - Hz. İbrahim
3. Hz. İbrahim - Hz. Davud
4. Hz. Davud - Babil Sürgünü
5. Babil Sürgünü - Hz. İsa'nın Doğumu
6. Hz. İsa'nın Doğumu - Dünyanın Sonu

Hollandalı bir din adamı olan Gisbert Voetius (Jisbert Foetyus) (1589-1676) ise tarihi Hristiyanlığın geçirdiği aşamaları esas alarak üç döneme ayırmıştır. Voetius'a göre başlangıçtan Katolik kilisesinin kurumsallaştığı 500 yılına kadar geçen zaman ilk dönemi oluşturmaktadır. İlk dönemi kilisenin güçlü olduğu ikinci dönem izlemekte, ikinci dönem de Reform hareketlerinin başladığı 1517 yılına kadar devam ederek yerini son döneme bırakmaktadır.

Voetius'un üçlü sisteminden yola çıkan Alman tarihçi Christoph Cellarius (Kıristof Selaryus, 1634-1707) geçmişi yeniden dönemlendirmiştir. Cellarius Reform sonrası dönemde yaşamış olmasının da etkisiyle dönemlendirmesinde Hristiyanlık ve kilise dışı olaylara yer vermiştir. Ona göre başlangıçtan Roma İmparatoru Konstantin'in öldüğü 337 yılına kadar geçen dönem Antik veya Eski Çağ olarak kabul edilmelidir. Bu tarihten 1453'e kadar geçen döneme Orta Çağ, daha sonrasına ise Yeni Çağ denilmelidir.

Görsel 1.13: *Süleyman Hüsnü Paşa (1838-1892)*

Tarihin dönmelendirilmesine yönelik çalışmalara Türk tarihçiler de katılmıştır. Askerî okullar için Tarih-i Âlem adıyla bir tarih ders kitabı hazırlayan Süleyman Hüsnü Paşa (Görsel 1.13), Avrupa merkezli bir çağ ayrımı yerine İslam ve Türk tarihini merkeze alarak yeni bir çağ ayrımı yapmıştır. Buna göre tarih aşağıdaki gibi üç çağa ayrılmaktadır.

Tarih-i kurûn-ı ûlâ (Eski Çağ tarihi):	Hz. Âdem'in yaratılışı	Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti
Tarih-i kurûn-ı vustâ (Orta Çağ tarihi):	Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti	Osmanlı Devleti'nin kuruluşu
Tarih-i kurûn-ı ahire (Son Çağ tarihi):	Osmanlı Devleti'nin kuruluşu	Yeniçeri Ocağının kaldırılması

Süleyman Hüsnü Paşa, Yeniçeri Ocağının kaldırılışından kendi yaşadığı devre kadar olan dönemi de tarih-i asr olarak adlandırmıştır.

- *Sizce içinde yaşadığınız çağın adı ne olmalıdır? Neden?*
- *Bu çağın hangi olayla başladığı kabul edilmelidir? Neden?*

1. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

A. Aşağıdaki cümleleri kutucuklarda verilen kavramlardan uygun olanıyla tamamlayınız.

diplomatik	askerî	Güneş	Hicri	Ay
	Rûmî	nümizmatik	kronoloji	

1. Türklerin kullandığı takvimlerden biri olan .... takvimde yılbaşı 1 Mart olarak kabul edilmiştir.

2. Bir .... yılı 354 gündür.

3. Miladi takvim .... yılı esas alınarak düzenlenmiştir.

4. Tarihe yardımcı bilim dallarından .... madenî paraları inceler.

5. Kadeş Savaşı tarihin .... alandaki inceleme konularından biridir.

B. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanların başına "D", **yanlış olanların başına** "Y" **yazınız.**

☐ **1.** Minyatürler ve silahlar tarihin yazılı kaynakları arasındadır.

☐ **2.** Milattan sonraki yıllar ifade edilirken MS kısaltması kullanılmayabilir.

☐ **3.** Milattan önceki döneme ait tarihlerin önüne MÖ kısaltması getirilmeyebilir.

☐ **4.** Celâli takvim Osmanlı Devleti Dönemi'nde düzenlenmiştir.

☐ **5.** Tarihî olaylar yaşandığı dönemin özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

☐ **6.** Antropoloji, mimari yapılar üzerindeki kitabeleri inceleyen bilim dalıdır.

☐ **7.** Dört basamaklı herhangi bir yılın kaçıncı yüzyıla ait olduğunu bulmak için bu yılın sondan iki rakamı silinerek kalan sayıya 1 eklenir.

C. Aşağıdaki soruların cevaplarını defterinize yazınız.

1. Tarihî olayın özellikleri nelerdir? Açıklayınız.

2. Tarih biliminin fen bilimlerine göre farklı yöntemler izlemesinin nedenleri nelerdir?

3. Rûmî takvim ile miladi takvimi karşılaştırarak aralarındaki benzerlik ve farklılıkların neler olduğunu yazınız.

4. Bir toplumun tarih öğrenimine önem vermemesinin sonuçları neler olabilir?

5. Tarihin inceleme alanına giren sosyal ve kültürel olaylara örnekler veriniz.

6. Tarih Öncesi Dönem'le ilgili araştırma yapan bir tarihçinin tarihe yardımcı bilimlerin hangilerinden yararlanması beklenir? Neden?

7. İnsanları takvim sistemleri oluşturmaya yönelten ihtiyaçlar neler olabilir?

8. MÖ 753 tarihi kaçıncı yüzyılın kaçıncı yarısı, kaçıncı çeyreği içine girer?

9. Tarihî bir olay hangi bakış açısıyla incelenmelidir? Neden?

10. Tarihçilerin çağların başlangıç ve bitiş noktaları konusunda görüş birliği içinde bulunmamasının nedenleri neler olabilir?

Ç. Aşağıdaki yönergelerde istenen çalışmaları yapınız.

1. Aşağıdaki görselleri inceleyiniz. Görsellerden hareketle hangi olay ve olguların tarihin inceleme alanına girdiğini boş bırakılan yerlere yazınız.

2. Atatürk'ün aşağıdaki sözlerini okuyunuz. Bu sözlerden hareketle tarih öğrenmenin yeni nesillere sağlayacağı faydaların neler olabileceği ile ilgili düşüncelerinizi noktalı yerlere yazınız.

Eğer bir millet büyükse kendisini tanımakla daha büyük olur. Türk çocuklarında kabiliyet, her milletinkinden üstündür. Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça büsbütün Türk çocukları kendileri için lazım gelen hamle kaynağını o tarihte bulabileceklerdir. Bu tarihten Türk çocukları bağımsızlık fikrini kazanacaklar, o büyük başarıları düşünecekler, harikalar yaratan adamları öğrenecekler, kendilerinin aynı kandan olduklarını düşünecekler ve bu kabiliyetle kimseye boyun eğmeyeceklerdir.

Mustafa Kemal Atatürk
Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s. 176.

....
....
....
....
....
....
....

D. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Geçmişin aydınlatılmasında yararlanılan yazılı belgeler diğer kaynaklara göre daha kesin ve güvenilir bilgiler içerir.

Buna göre aşağıdakilerden hangisinin tarih araştırmacılarına daha bilimsel veriler sunduğu söylenebilir?

A) Kitabeler
B) Fosiller
C) Tarım aletleri
D) Silahlar
E) Minyatürler

2. Aşağıda tarih biliminin kullandığı kaynaklardan bazıları verilmiştir. Bu kaynaklardan hangisi ait olduğu dönem hakkında diğerlerine göre daha kesin ve ayrıntılı bilgilere ulaşılmasını sağlar?

A) Duvar resimleri
B) Çivi yazılı kil tabletler
C) Mimari eserler
D) Madenî süs eşyaları
E) Çeşitli giysiler

3. Tarih, geçmişteki olayların nedenlerini ve sonuçlarını ortaya çıkarmaya çalışır. Ayrıca bireysel ve toplumsal deneyimleri yorumlayarak geleceğe yönelik yeni fikirler üretir.

Buna göre tarih ile ilgili olarak aşağıda verilen bilgilerden hangisine <u>ulaşılamaz</u>?

A) Geleceğe yön verir.
B) Geçmişteki olayları inceler.
C) İnsanların deneyimlerinden yararlanır.
D) Olayları anlatırken yer ve zaman belirtir.
E) Geçmişten ders alınmasını sağlar.

4. Atatürk'ün "Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır." sözü aşağıdakilerden hangisini doğrulamaktadır?

A) Tarihin belgelere dayanması gerektiği
B) Tarihin millî benliği güçlendirdiği
C) Tarihin inceleme alanının çok geniş olduğu
D) Tarihin başka bilim dallarından yardım aldığı
E) Tarihin tekerrür ettiği

5. Aşağıdaki ifadelerden hangisinde verilen olayın tarihi diğerlerine göre daha kesindir?

A) Cumhuriyet 1923'te ilan edildi.
B) Evliya Çelebi XVII. yüzyılda yaşadı.
C) Mustafa Kemal 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktı.
D) İstanbul XV. yüzyılın ikinci yarısında fethedildi.
E) Mete Han MÖ 209'da tahta geçti.

6. Aşağıdakilerden hangisi tarihin yazılı kaynaklarından biri <u>değildir</u>?

A) Otobiyografiler B) Seyahatnameler
C) Fermanlar D) Mitoslar
E) Mahkeme kayıtları

7. Eski yazı sistemlerini ve alfabeleri çözerek yazılı belgelerin okunmasını sağlayan ve bu yolla tarihe yardımcı olan bilim dalı aşağıdakilerden hangisidir?

A) Heraldik B) Arkeoloji
C) Filoloji D) Paleografya
E) Kronoloji

8. Aşağıda verilen tarihlerden günümüze en yakın olanı hangisidir?

A) MS 67 B) MS 132
C) MS 1040 D) MÖ 1280
E) MÖ 91

9. Tarihî olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi vardır. Buna göre önce yaşanan bir olay daha sonraki bir başka olayın nedenidir.

Buna göre tarihî olaylarda neden-sonuç ilişkisinin doğru bir şekilde tespit edilebilmesi tarihe yardımcı bilimlerden öncelikle hangisini gerekli hâle getirmektedir?

A) Filoloji B) Etnografya
C) Nümizmatik D) Epigrafi
E) Kronoloji

2. ÜNİTE

İNSANLIĞIN İLK DÖNEMLERİ

Göbeklitepe (Şanlıurfa)

Kavramları Öğrenelim

- Aristokrasi
- Cumhuriyet
- Demokrasi
- Efsane
- Ensi
- İmparatorluk
- Karum
- Kısas
- Kolonicilik
- Konar-göçer
- Monarşi
- Nom
- Oligarşi
- Pankuş
- Polis
- Site
- Tablet
- Tiranlık
- Ziggurat

Hazırlanalım

1. UNESCO tarafından 2018 yılında Dünya Miras Listesi'ne dâhil edilen Göbeklitepe hakkında bildiklerinizi anlatınız.
2. Milletlerin ortaya çıkışını ve devletlerin kuruluşunu anlatan efsane, destan ve mitlere örnek veriniz.
3. Yazının insan hayatındaki önemiyle ilgili görüşlerinizi ifade ediniz.
4. Uygarlıkların elverişli coğrafi özelliklere sahip bölgelerde ortaya çıkıp geliştiğini gösteren örnekler vermeye çalışınız.
5. Hukuk kavramının hangi ihtiyaçlardan kaynaklanmış olabileceğiyle ilgili düşüncelerinizi sınıfınızda arkadaşlarınızla paylaşınız.

A. İNSANLIĞIN İLK DÖNEMLERİ

1. Yazının İcadından Önce İnsan

Düşünelim-Söyleyelim

Yazının icadından önceki dönemlerde yaşayan insanların hayat tarzları ve ekonomik faaliyetleri ile ilgili bilgilere hangi kaynaklardan ulaşılmış olabilir?

"Tarih yazı ile başlar." sözünü duymuşsunuzdur. Bu söz tarihte yaşanmış olayların açığa çıkarılmasında yazının önemini anlatmak için söylenmiştir. Tarihçiler bu gerçekten hareketle geçmişi yazının icadını esas alarak iki ana bölüme ayırmışlardır. Yazının icadı öncesine Tarih Öncesi Çağlar, sonrasına ise Tarih Çağları adını vermişlerdir.

Tarih Öncesi Çağlar Taş ve Maden Devri olarak iki ana kısma ayrılmıştır (Tablo 2.1). Bununla birlikte aşağıdaki tabloda verilen tarihler en eski medeniyet merkezlerinden biri olan Anadolu için geçerlidir. Çünkü Tarih Öncesi Çağlar dünyanın her yerinde aynı anda başlayıp bitmemiştir. Örneğin Anadolu'da Maden Devri'ne geçildiği sırada dünyanın başka yerlerinde insanlar hâlâ Taş Devirlerini yaşamaya devam etmişlerdir.

Taş Devri		Maden Devri	
Eski Taş Çağı (Paleolitik)	MÖ 2,5 milyon - MÖ 16 bin	Bakır Çağı (Kalkolitik)	MÖ 5800 - MÖ 3400
Orta Taş Çağı (Mezolitik)	MÖ 16 bin - MÖ 9 bin	Tunç Çağı	MÖ 3400 - MÖ 1200
Yeni Taş Çağı (Neolitik)	MÖ 8500 - MÖ 5800	Demir Çağı	MÖ XIII. yüzyıl - MÖ 330

***Tablo 2.1:** Tarih Öncesi Dönemlendirme*

İnsanlık tarihinin en uzun devresini oluşturan Tarih Öncesi Dönem'de insanlar tabiata bağlı bir hayat sürdüler. İlk zamanlarda insanlar orman ve göl kenarlarında yaşarken havaların soğuması ve buzulların güneye doğru ilerlemesi üzerine daha elverişli yerlere sığınmak zorunda kaldılar. Henüz hayvanları avlayacak silahları olmadığı için yabani meyveler, otlar ve bitki kökleriyle beslendiler. Yiyecek bulmak için bütün gün dolaşan insanlar gece olunca mağaralar, kuytu yerler ve ağaç kovukları gibi doğal barınaklara çekildiler. Böylece soğuktan, fırtınadan, kardan, yağmurdan ve diğer dış tehlikelerden korunmaya çalıştılar.

Tarih Öncesi Dönem'de ateşin kontrol altına alınıp kullanılması önemli bir dönüm noktası oldu. Ateş öncelikle ısınmak, karanlığı aydınlatmak ve vahşi hayvanları korkutmak için kullanıldı. Ateşin bulunmasıyla birlikte yiyeceklerini pişiren insanın beslenme alışkanlığı değişirken sindirimi kolaylaştı. Bu dönemde yaşam şartlarındaki iyileşmeye bağlı olarak insanın bilgi ve becerileri gelişti. Yontularak sivriltilen taşlar uzun sopaların ucuna takılarak daha kullanışlı hâle getirildi. Taşlar keskinleştirilerek bıçak ve balta gibi kullanıldı. Hayvan kemiklerinden ve boynuzlarından zıpkın, mızrak uçları, iğne ve hançerler yapıldı.

İnsanların kesme, delme ve kazma amaçlı aletler yapmalarından yola çıkarak onların hayat tarzı ve beslenmeleriyle ilgili hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

İnsanlar beslenme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken sanatı da keşfettiler. Günlük hayatlarında gördükleri veya yaşadıkları olayları mağara duvarlarına çizerek hayat tarzlarına ilişkin bilgilerin günümüze kadar ulaşmasını sağladılar. Eski Taş Çağı olarak adlandırılan bu döneme ait insan barınaklarının en tanınmışları, İspanya'daki Altamira ve Fransa'daki Lascaux (Laskouks) Mağaralarıdır (Görsel 2.1). Bu mağaraların duvarları öküz, at, geyik, dağ keçisi ve bizon gibi hayvanların resimleriyle kaplıdır. Yurdumuzda ise Küçükçekmece Gölü (İstanbul) yakınındaki Yarımburgaz Mağarası (Görsel 2.2), Anadolu'nun bilinen en eski yerleşmesidir. Burada günümüzden 400 bin yıl öncesine ait insan ve hayvan fosillerine rastlanmıştır. Söz konusu dönemi aydınlatan bir başka önemli merkez MÖ 50.000 - MÖ 15.000 yılları arasına tarihlenen Antalya yakınlarındaki Karain Mağarası'dır.

Görsel 2.1: *Lascaux Mağarası'ndaki duvar resimleri (Fransa)*

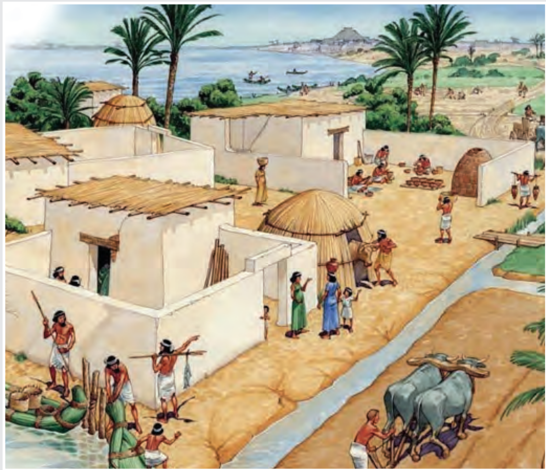
Görsel 2.2: *Yarımburgaz Mağarası (Küçükçekmece / İstanbul)*

Eski Taş Çağı insanlarının yaşadıkları mağaralara ve bu mağaraların duvarlarına yaptıkları resimlere bakılarak o dönemle ilgili hangi bilgilere ulaşılabilir?

2. Avcılık-Toplayıcılıktan Üreticiliğe

Günümüzden yaklaşık 14 bin yıl önce buzulların çekilmesi ve havaların ısınmasıyla birlikte insanlık tarihinde yeni bir döneme geçildi. Bilgi birikimi artan ve alet yapma becerisi gelişen insanlar bu dönemde mağaralardan çıkarak açık alanlara yaptıkları kulübelere yerleştiler (Görsel 2.3). Ağaç dallarından ve sazlardan yaptıkları bu barınakların dışını çamurla sıvayarak daha dayanıklı hâle getirdiler. Dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı barınaklarının etrafını hendekler ve çitlerle çevirdiler. Bazen de daha güvenli olması için barınaklarını göl sularına diktikleri kazıkların üzerine inşa ettiler.

Görsel 2.3: *Yerleşik hayata geçen insanlar (temsilî)*

Yeni dönemde insanlar buğday, arpa, mercimek gibi doğada kendiliğinden yetişen yabani tahılları ıslah ederek deneme yanılma yoluyla ziraata başladılar. Sığır, koyun, keçi gibi hayvanları evcilleştirerek onların etinden, sütünden ve derisinden yararlandılar. Ekip biçtikleri tarlaların yakınında ilk köy yerleşmelerini kurdular. İnsanlar bu dönemde araç gereç yapımında da ileri gittiler. Hayvan postları yerine bitki liflerinden yaptıkları giysileri giydiler. Taşları sadece yontmakla kalmayıp, parlatarak daha düzgün ve sağlam aletler meydana getirdiler. Diğer yandan kilden yaptıkları kapları fırınlarda pişirip, sertleştirerek seramik sanatını başlattılar.

Tarımın ve hayvancılığın keşfiyle birlikte insanlar avcı-toplayıcı göçebelikten üretime dayalı yerleşik hayata geçmeye başladılar. Takas denilen ürün değişimi yöntemini de ilk kez bu dönemde kullandılar. Diğer yandan tekerleği icat ederek ağır yüklerin taşınmasını kolaylaştırdılar. Böylece ticaretin ve toplumlar arası kültürel etkileşimin hızlanmasını sağladılar.

3. İlk Yerleşmeler

Yerleşik hayata ve medeniyete dair bilinen en eski izlere Anadolu topraklarında rastlanır. Anadolu; insanlığın birkaç milyon yıl süren avcılık-toplayıcılık hayatının ardından yerleşik hayata geçtiği, hayvanları evcilleştirip tarıma başladığı bir coğrafyadır. Arkeolojik kazılarda elde edilen bulgulara göre yazının icadından önceki zamanlara ait ilk yerleşmelerden birinin Çayönü'nde kurulduğu ortaya çıkmıştır.

İnsanlar hangi özelliklerinden dolayı Çayönü'nü yerleşme yeri olarak seçmiş olabilirler?

a. Çayönü

Çayönü Diyarbakır ilinin Ergani ilçesinin 7 km kadar güneybatısında kalan bir yerleşmedir (Görsel 2.4). Yapılan araştırmalarda Çayönü yerleşmesinin bulunduğu Ergani Ovası'nın MÖ 12 binlerde meşe ormanlarıyla kaplı olduğu, burada yabani sığır, koyun ve keçilerin yaşadığı başka bir deyişle buranın yaşam kaynakları açısından son derece zengin olduğu tespit edilmiştir. Bu özellikleriyle Çayönü daha hayvanların tam olarak evcilleştirilmediği ve tarımın başlamadığı bir dönemde avcı toplayıcı insanlara ev sahipliği yapmıştır. MÖ 10200 yıllarından itibaren de insan topluluklarının yerleşerek köy hayatına başladığı bir merkez hâline gelmiştir.

Görsel 2.4: *Çayönü kalıntılarından bir görünüş*

Çayönü kazılarında ağaç dalları ve kamışlardan yapılmış basit yuvarlak kulübelerin zaman içinde taş temelli kerpiç yapılara dönüştüğü görülmüştür. Bu durum Çayönü halkının toplayıcılık ve avcılıktan tarıma dayalı köy hayatına geçtiğini göstermektedir.

Çayönü, tahıl üretimi ve hayvanların evcilleştirilmesine dayalı köy hayatının yaşandığı ilk yerleşmelerdendir. Yabani buğday, mercimek ve baklagillerin tarıma kazandırılması, küçükbaş hayvanların evcilleştirilmesi burada gerçekleşmiştir. Bu özellikleriyle Çayönü bilim insanları tarafından uygarlığın doğduğu yerlerden biri olarak kabul edilmektedir.

1964 yılında başlayan Çayönü kazılarında çakmak taşı (Görsel 2.5), obsidyen ve bazalt taşlarından yapılmış aletler ortaya çıkarılmıştır. Çayönü insanı söz konusu maddeleri kullanarak oraklar ve delici-kazıcı aletler ile çeşitli süs eşyaları yapmıştır. Bununla birlikte Çayönü yakınlarında bulunmadığı bilinen çakmak taşının ve obsidyenin nereden getirildiği tam olarak anlaşılamamıştır.

Görsel 2.5: *Çakmak taşından yapılmış çeşitli araçlar*

Çayönü'nde çanak çömleklerin yanı sıra av hayvanlarının kemiklerinden yapılmış iğneler, çengeller, boncuklar, halkalar ve düğmeler bulunmuştur. Diğer yandan Çayönü bakır yataklarının bulunduğu Ergani'ye yakın bir yerdedir. Bu nedenle Çayönü insanı dünyanın başka yerlerindeki insanlardan yaklaşık 2000 yıl önce bakırı işleyerek aletler yapmayı öğrenmiştir.

b. Çatalhöyük

Anadolu'nun yazının icadından önceki zamanlarını aydınlatan önemli merkezlerden bir diğeri Çatalhöyük'tür. İngiliz arkeolog James Mellaart'ın (Ceyms Melart) 1958 yılında başlattığı Çatalhöyük kazılarında insanlık tarihine ışık tutan önemli bulgulara ulaşılmıştır. Günümüzden yaklaşık 9 bin yıl öncesine tarihlenen Çatalhöyük 8.000 kişilik nüfusuyla o dönemin en büyük ve en kalabalık yerleşmelerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Okuyalım

Çatalhöyük Yerleşmesi

Çatalhöyük, Konya iline bağlı Çumra ilçesinin on bir kilometre kuzeyindeki Küçükköy sınırları içerisinde bir höyüktür. Dokuz bin yıl önce burada, üretici ve çalışkan insanların bolluk ve bereket içinde yaşadıkları büyük bir köy vardı. Buzul Çağı sonrasında Konya Ovası'nda oluşan göl yeni kurumaya başladığı için bu bölge o zamanlar yer yer bataklık alanlara sahipti.

Çatalhöyük (temsilî)

Çevrede yerleşmek için daha kuru alanlar da vardı elbette ama Çatalhöyüklüler (Köylerinin o zamanki adını bilmediğimiz için onlara bildiğimiz adıyla Çatalhöyüklüler diyoruz.) köylerini, zengin kaynak sağlayan Çarşamba Irmağı'nın kıyısına kurmuşlardı. Köyü kurdukları alan hem bu kaynaklara yakın hem de besin kaynakları açısından zengindi. Öylesine yararlandılar ki bu topraklardan köy büyüdükçe büyüdü, geniş bir alana yayıldı. Sayıları arttıkça arttı, nüfusları on binleri buldu. Ancak bildiğimiz kadarıyla bu büyük ve kalabalık köyün günümüzde olduğu gibi bir yöneticisi yoktu. Herhâlde birbirlerine saygılı insanlardı ve ortak kararlar alarak organize olabiliyorlardı.

Tarih Öncesi Eğitim Programı Öğretmen El Kitabı, s. 21.

İnsanların yerleşmek için Çatalhöyük'ü seçmelerinin en önemli gerekçesi ne olabilir? Neden?

Bilgi Notu

Höyük

Tarih boyunca yıkılan kentlerin kalıntıları üzerine yenileri inşa edildiğinden yerleşmelerin kurulduğu arazilerde zamanla tepecikler oluşmuştur. Hafif eğimli bu yükseltilere ülkemizde höyük, Yunanistan'da "magula", Orta Doğu ülkelerinde "tell", İran'da "teppe" denir. Höyükler arkeologlara çanak çömlek parçaları; taştan, camdan, madenlerden yapılmış aletler; mimari yapılar ya da organik kalıntılar sunarlar. Böylece yazının henüz icat edilmediği tarih öncesi devirlerin aydınlatılmasına önemli katkılarda bulunurlar.

Bu kitap için yazılmıştır.

Çatalhöyük'te evler birbirine bitişik ve düz damlı olarak aynı planda inşa edilmişti. Bununla birlikte her evin duvarı ayrıydı. Duvarların bitişik olması nedeniyle evler arasında sokaklara yer verilmemişti. Her yeni ev yanındakine göre biraz daha yüksekte inşa ediliyor ve evlere giriş damlarda açılan kapılardan sağlanıyordu. İnsanlar evlerine girip çıkarken damlara kurulu merdivenleri kullanıyordu.

Tek katlı olan Çatalhöyük evlerinin yapımında kerpiç, ağaç, kil ve kamış kullanılmıştır. Damlar kerpiç duvarların ve şehrin güneyindeki ormandan elde edilen ağaç direklerin üzerine oturtulmuştur. Kamışla kapatılan damların üzeri sıkıştırılmış kil toprakla kaplanarak sağlamlaştırılmıştır.

Görsel 2.6: *Çatalhöyük buluntularının sergilendiği Konya Arkeoloji Müzesinden bir görünüş*

Çatalhöyüklüler oda ve depo şeklinde iki bölümden oluşan evlerinin içini sıvayıp beyaza boyadıktan sonra duvarlarına resimler yaptılar (Görsel 2.6). Bu resimlerde kilim desenleri, iç içe geçmiş daireler, yıldızlar ve av sahneleri ile akbabalar, leoparlar, kuşlar ve geyikler gibi hayvanlara yer verdiler. Evlerin tabanına ise tahıl sapları ve bataklık sazlarından ördükleri hasırları serdiler. Diğer yandan duvar diplerinde ev içi yaşamı kolaylaştırmak amacıyla sekiler ve yüksek platformlar inşa ettiler. Ölülerini kemikten yapılmış aletler, renkli taşlar, kesici aletler, taştan baltalar, deniz kabuğundan yapılmış boncuklarla birlikte bu platformların altlarına gömdüler.

Çatalhöyük'te yürütülen kazılarda ahşap kaplar, kutular, kemiklerden yapılmış takılar, çakmak taşından hançerler ve bıçaklar ile obsidyen ok ve mızrak uçları bulunmuştur. Kazılarda ele geçen malzemeler içinde en dikkat çekenleri pişmiş topraktan yapılmış kap kacaklar ve bereket tanrıçası heykelleridir. Buluntulardaki üstün el işçiliği ve süslemeler Çatalhöyük'te gelişmiş bir sanat anlayışının varlığını göstermektedir.

c. Tarihi Yeniden Yazdıran Keşif: Göbeklitepe

Görsel 2.7: *Göbeklitepe kazılarından bir görünüş*

Her bilim dalında olduğu gibi tarihte de araştırma ve incelemeler durmaksızın devam etmektedir. Dünyanın birçok ülkesinde tarihçiler, arkeologlar, paleograflar ve daha pek çok uzman, insanlık tarihinin bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmak için geceli gündüzlü çalışmaktadır. Bu çalışmalarda yeni bulgular elde edildikçe geçmişe ilişkin bilgiler de değişmektedir. Tarihî bilgilerin değişebilir olduğunu gösteren bu durumun en son örneği Şanlıurfa ilimizin sınırları içinde devam eden Göbeklitepe arkeolojik kazılarında görülmüştür (Görsel 2.7).

Şanlıurfa il merkezinin 18 km kuzeydoğusunda yer alan Göbeklitepe, 1963 yılında İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Halet Çambel tarafından fark edildi. Şanlıurfa Müze Müdürlüğünün 1995 yılında başlattığı Göbeklitepe kazıları Alman Arkeoloji Enstitüsünden Prof. Dr. Klaus Schmidt (Kılaus Şimit)

danışmanlığında sürdürüldü. Kazı çalışmalarının hâlen devam ettiği Göbeklitepe, 2018 yılında UNESCO tarafından Dünya Miras Listesi'ne alındı.

Göbeklitepe'deki kazılarda günümüzden 12 bin yıl öncesine ait tapınaklarla karşılaşıldı. 15-20 metre çapındaki bu tapınaklarda "T" ve ters "L" harflerine benzeyen tek parça hâlindeki anıtsal taş sütunlar daire şeklinde sıralanıyor. Tapınağın merkezinde yine "T" biçimli sütunlar bulunuyor. Her biri 40-50 ton ağırlığındaki bu taşların yüksekliği 4-6 metre arasında değişiyor. Uzmanlara göre insanı simgeleyen bu sütunların üzerinde boğa, turna, akbaba, kaplumbağa, yılan, tilki, aslan, kurt ve örümcek kabartmaları ve heykelleri yer alıyor (Görsel 2.8).

Görsel 2.8: *Göbeklitepe'de bulunan T şeklindeki taş bloklardan birinin üzerindeki hayvan kabartmaları*

Dünyanın bilinen en eski ve en büyük tapınak yerleşkesi Göbeklitepe Tarih Öncesi Dönem ve yerleşik hayata geçişle ilgili pek çok bilgiyi altüst etti. Yakın zamana kadar Çayönü ve Çatalhöyük'ün en eski yerleşmeler olduğu kabul edilirken Göbeklitepe'nin keşfiyle birlikte uygarlıklar ve dinler tarihinin yeniden yazılması ihtiyacı ortaya çıktı.

Tarih Öncesi Dönem'e ait ilk tapınağın Malta Adası'nda bulunduğu ve MÖ 5000 yılına tarihlendiği biliniyordu. Göbeklitepe'deki kazılar bu bilgiyi değiştirerek ilk tapınağın çok daha önceki bir dönemde Anadolu'da inşa edildiğini ortaya koydu. Kazılar ilk mimari yapıların insanların yerleşik hayata geçmesinden sonra inşa edildiği bilgisini de değiştirdi. Çünkü Göbeklitepe'deki tapınaklar insanlığın henüz tarım ve hayvancılığa geçmediği bir döneme aitti. Buna göre avcı-toplayıcı insanlar beslenme ihtiyaçlarını gidermekle kalmamış doğayı anlamaya çalışarak bir tanrının veya tanrıların varlığına inanmışlardı. Onlara ibadet amacıyla da dev boyutlarda süslü tapınaklar yapmışlar, kutsal bir mekân hâline getirdikleri Göbeklitepe'de düzenli aralıklarla bir araya gelmişlerdi.

Göbeklitepe Höyüğü'ndeki kazılar alt katmanlara doğru ilerledikçe mevcut tarihî bilgilerde başka hangi değişiklikler meydana gelebilir? Neden?

Etkinlik

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü UNESCO'nun hazırladığı Dünya Miras Listesi'nde ülkemizden de tarihî ve doğal kültür varlıklarına yer verilmiştir. 2018 yılında Göbeklitepe'nin de dâhil edilmesiyle bu listedeki varlıklarımızın sayısı 18'e çıkmıştır. Bir Genel Ağ araştırması yaparak bu varlıklarımızın adlarını aşağıdaki tabloda boş bırakılan yerlere yazınız.

1.		10.	
2.		11.	
3.		12.	
4.		13.	
5.		14.	
6.		15.	
7.		16.	
8.		17.	
9.		18.	*Göbeklitepe (Şanlıurfa)*

B. TARİH ÖNCESİNDE SÖZLÜ KÜLTÜR

Düşünelim-Söyleyelim

Destanlar, mitler ve efsaneler insanların hangi ihtiyaçlarından kaynaklanmış olabilir?

Dünyanın neresinde yaşıyor olursa olsun insan evrenin yaratılışını, hayatın başlangıcını merak etmiş; bilgi birikimi yetersiz de olsa bu konuları anlayıp ifade etmeye çalışmıştır. İnsanlığın bu yöndeki çabaları Tarih Öncesi Devirlerden itibaren efsane veya mit denilen anlatıları ortaya çıkarmıştır.

Mit kelimesi Yunancada "anlatı" veya "hikâye" anlamında kullanılan "mitos"tan gelir. Mitler genellikle tanrılardan, dünyanın başlangıcından, canlı ve cansız varlıkların yaratılışından söz eder. Ayrıca devletlerin kuruluşunu, kanunların ortaya çıkışını ve daha pek çok konuyu anlatır.

Mitler binlerce yıl boyunca evrenin bilinmezliği karşısında cevaplar arayan insana hayattaki yerini ve davranışlarını belirlemesinde yardımcı olur. Evrenin bilinmezliği karşısında çaresiz kalmış olan insan da gerçeküstü varlıklar ve olaylarla süslü bu öykülere inanarak iç huzurunu sağlamaya çalışır. Mitlerdeki kahramanları örnek alır, orada anlatılanlardan hareketle hayatı anlamlandırır ve geleceğine yön verir.

Yazının icadından önceki dönemlerde insanlar yaşadıkları olayların, bilgi birikimleri ve tecrübelerinin yanı sıra mitlerini ve efsanelerini de sözlü biçimde kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Anlatıcının hayal gücünden beslenerek zaman içinde değişip zenginleşen bu sözlü kültür ögelerinin en eskilerinden biri de Altay Türklerine ait "Yaratılış Efsanesi"dir.

Okuyalım

Altay Yaratılış Efsanesi

Altay Dağlarından bir görünüş

Wilhelm Radloff (Vilhelm Radlof) tarafından tespit edilen Altay Yaratılış Efsanesi'ne göre yerin yaratılışında Tanrı Kudas'ın yanında "Kişi" vardı. O zamanda yer, gök, ay ve güneş yoktu. Sadece su vardı. Tanrı hiçbir şey düşünmüyordu. Kişi rüzgâr çıkarıp Tanrı'nın yüzüne su serpti ve Tanrı'dan daha büyük olduğunu sanarak suyun dibine daldı. Boğulmak üzere iken "Tanrı'm bana yardım et." diye bağırınca Tanrı, "Tukançık" dedi. Kişi çıktı. Tanrı, "Sağlam bir taş olsun." deyince suyun üzerine bir taşa çıktı ve Kişi'yle onun üzerinde oturdular. Sonra Tanrı Kişi'ye suyun dibine dalarak oradan toprak çıkarmasını söyledi. Kişi'nin getirdiği toprağı "Yer olsun." diyerek suyun üzerine serpti. Yer yaratıldı.

Tanrı Kişi'ye tekrar dalıp toprak çıkarmasını söyledi. Kişi suya daldı. "Ben kendim için de toprak alayım." diye düşünerek iki eline aldığı toprağın birini ağzına soktu. Tanrı Kişi'nin verdiği toprağı saçınca katı yer oluştu fakat Kişi'nin ağzındaki toprak da büyümeye başladı. Boğulacakken Tanrı'dan kaçmaya başladı. Ancak nereye kaçtıysa Tanrı'yı yanında buldu. Tanrı'ya "A Tanrı, gerçek Tanrı, bana yardım et." diye yalvarınca Tanrı ona niyetini sordu. O da "Kendime yer yaratayım diye düşündüm." dedi. Tanrı, ağzındaki toprağı attırdı. Bu topraktan küçük tepeler meydana geldi. Tanrı Kişi'ye "İmdi sen günahlı oldun." dedi.

Abdülkadir İnan, Millî Folklor Dergisi, S 39, s. 79.

C. YAZININ İCADI VE ÖNEMİ

Düşünelim-Söyleyelim

İlk Hitit Kralı I. Hattuşili, askerî işgaller ve yağma amacıyla o zamanlar medeni dünyanın merkezi olan Kuzey Mezopotamya'ya gittiğinde, oradan alıp Boğazköy'e getirdiği zanaatkârlar arasına çivi yazısını bilen kâtipleri de koydu. Onlara âdeta "Haydi bakalım, oradaki beyleriniz için yazıp çizdiğiniz o şeylerden şimdi benim için de yazacaksınız." dedi.

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Kılıç, Eski Ön Asya Toplumları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi, (Düzenlenmiştir.).

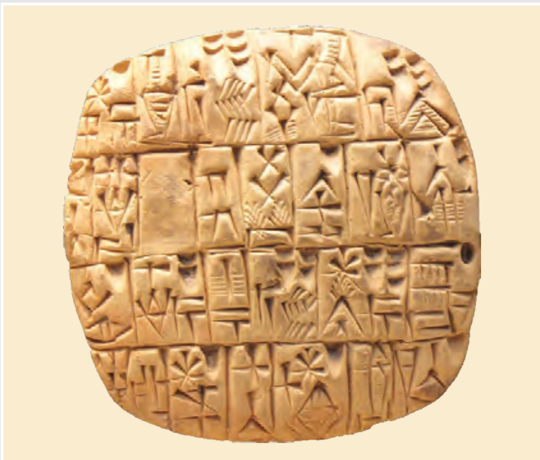
➥ *I. Hattuşili'nin yazıya ve kâtiplere önem vermesinin nedenleri neler olabilir?*

Yazı ilk defa MÖ 3200'lerden itibaren Mezopotamya uygarlıklarından biri olan Sümerler tarafından kullanıldı. Temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olan Sümerler her şeyin tanrıya ait olduğuna inanır, ürettikleri ürünleri kralın kontrolündeki ziggurat denilen tapınağa teslim ederlerdi.

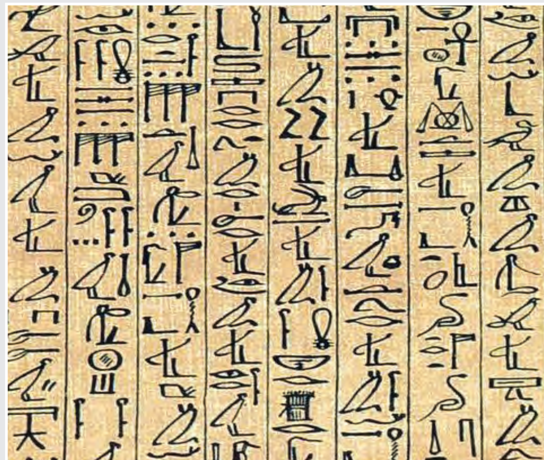
Sümerler tapınak depolarına giren ürünlerin miktarı ve çeşitliliği arttıkça toplama ve dağıtma işlemlerinde zorluklarla karşılaştılar. Bunun üzerine görevliler tapınağa getirilen ürünü unutmamak ve belgelendirmek amacıyla her vatandaş için ürünlere ayrı bir işaret koymaya, işaretin karşısına da getirdiği ürünlerin resimlerini yapmaya başladılar. İdeogram denilen bu yazının zaman kaybına ve karışıklığa yol açtığını görünce de resimlerin yerine heceleri ifade eden, çiviye benzeyen işaretler kullanmaya başladılar (Görsel 2.9).

Sümer şehir devletlerinden Uruk'taki büyük tapınaktan çıkarılan kil tabletlerde tahıl çuvallarına ve büyükbaş hayvanların sayılarını ifade eden listelere rastlanmıştır. Bu durum, yazının tapınaklarda depolanan malların kaydını tutma ihtiyacının bir sonucu olduğunu göstermektedir. Sümerler çivi yazısı adıyla bilinen bu yazıyı üçgen uçlu bir kalem kullanarak yumuşak kil tabletler üzerine yazdılar. Ardından tabletleri fırınlarda pişirerek sağlamlaştırdılar.

Sümer çivi yazısı geniş bir yayılma alanı bularak Mısır, Anadolu, Suriye, İran ve Akdeniz havzasındaki pek çok kavim tarafından öğrenildi. Mezopotamyalılar ile yaptıkları ticaret sırasında yazıyı öğrenen Mısırlılar hiyeroglif adıyla bilinen, kendilerine özgü resim yazısını kullandılar (Görsel 2.10). Yazılarını da Nil Nehri kıyısında yetişen papirüs bitkisinin yapraklarından ürettikleri kâğıtlar üzerine yazdılar.

Görsel 2.9: *Sümer çivi yazısı*

Görsel 2.10: *Üzerinde hiyeroglif yazı bulunan bir papirüs*

Yazının gelişimine katkıda bulunan İlk Çağ kavimlerinden biri de Fenikeliler oldu. Deniz ticaretiyle uğraşan Fenikeliler yazmayı kolaylaştırmak amacıyla tarihin bilinen ilk harf yazısı olan Fenike alfabesini oluşturdular (Görsel 2.11). 22 harften oluşan bu alfabeyi İyonyalılar, Romalılar ve Yunanlar da kullandılar. Fenike alfabesine yeni harfler ekleyen bu uygarlıklar günümüzdeki Latin alfabesini meydana getirdiler.

Görsel 2.11: *Fenike alfabesi ile yazılmış bir metin*

Tapınak hesaplarının tutulması ihtiyacından kaynaklanan yazı zamanla yönetim işlerinden ticarete, vergilerin toplanmasından eğitime ve edebiyata kadar hayatın pek çok alanında kullanıldı. Böylece yazı, bilgilerin muhafazası ve taşınmasının yanı sıra duygu ve düşünceleri kalıcı hâle getirerek uygarlığın vazgeçilmez araçlarından biri oldu.

Yazı en fazla devletler tarafından kullanıldı. Devletlere ait ilk yazılı belgeler genellikle vergi bilgilerini içeren defterlerdi. Memurların isimlerini, özelliklerini, yaptıkları işleri ve aldıkları ücretleri gösteren listeler; muhasebe defterleri, faturalar, bütçe çizelgeleri, sözleşmeler, mühürler (Görsel 2.12) ve arazi kayıtları da yazılı resmî belgelerdendi. Yazı devlet işlerinin yanı sıra ekonomik ilişkileri de kolaylaştırdı. Ticaret sözleşmeleri, iş mektupları, malların cinsini ve fiyatlarını gösteren listeler bu alandaki başlıca örnekleri oluşturdu.

Görsel 2.12: *Sümerlere ait çivi yazılı konik mühürler*

Muhasebe kayıtlarının yazılı hâle getirilmesi devletler ve tüccarlar için hangi faydaları sağlamış olabilir?

Devletler yazıdan kamu ekonomisinin yanı sıra yönetim işlerinde, hukukta ve diplomaside de yararlandılar. Krallar kanunlarını, devlet politikalarını ve yasaklamalarını yazılı hâle getirerek bunların vatandaşlar tarafından önceden bilinmesini sağladılar. Hukuk ilkelerini, vergi esaslarını, ticaret kurallarını ve mülkiyet haklarını yazılı metinlere dönüştürerek ülke yönetimini kolaylaştırdılar. Yazılı emirler yayımlayarak ordu üzerindeki otoritelerini arttırdılar.

Yöneticiler başka devletlerin yöneticilerine yazdıkları mektuplar aracılığıyla dış ilişkilerini geliştirdiler. Ateşkes, barış ve ittifak antlaşmaları yaparak siyasi ve ekonomik kazanımlar elde ettiler. Diğer yandan yazının geniş kitlelere ulaşma gücünden ve kalıcılığından yararlanmaya çalıştılar. Bu amaçla yanlarında bulundurdukları kâtiplere günlük yaşamlarını, avlarını, savaş ve barış zamanlarında yaptıklarını anlatan metinler yazdırdılar. Üzerinde kendi sözlerinin yer aldığı anıtlar diktirdiler. Böylece egemenliklerini güçlendirmeye ve kalıcı hâle getirmeye çalıştılar.

Ç. KADİM DÜNYADA BİLİMLER

Bilim, insanın temel ihtiyaçlarını giderebilme çabasının sonucunda ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir. Yaşanılan çevreyi tanıma, zamanı algılama, beslenme, barınma, hastalıklardan korunma ve iyileşme bu ihtiyaçların belli başlılarıdır. Kadim zamanlar denilen eski dönemlerde bu ihtiyaçlara bağlı olarak en fazla gelişen bilimler ise astronomi, coğrafya ve tıp olmuştur.

1. Astronomi

Düşünelim-Söyleyelim

İnsanların astronomi ile ilgilenmelerinin nedenleri neler olabilir?

Astronomi gök cisimlerinin konumları ve hareketleri ile bunların fiziksel ve kimyasal yapılarını inceleyen bilim dalıdır. Astronominin doğuşu insanın evreni keşfetme çabasıyla yakından ilgilidir. Ay ve Güneş tutulmaları, gök taşı düşmesi, yıldız yağmurları ve kuyruklu yıldızların görülmesi bugün olduğu gibi geçmiş dönemlerde de insanların dikkatini çekmiştir. İnsan güneşin doğuşunu ve batışını, Ay'ın ve diğer gök cisimlerinin hareketlerini gözlemledikçe doğadaki düzenin farkına varmıştır. Gece ve gündüz oluşumunun, mevsim döngüsünün, iklimlerin ve hava olaylarının da bu düzenin sonucunda meydana geldiğini tespit etmiştir.

Gök olaylarının yeryüzündeki olaylarla ilişkisini keşfettikten sonra insanlar bu ilişkilerden yararlanmak amacıyla düzenli gözlemler yapıp kayıtlar tutmaya başladılar. Böylece gök cisimlerinin konumlarına ve hareket sürelerine ilişkin bilgilere ulaşarak, olacakları önceden görüp hayatlarını planlamaya başladılar.

Astronomi ilk zamanlarda sadece çıplak gözle görülebilen gök cisimlerinin gözlemlenmesiyle elde edilen verilere dayanıyordu. O dönemlerde astronomi bilginleri Dünya'yı hareketsiz ve düz bir zemin olarak görüyor ve mitoloji kahramanı Atlas'ın taşıdığını hayal ediyorlardı (Görsel 2.13). Güneş, geceleyin bu direkler arasındaki yollardan geçerek ertesi gün yeniden doğuyordu. Türklere göre evren, merkezinde Kutup Yıldızı'nın bulunduğu bir kubbe şeklindeydi ve sabit bir hızla dönüyordu. Kutup Yıldızı'nın tam altında ise Türk hakanı oturuyordu.

İlk medeniyetlerde astronominin ortaya çıkmasında yön bulma ve zamanı ölçme gibi ihtiyaçlar rol oynamıştı. Örneğin Yunanlar için denizcilik başlıca geçim kaynağı olduğu için gemicilerin denizde yönlerini bulması hayati önemdeydi. Bu nedenle ünlü Yunan filozofu Thales (Tales) Yunan gemicilere kuzey yönünü bulmaya yarayan Küçük Ayı takımyıldızını gözlemleyerek seyahat etmeleri tavsiyesinde bulunmuştu. Eski Mısır'da ise astronomi, takvimi oluşturma ihtiyacı sebebiyle önemliydi. Çünkü Mısırlılar için tarımsal faaliyetlerin düzenli olarak yürümesi Nil Nehri'nin taşma zamanının doğru tahmin edilmesiyle mümkündü. Ekme ve biçme zamanlarının hesaplanması da buna bağlıydı.

Mısırlı astronomlar gökyüzünün en parlak yıldızı olan Sirius'un doğu yönünde göründüğü zaman Nil Nehri'nin taştığını tespit ederek takvimlerini buna göre düzenlediler. Mısırlılar astronomi bilgisini dev boyutlu kral mezarları olan piramitlerin inşasında da kullandılar.

Görsel 2.13: *Dünya'yı taşıyan Atlas heykeli*

Astronominin geliştiği kadim uygarlıklardan biri Mezopotamya idi. Bu uygarlığın temelini atan Sümerler "ziggurat" denilen tapınaklarını aynı zamanda gözlemevi olarak kullanarak astronomi alanında önemli keşifler yaptılar. Geceyi ve gündüzü on ikişer saat olarak hesaplayan Sümerler, bir yılı otuzar günden oluşan on iki aya böldüler.

Babiller düzenli gözlemler yapmak amacıyla gökyüzünü bölgelere ayırarak her bir bölgeye hayvan ve eşya isimleri verdiler. Gözlemleri sonucunda Merkür ve Venüs'ün Güneş'in etrafında hareket ettiğini buldular. Ay ve Güneş tutulmalarının zamanını tespit edip Ay'ın evrelerini gösteren çizelgeler yaptılar.

İlk Çağ'da insanların astronomi ile ilgilenmesinde yıldızların ve gök cisimlerini tanrılarla özdeşleştirmeleri de önemli rol oynadı. Bu nedenle ilk astronomlar rahipler arasından çıktı. Rahipler gök cisimlerinin hareketlerini ve konumlarını tanrıların işareti olarak görüp, bunlardan yola çıkarak kehanetlerde bulundular. Ayrıca insanların kişilikleri, geçmiş yaşantıları ve gelecekleri hakkında bilgiler verdiler.

Kadim zamanlardan günümüze gelinceye kadar insanların evren algısında ve gök cisimleriyle ilgili bilgilerinde önemli değişiklikler meydana geldi. Gelişen astronomi bilgisinin yanı sıra teleskobun, uzay araçlarının ve uyduların icadıyla birlikte astronominin incelediği konular oldukça çeşitlendi. Bu durum astronominin amaçlarıyla birlikte araştırma yöntemlerini de değiştirdi. Günümüzde astronomlar gökyüzünü çıplak gözle (Görsel 2.14) değil, gelişmiş araçlarla (Görsel 2.15) inceliyorlar. Bu araçlar yardımıyla gözle görülenlerin yanı sıra görülemeyen gök cisimleri hakkında da bilgiler ediniyorlar. Haberleşmeden televizyon yayıncılığına, gezegenlerde tarım yapmak ve yeni yaşam alanları kurmaktan uzay madenciliğine kadar çok çeşitli amaçları gerçekleştirmek için astronomi biliminden faydalanıyorlar.

Görsel 2.14: *Geçmişte insanlar yıldızları ve uzayı çıplak gözle, yerden izliyorlardı.*

Görsel 2.15: *Günümüzde uzay araştırmaları, haberleşme ve televizyon yayıncılığı gibi işler uydularla yapılıyor.*

Geçmişle günümüzü karşılaştırarak astronomi biliminin amaçları ve çalışma yöntemleriyle ilgili değişiklere hangi örnekleri verebilirsiniz?

2. Coğrafya

İnsan yeryüzünde görüldüğü andan itibaren coğrafyanın konusu olan doğa ile iç içe yaşadı. Beslenme, barınma, korunma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için çevresiyle sürekli ilişki hâlinde oldu. Salgın hastalıklar, kıtlık, doğal afetler, avlanma ve savaşlar nedeniyle göç ederek yeni yerler tanıma imkânı buldu. Ayrıca merakını gidermek amacıyla seyahatlere çıktı. İnsan bu yer değiştirmeleri sırasında mekânı kolayca algılayabilmek ve gideceği yolu bulabilmek amacıyla haritalar çizip gördüklerini tasvir etmeye çalıştı.

Coğrafya biliminin ilk izleri, Yunanların MÖ VIII. yüzyıldan itibaren Akdeniz kıyılarında koloniler kurmak amacıyla yaptıkları yolculuklarda ortaya çıktı. Söz konusu yolculuklar sırasında coğrafya bilgisi genişledi. Bilinen ilk dünya haritaları da aynı dönemde çizilmeye başlandı. Yunanlar gibi coğrafya ile ilgilenen bir diğer İlk Çağ toplumu Romalılardı. Romalılara ait coğrafya çalışmalarının temel amacı sefere çıkan ordunun su ve yiyecek bulabileceği yerleri belirlemekti.

Coğrafya biliminin gelişmesine en fazla katkıda bulunanlardan biri Makedonya Kralı Büyük İskender oldu. İskender, Asya seferi sırasında fethettiği ülkeler hakkında bilgilenmek amacıyla yanından coğrafyacıları ayırmadı. Onun Mısır'da kurmuş olduğu İskenderiye Kütüphanesinde görev yapan Eratosthenes (Eratostenes) (Görsel 2.16) Dünya'nın yuvarlaklığına inanan ve yaptığı deneylerle Dünya'nın çevresini bugünkü değerine yakın olarak hesaplayan bir bilim insanıydı. Eratosthenes "Yeryüzünün Tasviri" anlamına gelen "Geography" adlı eserinde coğrafya terimini ilk kez kullanarak coğrafya biliminin kurucusu oldu. İskenderiye'de yetişen bir başka bilgin olan Hipparchus (Hiparkos) (MÖ 180-127) ise yerküre üzerine meridyen denilen hayalî çizgiler çizdi.

Görsel 2.16: *Eratosthenes (temsilî)*

Eratosthenes ve Hipparchus gibi coğrafyacılar kendilerinden sonra gelen coğrafyacılara kaynaklık ettiler. Bunlardan biri olan Amasyalı Strabon (MÖ 58-MS 21, Görsel 2.17) Roma İmparatorluğu topraklarında gezdiği yerlerle ilgili bilgiler verdiği 17 ciltlik "Geographika" adlı eserini yazdı. Ayrıca bir dünya haritası çizdi (Görsel 2.18).

Görsel 2.17: *Amasya'da bulunan Strabon heykeli*

Görsel 2.18: *Strabon'un çizdiği dünya haritası*

Coğrafya bilimi İlk Çağ'dan günümüze kelime anlamını korumakla birlikte tanımı, amaçları, inceleme alanı ve uyguladığı yöntemler bakımından önemli değişikliklere uğramıştır. Günümüz coğrafyası kadim dönemlerde olduğu gibi canlı ve cansız varlıkları betimlemekle yetinmeyip bunlar arasındaki etkileşimin sebep ve sonuçlarını da açıklamaktadır. Diğer yandan coğrafya sadece askerî amaçlarla kullanılan bir bilgi birikimi olmanın ötesine geçerek insana çevresinden çok yönlü yararlanma yollarını gösteren bir kılavuz hâline dönüşmüştür.

Coğrafya kullandığı araçlar ve teknikler yönünden geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde ilerlemiştir. Günümüz coğrafyacıları sınırlı bilgiler ve imkânlarla uzun süreli yorucu çalışmalar yapan eski zamanlardaki meslektaşlarına göre oldukça şanslıdır. Eskiden yıllarca süren uzun yolculuklar sırasında çizilen haritalar bugün uydu fotoğrafları ve bilgisayarlar yardımıyla kolayca elde edilebilmektedir. Coğrafi gözlemler ve ölçümler, gelişmiş teleskoplar ve diğer teknolojik araçlar yardımıyla hata payı son derece düşük olacak şekilde kısa sürede yapılmaktadır.

Coğrafyanın günümüzdeki amaçları ve çalışma yöntemlerine başka hangi örnekleri verebilirsiniz?

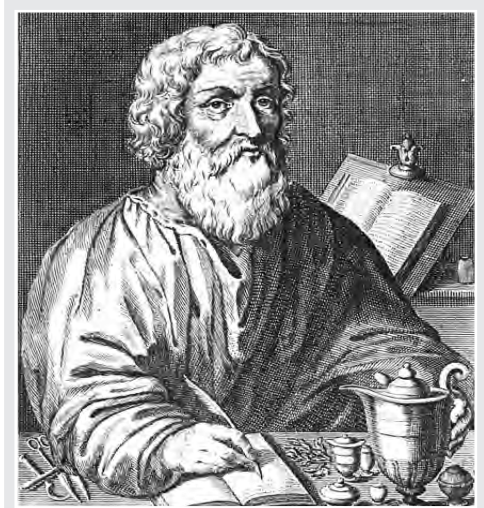
3. Tıp

Kadim zamanlardan günümüze insanlığın en fazla ilgi gösterdiği bilimlerden bir diğeri tıptır. İlk insanlardan itibaren toplumda av veya savaş sırasındaki yaralanmaları tedavi etmek üzere gözlem ve muhakeme yeteneğine sahip, becerikli ve cesur kimseler öne çıkmıştır. Büyücü, hekim, şaman vb. adlarla bilinen bu kişiler tıbbın ilk temsilcileridir.

Mezopotamya uygarlıklarında hastalıklar genellikle tanrıların cezası olarak algılandı. Hastalıkların teşhisinde de aynı anlayışın gereği olarak gelecekten haber alma ve fal bakma yöntemleri kullanıldı. Bu yöntemlerin en yaygını su dolu bir kap içine zeytinyağı dökmek ve su yüzeyinde oluşan yağ şekillerini yorumlamaktı. Hekim-rahip veya hekim-büyücüler birtakım ritüellerle hastalıkları tedavi etmeye çalışırlardı. Hayvansal ve bitkisel kökenli ilaçlar kullanmak, cerrahi operasyonlar yapmak da tedavi yöntemleri arasındaydı. O dönemlerde yapılan en ilginç ameliyatlardan biri kafatasının delinmesi şeklindeydi. Böylece hem baş ağrısının giderileceğine hem de beyindeki kötü ruhların dışarı çıkarılacağına inanılırdı. Mezopotamya kanunlarına göre cerrah hastayı iyileştirdiğinde ödüllendirilir, başarısız olduğunda ise cezalandırılırdı. Hastanın işlediği günahı itiraf etmesi ve kurban kesmesi de tanrıların öfkesini hafifletmek için başvurulan yöntemlerdendi. Büyücülük Mezopotamya'da olduğu gibi Mısır'da da tıbbın ayrılmaz bir parçasıydı.

İlk Çağ Anadolu uygarlıklarından Hititler hastalıkları tanrıların kendilerini cezalandırması olarak görmüşlerdi. Bu nedenle hastalıklardan korunmak için genellikle dua ve büyü yöntemlerini benimsemişlerdi. Hasta organın köpeğe yalatılması, bir hayvanın aynı organının pişirilerek hastaya yedirilmesi de Hitit tıbbının diğer tedavi yöntemleriydi.

Antik Yunan uygarlığının ilk zamanlarında hastalıklar felsefi yorumlarla açıklanmaya çalışıldı. Hastaların tedavisi ise Sağlık Tanrısı Asklepios adına kurulan tapınaklarda yapıldı. Bilimsel tıbbın kurucusu olarak kabul edilen Hipokrat (MÖ 460-337) da bu uygarlığın sınırları içinde doğdu. Hipokrat, hastalıkların doğaüstü güçlerin kötülüklerinden değil fiziki nedenlerden kaynaklandığını ileri sürerek tıp tarihinde yeni bir dönemin kapısını açtı (Görsel 2.19).

Görsel 2.19: *Hipokrat (temsilî)*

Hipokrat, Anadolu kıyılarına yakın İstanköy Adası'nda kurduğu tıp okulunda öğrencilerine hasta başında klinik dersler vererek muayene, belirtileri gözleme ve tanı koyma yöntemlerini geliştirdi. Onun öğrencileri hekimlik mesleğine adım atarken bütün hastalara yardım edeceklerine, kimseye öldürücü ilaç vermeyeceklerine ve hastaların sırlarını saklayacaklarına dair yemin ettiler.

İnsanın toprak, su, hava, ateş ve eterden meydana geldiğine inanan Hintler hastalıkların temelinde kötü ruhların olduğunu düşündüler. Bunun yanında bitkilerle tedavi yöntemini de uyguladılar. Hintler sağlık için bedenin yanı sıra zihin disiplinine de önem verdiler. Bu nedenle hastalıklara karşı yoga adıyla bilinen ve beden ile zihni uyumlu hâle getiren egzersizler geliştirdiler.

Çinliler yin yang felsefesi gereği insanın hastalık ve sağlık, iyilik ve kötülük gibi karşıtlıkların etkisinde olduğunu düşündüler. Hastalıklardan ve kötülüklerden korunmak için de geleneksel tedavi şekillerinden olan masajı ve akupunkturu kullandılar.

Kadim dönemlerdeki ve günümüzdeki durumunu karşılaştırdığınızda tıp biliminin inceleme konuları, amaçları ve yöntemleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

D. İLK ÇAĞ MEDENİYETLERİ

Harita 2.1: *İlk Çağ'daki başlıca medeniyet havzaları*

Mısır Medeniyeti

MÖ 4000'e doğru Nil Nehri etrafında gelişmiş bir medeniyet kuran Mısırlılar, Mezopotamyalılar ile yaptıkları ticaret sırasında öğrendikleri çivi yazısından yola çıkarak hiyeroglif adıyla bilinen kendilerine özgü bir yazı geliştirdiler. Yazılarını genellikle Nil kıyısında yetişen papirüs bitkisinin yapraklarından ürettikleri bir tür kâğıt üzerine yazdılar.

Astronomi, matematik ve geometride ileri giden Mısırlılar üçgen ve dörtgenlerin alanlarının yanı sıra pi (π) sayısını 3,16 kabul ederek silindirin ve kürenin hacmini hesapladılar. Ayrıca uzun yıllar süren gözlemlerinin sonucunda yılı 365 gün olarak tespit edip bir günü 24 saate böldüler. Elde ettikleri bu verileri kullanarak güneş yılına dayalı bir takvim düzenlediler. Ağrı kesiciler kullanarak diş çekimi ve tedavisi yapan Mısırlılar, ölülerini mumyalamalarından dolayı anatomi, tıp ve eczacılık bilimlerinde de oldukça ilerlediler.

Resim, heykel, kabartma sanatlarında ve mimaride özgün eserler veren Mısırlıların başlıca mimari eserleri firavunların mezar odalarının yer aldığı piramitlerdir. Piramitlerin en büyüğü, Mısır'ın başkenti Kahire yakınlarındaki Gize'de bulunan 147 metre yüksekliğindeki Keops Piramidi'dir.

Çin Medeniyeti

İlk Çağ'ın en büyük uygarlık merkezlerinden biri olan Çin'de ilk uygarlık MÖ 4000 yıllarında Sarı Irmak'ın suladığı bereketli ovalarda doğdu. Çinliler mimarlık, heykelcilik, resim, cam süsleme ve seramik sanatlarında gelişme gösterdiler. İpek böcekçiliği ve ipekli dokuma işçiliğinde ileri gittiler. Tıpta kabul edilen masaj ve akupunktur yöntemlerini kullandılar. Ayrıca kâğıt, barut, matbaa, mürekkep ve pusulayı buldular.

Çinlilere ait buluşların uygarlığın gelişimine etkileri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Hint Medeniyeti

Hindistan'da ilk uygarlık merkezi MÖ 3000 yıllarında İndus Nehri vadisindeki Harappa'da ortaya çıktı. Hint matematikçileri, geliştirdikleri rakam sistemiyle matematik alanında önemli katkıda bulunmuşlardır. Müzikte bilinen en eski notalama yöntemi de Hint müzisyenlerine aittir. Hintler resim ve heykel sanatında ileri gitmişlerdir. Şiire de ilgi gösteren Hintlerin bu alandaki başlıca eserleri "Mahabharata" ve "Ramayana" destanlarıdır.

Doğu Akdeniz Medeniyetleri

İlk Çağ'da Lübnan Dağları ile Doğu Akdeniz kıyılarında yaşayan Fenikeliler, denizaşırı ülkelerde ticaret kolonileri kurarak tarihte kolonicilik hareketini başlatan kavim oldular. Ticari faaliyetleri sırasında ülkeler arasında bağlantı kurarak Akdeniz çevresinde yaşayan toplumların kültürel etkileşim içine girmesini sağladılar. Bugünkü alfabe sistemlerinin temelini atarak okuma yazmayı kolaylaştırdılar.

MÖ 2000'de Fenike ülkesinin güneyindeki Filistin'e yerleşen İbraniler, semavi bir din olan Yahudiliğe inandılar. Böylece tarihte tek tanrı inancını benimseyen ilk topluluk oldular.

Fenikelilerin medeniyetler arası etkileşime katkıda bulundukları söylenebilir mi? Neden?

Mezopotamya Medeniyetleri

Mezopotamya Yunancada “iki nehir ortasındaki ülke” anlamına gelir. Bu isim tarihte Doğu Anadolu’dan doğup Basra Körfezi’nde denize dökülen Dicle ve Fırat Nehirlerinin çevresinde kalan topraklar için kullanılmıştır. Asya kökenli bir kavim olan Sümerler MÖ 4000 yıllarından itibaren bu bölgeye yerleştiler. Sümerler MÖ 2375’te Lagaş Sitesi Kralı Urkagina ile de tarihin bilinen ilk yazılı kanunlarını yaptılar. Diğer yandan dünya edebiyatının ünlü destanları olan “Gılgamış”, “Tufan” ve “Yaratılış” destanlarını yazdılar.

Geceyi ve gündüzü on ikişer saat olarak hesaplayan Sümerler bir yılı otuzar günden oluşan on iki aya böldüler. Ay ve Güneş tutulmalarının zamanını hesapladılar ve ay yılına göre düzenledikleri takvimi kullandılar. Çarpma ve bölme işlemlerini kolaylaştırmak üzere cetveller hazırlayarak alan ve hacim ölçme yöntemlerini geliştirdiler. Ayrıca daireyi 360 dereceye bölerek geometri ve matematik bilimlerinin temellerini attılar.

MÖ 3000’in sonlarına doğru Arabistan’dan Mezopotamya’ya göç eden Amurruların devamı olan Babiller tıp, astronomi ve matematikte ileri gittiler. Ay ve Güneş tutulmalarının zamanını önceden tahmin edip alan ve hacim hesaplamaları yaptılar. Hukuk alanında ise 282 maddeden oluşan Hammurabi Kanunlarını meydana getirdiler. Mimaride de gelişme gösteren Babillerin en görkemli sanat eserleri Babil Kulesi (Görsel 2.20) ile Babil’in Asma Bahçeleri’dir.

***Görsel 2.20:** Babil Kulesi (Pieter Bruegel)*

Yukarı Mezopotamya’da yaşayan ve ticaretle uğraşan Asurlular Anadolu’da yaşayan insanlara çivi yazısını öğreterek onların da Tarih Çağlarına geçmesini sağladılar. Asurlular, tarihte bilinen ilk kütüphaneyi kurarak arşivcilik faaliyetini başlatan uygarlık oldular. Ayrıca mimarlık, heykelcilik, kabartma ve resim sanatlarında eserler verdiler. Asur sanatının en tanınmış örnekleri Asurluların saraylarının girişinde yer alan insan başlı, boğa vücutlu sfenkslerdir.

Mezopotamya medeniyetlerine ait mimari eserlerin pek çoğunun günümüze ulaşamamasının nedenleri neler olabilir?

Ege Yunan Medeniyeti

Yunan medeniyetinin temellerini atan Dorlar Yunanistan’da polis adı verilen şehir devletleri kurdular. Bu devletlerden biri olan Atina’daki yöneticilerden Solon, doğuştan gelen soyluluğu kaldırdı. Klistenes ise bütün yurttaşlara devlet yönetimine katılma hakkı tanıdı. Böylece Yunan şehir devletleri demokrasinin ilk uygulamalarına sahne oldu.

Deniz ticaretine önem veren Yunanlar ticari ilişkiler sırasında Fenike alfabesini öğrendiler. Bu alfabeye bazı yeni harfler ekleyerek kendi alfabelerini oluşturdular. Ayrıca tanrıları için her dört yılda bir olimpiyat adıyla bilinen yarışmalar düzenlediler.

Ege ve Yunan medeniyetini kuranlar özgür düşüncenin ve pozitif bilimlerin gelişmesine önemli katkılarda bulundular. Tales, Heraklit, Sokrates, Platon ve Aristoteles felsefe alanındaki çalışmalarıyla iz bıraktılar. Pisagor matematik, Heredot tarih, Hipokrat ise tıp bilimine katkıda bulunan Yunan bilginler olarak tarihe geçtiler.

İran Medeniyeti

İran'da ilk büyük medeniyeti MÖ IX. yüzyılda Medler kurdular. MÖ 550'de başka bir İran kavmi olan Persler Medlerin hâkimiyetine son vererek kısa sürede Anadolu'yu ve Mezopotamya'yı ülkelerine kattılar. Persler Mısır, Trakya ve Makedonya ile Ege Denizi'ndeki bazı adaları da ele geçirerek sınırlarını genişlettiler. Ülkelerini satraplık adı verilen eyaletlere bölerek yöneten ve tarihin ilk düzenli posta teşkilatını kuran Persler farklı kavimlerin bir arada ve barış içinde yaşamalarını sağladılar. Ticaretle uğraşarak Lidyalıların başkenti Sardes'ten kendi başkentleri Sus'a kadar uzanan ünlü Kral Yolu'nu yaptılar.

Pers imparatorlarının haberleşmeye önem vermelerinin ortaya çıkardığı sonuçlar neler olabilir?

Anadolu Medeniyetleri

"Uygarlıklar beşiği" adıyla anılan Anadolu'da İlk Çağ'ın önemli uygarlıkları kurulmuştur. Bu uygarlıkların başlıcaları; Hititler, İyonlar, Urartular, Frigyalılar ve Lidyalılardır.

Tarihin ilk meşruti krallık yönetimini kuran Hititler hukuk alanında Mezopotamya uygarlıklarından etkilendiler. Anadolu'nun ilk kanunlarını yapan Hititler aile kurumunu ve özellikle kadın haklarını korumaya yönelik insancıl düzenlemeleriyle hukuk bilincinin gelişimine katkıda bulundular.

Hititler bir yıl boyunca yaşanan olayları kayda geçirmek amacıyla anal adı verdikleri yıllıklar kaleme aldılar. Hitit kralları tanrılara hesap vermek amacıyla yazdırdıkları bu yıllıklarda kazandıkları zaferler kadar yenilgilerine de yer verdiler. Böylece objektif tarih yazıcılığının ilk örneklerini sundular.

İlk Çağ'da Van Gölü çevresinde ortaya çıkan Urartular tarımsal üretimi arttırmak amacıyla inşa ettikleri barajlar ve sulama kanalları ile dikkat çektiler. Gelişmiş bir mimari anlayışa sahip olan Urartular; kaleler (Görsel 2.21), surlar, saraylar ve tapınaklar inşa ettiler. Ayrıca resim, kabartma, heykel ve kaya oymacılığı gibi süsleme sanatlarının yanı sıra maden işçiliğinde ve kuyumculukta da ileri bir düzeye ulaştılar.

Görsel 2.21: *Urartular döneminden kalma Van Kalesi'nden bir görünüş*

Batı Anadolu'da Gediz ile Küçük Menderes Irmakları arasındaki bölgeye yerleşen Lidyalılar Kral Yolu üzerinde ticaret yaparak büyük bir zenginliğe ulaştılar. Ayrıca ticarette parayı değişim amacıyla kullanan ilk topluluk olarak tarihe geçtiler.

Anadolu'ya Boğazlar üzerinden gelen Frigler, Kızılırmak ile Sakarya Nehirleri arasında kalan bölgeye yerleştiler. Dokumacılık, madencilik ve ağaç işlemeciliğinde ileri giden Frigler, tapetes adı verilen kilimleri ve çivi kullanmadan yaptıkları mobilyaları ile tanındılar. Ayrıca fibula denilen çengelli iğneleri icat ettiler. Kayaları oyarak yaptıkları kaya mezarları ve tapınaklarıyla meşhur olan Frigler, Fenike alfabesini kullandılar. Fabl adıyla bilinen hayvan hikâyelerini dünya edebiyatına kazandırdılar.

E. İNSAN VE ÇEVRE

Düşünelim-Söyleyelim

Toplumların gelişmişlik düzeylerinin farklı olmasının nedenleri nelerdir?

Hayat Tarzları Nasıl Oluştu?

Tarihsel süreçte neden her ülkede aynı gelişmişlik düzeyine çıkılamamıştır? Neden bazı toplumlar hayvancılıkta, bazıları tarımda veya ticarette daha ileri gitmiştir? Neden Mezopotamya medeniyetlerine ait yapıların pek çoğu günümüze kadar gelememiştir?

Yukarıdaki sorulardan anlaşılacağı üzere tarih boyunca toplumlar hayat tarzları, sanat anlayışları, ekonomik faaliyetleri, beslenme şekilleri ve giyim kuşamlarıyla başka toplumlardan ayrılmıştır. Bu farklılaşmanın en önemli nedeni yaşanılan coğrafyadır.

Buzul Çağı'nın yaşandığı dönemlerde üretim için gerekli coğrafi şartlar olmadığından insanlar avcılık ve toplayıcılıkla besleniyorlardı. Avcılık yorucu, tehlikeli ve her zaman olumlu sonuç almanın mümkün olmadığı zorlu bir uğraştı. Toplayıcılık ise avcılığa göre daha kolay olmakla birlikte yeterli bir beslenme yöntemi değildi. Bu nedenle buzulların erimesiyle birlikte besin üretimi amacıyla yerleşik hayata geçilmeye başlandı (Görsel 2.22).

Güneydoğu Anadolu'nun yanı sıra Suriye ve Mezopotamya toprakları avcılık-toplayıcılıktan yerleşik hayata geçişin yaşandığı ilk coğrafya oldu. Doğu-batı doğrultusunda bir yay şeklinde uzanan sıradağların güneyinde kalan bu coğrafya verimli topraklarla kaplı olduğu için "Bereketli Hilal" adıyla anıldı (Harita 2.2).

Görsel 2.22: *Yerleşik insanların günlük hayatı (temsilî)*

Harita 2.2: *Bereketli (Verimli) Hilal*

Fırat ve Dicle Nehirlerinin suladığı Bereketli Hilal; buğday ve çavdar gibi tahıllar ile at, deve, sığır, koyun ve keçi gibi hayvanların ana vatanıdır. Buraya yerleşen insanlar yiyeceklerini kendileri üreterek protein ve karbonhidrat ihtiyaçlarını daha kolay karşıladılar. Besledikleri hayvanların yünlerinden giyecekler yaparak soğuktan korundular. Onların gücünü kullanarak toprağı işlediler.

İlk Çağ'da yerleşik medeniyete yalnızca Bereketli Hilal'de değil, benzer coğrafi şartlara sahip başka bölgelerde de rastlanır. Nil Nehri'nin hayat verdiği Mısır ile İndüs ve Ganj Nehirlerinin geçtiği Hindistan bu yerlerin belli başlılarıdır. Anadolu'daki akarsu vadileri, delta ovaları da insan yerleşimine sahne olmuştur.

Bir yerde yerleşik hayatın başlaması için gerekli coğrafi özellikler neler olmalıdır? Neden?

Yerleşik hayat başladığı hâlde bazı bölgelerdeki insanlar konar-göçer hayat tarzını devam ettirmiştir. Hayvancılıkla uğraşan bu insanlar sürüleri için suların ve otlakların bol olduğu yerler aramışlardır. Konar-göçerler avcılık-toplayıcılıkla geçinen topluluklardan farklı olarak hayvanların üremesini ve beslenmesini kontrol etmişlerdir. Böylece bilinçli bir üretim faaliyetinde bulunarak ihtiyaçlarını doğada hazır bulduklarıyla karşılayan göçebelerden ayrılmışlardır.

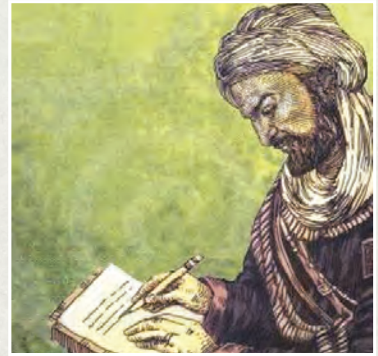
Teknolojinin henüz gelişmediği dönemlerde çevre şartları, insan hayatında bugüne göre daha belirleyici bir rol oynuyordu. Tarih ilminin kurucusu kabul edilen Heredot "Mısır Nil'in bir armağanıdır." diyerek insan çevre ilişkisine dikkat çekmişti. Strabon ise “Geographica” adlı eserinde ovalar, sahiller ve ılıman iklimin görüldüğü bölgelerde yaşayan toplumların daha medeni ve uysal olmasına karşın; dağlık ve yüksek bölgelerde yaşayan insanların medenilikten uzak ve kaba olduklarını belirtmişti. Ona göre dağlar uygarlığın ilk aşamasını temsil ederken, ovalar ve kıyılar daha gelişmiş aşamaları temsil etmekteydi. Bu bakımdan yükseklerden aşağılara doğru hareket, uygarlık ve yaşam tarzının ilerlemesi anlamına geliyordu. Coğrafyanın insanların kaderini belirlediği görüşü İslam dünyasının yetiştirdiği önemli ilim insanlarından biri olan İbn-i Haldun (1332-1406) tarafından da paylaşılmıştır.

Okuyalım

Coğrafya ve İnsan

İbn-i Haldun'a göre ılıman iklimlerde yaşayan milletler, beşeriyetle alakalı her alanda gelişmiş durumdadırlar. Çünkü ılıman iklimlerde yaşayan insanlar beden ve huyları dâhil olmak üzere her yönden normal ve gelişmiş bir hâl üzerinde yaşamaktadırlar. Bu durumun nedeni, uygun iklim koşullarından dolayı bu insanların konut, sanat, ilim, yöneticilik ve mülk gibi ileri beşerî unsurlara sahip olmalarıdır. Söz konusu iklimlerde ikamet eden insanların bu özelliklere sahip olması nedeniyle liderlik, peygamberlik, devletler, kanunlar, beldeler, şehirler, kasabalar, binalar, tarım ve diğer durumlar ılıman hava şartlarına sahip olan orta iklimlerde ortaya çıkmıştır.

İbn-i Haldun (temsilî)

Arap, Rum, Fars, İsrailoğulları, Yunan, Sind, Hint ve Çin milletleri orta iklimlerde yaşamalarından dolayı çok gelişmiş milletlerdir. Yani İbn-i Haldun'a göre sıcaklık şartları, insanların beden ve huylarına etkilediği gibi beşerî unsurların yapısına ve toplumların gelişmişlik seviyesine de yön vermektedir.

Rauf Belge, İbn-i Haldun'da Coğrafi Determinizm, (Düzenlenmiştir.).

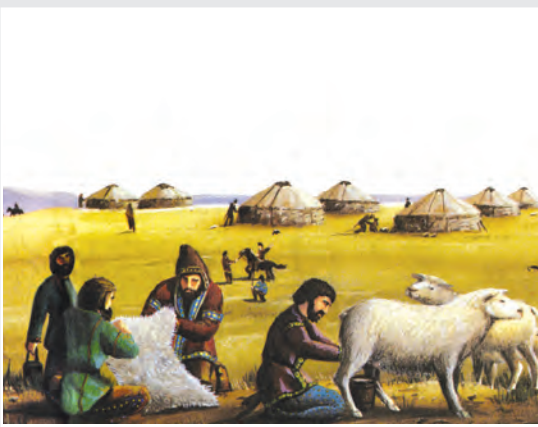

İklim özelliklerinin toplumların hayat ve geçim tarzları üzerindeki belirleyici etkisine hangi örnekleri verebilirsiniz?

Yaşadığı bölgenin coğrafi şartları nedeniyle konar-göçer hayat tarzını benimseyen topluluklara verilebilecek en güzel örnek Türklerdir. Türklerin tarih sahnesine çıktığı yer olan Orta Asya yüksek dağlarla çevrili, sert karasal iklimin hüküm sürdüğü, su kaynaklarının yetersiz olduğu, yer yer çöllerle kaplı bir bölgeydi. Burada tarıma elverişli topraklar kısıtlıydı. İlkbaharda karların erimesiyle birlikte coşan akarsular yaz ortalarına doğru kuruyunca bölge kavurucu bir kuraklıkla baş başa kalırdı. Bundan dolayı Türklerin önemli bir kısmı yerleşmeler kurup toprağı ekip biçmek yerine konar-göçer hayat tarzını benimsemişlerdi. Bu tercihin nedeni hayvan sürülerini taze ot ve su ile buluşturup verimliliği arttırma isteğiydi.

Orta Asya'da Türkler dağların rüzgârlara açık kuzey taraflarına kuz derlerdi. Başka yerlere göre daha fazla yağış alan ve serin olan kuzlar konar-göçer Türklerin yaz mevsimini geçirdikleri yaylaklardı. Buralarda sular kurumaz ve otlaklar daima yeşil kalırdı. Ayrıca yaz sıcaklarında insanlar ile hayvanlara rahatsızlık veren ve çeşitli hastalıklara yol açan sinek, böcek gibi haşerata pek rastlanmazdı. Türklerin kış mevsimini geçirdikleri kuytu yerlere ise kuy veya koy denirdi. Kışlak adıyla da anılan bu tür yerlere genellikle dağların güneye bakan eteklerinde, orman kenarlarında ve akarsu vadilerinde rastlanırdı. Kar yağışının az olduğu, fırtınaya kapalı ve güneş alan kuylarda otlaklar ve su kaynakları da bulunurdu.

Konar-göçerler tahıl gibi yerleşiklerin ürettikleri ürünlere ihtiyaç duyarlardı. Bu nedenle çiftçilerin ekili dikili alanlarını tahrip edip onları yağmaladıklarında kendilerinin de zarar göreceklerini bilirlerdi. Aynı şekilde yerleşikler de ihtiyaçları olan hayvansal gıdaların konar-göçerler (Görsel 2.23) tarafından sağlandığını bilerek onlarla iyi ilişkiler kurmaya önem verirlerdi. Örneğin yerleşik medeniyet merkezlerinden biri olan Çin, Türklerin ihtiyacı olan tahıl ürünleri ve mamül eşya bakımından zengin bir ülkeydi (Görsel 2.24). Türkler sınır boylarında kurulan pazarlarda Çinlilere hayvansal gıdalar ve ürünler satarken onlardan tahıl, seramik ve diğer eşyalar satın alırlardı. Türklerle Çinliler arasındaki alışveriş savaşlarla kesintiye uğrasa da savaşın ardından hızla normale dönerdi.

Görsel 2.23: *Hayvancılıkla uğraşan konar-göçerler (temsilî)*

Görsel 2.24: *Tahıl üretimi yapan Çinliler (temsilî)*

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

Göçebelik Türk'ün başta gelen yaşam tarzlarından biri olmuştur ama tek yaşam tarzı değildir. Türkler kendileri için yarar gördükleri zaman her türlü yaşam tarzından vazgeçmeyi bilmişlerdir. Yerleşik yaşam Türklere her zaman çekici gelmiştir. Ama tehlikelerle dolu olan bu çekiciliğe karşı durmak zorunda kalmışlardır. VIII. yüzyılda Kök Türk Hükümdarı Bilge Kağan bir kent kurarak yerleşmek istemiş ancak kentlerin imparatorluklar için tehlikeli olduğunu söyleyen Vezir Tonyukuk'un isteğiyle bu tasarısından vazgeçmiştir.

Fransız Türkolog, Jean-Paul Roux (Jan-Pol Roks)
Türklerin Tarihi, s.46 (Düzenlenmiştir.).

➡ *Yerleşik hayat tarzı hangi özellikleriyle Türklere çekici gelmiş olabilir?*

➡ *Kök Türk Veziri Tonyukuk'un yerleşik hayatı ve kentleri imparatorluklar için tehlikeli bulmasının nedenleri neler olabilir?*

F. İLK ÇAĞ'DA GÖÇLER

Düşünelim-Söyleyelim

Tarihte görülen büyük göç hareketlerinin nedenleri neler olabilir?

Göçler insanlık tarihinin önemli olaylarından biridir. Gerek Tarih Öncesi gerekse Tarih Devirlerinde insan toplulukları iklim değişiklikleri ve savaşlar gibi nedenlerle kitlesel olarak göç etmek zorunda kalmışlardır. İlk olarak insan toplulukları Kuzey Kutbu'ndaki buzulların etkisiyle güneye doğru göç etmiş, havaların ısınmasıyla da tekrar kuzeye doğru hareket etmişlerdir. Afrika'nın kuzey kesimlerindeki kuraklıktan kaçan insanlar ise Nil Vadisi'ne yönelmişlerdir.

Göç hareketleri tarihin akışını değiştirecek ölçüde önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Göçler nedeniyle parçalanan imparatorlukların yerine yeni devletler kurulmuş; kavimler siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda birbirleriyle etkileşim içine girmişlerdir.

1. Ege Göçleri

İlk Çağ'da görülen en büyük göç hareketleri MÖ XIII. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan Ege Göçleridir. Ege Göçleri, Doğu Avrupa'da yaşayan kavimlerin kıtlık nedeniyle geçim imkânını kaybetmesi üzerine başladı. Söz konusu kavimlerden İlliryalılar İtalya'ya göç ettiler. Dorlar ise Balkanlar üzerinden Yunanistan'a girdiler. Dağlık arazilerin geniş yer tuttuğu Yunanistan tarıma elverişli toprakların ve su kaynaklarının kıt olduğu bir ülkeydi. Burada yaşayan kavimler Dorların baskılarından kurtulmak ve daha elverişli bölgelere yerleşmek amacıyla Yunanistan'ın Ege kıyılarından ayrıldılar. Böylece "Deniz Kavimleri" adını alarak bolluk memleketleri dedikleri Anadolu, Kıbrıs, Suriye ve Mısır'a doğru ilerlediler (Harita 2.3).

Harita 2.3: *İlk Çağ'da Ege havzasında meydana gelen belli başlı göç hareketleri*

Okuyalım

Ege Göçleri

Ege Göçleriyle ilgili bilgilerimiz genellikle Anadolu, Kıbrıs, Suriye ve Mısır'daki krallıklara ait yazılı belgelere dayanmaktadır. Bu belgeler arasında Alaşya (Kıbrıs) Kralı ile Ugarit (Suriye'nin Akdeniz kıyısındaki liman kenti) Kralı'nın birbirlerine gönderdikleri mektuplar dikkat çekmektedir.

Alaşya Kralı:

"Kral, Ugarit Kralı'na şunları söyler: Sana selam olsun. Tanrılar sağlığını korusun. Sen bana şöyle yazdın. 'Denizde düşman gemileri göründü.' Eğer gemilerin göründüğü doğru ise çok dikkatli ol. Şehirlerinin etrafını tahkim et. Askerlerini ve savaş arabalarını oraya koy. Gayet dikkatli ve sıkı bir şekilde düşman piyadesini orada bekle."

Ugarit Kralı:

"Pederim Alaşya Kralı'na oğlun Ugarit Kralı der ki pederimin ayaklarına kapanırım. Pederime selam olsun. Pederim, işte düşman gemileri geldiler. Şehirlerimi ateşe verdiler. Ve onlar memlekette çirkin şeyler yaptılar. Pederim bilmiyor mu ki benim bütün askerlerim Hatti memleketinde ve bütün gemilerim Lukka memleketindedir? Onlar şimdiye kadar geri dönmediler ve memleket böylece kendi başına kaldı. Pederim bilsin ki bana gelen düşman gemileri yedi tanedir. Ve onlar bize kötülük etmişlerdir. Şimdi başka düşman gemisi varsa herhangi bir yolla bana bildir ki ben bileyim."

Ekrem Memiş, Eski Çağ Türkiye Tarihi, s. 162.

Yukarıdaki mektuplardan hareketle Ege Göçleri, göç eden kavimler ve o dönem devletlerinin özellikleri hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Ege Göçleriyle gelen kavimlerin saldırılarıyla başta Anadolu olmak üzere Doğu Akdeniz kıyılarındaki yerleşmeler yağma ve tahrip edildi. Bu dönemde Anadolu'da 500 yıl kadar hüküm süren güçlü Hitit Devleti yıkılırken onun yerini kültürel bakımdan daha geri olan kavimlerin kurduğu küçük devletler aldı. Kavimlerin ele geçirmek istediği ülkeler arasında kıtlığın yaşanmadığı Mısır da vardı. Ancak Mısır Devleti aldığı savunma tedbirleriyle buna izin vermedi. Kavimlerin büyük bölümü Mısırlılar ile girdikleri mücadelede yenilerek memleketlerine dönerken geride kalanlar vergi ödemek şartıyla Mısır firavunu tarafından sınır boylarına yerleştirildiler. Doğu Akdeniz kıyılarına gelen kavimlerden bazıları da kıyıya çıktıkları yerlerde tutunmayı başardılar. Bunlardan Filistler bugünkü Filistin'in güneyine, Zakkalar ise kuzeyine yerleştiler.

Ege Göçleri devam ederken Anadolu başka bir kavmin göç hareketine daha sahne oldu. Bunlar Balkanlar üzerinden kara yolu ile gelen ve Marmara Denizi kıyılarına yerleşen Traklar (Görsel 2.25) idi.

İlk Çağ'da meydana gelen önemli göç hareketlerinden bir diğeri, İç Asya'da yaşayan Türk topluluklarının iklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkan geçim sıkıntısı nedeniyle yaptıkları göçlerdir. Türkler, MÖ XVI. yüzyıldan itibaren ana yurtları olan Orta Asya'dan çıkarak Çin, Hindistan, Ön Asya, Kuzey Afrika ve Avrupa'ya doğru yer değiştirdiler. Göç eden Türk toplulukları yerleştikleri bölgelerde devletler kurarak Türk kültürünün yayılmasını sağladılar. Karşılaştıkları topluluklarla kültürel etkileşim içine giren Türkler, onlara atı evcilleştirmeyi, madenleri işlemeyi, besinleri saklamayı ve dokumacılığı öğrettiler. Ayrıca devlet yönetimi ve ordu teşkilatı konularında da örnek oldular.

Görsel 2.25: *Ege Göçleri sırasında Anadolu'ya göç eden Traklara ait bir atlı kabartması*

Tarihte ekonomik nedenlerden kaynaklanan göçlerin yanı sıra dinî ve siyasi nedenlere dayanan göç hareketlerine de rastlanır. Bu tür göçler, genellikle yeni kurulan bir yönetimin eski rejime bağlı olanları ülkeden çıkarması şeklinde gerçekleşir. Göçler bazen de yeni bir dinin doğup yayılmasıyla ilişkili olarak ortaya çıkar. Böyle durumlarda eski dinin temsilcileri çıkarlarını kaybedecekleri düşüncesiyle yeni dinin yayılışını önlemek için her yola başvurabilirler. Dinî inançları nedeniyle baskıya uğrayarak kendiliğinden yer değiştirmek zorunda kalan ya da sürgün edilen ilk topluluklardan biri Yahudilerdir.

2. İlk Çağ'da Yahudi Sürgünleri

Yahudilere ilişkin en eski tarihî bilgiler büyük ölçüde Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'a dayanır. Buna göre İsrailoğullarından geldiklerine inanan Yahudiler, Mısır'da yaşadıkları sırada dinî inançları nedeniyle firavunun baskısına uğradılar. Ardından da peygamberleri Hz. Musa'nın liderliğinde bu ülkeden ayrıldılar. İsrailoğulları çölde kırk bir yıl dolaştıktan sonra bugünkü Filistin topraklarında İsrail Krallığı adıyla bir devlet kurdular. Bu devlet Hz. Süleyman'ın ölümünden sonra İsrail ve Yahuda Devletleri olmak üzere ikiye ayrıldı (MÖ 933). Bunlardan kuzeydeki İsrail Devleti, MÖ 722 yılında Mezopotamya'dan gelen Asurlular tarafından yıkıldı. İsrail halkı ise İran içlerine ve Irak'ın kuzey bölgelerine sürgün edildi (Harita 2.4).

Harita 2.4: *İlk Çağ'da Yahudi sürgünleri*

İsrail Devleti'nin yıkılmasından sonra güneydeki Yahuda Devleti bir süre Asurlulara bağlı bir devlet olarak yaşadı. MÖ 586'da da Babil Kralı II. Nabukadnezar tarafından işgal edildi. İşgal sırasında Yahudilerin kutsal saydığı Süleyman Mabedi yıkıldı. Yoksulların ve çiftçilerin dışındakiler ise Babil'e sürgün edildi.

Babil sürgünü sırasında Yahudiler dinî kimliklerini ve eski yurtlarına dönme umutlarını korudular. Perslerin MÖ 539 yılında Babil Devleti'ni yıkmasıyla tutsaklıktan kurtulan Yahudiler Yahuda bölgesine gelerek mabetlerini yeniden inşa ettiler. Bölgenin MÖ 333'te Büyük İskender tarafından ele geçirilmesinin ardından önce İskender sonra da Roma İmparatorluklarının egemenliği altına girdiler.

Yahudiler Roma idaresi altındaki ilk yıllarında rahat bir yaşam sürdüler. Bölgeye atanan yeni Roma valisinin kendilerinden yüksek vergiler alması ve haksız yönetimi üzerine de isyan ettiler. MS 66 yılında başlayan bu isyan 70 yılında Kudüs'ü işgal eden Roma kuvvetlerinin Süleyman Mabedi'ni yıkmasıyla sona erdi. İsyanın bastırılması sırasında Yahudilerin pek çoğu hayatını kaybederken bir kısmı da köleleştirilerek Filistin'den uzaklaştırıldı.

Yahudilerin Roma'ya karşı ikinci büyük ayaklanması MS 132 yılında başladı. Ayaklanma bastırıldıktan sonra çok sayıda Yahudi, topraklarından ayrılmak zorunda kaldı. Kalanlar da imparatorluğun uzak köşelerine sürüldü ve bunların bir daha Filistin'e dönmeleri yasaklandı.

3. İlk Hristiyanların Roma Baskısından Kaçmaları

İlk Çağ'da dinî inançları nedeniyle baskıya uğrayan bir diğer topluluk Hristiyanlar oldu. Hristiyanlığın peygamberi Hz. İsa, İmparator Avgustus zamanında bir Roma eyaleti olan Filistin'de dünyaya geldi. Hz. İsa'nın ahiret inancına dayanan Hristiyanlığı yayması Yahudiler ve Romalılar tarafından tepkiyle karşılandı. Çünkü çok tanrılı dine inanan Romalılara göre bütün hayat ve mutluluk bu dünyadaydı. Diğer yandan Roma siyasi ve sosyal eşitsizlikler üzerine kurulmuş, güçlü olanın zayıfları hegemonyası altına aldığı bir imparatorluktu. Bu nedenle Roma makamları Hristiyanlığın eşitlikçi ilkelerini kendileri için tehlikeli buldular. İmparatorluktaki siyasi ve sosyal dengeleri bozabileceğini düşünerek Hristiyanlığın yayılışını önlemeye çalıştılar. Ancak bu dinin Hz. İsa'dan sonra da yayılışını durduramadılar.

Hz. İsa'dan sonra Hristiyanlığı yayma görevi havarileri tarafından üstlenildi. Havari Aziz Paulus Hristiyanlığın evrensel bir din olduğunu söyleyerek yalnızca İbranilere ait olan Yahudiliği reddetti. Bunun üzerine kendisi ile birlikte ilk Hristiyanlar Yahudiler tarafından Kudüs'ten sürgün edildi. Paulus Kudüs'ten ayrıldıktan sonra çıktığı misyonerlik gezileriyle Hristiyanlığın Anadolu ve Yunanistan'da yayılmasını sağladı. Ancak Roma'ya geldiği sırada burada öldürüldü.

Hristiyanlık ilk zamanlarda özellikle köleler ve fakir halk kitleleri arasında yayıldı. Hristiyanların her geçen gün çoğalmasına bağlı olarak Romalıların baskıları da arttı. Kiliseler yıkılarak Hristiyanların ibadet amacıyla bir araya gelmeleri yasaklandı. Hristiyanlar büyük katliamlara uğradı. Bunun üzerine Hristiyanlar merkezî otoritenin güçlü olduğu kentlerden kaçarak başta Kapadokya olmak üzere Anadolu'nun kırsal kesimlerindeki mağaralara ve korunaklı yerlere sığındılar (Görsel 2.26).

Görsel 2.26: *İlk Hristiyanların Kapadokya'da kayaları oyarak yaptıkları bir kilise kalıntısı*

Hristiyanlık zaman içinde asiller sınıfı arasında da yayılmaya başladı. Bunun üzerine Romalı yöneticiler bütün yasaklamalara rağmen Hristiyanlığı ortadan kaldıramayacaklarını görerek tutumlarını değiştirme gereği duydular. Bu konuda ilk adımı atan İmparator Konstantin MS 313 yılında yayımladığı Milano Fermanı'yla Hristiyanlığı serbest bıraktı. Ayrıca 325 yılında İznik Konsülünü toplayarak Hristiyanlık içindeki tartışmalı konuları çözüme kavuşturdu. Böylece IV. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı resmî din olarak kabul etmesinin önünü açtı.

Günümüzde tarihtekine benzer göç hareketleri görülmekte midir? Görülüyorsa bu göçler kimler tarafından nereden, nereye doğru yapılmaktadır ve bu göçlerin nedenleri nelerdir?

G. İLK ÇAĞ'IN TÜCCAR KAVİMLERİ

Düşünelim-Söyleyelim

Ticaretin uygarlığın gelişimine etkisi var mıdır? Düşüncelerinizi örneklendirerek açıklayınız.

1. Asurlular

Yukarı Mezopotamya'da kuzeyi ve doğusu dağlarla çevrili bir bölgede yaşayan Asurlular, Anadolu ile yaptıkları ticaretle önce adlarından söz ettirmişlerdir (Harita 2.5). İlk Çağ'da tunç yapımında kullanılan ve Anadolu'da az bulunan kalay ihtiyacını Asurlu tüccarlar karşılamışlardır. Kara yoluyla yapılan bu ticarette nakliye aracı olarak genellikle eşek kervanları kullanılmıştır. Taşınan malların çeşitliliği giderek artmış ve Asurlu tüccarlar Anadolu şehirlerinin hemen dışında karum adı verilen pazar yerleri kurarak getirdiklerini buralarda satmışlardır.

Harita 2.5: *İlk Çağ'ın belli başlı tüccar kavimleri*

Asurluların Anadolu'da kurdukları karumların en büyüğü Kültepe'deki (Kayseri) Kaniş'tir. Hattuşaş (Çorum), Karahöyük (Konya) ve Alişar (Yozgat) gibi diğer Asur karumları buraya bağlıdır. Karumlarda yapılan kazılarda Asurlu tüccarların yazdıkları çok sayıda ticaret mektubuna rastlanmıştır. Anadolu'da MÖ 1950-1750 yılları arasında geçen döneme Asur Ticaret Kolonileri Devri denilmiştir.

2. Fenikeliler

Denizci bir kavim olan Fenikeliler, MÖ 3000 yılında Doğu Akdeniz kıyılarına yerleşerek şehir devletleri hâlinde yaşadılar. Lübnan Dağlarındaki sedir ağaçlarından elde edilen keresteyi kullanarak uzun mesafelere dayanıklı sağlam gemiler inşa ettiler. Deniz ticaretinde gelişen Fenikeliler kervanlarla doğudan Suriye şehirlerine gelen malları Akdeniz'in batısına doğru taşıdılar.

Akdeniz havzasındaki ticareti uzun süre ellerinde tutan Fenikeliler bu sayede zenginleştiler. Fenikeli tüccarlar en fazla keten kumaş, işlenmiş deri, boya, koku maddeleri ve çeşitli metal eşyalar sattılar. Bronz eşyaları, fil dişini, seramiği, camı ve boyanmış kumaşları Batı ülkelerine tanıttılar.

Yunan denizcilerinin en büyük rakipleri olan Fenikeliler denizaşırı ülkelerde ticaret kolonileri kurdular. Kıbrıs, Girit, Sardinya, Sicilya gibi büyük adalarda ticaret üsleri oluşturdular. Hatta Cebelitarık Boğazı'nı aşarak Atlas Okyanusu kıyılarına ulaştılar. İleride güçlenerek Roma İmparatorluğu'nun rakibi hâline gelecek olan Tunus'taki Kartaca şehrini kurdular.

3. Lidyalılar

Ege Göçleri sırasında Anadolu'ya gelen Lidyalılar, Gediz ile Küçük Menderes Irmakları arasındaki bölgeye yerleşerek MÖ VII. yüzyıl başlarında burada bir devlet kurdular. Lidya ekonomisi tarıma ve özellikle kara ticaretine dayanıyordu. Lidyalılar, Kral Yolu üzerinde kendileri gibi tüccar kavimler olan doğudaki Asurlular ve Batı Anadolu kıyılarındaki İyonlar arasında transit ticaret yaparak zenginleştiler. Ayrıca başkentleri Sardes'ten akan Paktalos Irmağı'nın alüvyonlarındaki elektrum denilen altın-gümüş karışımını kullanarak tarihin bilinen ilk madenî parasını (sikke) icat ettiler. Böylece takas yöntemi yerine taşınması kolay bir değişim aracı olan parayı kullanarak ticaretin hızlanmasını ve yayılmasını sağladılar. Halka açık pazarlar kurarak alışverişi günlük hayatın bir parçası hâline getirdiler.

Lidya kralları, tüccarları en yakınlarında bulundurarak devlet ile ticareti bütünleştirdiler. Sahip oldukları zenginliğe güvenerek ücretli askerlerden meydana gelen bir ordu kurdular. Büyük ihtimalle madenî parayı da bu askerlerin maaşlarını ödemek amacıyla bastırdılar (Görsel 2.27). Lidyalılar tarımın ve ticaretin yanı sıra maden işçiliği, dokumacılık, çömlekçilik ve dericilik gibi el sanatlarında da ilerlediler.

Görsel 2.27: *Lidya paraları*

4. Soğdlar

Seyhun ve Ceyhun Nehirleri arasında kalan bölge tarihte Soğdiana adıyla anılmıştır. Burada en büyüğü Semerkant olmak üzere şehir devletleri hâlinde yaşayan Soğdlar (Görsel 2.28) V. yüzyıldan itibaren Akhunların, bu devletin yıkılışından sonra da Kök Türklerin egemenliği altına girdiler. Tüccar bir topluluk olan Soğdlar, Orta Asya, Çin ve Bizans topraklarına yayıldılar ve gittikleri yerlerde koloniler kurarak geniş bir ticaret ağı meydana getirdiler. Böylece Fenikelilerin Akdeniz'de, Asurluların Anadolu'da yaptıkları koloniciliğin bir benzerini Orta Asya'da başlattılar ve Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan İpek Yolu üzerinde söz sahibi oldular.

Görsel 2.28: *Soğdları gösteren bir minyatür*

Soğdlar önce Kök Türklerin daha sonra Uygurların bu yol üzerinde sağladığı huzur ve güven ortamından yararlanarak ticaret yaptılar ve zenginleştiler. Böylece Maveraünnehir bölgesini bir ticaret ve kültür merkezi hâline getirdiler.

Türkler ile Soğdlar arasındaki ilişkiler ticaretin yanı sıra siyasi ve kültürel alanlarda da devam etti. Sasanilere karşı Bizans ile ittifak kurmak isteyen Kök Türk Devleti bu amaçla İstanbul'a göndereceği elçilik heyetini Soğdlu tüccarlar arasından seçti. Kök Türk diplomasisini temsil eden Soğdlar da Türk-Bizans ittifakının kurulmasında etkin bir rol oynadı. Bunun yanı sıra Türklerin ilk yazılı metinlerinden olan Bugut Yazıtı Soğd alfabesi ile yazıldı. Aynı şekilde Uygur alfabesinin oluşumunda da bu alfabeden yararlanıldı.

Soğdların diplomasi ve yazı alanında ileri gitmelerinin ticaretle bir ilgisi olabilir mi? Neden?

Ğ. DEVLETLER DOĞUYOR

Düşünelim-Söyleyelim

Devletler, insanların hangi ihtiyaçlarını gidermek üzere kurulmuş olabilir?

1. Devletin Ortaya Çıkışı ve Devlet Türleri

İnsanlar bütünüyle doğaya bağımlı oldukları ilk zamanlarda tek tek bireyler veya üye sayısı 10-50 arasında değişen aile toplulukları hâlinde yaşıyorlardı. Ancak doğada karşılaştıkları tehlikeler; beslenme, barınma ve güvenlik kaygıları onları bir arada yaşamaya mecbur bıraktı. Bunun sonucunda klan veya kabile olarak adlandırılan en fazla birkaç yüz kişilik, daha büyük gruplar oluşmaya başladı. Kabile ortak bir atadan türediklerine inanan, aralarında belli bir hiyerarşi bulunmayan, kararlarını topluluğun bilge kişilerine danışarak alan insanlardan meydana geliyordu.

İnsan topluluklarının büyüme süreci kabile ile sınırlı kalmadı. Kabilelerden birinin güçlenerek komşu kabileleri içine almasıyla birlikte boy olarak da adlandırılabilecek kabile konfederasyonları ortaya çıktı. Boylar nüfusu binlerle ifade edilen, başında bir beyin bulunduğu, sivil ve askerî hiyerarşinin belirginleştiği siyasi organizasyonlardı.

Boylar güvenlik ihtiyacı, yerleşik hayatın yaygınlaşması, ekonominin gelişmesi ve iş bölümü gibi nedenlerle güçlerini birleştirme yoluna gittiler. Uzlaşma veya savaş yoluyla gerçekleşen bu birleşmeler sonucunda da devletler ortaya çıktı. Başlangıçta şehir devletleri olarak şekillenen bu organizasyonlara Mısır'da nom, Mezopotamya'da site, Ege ve Yunan medeniyetinde ise polis adı verildi (Görsel 2.29). Şehir devletlerinin siyasi, askerî ve ekonomik güçlerini arttırıp hâkimiyet sahalarını genişletme isteğine bağlı olarak da daha büyük devletler ve imparatorluklar kuruldu.

Görsel 2.29: *Atina, Ege ve Yunan medeniyetinin önemli şehir devletlerinden biridir.*

Şehir devletlerinin imparatorluklara dönüşme sürecinde Mısır, Mezopotamya, İran ve Anadolu'da güçlü siyasi organizasyonlar ortaya çıktı. Bu organizasyonlar merkezî hükûmet tarafından yönetilmesine rağmen kendisini oluşturan şehir devletlerinin egemenliklerini kısmen devam ettirdikleri konfederasyolar şeklindeydi. Anadolu'da devlet kuran Hititler, Frigler, Lidyalılar ve Urartular ile Mezopotamya uygarlıklarından Sümerlerin yönetim yapısı böyleydi. Bunlardan Hitit Krallığı kurulduğunda çeşitli beyliklerin bir yönetim altında toplanmasından meydana gelen feodal bir devlet görünümündeydi. Hitit kralları güçlendikçe bu beylikleri atadıkları valiler aracılığıyla yönetmişler; buna karşılık yeni fethedilen yerlerde ise eski yönetimlerin devamına izin vermişlerdi.

Mısır Krallığı ve İran'daki Pers İmparatorluğu başından itibaren merkezî birer devlet olarak teşkilatlandılar. Persler imparatorluk tanımına uygun şekilde geniş topraklar üzerinde egemenlik kurdular. Aralarında etnik, kültürel ve dinsel farklılıklar bulunan milletleri kendi yönetimleri altında topladılar. Yunanlar ise adalardan ve dağlık arazilerden oluşan ülkelerinde merkezî bir devlet hâline gelemediler. Atina, Sparta, Korint, Megara gibi birbirlerinden bağımsız şehir devletleri şeklinde yaşadılar. Yunanistan'dan gelip Batı Anadolu kıyılarına yerleşen İyonlar da bu şehir devletlerine benzer siyasi yapılar kurdular.

2. Siyasi Gücün Meşruiyet Kaynağı

Geçerli olma durumunu ifade eden "meşruiyet" sözcüğü devletler için kullanıldığında yönetilen halkın yöneticileri kabul etmesi anlamına gelmektedir. Günümüz devletlerinde yöneticiler meşruiyetlerini genellikle demokratik yollarla kabul edilen anayasalardan ve seçimle gelmiş olmalarından alırlar. Buna karşılık devletlerin geçmişte dayandığı meşruiyet kaynakları günümüzdekilerden oldukça farklıdır.

Anadolu'daki ilk büyük siyasi organizasyonu kurmuş olan Hititlerde kral (Görsel 2.30), pankuş denilen asiller meclisince hanedan üyeleri arasından seçilirdi. Pankuşun kralı ve kraliçeyi yargılayıp cezaya çarptırma yetkileri vardı. Ancak devlet işlerinde son sözü söyleme yetkisinin tanrı tarafından krala verildiği kabul edilirdi. Hitit kralı tanrı adına devleti yönetir, orduya başkomutanlık yapar, kanunları koyar ve başyargıç olarak bu kanunları uygulardı. Aynı zamanda başrahip sıfatıyla dinî törenleri idare ederdi. Hitit halkı krallarının tanrı tarafından görevlendirildiğine inanır ve onun emirlerini tanrı emri olarak görürdü.

Görsel 2.30: *Hitit kralını gösteren bir heykel (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara)*

Hitit rahipleri kral tapınağa geldiğinde "Kral, tanrılar tarafından sevilsin. Ülke; yer, gök ve insanlarıyla Fırtına Tanrısı'nındır. O, Labarnayı (kralı) yönetici hükümran yaptı. Onu vekil tayin etti ve ona Hatti ülkesinin tümünü verdi. Bütün Hitit ülkesi Labarna tarafından sonsuza kadar yönetilsin. Kim ki Kral Labarna ve sınırlarına el uzatırsa Fırtına Tanrısı onu yok etsin."[1] şeklinde dua ederlerdi.

Hitit krallarının meşruiyetlerini tanrılara dayandırmalarının nedenleri neler olabilir?

Urartu kralları Hitit krallarına benzer şekilde tanrı tarafından görevlendirildiklerine inanır ve ülkeyi onun adına yönetirlerdi. Kralların, yaptıklarından dolayı Urartu Devleti'nin baştanrısı olan savaş tanrısı Haldi'ye karşı sorumlu oldukları ve ona hesap verecekleri kabul edilirdi.

Siyasi birliğin sağlanamadığı Ege, Yunan ve Girit medeniyetlerinde şehir devletleri aristokrat denilen zengin toprak sahiplerinin bir araya gelmesiyle kurulmuştu. Bu devletler ilk zamanlarda tanrılar adına hareket ettiklerini söyleyen ve basileus olarak adlandırılan krallar tarafından yönetildi. Krallar birer insan gibi düşünülen tanrılar adına tapınaklar yaptırır, onlarla iletişim kurabilmek için yanlarında din adamları ve kahinler bulundururlardı.

(1) Ahmet Ünal, Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları, s. 247.

Aristokratların güçlenmesiyle birlikte Yunan sitelerinde yönetim bu sınıfın eline geçti. Böylece siyasi gücün meşruiyeti dine değil toprak zenginliğinden gelen asilliğe dayanmaya başladı. Aristokrasi adı verilen bu yönetimde silah tutma yaşına gelmiş toprak sahipleri, agora veya forum denilen merkezde toplanarak şehrin yönetimiyle ilgili kararlar alırlardı. Kararları uygulaması için de arhon denilen yüksek memurlar seçerlerdi. Tarihte ilk defa Yunan şehir devletlerinde görülen bu yönetim şekli zamanla yönetme yetkisinin bir grubun eline geçtiği oligarşiye dönüşmüştü.

Yunan şehir devletlerinde ticaretin gelişmesiyle birlikte zenginleşen tüccar ve zanaatkârlar yönetimde söz sahibi olmak istiyorlardı. Ancak bu sınıflar ile aristokratlar arasında başlayan mücadele ortamında şehir devletlerinin yönetimini tiran adı verilen kişiler ele geçirdiler. Yönetime zorla ve yasal olmayan yollardan gelen tiranlar, şehirleri imar edip asayişi sağladılar. Böylece halkın onayını alarak meşruiyet kazanmaya çalıştılar. Ancak bir diktatör gibi davrandıkları için tam anlamıyla meşruiyet kazanamadılar. Toplumdaki alt ve orta sınıfların demokrasi talepleri karşısında iktidarı bırakmak zorunda kaldılar. Bundan sonra bazı Yunan sitelerinde demos denilen halk meclisi ile bule adı verilen danışma meclisleri kuruldu. Böylece günümüzdekine benzer demokrasi yönetimlerinin ilk örnekleri görülmeye başladı.

İlk Çağ Yunan filozoflarından Aristoteles (Görsel 2.31) yönetimleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1.	Tek kişinin genelin yararını gözettiği yönetim	monarşi
2.	Azınlığın genelin yararını gözettiği yönetim	aristokrasi
3.	Çoğunluğun genelin yararını gözettiği yönetim	cumhuriyet
4.	Çoğunluğun sınıfsal çıkarını gözeten yönetim	demokrasi
5.	Azınlığın sınıfsal çıkarını gözeten yönetim	oligarşi
6.	Tek kişinin kişisel çıkarını gözeten yönetim	tiranlık

Görsel 2.31: *Aristoteles'e ait bir heykel*

?

Aristoteles yukarıdaki yönetim şekilleri içinde en faydalısının monarşi olduğunu söylemiştir. Onun bu şekilde düşünmesinin nedenleri neler olabilir?

Eski Yunanlar gibi Sümerler de şehir devletleri kurmuşlardı. Sümerlerde her şehir devleti bir tanrı adına kurulur ve ensi ya da patesi denilen rahip krallar tarafından yönetilirdi. Yöneticilerin soy dayanışmasıyla hareket ettikleri Sümerlerde krallık babadan oğula geçerdi. Tanrı vekili sayılan Sümer kralları dinî ve siyasi yetkileri kendisinde toplardı. Patesilerden biri komşu siteleri egemenliği altına alırsa lugal, bütün Sümer ülkesine hâkim olursa lugal kalma unvanını alırdı. MÖ 2750'de Uruk Sitesi Kralı Lugalzagizi, Sümer şehir devletlerini ilk defa bir yönetim altında birleştirmişti.

Sümer sitelerinin rahip kralları gibi Akad, Elam, Babil ve Asur Devletlerini yöneten krallar da meşruiyetlerini dinden alırdı. Bu krallar halkın saygı gösterdiği tanrılar tarafından seçildiklerini ve onun vekili olduklarını ileri sürerlerdi. Çıkardıkları kanunları tanrılardan aldıklarını vurgulayarak ülkede huzuru ve refahı sağlamakla görevlendirildikleri iddiasında bulunurlardı. Böylece ülke içinde otoritelerini arttırıp, siyasi birliği sağlayarak devletlerini merkezî mutlak krallıklar hâline getirirlerdi.

Dinin yönetim üzerindeki etkisi İlk Çağ'ın en önemli medeniyetlerinden birine ev sahipliği yapan Mısır'da daha fazlaydı. Mısırlılar firavunlarını yeryüzünde insanların arasında yaşayan bir tanrı olarak görür ve onun adına tapınaklar yaparlardı. Bütün Mısır ülkesi firavunun malı sayılırdı. Firavun devletini hiçbir sınırlamaya tabi olmaksızın istediği gibi yönetirdi.

Pers İmparatorluğu'nun başında, ülkeler kralı unvanını taşıyan bir imparator bulunurdu. Persler imparatorlarını, kötülük tanrısı Angramanyu'ya karşı savaşan iyilik tanrısı Ahuramazda'nın temsilcileri olarak görürlerdi. İstekleri tartışılmadan yerine getirilen Pers imparatorları mutlak yetki sahibi hükümdarlar olarak ülkelerini yönetirlerdi. İmparatorlar fethettikleri ülkelerdeki tanrılara da saygı göstererek yeni tebaları üzerinde meşruiyet tesis etmeye önem verirlerdi. Pers imparatorları ülke topraklarını satraplık adı verilen eyaletlere böler ve her eyaletin başına satrap denilen valiler atarlardı. Satrapları şahgözü ve şahkulağı adı verilen müfettişleri aracılığıyla denetler, gerektiğinde onları görevden alıp cezalandırırlardı.

Pers İmparatorluğu'na son veren Büyük İskender de tanrısal güce sahip olduğuna inanan hükümdarlardandı. Bu nedenle Doğu Seferi sırasında gittiği Mısır'da Karnak Tapınağı'ndaki rahipler tarafından tanrı Amon-Ra'nın oğlu ilan edildi. Böylece hâkimiyetinin ve dünya imparatorluğu kurma fikrinin meşruiyetini dine dayandırmış oldu.

Okuyalım

Gordion Düğümü

Frigya krallarının en eski zamanlardan beri başkenti olan Gordion şehri, bir vakitler Midas'ın içinde otururken görülüp tanındığı arabayı muhafaza ediyordu. Bu arabadaki boyunduruk, bir ağaç kabuğu ile o kadar ustalıklı bir düğüm yapılarak bağlanmıştı ki bağın uçları ayırt edilemiyordu. Bu düğümü çözecek adamın Asya'ya hâkim olacağına dair bir efsaneye inanılıyordu. İskender, bu efsaneyi duydu; düğümü çözmeye karar verdi. Boş yere ağaç kabuğunun uçlarını aradı durdu; dört yanında ayakta bekleyenler, onun sonuç vermeyen gayretlerini mahcup mahcup seyrediyorlardı. En sonunda kral kılıcını çekti, bununla düğümü kesti. Böylece efsane ne şekilde olursa olsun gerçekleşmiş yani düğüm çözülmüş oldu.

Droysen, Büyük İskender, çev.: Bekir Sıtkı Baykal, C 3, s. 115 (Düzenlenmiştir.).

İskender'in düğümü mutlaka çözmek istemesine bakarak onun siyasi amaçlarıyla ilgili olarak neler söylenebilir?

Roma İmparatorluğu İlk Çağ'ın önemli siyasi organizasyonlarından biriydi. Roma tarihinde sırasıyla krallık, cumhuriyet ve imparatorluk olmak üzere üç dönem yaşandı. Krallık Dönemi'nde Roma, teokratik olmayan bir şehir devleti görünümündeydi. Roma kralları senatonun (ihtiyar meclisi) teklifi ile kuriya (halk meclisi) tarafından seçilir ve yine senato tarafından verilen imperium (emretme / buyurma) yetkisini kullanırdı. Kral en yüksek din adamı, yargıç ve başkomutan olmakla birlikte yapacağı işleri senatoya (Görsel 2.32) danışmak zorundaydı. Senato gerektiğinde kralın yetkilerini kısıtlayabilirdi.

Görsel 2.32: *Roma Senatosu (temsilî)*

Cumhuriyet Dönemi'nde Roma Devleti, senatonun bir yıllığına seçtiği ve eşit yetkiye sahip iki konsül tarafından yönetildi. Konsüller orduya komuta eder, senatoyu toplantıya çağırır, yüksek hâkim olarak görev yapar ve vergilerin toplanması gibi günlük devlet işlerini yürütürlerdi. Yaptıkları işlerden dolayı senatoya karşı sorumlu olan konsüllerden biri, diğerinin aldığı kararı veto edebilirdi.

Roma Devleti'nin buhranlı zamanlarında senato, konsüllerden birini geniş yetkilerle diktatör olarak seçerdi. Diktatör, altı aylığına seçilir ve yaptığı işlerden sorumlu tutulmazdı. İmparatorluk dönemini başlatan Oktavianus ise kutsal anlamına gelen Augustus unvanını aldı ve Roma tanrıları için Pantheon denilen bir tapınak (Görsel 2.33) yaptırarak meşruiyetini onlara dayandırdı. Bu dönemde tüm yetkiler imparatorda toplandığından senatonun etkisi azaldı.

Görsel 2.33: *Pantheon'dan bir görünüş (Roma - İtalya)*

İlk Çağ devletlerinde meşruiyet kaynağı olarak dinin yanı sıra soy birliği de önem taşıyordu. Neredeyse bütün devletlerde kutsal sayılan bir hükümdar ailesi vardı ve iktidar babadan oğula geçiyordu. Bu nedenle hükümdar soyundan geliyor olmak tahta çıkmak için en temel şartlardan biriydi. Öyle ki hanedan dışından biri devletin başına geçse de halkın gözünde meşruiyet kazanabilmek için kendini önceki hükümdarların soyuna bağlıyordu.

Roma İmparatorluğu'nda yönetme yetkisini kullanabilmek için asiller sınıfından gelmek gerekiyordu. Roma'da bu yetki şehrin ilk yerlileri olan Patricilerin elindeydi. Patricilerin evleri, arazileri, çiftlikleri ve sürüleri vardı. Devleti yöneten senato ve kuriya meclislerini onlar oluştururdu. Gens (klan) denilen aileler hâlinde yaşayan patriciler, kutsal saydıkları ortak atadan geldiklerine inanırlardı. Sayıları üç yüzü bulan genslerin başında bulunan reisler senatonun doğal üyesiydi. Yönetim gibi askerlik ve devlet memurluğu görevleri de patricilerin imtiyazındaydı.

Patriciler cumhuriyet döneminde pleb denilen halk sınıfına bazı haklar tanımak zorunda kalsalar da soya dayalı üstünlüklerini önemli ölçüde devam ettirdiler. Kendilerini Roma'nın gerçek sahipleri olarak görüp başka gruplara değer vermediler. Sınıf ve kavim farkı gözetmeksizin insanları eşit kabul eden Hristiyanlığı da ayrıcalıklı konumlarını kaybedecekleri korkusuyla engellemeye çalıştılar.

3. Siyasi Gücün Maddi Kaynakları

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren devletler meşruiyet elde edebilmek için ilahi güçlerin yanında maddi kaynaklara da ihtiyaç duymuşlardır. Bu kaynaklar siyasi organizasyonların yalnız kurulması için değil, varlığının devamı için de hayati önemdedir. Maddi kaynaklarının en başında, söz konusu siyasi gücün üzerinde teşkilatlandığı coğrafya gelir. İlk siyasi organizasyonların ılıman iklimin hüküm sürdüğü nehir, göl ve deniz kıyıları ile vahalarda kurulmuş olması tesadüf değildir. Buralar genellikle ekip biçmeye ve hayvancılığa elverişli, arazi yapısı yerleşmeye uygun bölgelerdir. Orta Asya Türk devletleri de hayvan yetiştiriciliğine uygun, geniş düzlüklerde kurulmuştur. Aynı şekilde Mısır Krallığı Nil, Mezopotamya'daki devletler Dicle ve Fırat, Hindistan'daki racalıklar ise İndüs ve Ganj Nehirlerinin kıyılarındaki verimli topraklarda ortaya çıkmıştır. Benzer durum Sarı Irmak boylarında doğan Çin İmparatorluğu için de geçerlidir. İlk Çağ'da Anadolu'da görülen Hitit ve Avrupa'ya hâkim olan Roma İmparatorlukları da akarsu boylarında kurulup gelişen büyük siyasi güçler olmuşlardır.

Devletlerin meşruiyetinde coğrafi yapıya bağlı olarak gelişen hayat ve geçim tarzı önemli rol oynar. Bir siyasi güç her şeyden önce sınırları içinde yaşayan halkın geçimini temin etmelidir. Devletler bunu başarabildikleri ölçüde halk üzerindeki otoritelerini ve saygınlıklarını korurlar. Aksi hâlde diğer bütün meşruiyet kaynaklarına sahip olsalar bile güçlerini devam ettirmekte zorlanırlar.

Günümüzde olduğu gibi İlk Çağ'da da devletler ekonomik bakımdan güçlenmek ve toprakları üzerinde yaşayan halkı zenginleştirmek için çeşitli önlemler aldılar. Mezopotamya uygarlıklarından Akadlar, tarımsal üretimi arttırmak amacıyla Dicle ve Fırat Nehirlerini kanalla birleştirip tarlaların içinden geçen sulama kanalları yaptılar. Urartu kralları da tarımsal üretimi arttırmak amacıyla barajlar ve kanallar inşa ettiler (Görsel 2.34).

Görsel 2.34: *Urartulardan kalan ve günümüzde de kullanılan Şamran Kanalı'ndan bir görünüş (Van)*

Tarımın ülkeleri için önemini bilen Frig kralları da üretimin kesintiye uğramaması için ağır cezalar içeren kanunlar yapmışlardı. Buna göre Frigya'da öküz kesenin veya saban kıranın cezası ölümdü.

Tarım ve hayvancılığın yanı sıra ticaretle uğraşan Sümerlerde halk, hürler ve köleler olmak üzere toplumsal sınıflara ayrılırdı. Hürler sınıfı rahipler, asiller, memurlar, zanaatkârlar, askerler ve tüccarlar gibi her hakka sahip olan gruplardan oluşurdu. Bir mal gibi alınıp satılan kölelerin ise hiçbir hakkı bulunmuyordu. Ticareti geliştirmeye yönelik önlemler alan Sümerler değişim aracı olarak gümüş külçeleri kullanıyorlardı. Ticarette borç senedi de tarihte ilk defa Sümerler tarafından düzenlenmişti.

Anadolu ve Mezopotamya gibi Çin'de de ekonomik hayat tarıma, hayvancılığa ve ticarete dayanıyordu. Burada en fazla yetiştirilen tarım ürünü pirinçti. Çinliler ticarette de çok ileri gitmişlerdi. Doğu-Batı ticaretinin ana güzergâhı olan ünlü İpek Yolu, Çin'den başlıyor ve bu yol üzerinden genellikle ipekli kumaşlar ile çini denilen seramikler ihraç ediliyordu. Bu nedenle Çin imparatorları hem tarımsal üretimi arttırmaya hem de ticaret yollarının güvenliğini sağlamaya yönelik önlemler almışlardı.

Deniz ticaretinde gelişen Ege Yunan havzasındaki şehir devletleri Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında kolonicilikle uğraştılar. Ekonomileri büyük ölçüde ticarete dayanan Persler, Batı Anadolu kıyılarına kadar uzanan Kral Yolu üzerinde ticaret yaptılar. Kara ticaretinde söz sahibi olan Asurlular da aynı şekilde Anadolu ile ticaretlerinde bu yolu kullandılar ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kara ticaret kolonileri kurdular (Görsel 2.35).

Görsel 2.35: *Asurluların Anadolu'da kurdukları ticaret kolonilerinden biri olan Kaniş Karumu'ndan bir görünüş (Kültepe - Kayseri)*

MÖ 336'da tahta çıkan Makedonya Kralı Büyük İskender ülkesindeki ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı geliştirmek için çaba harcadı. Topraklarını Perslerin satraplık sistemine benzer şekilde eyaletlere ayırarak yönetti. Perslerden kalma yolları geliştirerek ulaşıma ve ticarete önem verdi. Bilimsel çalışmalara ve sanata meraklı bir hükümdar olarak yanında götürdüğü bilginlere ülkelerin iklimi, coğrafi özellikleri, yer altı zenginlikleri ve canlı türleri hakkında araştırmalar yaptırdı. Geçtiği yerlerde, başta Mısır'daki İskenderiye olmak üzere kendi adını verdiği şehirler kurdurarak bu şehirlerde kütüphaneler ve akademiler açtı.

Büyük İskender, Doğu ve Batı kültürlerini kaynaştırarak MÖ 330 ile MÖ 30 yılları arasında devam edecek olan Helenistik medeniyetinin temellerini attı. Helenistik Dönem boyunca İskenderiye, Antakya, Bergama, Efes, Milet gibi şehirler canlı birer kültür ve ticaret merkezi olarak varlıklarını sürdürdü.

İlk Çağ'ın ticarete önem veren devletlerinden bir diğeri Roma İmparatorluğu oldu. İmparatorluğun her yerinde sağlamlığı ile meşhur yollar, köprüler ve konaklama yerleri yapan Romalılar farklı para ve ölçü birimlerini birleştirerek ticareti düzenlediler. Ayrıca alışverişi ve ödemeleri kolaylaştırmak üzere banka ve posta teşkilatları kurdular.

Okuyalım

Roma'da Ticaret

Tüm imparatorluk ülkeleri içinde serbestçe ticaret yapılmaktaydı. Her yerde limanlar kuruldu, mevcut limanlar geliştirildi, deniz yolları artık korsanlardan temizlenmişti. İtalya'da yapılan çömlekler Anadolu'ya, Filistin'e, Kıbrıs'a, Mısır'a, Kuzey Afrika'ya, İspanya'ya taşındı. Fransa'daki imalathanelerde yapılan mallar İspanya, İtalya, Sicilya, Kuzey Afrika ve Mısır'a ulaştı.

İmparatorluk, kendine yeterli olmakla birlikte kapalı bir ekonomi değildi. Kuzeyin barbarları imparatorluğa köle, kehribar, kürk ve diğer malzemeleri sağlıyorlardı. Karadeniz limanlarından yayılan ticaret yolları benzeri malları, Güney Rusya bozkırlarından onların ötesindeki orman kuşağına kadar uzanan topraklara dağıttı.

Gordon Childe (Gordon Çild), Tarihte Neler Oldu?, çev.: Alâeddin Şenel, s. 177 (Düzenlenmiştir.).

Yukarıdaki metinden yararlanarak Roma İmparatorluğu'nun ekonomik yapısı ile ilgili hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Siyasi organizasyonlar varlıklarını sürdürebilmek için silahlı güçlere ihtiyaç duymuşlardır. Güçlü ordular kurmaya önem veren Sümerlerde eli silah tutan her erkek asker sayılır ve savaşa katılırdı. Kral, başkomutan olarak savaşta ordunun önünde yürürdü. Disipliniyle tanınan Sümer ordusu ok, yay ve savaş arabası kullanan askerlerden oluşurdu.

Pers İmparatorluğu doğrudan imparatora bağlı askerlerden oluşan daimî bir orduya sahipti (Görsel 2.36). Eyaletlerde bulunan satraplar da kendilerine ait ordular kurar ve savaş sırasında imparatorluk ordusuna katılırlardı. Persler çocuklarını küçük yaşlardan itibaren ata binmeye ve ok atmaya alıştırarak onların iyi birer süvari ve savaşçı olmalarına önem verirlerdi.

Görsel 2.36: *Pers askerlerini gösteren bir duvar resmi*

MÖ XIII. yüzyıl başlarında güçlü bir devlet hâline gelen Hititlerin her an savaşa hazır orduları vardı. Hitit ordusu savaş arabalı süvariler ve piyadeler olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu.

Gerektiğinde ücretli askerler de istihdam eden Hititler, Suriye'ye egemen olmak için Mısırlılar ile on altı yıl süren Kadeş Savaşı'nı yaptılar. Savaşın sonunda ise Mısır Krallığı ile tarihin bilinen ilk yazılı antlaşması olan Kadeş Antlaşması'nı imzaladılar (MÖ 1280).

Mısır ordusunun çekirdeğini firavunu korumakla görevli hassa askerleri ve kale muhafızları oluştururdu. Sürekli silah altında tutulan bu birliklerin dışında yardımcı kuvvetler de vardı. Savaş arabalarının üzerindeki Mısırlı askerler genellikle ok, yay, mızrak, balta ve kılıç kullanır; kalkanla kendilerini korurlardı.

Ticaretle uğraşan ve büyük bir zenginliğe ulaşan Lidya Devleti en parlak devrini Kral Krezüs Dönemi'nde yaşadı. Krezüs, ücretli askerlerden oluşan bir ordu kurdu. Ne var ki doğudan gelen Perslerin başkent Sardes'i istila etmesini önleyemedi.

Orduya önem veren hükümdarlardan biri de Büyük İskender idi. İskender güçlü bir ordu kurarak MÖ 334'te Asya Seferi'ne çıktı. Persleri önce Granikos (Biga / Çanakkale) Çayı kıyısında, ardından İssos'ta (İskenderun / Hatay) ve son olarak MÖ 331'de Dicle Nehri kıyısındaki Gavgamela'da (Erbil / Irak) yenilgiye uğrattı (Görsel 2.37). Pers İmparatorluğu'nu yıktıktan sonra İran ve Afganistan'ı aşıp Hindistan'a girdi.

Görsel 2.37: *Büyük İskender'i (solda, at üstünde) Perslere karşı savaşırken gösteren bir duvar resmi (Pompei Arkeoloji Müzesi, İtalya)*

Kuruluş yıllarında devamlı ve düzenli bir ordusu olmayan Roma İmparatorluğu'nda savaş çıktığında, bütün vatandaşlar kendi imkânlarıyla silahlanır, atlı veya yaya olarak orduya katılırdı. İmparatorluk Devri'nde ise lejyon adı verilen düzenli askerî birlikler kuruldu. Ücretli yaya askerlerden oluşan bu birliklere imparator ya da konsüller komuta ederdi. Orduda, Roma'ya bağlı devletlerin gönderdiği atlı askerler ile fethedilen ülkelerin askerleri de görev yapardı. Askerler silah olarak iki tarafı keskin kılıç, mızrak, balta ve kalkan kullanırlardı. İmparatorluğun iç bölgelerinde fazla asker bulundurulmaz, askerî birlikler yabancı istilasına karşı genellikle sınır boylarında konuşlandırılırdı. Romalılar, Kartaca Savaşlarından sonra denizciliğe önem vererek yelkenli ve kürekli gemilerden oluşan güçlü bir donanma kurmuşlardı.

Size göre İlk Çağ'da siyasi güçlerin dayanağı olan maddi kaynakların en önemlisi nedir? Neden?

H. İLK ÇAĞ'DA HUKUK

Düşünelim-Söyleyelim

Hukukun toplumlar için önemi ve gerekliliği hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Hukuk sistemlerinin toplumdan topluma farklılıklar göstermesinin nedenleri neler olabilir?

Haklar anlamına gelen hukuk, toplum hayatını düzenleyen ve bir kamu otoritesi tarafından hayata geçirilen kurallar bütünüdür. Bir köyde veya şehirde toplumsal düzenin kurulup sürdürülebilmesi için hukuk kurallarına ihtiyaç duyulması son derece doğaldır. Buralarda yaşayan insanlar aile kurma, mülk edinme, çalışma, ticaret yapma, borçlanma vb. faaliyetlerini bu kurallara göre yürütürler. Ayrıca haklarının ve ödevlerinin neler olduğunu bilerek birbirlerine ve topluma zarar verici davranışlardan kaçınırlar.

İlk hukuk kuralları günlük hayatta karşılaşılan sorunlara çözüm bulma arayışından doğmuştur. Kuralların oluşumunda aklın ve adaleti sağlama isteğinin yanı sıra hayat tarzı, görgü ve ahlak kuralları ile dinî inanışlar belirleyici olmuştur (Görsel 2.38). Bu durumun doğal sonucu olarak hukuk sistemleri toplumdan topluma farklılık göstermiştir. Yasaklamalar ve cezalar da yine o toplumun örf ve âdetleriyle birlikte nesilden nesile aktarılarak süreklilik kazanmıştır.

Görsel 2.38: *Sümerlerde toplumsal hayatı gösteren bir duvar resmi*

Tarihin çok eski devirlerinden itibaren insan toplulukları çeşitli kurallar koymuşlardır. Ancak bu kuralların pek çoğu günümüzdeki anlamıyla hukuki nitelik taşımamaktadır. Kuralların hukuk hâline gelebilmesi öncelikle bir kamu otoritesi tarafından konulmasına bağlıdır. Ayrıca kanun koyucunun kanun dışına çıkanlara karşı yaptırım uygulama gücü olmalıdır.

Hukuk sistemlerinin taşıması gereken özelliklerden bir diğeri toplumun o sisteme saygı göstermesini sağlayacak olan meşruiyettir. Bu nedenle yöneticiler hazırladıkları kanun metinlerini dinî söylemlerle birleştirerek halka ilan ederler. Ayrıca kendilerinden önce ülkede güvenliğin olmadığına, sürüp giden adaletsizliklere ve kargaşa ortamına değinerek yaptıkları kanunların toplumsal bir ihtiyaçtan kaynaklandığını ve haklı gerekçelere dayandığını göstermek isterler. Bu kanun koyuculardan biri de tarihin bilinen ilk yazılı kanunlarını yapan Sümer Kralı Urkagina'dır.

1. Urkagina Kanunları

Sümer şehir devletlerinden Lagaş'ta sade bir vatandaş olarak yaşayan Urkagina, yöneticilerin kötü idaresine karşı isyan ederek iktidarı ele geçirdi. Ardından da eski yönetimin yanlışlıklarının yol açtığı zararları, halkın kaygılarını ve ülkedeki hoşnutsuzlukları gidermek üzere MÖ 2375'te tarihin bilinen ilk yazılı hukuk metnini ortaya koydu. Urkagina Kanunları, Sümer sitelerinde o güne kadar rahipler sınıfının elinde bulunan yönetme yetkisini dinsel sıfatı olmayan yöneticilere verdi.

Urkagina Kanunları (Görsel 2.39) özel mülkiyet hakkını ve aile kurumunu güvence altına alırken kimsesizleri ve güçsüzleri korudu. Kanunlarda ölüm cezası bulunmakla birlikte suçların karşılığı olarak genellikle para cezalarına yer verildi. Urkagina yaptığı kanunların ön sözünde insanların şikâyetlerini anlattıktan sonra onlara haklarını iade ettiğini söyleyip halkın huzurunu ve refahını arttırmak için getirdiği yenilikleri sıraladı. Krallığa baştanrı tarafından getirildiğini vurgulayan Urkagina, adaleti sağlama görevinin de Tanrı Ningirsu ile yaptığı sözleşmeyle kendisine verildiğini duyurdu.

***Görsel 2.39:** Urkagina Kanunları, kilden yapılmış koniler üzerine çivi yazısı ile yazılmıştır.*

Kanunların yazılı hâle getirilmesinin sağlayacağı faydalar neler olabilir?

2. Hammurabi Kanunları

Mezopotamya'da kanun yapan bir başka hükümdar Babil Kralı Hammurabi'dir. MÖ 1792-1750 yılları arasında hüküm süren Hammurabi, Sümerlere ve Akadlara ait şehirleri ele geçirerek "dört iklimin hükümdarı" unvanını aldı. Böylece Mezopotamya'daki şehir devletleri dönemine son vererek merkezî bir imparatorluk kurmayı başardı. Geniş bir alana yayılan imparatorluğunu yönetebilmek ve ülkesinde hukuk birliğini sağlamak için de kendi adıyla anılan kanunları yaptı.

Hammurabi Sümer sitelerinde görülen yasa koyma geleneğini devam ettirerek hazırladığı kanunnamesinde, büyük ölçüde kendisinden önceki kanunlardan yararlandı. Bununla birlikte Babil toplumunun ihtiyaçlarını ve geleneklerini dikkate alarak bu kanunlara yenilerini ekledi. Ticaret ve mülkiyet haklarını korumaya özel bir önem veren Hammurabi, kanunlarını hazırlarken sınıf farklılıklarını da dikkate aldı.

Okuyalım

Hammurabi Kanunnamesi

Hammurabi, kanunnamesinin giriş bölümünde tanrılar tarafından seçildiğini ve çıkardığı kanunların kendisine Güneş Tanrısı Şamaş tarafından verildiğini belirterek şunları söylemiştir:

"Ben saygılı prens, tanrı korkusu olan Hammurabi'yi memlekette adaleti tecelli ettirmem için, şikâyeti ve kötüyü yok etmem için, kuvvetlinin zayıfı yok etmemesi için, güneş gibi insanların üzerinde yükselmem için, Şamaş gibi yükselip ülkeyi aydınlatmam için, onların refahı için Anum ve Enlil adımı andılar.

Enlil'in çağırdığı Çoban Hammurabi'yim ben. Babil'in adını büyüten, efendisi Marduk'un gönlünü hoş eden, halkına bolluk suyu temin eden, memleketin koruyucusu, kralların kralıyım ben. Marduk insanları doğru idare etmek ve memleketin idaresini ele almakla beni görevlendirdiği zaman memleketin diline doğruluk ve adalet koydum."

Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, s. 181-185 (Düzenlenmiştir.).

Hammurabi'nin kanunlarını Güneş Tanrısı'ndan aldığını söylemesinin nedeni ne olabilir?

Hammurabi Kanunları meşruiyetini tanrılardan alan dinsel hukuk anlayışıyla hazırlanmıştır (Görsel 2.40). Dinsel hukuk anlayışına dayanan bu kanunlar devlet yönetimine ilişkin hükümler içerdiğinden tarihin bilinen ilk yazılı anayasası olarak kabul edilir. Geniş kapsamlı ve sistemli bir yasa metni olan bu belgede suçlar, evlenme, mülkiyet, vergi, miras, borçlar ve ortakçılık ile ilgili hükümlerin yanı sıra köleliğe ilişkin düzenlemeler bulunur. Hammurabi Kanunlarında cezalar çok ağır ve acımasızdır. Sümer kanunlarında genellikle hapis ve fidye cezalarına yer verilirken bu kanunlarda "kısasa kısas" ilkesi esas alınmıştır.

Hammurabi Kanunları her biri şarta bağlanmış şekilde "eğer" sözcüğüyle başlayan 282 maddeden ibarettir.

Görsel 2.40: *Babil Kralı Hammurabi'nin (solda ayakta) Güneş Tanrısı Şamaş'tan kanunlarını alışını gösteren kabartma (Louvre Müzesi, Fransa)*

Okuyalım

Hammurabi Kanunları

• Eğer bir adam, bir adamı büyücülükle itham eder ve bunu ispat edemezse üzerine büyücülük iftirası atılan adam, nehre dalacaktır. Eğer nehir onu çekerse iftira eden onun evini alacaktır. Eğer o adamı nehir temize ve selamete çıkarırsa ona iftira eden adam öldürülecektir. Nehrin selamete çıkardığı adam iftiracının malına mülküne sahip olacaktır.

• Eğer bir adam, kayıp bir köleyi kırda yakalayıp onu sahibine getirirse kölenin sahibi ona iki şekel gümüş verecektir.

• Eğer bir adam bir ev delerse deliğin önünde onu öldüreceklerdir.

• Eğer bir hekim, bir adamın kırık kemiğini iyileştirir ve hasta bir damarı veya kası iyi ederse yara sahibi hekime 5 şekel gümüş ödeyecektir.

• Eğer bir mimar, bir adama ev yapıp yapıtını sağlam yapmazsa ve yaptığı ev çöküp evin sahibinin ölümüne sebep olursa o mimar öldürülecektir.

• Eğer bir adam, gemisini gemiciye kiraya verirse gemici ihmal edip gemiyi batırır veya yok ederse gemici, gemiyi sahibine ödeyecektir.

• Eğer bir adam, bir öküz kiralayıp ihmal ile veya dayakla öküzün ölümüne sebep olursa öküz sahibine, öküz yerine öküz ödeyecektir.

• Eğer bir adam tapınağa veya saraya ait bir eşya çalarsa o adam öldürülecektir ve çalınmış malı kabul eden öldürülecektir.

• Eğer bir adam, bir davada yalancı şahitliğe çıkıp söylediği sözleri ispat edemezse ve eğer bu dava cinayet davası ise o adam öldürülecektir.

Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, s. 185-208. (Düzenlenmiştir.).

Hammurabi Kanunlarından hareketle Babillerde sosyal ve ekonomik hayat ile ilgili neler söyleyebilirsiniz?

3. Hitit Hukuku

Hukuk alanında Mezopotamya uygarlıklarından etkilenen Hititler (Görsel 2.41), bu uygarlıklardan aldıkları kanunları yeniden yorumlayarak Anadolu'nun ilk kanunlarını yaptılar. Yaşadıkları döneme göre gelişmiş bir medeni hukuka ve ceza hukukuna sahip olan Hititler, Hammurabi ve Asur Kanunlarıyla karşılaştırıldığında daha yumuşak ve insancıl cezalar öngördüler. Kısas cezası yerine genellikle zararın tazmin edilmesi esasına dayanan fidye cezası uyguladılar. Bununla birlikte devlete isyanı tanrılara karşı işlenmiş bir suç olarak görüp ölümle cezalandırdılar. Aynı şekilde cinsel suçlar için de ölüm cezası verdiler. Diğer yandan bazı istisnai hâller dışında suçun şahsiliği ilkesini benimseyerek kolektif cezalandırma yoluna gitmediler.

Görsel 2.41: *Hititlerin sembolü olan güneş kursu (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara)*

Hititler hür-köle ayrımını devam ettirmekle birlikte kölelere geniş haklar tanımışlardı. Köleler mülk edinebilir, bedelini ödemek şartıyla hürler sınıfına geçebilir ya da başlık parası vererek özgür bir kadınla evlenebilirlerdi. Aile hukukuna önem veren Hititlerde evlenmeler iş antlaşmalarına benzer yazılı bir sözleşme ile resmî olarak yapılırdı. Kızların baba evindeki haklarını evlenirken götürdükleri çeyiz yoluyla aldıkları kabul edilir ve miras yalnız erkek çocuklara kalırdı. Hitit ailesinde babanın üstünlüğü esastı. Bununla birlikte kadının hakları da koruma altına alınmıştı. Hititlerden günümüze evlilik sözleşmelerinin yanı sıra bağış belgeleri gibi hukuki metinler de kalmıştır (Görsel 2.42).

Görsel 2.42: *Hititlere ait bir arazi bağış belgesinin ön ve arka yüzü*

Okuyalım

Hitit Hukukundan Örnekler

• Eğer bir adam ve bir kadın evlenir ve kendileri için bir çocuk yaparlarsa ve sonra onlar ayrılırlarsa adam ve kadın evi eşit olarak böler. Adam çocuklardan bir kısmını alır, kadın kendisi için bir çocuk alır.

• Her kim ki bir adamı öldürür ise mutlaka öldürülecektir.

• Eğer bir adamı veya kadını bir kimse kavgada öldürürse dört baş insan verir.

• Eğer bir esiri veya esireyi bir kimse öldürürse iki baş insan verir.

• Bir kimse bir öküz veya bir keçi veya bir kuzu çalıp onu keser veya satarsa öküze bedel beş öküz, kuzu ve keçiye bedel dört kuzu veya dört keçi verecektir.

• Meyve bahçelerinde yangın çıkaran meyve ağaçlarını yeniden dikmekle ve köle olup olmadığına göre de ağaç başına altı veya üç gümüş verir.

• Eğer Hititli bir tüccarı herhangi bir kimse öldürürse 100 mine gümüş verir.

Recai Galip Okandan, Umumî Hukuk Tarihi, s. 206-211 (Düzenlenmiştir.).

Yukarıda verilenlerden hareketle Hitit hukuku hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

4. Tevrat Hukuku

İbraniler tarihte tek tanrılı semavi din inancını benimseyen ilk topluluk oldular. Hammurabi Kanunlarından etkilenmekle birlikte İbraniler hukuk sistemlerini dinleri olan Yahudiliğe ve onun kutsal kitabı Tevrat'a dayandırdılar. Tevrat'a göre İbraniler Tanrı Yehova tarafından Hz. Musa'ya gönderilen ve "On Emir" adıyla bilinen hükümlere (Görsel 2.43) uymakla yükümlü olduklarına inandılar. Onlar Yahudiliğin Allah tarafından yalnızca kendilerine gönderildiğine inandıkları için kanunlarında herkesi eşit statüde görmediler. Böylece diğer toplumların hukuk sistemlerindeki hürler ve köleler ayrımına ırk (kavim) esasına dayalı yeni bir ayrım daha getirdiler.

Görsel 2.43: *Hz. Musa'nın kavmine On Emir'i bildirmesi (temsilî)*

İbrani hukukuna göre erkek dilediği zaman karısını boşayabilirdi. Sadece erkek çocuklar babalarına mirasçı olabilir, en büyük oğul mirasta üstün sayılırdı. Yahudi olmayan bir kadından doğan çocuklar ise mirastan pay alamazlardı. Bir Yahudi'nin İbrani olmayan birine faizle borç vermesi serbest olduğu hâlde aynı işlemi kendi kavminden birine yapamazdı. Diğer yandan bu hukuk sisteminde mülkiyet hakkı o kadar gelişmişti ki kralın bile bir Yahudi'nin toprağına el koyma yetkisi yoktu.

Tevrat hukukunda cinayet suçu için kısas ilkesi benimsenmişti. Bu nedenle zarar gören taraf kabul etse dahi diyet ödenmesine izin verilmezdi. Ölümle veya organ kaybı ile sonuçlanmayan durumlarda ise suçlu tazminat cezasına çarptırılırdı. Tevrat kişilerin öç almasını yasaklayarak bunun toplum adına devlet tarafından yerine getirilmesini öngördü. Diğer yandan suçun şahsiliği ilkesinden hareketle suçlu yakınlarının cezalandırılmasını men etti. Ayrıca tek şahitle ceza verilmesini yasaklayarak şahitler ve delillerin bulunamadığı durumlarda sanığın dinî bir törenle yemin etmesini beraati için yeterli buldu.

Okuyalım

On Emir

- İsrailoğullarını esaretten kurtaran Yehova'dan başkasına ibadet etmeyeceksin.
- Put yapmayacak, putlara tapmayacaksın.
- Kendini büyük görüp Yehova adını almayacaksın.
- Cumartesi gününü istirahat günü olarak kabul edeceksin.
- Anaya ve babaya hürmet edeceksin.
- İnsan öldürmeyeceksin.
- Zina etmeyeceksin.
- Hırsızlık yapmayacaksın.
- Kimse aleyhine yalancı şahitlik yapmayacaksın.
- Komşunun evine, karısına, kölesine, cariyesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin.

İslam Ansiklopedisi, On Emir Maddesi, C 33, s. 347-350 (Düzenlenmiştir.).

2. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

A. Aşağıdaki cümleleri kutucuklarda verilen kavramlardan uygun olanıyla tamamlayınız.

lejyon	papirüs	Cilalı	tavananna	Eski	kast	Çatalhöyük
pankuş	Göbeklitepe	parşömen	Kral	Frigler	Lidyalılar	

1. Karain Mağarası .... Taş Devri'ni aydınlatan merkezlerden biridir.

2. Hindistan'daki .... sistemine göre insanlar sınıflara ayrılmıştır.

3. İlk Çağ'da Bergamalılar hayvan derisinden üretilen .... adını verdikleri bir kâğıt kullanmışlardır.

4. Şanlıurfa kent merkezi yakınlarındaki .... günümüze kadar keşfedilen en erken tarihli tapınakların bulunduğu yerdir.

5. Roma ordusunun temeli .... adı verilen askerî birliklerden oluşmuştur.

6. Anadolu uygarlıklarından .... tapates denilen kilimler dokumuşlardır.

7. Hitit kralına devlet işlerinde .... adı verilen kraliçe yardım etmiştir.

8. Lidyalıların başkenti Sardes'ten Perslerin başkenti Sus'a kadar uzanan ticaret yoluna tarihte .... Yolu adı verilmiştir.

B. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanların başına "D", **yanlış olanların başına** "Y" **yazınız.**

- [ ] **1.** Diyarbakır yakınlarındaki Çayönü, Yakın Doğu'daki köy yerleşmelerinin ilk örneğidir.
- [ ] **2.** Yunan şehir devletlerinde güç kullanarak yönetimi ele geçiren kişilere tiran adı verilmiştir.
- [ ] **3.** Sümerler alfabeyi icat eden İlk Çağ medeniyetidir.
- [ ] **4.** Fabl türünün ilk örneklerini Urartular vermişlerdir.
- [ ] **5.** Hititler devlet yönetiminde tanrı-kral anlayışını benimsemişlerdir.
- [ ] **6.** Baharat Yolu Hint Okyanusu'ndan Kızıldeniz'e oradan da Mısır'ın Akdeniz kıyılarına uzanan bir deniz ticaret yoludur.
- [ ] **7.** Strabon İlk Çağ'da tıp alanındaki çalışmalarıyla tanınmış bir bilim insanıdır.

C. Aşağıdaki soruların cevaplarını defterinize yazınız.

1. Yazının icadı siyasi, sosyal ve ekonomik hayatta hangi değişiklikleri meydana getirmiştir?

2. Fenikeliler hangi alanlardaki faaliyetleriyle uygarlığın gelişimine katkıda bulunmuşlardır?

3. Bir topluma ait kanunlara bakılarak o toplumun hangi özellikleriyle ilgili çıkarımlarda bulunulabilir?

4. Hipokratın bilimsel tıbbın kurucusu olarak kabul edilmesinin nedenleri nelerdir?

5. Çin medeniyetinin insanlığa yaptığı en önemli katkılar neler olmuştur?

6. İlk Çağ'da görülen büyük göç hareketlerinin nedenleri nelerdir?

7. Hitit İmparatorluğu ile Mısır Krallığı'nı siyasi gücün meşruiyet kaynakları bakımından karşılaştırınız.

8. Astronomi biliminin İlk Çağ'daki ve günümüzdeki durumunu amaç, konu ve yöntem açılarından karşılaştırarak iki dönem arasındaki farklılıkların neler olduğunu söyleyiniz.

9. Konar-göçerler ile göçebeleri karşılaştırarak aralarındaki farklılıkları söyleyiniz.

Ç. Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

Çin Hükümdarı

Çin filozoflarından Kong-tse (Kongtze, MÖ 551- MÖ 479), devletin başında bulunan hükümdarın iktidarı gökten aldığını ve kendisinin Gök Tanrısı'nın oğlu olduğunu söylemiştir. Buna rağmen bu iktidarda mutlak ve daimi bir mahiyet görmenin, hükümdarı her şeyi yapmaya yetkili bir ilah olarak kabul etmenin imkânsızlığını özellikle vurgulamıştır.

Gök tarafından hükümdara verilen iktidarın muhafazası ancak hayır ve adalet gibi prensiplerle mümkündür. Kötülük ve haksızlığın, fenalık ve adaletsizliğin hâkimiyeti iktidarın hükümdar tarafından kaybedilmesini gerektirir. Gök Tanrısı'nın oğlu olan hükümdar, adaleti hâkim kılarak babasının arzusuna uygun hareket etmekle yükümlüdür. Hükümdar halkı mesut etmeye, onun durumunu iyileştirmeye, onu fazilet ve geleneklere uygun şekilde idareye çalışmalıdır. Hükümdar, sahip bulunduğu hükümranlık yetkisini ancak tebasının muhabbetini kazanmakla, onun kalbini fethetmekle, faziletli olmakla muhafaza edebilir.

Prof. Dr. Recai Okandan, İlk Çağ'da Demokratik ve Antidemokratik Görüşler, (Düzenlenmiştir.).

1. Çin hükümdarı meşruiyetini neye dayandırmaktadır?

....

2. Çin hükümdarı sınırsız yetkilere sahip olduğunu düşünüp istediğini yapabilir mi? Neden?

....

....

....

D. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Aşağıdakilerden hangisi İlk Çağ uygarlıklarının dinî inanışları ile ilgilidir?

A) Fenikelilerin koloniler kurmaları
B) Friglerin saban kıran kişiye ölüm cezası vermeleri
C) Sümerlerin ilk yazılı kanunları yapmaları
D) Lidyalıların parayı değişim aracı olarak kullanmaları
E) Yunanların olimpiyatlar düzenlemeleri

2. I. Tek tanrılı din anlayışını benimsediler.
II. Ülkelerini satraplık adı verilen eyaletlere ayırdılar.
III. Batı Akdeniz kıyılarında ticaret kolonileri kurdular.
IV. Kral Yolu üzerinde ticaret yaptılar.

Yukarıdakilerden hangisi Perslerle ilgili doğru bir bilgidir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) I ve II
D) II ve IV E) II, III ve IV

3. "Anadolu'da tarih devirlerini başlatanlar Asurlular olmuştur." **diyen bir tarihçi bu sözünü Asurluların aşağıda verilen faaliyetlerinden hangisiyle açıklayabilir?**

A) İlk kütüphaneyi kurmaları
B) Anadolu'da karum denilen pazar yerleri kurmaları
C) Anadolu'ya yazıyı getirmeleri
D) Anadolu'daki kalay ihtiyacını karşılamaları
E) Kara ticaretinde ileri gitmeleri

4. Sümerlerin aşağıdaki özelliklerinden hangisi astronomi biliminin gelişmesine doğrudan katkıda bulunmuş olabilir?

A) Tapınaklarını rasathane olarak kullanmaları
B) Çivi yazısını bulmaları
C) Site adı verilen şehir devletlerini kurmaları
D) İlk yazılı kanunları yapmaları
E) Eğitime önem vermeleri

3. ÜNİTE ORTA ÇAĞ'DA DÜNYA

Orta Çağ'ın simgelerinden olan bir derebeylik şatosu (temsilî)

Kavramları Öğrenelim

- Artı ürün
- Feodalizm
- Kast sistemi
- Kervansaray
- Panayır
- Senyör
- Vassal

Hazırlanalım

1. Kast sistemi hakkında bildiklerinizi söyleyiniz.
2. İpek ve Baharat Yolları hakkında bildiklerinizi sınıfınızda arkadaşlarınızla paylaşınız.
3. Konar-göçerliğin hangi şartların sonucunda ortaya çıkmış olabileceği hakkındaki görüşlerinizi ifade ediniz.
4. Toplumsal özelliklerin hukuk sistemlerinin oluşumundaki etkisine örnekler vermeye çalışınız.

A. ORTA ÇAĞ'DA DEVLET VE TOPLUM

Düşünelim-Söyleyelim

Devletlerin ve toplumların yapılarında meydana gelen köklü değişimlerin nedenleri neler olabilir?

1. Orta Çağ'da Neler Oldu?

Roma İmparatorluğu, MS 375 yılında başlayan Kavimler Göçü sırasında uğradığı saldırılar nedeniyle zayıflayarak 395 yılında ikiye ayrıldı (Harita 3.1). Bunlardan Batı Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılışı bazı tarihçiler tarafından Orta Çağ'ın başlangıcı kabul edildi. Orta Çağ, Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'u fethederek Doğu Roma İmparatorluğu'na son vermesine kadar yaklaşık bin yıl devam etti. İnsanlık tarihinin bu uzun devresinde yeryüzü her bakımdan önemli gelişmelere sahne oldu. Aşağıdaki tarih şeridinde bu gelişmelerin başlıcaları verilmiştir.

Harita 3.1: *Orta Çağ'daki başlıca devletler*

2. Orta Çağ'ın Önemli Siyasi Yapıları

a. Avrupa

Orta Çağ öncesinde İtalya, Galya (Fransa), İspanya, Kuzey Afrika (Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp) ve Batı Akdeniz'deki adalar Batı Roma İmparatorluğu'nun elindeydi. Macaristan ve Hırvatistan'ı da içine alan bu devletin Doğu Avrupa'daki sınırını Tuna Nehri çiziyordu. Romalılar bu ırmağın ötesindeki topluluklara barbar kavimler diyorlardı. İmparatorluk yıkıldıktan sonra bu kavimlerden Vizigotlar, Galya ve İspanya'yı ele geçirdiler (Görsel 3.1). Burgonlar Rhone (Ron) Vadisi'ne yerleşirken Franklar ve Alamanlar Galya'nın kuzeydoğusunu paylaştılar. İspanya üzerinden Kuzey Afrika'ya geçen Vandallar ise Kartaca'da buldukları güçlü donanma sayesinde Orta ve Batı Akdeniz'e hâkim oldular.

Görsel 3.1: *Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasında rol oynayan kavimler (temsilî)*

Barbar kavimler Orta Çağ başlarından itibaren birbirleriyle hâkimiyet mücadelesine girdiler. Bu mücadeleden güçlenerek çıkan kavimlerden Gotlar güney Avrupa'da; Franklar ise bugünkü Fransa topraklarında kendi krallıklarını kurdular.

b. Doğu Roma

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla 395 yılında kurulan ve Orta Çağ boyunca varlığını sürdüren Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul idi. Balkan ülkelerinin yanı sıra Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır bu imparatorluğun sınırları içindeydi. Girit ve Kıbrıs Adaları da Doğu Roma'nın hâkimiyeti altındaydı. İmparatorluğun doğu sınırı Fırat Nehri'ne kadar uzanıyordu.

c. Orta Asya

Orta Çağ; Avrupa kıtasının siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını değiştirirken Asya'da da önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. İlk Çağ'ın sonlarına doğru Asya'nın güçlü devletlerinden biri olan Büyük Hun Devleti'nin dağılmasından sonra bu kıtanın doğusunda üstünlük Çin İmparatorluğu'na geçti. Hunların bir bölümü batıdaki Maveraünnehir bölgesine yerleştiler. Bir süre sonra da burada Akhunlar (Eftalitler) adıyla yeni bir devlet kurdular.

Orta Asya'da Hunların siyasi varlığını kaybetmesinden sonra ortaya çıkan boşluğu Avar İmparatorluğu doldurdu. Bu devlet Çinlilerin Juan Juan dedikleri Avarların göçebe kavimleri birleştirmesiyle kurulmuştu. Avar İmparatorluğu'nun varlığı Kök Türk Hakanlığı'nın ortaya çıktığı VI. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etti.

ç. Sasaniler

Orta Çağ başlarında Asya'da hüküm süren devletlerden bir diğeri Sasaniler idi. İran ve Irak topraklarında hüküm süren Sasaniler, doğuda Akhunlara batıda ise Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı mücadele ettiler.

Orta Çağ'da Afrika kıtasında dünya tarihine etki edecek derecede güçlü devletler yoktu. Bu dönemde kıtanın başlıca siyasi gücü ise Habeşistan Krallığı'ydı.

3. Siyasi Yapıların Meşruiyet Kaynağı

Orta Çağ'da Asya ve Avrupa devletleri meşruiyetlerinin kaynağını genellikle dine dayandırmışlardı. Bu anlayışa göre iktidarı ele geçiren yöneticiler devletin tanrısal bir kurum olduğunu, onun isteğiyle kurulduğunu, kendilerinin ise tanrının yeryüzündeki temsilcileri olduğunu söylüyorlardı.

Krallar ve imparatorlar ülkeyi Tanrı'nın emir ve yasaklarına uygun şekilde yönettikleri sürece meşruiyet kazanıyorlardı. Bununla birlikte Orta Çağ'ın ilk dönemlerinde Germen kavimleri tarafından kurulan krallıklarda durum farklıydı. Bireyler arasında ekonomik farklılıkların olmadığı bu krallıklarda eşitlikçi bir toplum yapısı vardı. Halk tarafından seçildiği için "halk kralları" adıyla anılan Germen kralları sınırsız yetkilere sahip değildi. Yönettiği kavimlerin gelenek göreneklerine aykırı davranan ve görevlerini yerine getirmeyen bir kral iktidardan uzaklaştırılabilirdi. Başka bir deyişle kral, yönetme yetkisini halktan almakta ve ona karşı sorumlu olmaktaydı.

Germen krallıklarında meşruiyetin kaynağı olan halkın yerini zamanla kilise almaya başladı. İktidarın tanrıdan kaynaklandığını söyleyen kilise, yeryüzü hâkimiyetinin tanrı tarafından papaya verildiğini savunuyordu. Tanrı iktidarının temsilcisi olarak kabul edilen Roma Katolik Kilisesi'ne göre adaletli bir yönetim için Hristiyanlık dininin esaslarına uygun bir devlet ve toplum düzeninin kurulması gerekiyordu.

Orta Çağ'da kilisenin kitleler üzerindeki gücünü fark ederek bundan yararlanan hükümdar, Frank Kralı Clovis (Kılovis) oldu. Katolikliği seçerek kiliseye bağlılığını gösteren Kral, Roma kültürüne bağlı Hristiyan halkın ve din adamlarının desteğini alarak hükümranlığını güçlendirdi. Kendisinden sonra tahta geçen krallar da aynı politikayı sürdürerek kiliseye bağlı toplulukları itaat altına alıp sınırlarını genişlettiler. Böylece Frank Krallığı'nı Orta Çağ Avrupa'sının en güçlü devletlerinden biri hâline getirdiler.

Frank kralları gibi Alman imparatorları da meşruiyetlerinin kaynağını kiliseye dayandırmışlardı. Bu imparatorlardan biri olan Şarlman 800 yılında papa tarafından Kutsal Roma Germen İmparatoru olarak kutsanmış ve onun elinden taç giymişti (Görsel 3.2).

Görsel 3.2: *Papanın elinden taç giyen Kutsal Roma Germen İmparatoru Şarlman (temsilî)*

Doğu Roma İmparatorları meşruiyetlerini dinden alırlardı. Kilise tarihçisi Panayotis Christou'nun (Kıristo) da dediği gibi Bizanslılar yeryüzündeki imparatorluklarının tanrının krallığının bir görünümü olduğuna inanırlardı.

Orta Çağ Hristiyan dünyasında olduğu gibi İslam dünyasında da kaynağını dinden alan meşruiyet anlayışı hâkimdi. Dört Halife Dönemi'nden sonra kurulan Emeviler Devleti'nde hükümdarlar Allah adına hareket ettiklerini göstermek için "halife" unvanını kullanmışlardı. Aynı şekilde Abbasi halifeleri de Allah'ın yeryüzündeki temsilcileri olduklarını söyleyip uyruklarını bir arada tutmak istemişlerdi.

İran ve Orta Asya'da kurulan devletlerde de yöneticilerin meşruiyeti geleneksel olarak dine dayandırılıyordu. İran'da hüküm süren Sasanilerde kral Zerdüştlük dininin simgesi olan kutsal ateşin koruyucusu kabul ediliyordu. Orta Asya Türk devletlerinde halk, ülkeyi yöneten hakana bu yetkinin Gök Tengri tarafından verildiğine inanıyordu. Çinliler ise daha ileri giderek imparatorlarına "tanrının oğlu" diyorlardı.

4. Siyasi Yapıların Maddi Kaynakları

a. Coğrafi Yapı, Hayat ve Geçim Tarzı

Her dönemde olduğu gibi Orta Çağ'da da nüfusun yeryüzüne dağılışı ve devletlerin gücü ile coğrafi özellikler arasında yakın bir ilişki vardır. Bu dönemde iklim, toprakların verimliliği, limanlara ve ticaret yolu güzergâhlarına yakınlık nüfusun dağılımını etkileyen faktörler olarak öne çıkmıştır. Orta Çağ'da dünya tarihine yön veren güçlü devletlerin tarım için uygun iklime sahip, engebesiz ve verimli bölgelerde kurulmuş olması da tesadüf değildir.

Orta Çağ Avrupa'sının güçlü devleti olan Karolenj İmparatorluğu geniş tarım alanlarının bulunduğu Fransa, Almanya, Kuzey İtalya, Hollanda ve Belçika'ya yayılmıştı. Ancak aynı devlet coğrafi bir engel olan Pirene Dağlarını aşamadığı için Fransa'dan İspanya'ya geçemedi. Bununla birlikte İspanya üzerinden Avrupa içlerine doğru ilerleyen Müslüman Arapları da yine bu doğal engel yardımıyla durdurabildi. İmparatorluk Akdeniz dünyası ile bağlantısını Alp Dağları üzerindeki vadiler ve geçitler üzerinden kuruyordu. Kuzeyde ise benzer bir görevi haliçler ve nehirler yerine getiriyordu. Durgun akan nehirler denizin iç bölgelere doğru sokulmasına izin vererek ulaşımı kolaylaştırıyordu.

Kuzeydeki denizci kavimlerin Avrupa'nın geri kalanıyla ilişkisi ilk zamanlarda yağma şeklinde olduysa da bu durum yerini giderek düzenli ticarete bıraktı. Baltık Denizi'nden çıkan ringa balığının (Görsel 3.3) yanı sıra kereste, katran, hayvansal yağlar, kürk, deri, bal, bal mumu, yün ve kehribar kuzey kavimlerinin Karolenj İmparatorluğu topraklarına taşıdığı başlıca mallardı. Bunların karşılığı ise genellikle altın, gümüş ve ipekti.

Görsel 3.3: *Orta Çağ'da Baltık Denizi kıyısında ringa balığı avını gösteren bir çizim (Olaus Magnus)*

Tarımın, av hayvanlarının, jeopolitik konumun ve ulaşımın yanı sıra Orta Çağ'da coğrafi yapının devletlere sunduğu bir diğer imkân ticaret alanında kendisini gösterdi. Bu dönemde Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun Kuzey Akdeniz'in kuzey kıyılarından çekilmesi en fazla Venedik'in işine yaradı. Dağlar ile deniz arasına sıkışmış olan bu kıyı kenti başka bir geçim imkânı olmadığından deniz ticaretine yöneldi.

Venedikli tüccarlar, Balkan ülkelerinden gelen demiri ve keresteyi bunlara en fazla ihtiyacı olan Mısır ve Suriye'nin kıyılarına taşıdılar. Dönüşte de Baharat Yolu ile Doğu Akdeniz kıyılarına taşınmış olan karabiber, tarçın, karanfil, şeker kamışı, Hindistan cevizi gibi değerli malları Bizans limanlarına ve Avrupa'ya getirdiler. Böylece Akdeniz ticaretini ele geçirdiler.

Orta Çağ'da coğrafi konumunun yardımıyla güç kazanan İtalyan şehirlerinden bir diğeri Cenova oldu. Burası Hollanda, Belçika ve Kuzey Fransa'da dokunan kumaşları Doğu ülkelerine ihraç edilmek üzere Akdeniz'e ulaştıracak en kısa yolun son durağıydı.

Coğrafi özellikler, başka Avrupa ülkelerinde de siyasi güç ve geçim tarzı üzerinde etkili oldu. İngiltere'de krallık gelirlerinin büyük bölümü koyun yetiştiriciliğinden sağlanıyordu. Almanya ve Rusya'da buğday yetiştiriciliği, Fransa'da bağcılık ve kumaş endüstrisinde kullanılan çivit otu üretimi coğrafi şartların bu ülkelere sağladığı kazanımlardı. Fransa ayrıca stratejik bir ürün olan tuz madenine sahip olmanın üstünlüğünü elinde tutuyordu.

b. Soy Dayanışması

Orta Çağ devletlerinin maddi güç unsurlarından biri soy dayanışmasıydı. Bu çağda ortaya çıkan İslamiyet, ırka dayalı Yahudilik ve mezhep aidiyetinin öne çıktığı Hristiyanlık dinlerine göre daha evrensel özellikler taşıyordu. İslamiyet'in ırk ayrımını reddeden eşitlikçi yaklaşımı onu kolayca benimsenen bir din hâline getirmişti. Bu sonucun ortaya çıkmasında İslam devletinde dinî ve siyasi iktidarı simgeleyen halifeliğin ilk zamanlarda belli bir soya ait olmamasının da rolü olmuştu.

İslam devletindeki yönetim anlayışı Emevi ailesinin işbaşına gelmesiyle birlikte değişti. Bu tarihten itibaren halifelik babadan oğula geçen bir saltanata dönüşürken devlet yönetiminde soy dayanışması öne çıktı. Emeviler devlet görevlerini başta kendi soylarından gelenler olmak üzere Araplara verdiler. Arap olmayanları ise dışlayıp mevali (köle) olarak adlandırdılar.

İslam dünyasında meşruiyetini soya dayandıran bir diğer devlet Fâtımiler oldu. X. yüzyıl başlarında Kuzey Afrika'da ortaya çıkan Fâtımi Halifeliği'nin kurucuları soylarını Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatıma'ya dayandırdılar. Fâtımiler Şiilikte var olan "Mehdi'nin Fâtımi ailesinden geleceği" inancı nedeniyle halifelerine mehdi (kurtarıcı) unvanı verdiler.

Soy dayanışması Orta Çağ Avrupa'sındaki devletler için önemliydi. Yönetime hâkim olan hanedanlar kendi soylarından gelen insanları ayrıcalıklı bir yere koyarken onların dışında kalan toplulukları kendileriyle eşit tutmuyorlardı. Avrupa'da hâkim olan soy birliği anlayışına zamanla din birliği de eklenmiş ve Hristiyan olmayanlar dinsiz olarak görülmüştü. Soy birliği Sasanilerde yalnız hükümdarlık için değil, eyalet yöneticiliğinde de belirleyici unsurdu. Eyalet valileri genellikle asil kabul edilen ailelerden seçilirdi. Bu devlette yüksek makamlar babadan oğula geçer ve tek bir aile içinde nesiller boyunca devam ederdi.

Günümüzde meşruiyetini soy birliğine dayandıran devletlere hangi örnekleri verebilirsiniz?

c. Silahlı Güç

İlk Çağ'da olduğu gibi Orta Çağ'da da devletler silahlı bir güce dayanarak kurulmuştur. Bu duruma verilebilecek en tipik örneklerden biri Moğol İmparatorluğu'nun ortaya çıkışıdır.

Büyük Hun Devleti hükümdarı Mete Han'ın kurduğu onlu sistemi örnek alarak teşkilatlanan Moğol ordusu; at üzerinde ok kullanabilen, hareketli, hafif süvarilerden meydana geliyordu. Disiplinli ve çok iyi eğitim görmüş bu askerler ok, yay, mızrak ve pala kullanırlardı. Oklarının uçları kalın zırhları delebilecek şekilde tasarlanmıştı. Moğollar ordu dizilişleri, silahları ve savaş taktikleriyle Orta Çağ'ın en korkulan askerî güçlerinden biri olmuşlardı.

Silahlı güçleriyle etrafa korku salan bir başka Orta Çağ topluluğu Vikingler idi. İskandinavya'da yaşayan Vikinglerin en güçlü silahı yüksek manevra yeteneğine sahip olan gemileriydi (Görsel 3.4). Vikingler, savaşçılarını ve atlarını istedikleri kıyıya çıkararak düşmanlarına sürpriz saldırılarda bulunurlardı. Silah olarak genellikle balta ve kalkan kullanan bu Kuzey Avrupa topluluğu; savaşçılığı sayesinde İsveç, Norveç, Danimarka ve İzlanda'ya hâkim olmuşlardı.

Orta Çağ'ın güçlü devletlerinden biri olan Bizans İmparatorluğu'nda ordu eski Roma ordusu esas alınarak kurulmuştu. Ordunun başkomutanı imparatordu. Bizans ordusu yayalar ve süvariler olmak üzere iki kısımdan meydana geliyordu. Süvariler imparatorun toprak verdiği kimseler tarafından yetiştirilen, kendileri ve atları zırhlı seçkin askerlerdi. Yaya birlikleri ise çeşitli Avrupa ülkelerinde, Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'dan getirilen ücretli savaşçılardan oluşuyordu. Bizans ordusunun en etkili silahı suda bile yanıcı özelliğe sahip Rum ateşi (Grejuva) idi.

Görsel 3.4: *Avrupa'nın kuzey kıyılarına akınlarda bulunan Vikingleri gösteren bir minyatür*

Ege Denizi ve Akdeniz'e kıyısı olan Bizans için deniz kuvvetleri de önemliydi. Bizans donanması VIII. yüzyılın ortalarına kadar Akdeniz'in en büyük deniz gücü iken sonraki dönemde bu unvanını İslam donanmasına bıraktı.

Sasanilerde Şehinşah denilen hükümdar, devlet yönetimine olduğu gibi savaşa da fiilen katılarak ülke içindeki meşruiyetini pekiştiriyordu. Süvariler ve piyadeler olarak iki ana gruptan oluşan Sasani ordusunda süvariler İran'ın soylu ailelerinden seçilirdi. Orduda halk arasından seçilerek yetiştirilen piyadelerin yanı sıra vassalların gönderdikleri birlikler ve çeşitli milletlerden gelen ücretli askerler de görev yapardı. Ordu birlikleri Türkler ve Moğollarda olduğu gibi onluk sisteme göre düzenlenmişti. Sasani ordusunun en etkili kısmını oluşturan savaş filleri kazanılan zaferlerde önemli rol oynardı.

ç. Güç Paylaşımı ve Yönetim Organizasyonu

Orta Çağ'ın ilk yüzyıllarında Avrupa'da Germen kavimleri tarafından çok sayıda krallık kuruldu. Bu krallıklar zaman içinde Kutsal Roma Germen İmparatorluğu tarafından bir çatı altında toplandı. İmparatorluğun kurucuları, çevrelerindeki krallara ve beylere askerî hizmet karşılığında toprak verme uygulamasını başlattılar. Böylece kont, lord, dük, baron gibi unvanlar taşıyan toprak sahiplerinden oluşan soylular sınıfının doğmasına ortam hazırladılar.

Avrupa'da merkezî otoritenin zayıfladığı, güvensizliğin arttığı, kent yaşamının ve ticaretin gerilediği dönemlerde soylular öne çıktılar. Yetiştirdikleri şövalyelerin ve köylülerin yardımıyla bulundukları yerlerin güvenliğini sağladılar. Bu amaçla korunaklı şatolar yaptılar ve böylece istilalara karşı arazilerini koruma kaygısı içinde bulunan çevredeki diğer toprak sahiplerini yanlarına çektiler. Bir yandan da kraldan kendi adlarına vergi ve asker toplama, yargılama yapma gibi siyasi yetkiler alarak güçlerini arttırdılar. Böylece IX. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın hâkim yönetim anlayışı hâline gelecek olan feodalitenin temellerini attılar.

Feodal düzende ülkelerin sosyal, siyasal, askerî, ekonomik ve hukuki düzenini belirleyen temel unsur toprak idi. Toprak sahipleri aynı zamanda siyasi gücün de sahibiydi. Feodalitede siyasi yönetim organizasyonunun en tepesinde mutlak egemenliğe sahip olmayan, yetkileri sınırlı bir kral oturuyordu. Kralın altında genel olarak senyör adıyla anılan kontlar, onların da altında daha az toprağa sahip olan dükler vardı. Feodal toplumun en alt katmanını köylüler oluşturuyordu.

Feodalitede, koruma altına girene vassal, korumayı kabul eden senyöre süzeren denirdi. Tarafların İncil üzerine yemin ederek başlattıkları bu ilişki iki özgür insanın kendi iradeleriyle yaptıkları bir tür sözleşmeyle kuruluyordu (Görsel 3.5). Karşılıklı yükümlülükleri içeren feodal ilişkide vassal, üstündeki kişiye vergi öderdi. Ayrıca yılın belli zamanlarında askerleriyle birlikte onun yanında savaşa katılırdı. Bu hizmetine karşılık kont da vassalına mülkiyet güvencesi verir ve onu diğer senyörlere karşı korurdu.

Görsel 3.5: *Orta Çağ Avrupa'sında vassal, bağlılık yemini ederek senyörün koruması altına girerdi.*

Feodalite bireyin bir başka bireye tabi olması esasına dayanıyordu. Bu düzende kral dâhil hiç kimse tam yetkili değildi. Kont nasıl kralın adamıysa dük de kontun adamıydı ve bütün önemli kararları birlikte alırlardı. Bundan dolayı kral iktidarını korumak için soylularla iyi geçinmek ve onların isteklerini kabul etmek zorundaydı. Örneğin 1215'te İngiliz Kralı Yurtsuz John (Con), ülkesindeki feodal beylerin isteğiyle Magna Carta'yı ilan ederek yetkilerini sınırlandırmak durumunda kalmıştı (Görsel 3.6). Büyük toprak sahipleri İngiltere gibi Almanya'da da etkiliydi ve kralları onlar seçiyordu.

Görsel 3.6: *Yurtsuz John, Magna Carta'yı imzalıyor (temsilî).*

Feodalitenin güçlü kurumlarından biri kiliseydi. Dönemin hâkim anlayışına göre tanrı yeryüzünde sağlamak istediği düzeni senyörler eliyle kurmuştu. Bu nedenle senyörler, din adamlarına toprak bağışları yaparak kiliseye bağlı halk ile manevi bir bağ kurmaya önem veriyorlardı. Böylece kiliseyi feodal düzenin doğal bir müttefiki hâline getirerek iktidarlarını devam ettirmeye çalışıyorlardı.

Orta Çağ'da Avrupa ülkelerinde feodalizm yaşanırken İran ve diğer Asya ülkelerinin pek çoğunda merkezî mutlak yönetimler hüküm sürüyordu. İç Asya'da kurulan Kök Türkler ve Uygurlarda ülkenin tek hâkimi kağan idi. Önemli devlet meseleleri boy beylerinin katıldığı kurultayda görüşülse de karar verme yetkisi kağandaydı. Bununla birlikte kağan Türk töresine aykırı kararlar veremez ve keyfî davranamazdı. Töre hükümleri gereğince kağan halkın güvenliğini ve refahını sağlamak, adaleti dağıtmak ve orduya komuta etmekle görevliydi. Türk devletlerinde kağanın eşi olan hatun da yönetimde söz sahibiydi.

İran'daki Sasani Devleti'nde kast sistemine benzer bir toplum yapısı vardı. Aristokratlar, rahipler, kâtipler, orta boy toprak sahipleri, köylüler ve köleler toplumsal sınıfların başlıcalarıydı. Bu yapı içinde alt sınıftan birinin yukarı bir sınıfa geçmesi imkânsızdı. Sasanilerde devlet yönetiminde son sözü söyleme yetkisi kralındı. Bununla birlikte krallar hanedan üyelerinden ve aristokratik ailelerin temsilcilerinden oluşan bir devlet konseyinin tavsiyeleriyle hareket ederdi. Eyaletleri yöneten valiler, komutanlar ve yüksek rütbeli devlet görevlileri yedi büyük aileden oluşan aristokratlar sınıfından çıkardı.

Asya merkezli Türk devletlerinde feodalitenin ortaya çıkmamasının nedenleri neler olabilir?

B. ORTA ÇAĞ'DA EKONOMİ

Düşünelim-Söyleyelim

Bir ülkede tüketim fazlası ürünün ortaya çıkması o ülkedeki siyasi, sosyal ve kültürel hayatta hangi değişiklikleri meydana getirebilir? Neden?

1. Tarım

Buzul Çağı boyunca toplayıcılık ve avcılık yapan insanlar, iklimin ılımanlaşmasıyla birlikte toprağı ekip biçmeye başladılar. Elde ettikleri artı ürünü arttırmak ve bu ürünlerin bölüşümünü organize etmek için de çeşitli kurumlar oluşturdular. İnsanlar tükettiklerinden çok üretmeye başlayınca yiyecek üretiminde çalışması gerekmeyen yeni bir grup ortaya çıktı. Kentlere gelen bu insanlar iş bölümü gereği farklı işlerle uğraşmaya başlayınca elde edilen kazançlar da farklılaştı. Böylece artı ürünün doğuşuyla birlikte kendiliğinden ortaya çıkan iş bölümü toplumsal tabakalaşmanın da kaynağını oluşturdu. Bu dönemde kentler, kırsal kesimde yaşayanlar için gerekli araçları ve lüks malzemeleri temin eden birer ticaret ve zanaat merkezi hâline geldi. Kırsal kesim ise tarım ve hayvancılık yaparak kentlilerin gıda ihtiyacını karşıladı.

Artı ürün sosyal ve ekonomik alanlarda olduğu gibi siyasi alanda da önemli değişikliklerin yolunu açtı. Doğu ülkelerinde toprakların tanrı adına hükümdarlar tarafından tasarruf edilmesi monarşileri daha da güçlendirdi. Avrupa ülkelerinde ise feodalitenin doğal sonucu olarak derebeylikler ortaya çıktı.

Feodalite, Avrupa'da tabakalı toplum yapısının çeşitlenerek pekişmesine ortam hazırladı. Orta Çağ Avrupa ülkelerinde toplum genel olarak asiller, rahipler, burjuvalar ve köylüler şeklinde gruplara ayrıldı (Görsel 3.7).

Orta Çağ Avrupa'sının en imtiyazlı sınıfı asillerdi. Bu sınıfta dükler, kontlar, baronlar, vikontlar, şövalyeler ve bunların üstünde yer alan senyör denilen derebeyleri bulunurdu. Senyörlerin en büyüğü kraldı.

Din adamlarından oluşan rahipler asillerden sonra en imtiyazlı sınıftı. Kilise topraklarında vergiden ve askerlikten muaf şekilde senyörler gibi yaşarlardı.

Kasaba ve şehirlerde oturup zanaat ve ticaret ile uğraşanlara burjuva denirdi. Burjuvalar, senyörlere belli miktarda para vererek onların himayesinde yaşarlardı.

Orta Çağ Avrupa'sında köylüler iki kısma ayrılırdı. Serf denilen köylülerin hiçbir hakkı yoktu. Serbest köylüler ise topraktan kazandıklarının bir kısmını senyöre vergi olarak verirlerdi.

***Görsel 3.7:** Feodalitenin hâkim olduğu Orta Çağ'da Avrupa'nın toplumsal yapısı*

Feodal düzende derebeyinin himayesi altında bulunan serbest köylüler, üzerinde yaşadıkları toprakları ekip biçerlerdi. Bunun karşılığında derebeyine ayni, nakdi ve emek ile olmak üzere vergi öderlerdi. Ayni vergiler belli oranlarda tahıl, küçükbaş hayvan, kümes hayvanları, ekmek, peynir, odun vb. ürünlerle ödenirken nakdi vergiler para ile ödenirdi. Emek vergisi ise köylünün kullandığı arazinin büyüklüğüne göre değişirdi. Feodal düzende serf denilen esir köylüler, üzerinde yaşadıkları toprakların demirbaş eşyası sayılırlardı (Görsel 3.8). Derebeyi tarafından toprakla birlikte alınıp satılabilen bu insanlar, toplumun en aşağı görülen ve en fazla ezilen kesimiydi.

Görsel 3.8: *Feodal düzende senyörün topraklarında çalışan serfler (temsilî)*

Toprak mülkiyetine sahip olma hakkının belli kişilere tanınması Avrupa'da feodaliteyi ortaya çıkarırken Hindistan'da da kast sisteminin doğuşuna ortam hazırlamıştır. İlk Çağ'da şekillenen ve Orta Çağ boyunca devam eden kast sistemine göre Hint toplumu Brahmanlar, kşatriyalar, vaisyalar ve sudralar adıyla dört gruba ayrılırdı. Kast sisteminde meslekler ve statüler doğuştan kazanılırdı ve değiştirilemezdi.

En ayrıcalıklı kastlar din adamları ve bilginlerden oluşan Brahmanlar ve soylulardan meydana gelen kşatriyalar idi. Brahmanların görevi dinî işlerde bütün kastlara rehberlik etmekti. İkinci dereceden alt sınıf olan kşatriyalar sivil ve asker yöneticiler ile üst düzey memurlardan oluşuyordu.

Hindistan'da iş adamları, tüccarlar, toprak sahibi çiftçiler ve zanaatkârlar gibi ekonomik faaliyetleri yürütenler vaisyalar sınıfındaydı. Sudralar ise yaşamları boyunca üst sınıflara hizmet etmek zorunda olup ağır işlerde çalıştırılan işçilerden meydana geliyordu. Hindistan'da bu sınıfların dışında bir de kast sistemine dâhil edilmeyenlerin oluşturduğu paryalar vardı. Kast sisteminde toprak mülkiyeti hakkı tanınan sınıflar Brahmanlar, kşatriyalar ve vaisyalardı.

Kast sisteminin Hindistan'ın siyasi yapısına etkileri neler olmuştur?

2. Ticaret

Orta Çağ ticaretinin önceki dönemlere göre en belirgin farkı uzun mesafelerde yapılmasıydı. Bu sayede Çin, Hindistan, İran, Mısır, Suriye, Anadolu ve Karadeniz'in kuzey kıyıları dünyanın önemli ticaret merkezleri hâline gelmişti. İslamiyet'in doğduğu Mekke ile İslam Devleti'nin kurulduğu yer olan Medine de önemli birer ticaret merkeziydi. Bir süre sonra bunlara Suriye, Mısır, İran, Kuzey Afrika ve Endülüs'teki şehirler de katıldı. İslam fetihleriyle sağlanan siyasi birliğin etkisiyle bu merkezler dışarıya açılarak imalata ve ticarete dayalı bir ekonomik yapıya kavuştu. Böylece VIII. yüzyıldan itibaren İslam ülkelerinde her türlü mal değişiminin, bilgi alışverişinin ve kültürel etkileşimin olduğu büyük metropoller ortaya çıktı.

Orta Çağ'da Uzak Doğu ve İslam ülkelerindeki (Görsel 3.9) ekonomik canlılığa karşılık Avrupa'da ticari hayat büyük bir gerileme içindeydi. Roma İmparatorluğu'nun merkezî otoritesini yitirmesiyle ortaya çıkan güvenlik sorunu ve Kavimler Göçü'nün yıkıcı etkileri nedeniyle şehirlerde nüfus azalmış, dışa kapalı köy hayatı yaygınlaşmıştı. Bu dönemde Avrupa ülkelerinin Doğu ülkeleriyle yaptıkları ticarete Arap ve Bizanslı tüccarlar aracılık ediyordu.

Avrupa'daki ticari hayat, tarım üretiminin ve buna bağlı olarak artı ürünün çoğalmasıyla birlikte IX. yüzyıldan itibaren hareketlenmeye başladı. İlk olarak İtalya'daki tüccar şehir devletlerinde gözlenen bu ticari canlanmada Hindistan'ın baharatları, Çin'in porseleni, Bizans'ın ipekli kumaşları önemli rol oynadı. Kuzey Afrika ülkelerinden getirilen hububat ve ham yün ile Orta Doğu ülkelerinden satın alınan şap ve boya da artan miktarlarda İtalya ve Güney Fransa limanlarına ulaşmaya başladı.

Görsel 3.9: *Orta Çağ'daki Türk İslam şehirlerinden Semerkant'ta ticaret hayatı (temsilî)*

Avrupa'nın gelişimine Asya ülkeleriyle yapılan ticaretin yanı sıra kıta içindeki ticaret de önemli katkıda bulundu. Bu kapsamda Belçika'da gelişen yünlü dokuma sanayisinin ham maddesi İngiltere'den sağlanıyordu. Aynı şekilde Batı Avrupa'nın buğday ve balık ihtiyacı da büyük ölçüde Baltık ülkelerinden karşılanıyordu. Diğer yandan Avrupa'da ticaretin artmasına bağlı olarak para dolaşımı da yaygınlaşıyordu.

Ticari faaliyetler Asya kıtası için de önemliydi. Bu kıtada yaşayan Türkler kendi ürettiklerinin yanı sıra transit ticarete konu olan mallara aracılık ediyorlardı. Türk devletlerinde ticaret, genellikle malın başka bir mal ile değişimi anlamına gelen takas usulüyle yapılıyordu. Bu işlem sırasında en fazla kullanılan mal at idi. Türkler; Bizans, Çin ve İran gibi komşu ülkelerle yaptıkları ticarette ödeme aracı olarak parayı da kullanmışlardı. Satir adı verilen bu paralar gümüş madeninden yapılıyor ve şekli diske benziyordu.

a. Ticaret Yolları

İlk Çağ'da olduğu gibi Orta Çağ'da da ticaretin temel konusu her yerde bulunmayan veya yetiştirilemeyen tuz, baharat gibi ürünlerdir. İnsanların söz konusu malları kaynağından almak istemeleriyle de ticaret yolları ortaya çıkmıştır. Bu yolların en önemlileri Kral Yolu, İpek Yolu, Baharat Yolu ve Kürk Yolu'dur.

Kral Yolu

Geçmişi MÖ V. yüzyıla kadar giden Kral Yolu, tarihin ilk posta teşkilatını kuran Persler tarafından yapıldı. İran ve Anadolu'ya hâkim olan Pers imparatorları, haberleşmeyi ve ulaşımı kolaylaştırmaya önem verdiler. Bu amaçla Sus şehrini Lidya'nın başkenti Sardes'e bağlayan Kral Yolu'nu açtılar.

Kral Yolu sadece Pers imparatorlarının habercileri tarafından değil tüccarlar tarafından da kullanıldı. Çin'den ve Hindistan'dan gelen mallar; asırlar boyunca olduğu gibi Orta Çağ'da da İranlı ve Anadolulu tüccarlarca bu yol üzerinden taşınarak Ege Denizi kıyılarına, oradan da Avrupa'ya ulaştırıldı. Bu yol üzerinde taşınan başlıca ticaret malları tahıl, hayvan postları, çeşitli kumaşlar ve baharatlar oldu.

İpek Yolu

Tarihin en eski kara ticaret yollarından biri İpek Yolu idi. Çin'in Şian kentinden başlayan İpek Yolu; Doğu Türkistan, Moğolistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ı geçtikten sonra Hazar Denizi'ne ve oradan da Anadolu kıyılarındaki liman kentlerine geliyordu (Harita 3.2).

Harita 3.2: *Orta Çağ'ın başlıca ticaret güzergâhlarından İpek, Baharat ve Kürk Yolları*

İpek Yolu'ndaki uzun kervan yolculuğunu tamamladıktan sonra buralardan gemilere yüklenen ticaret malları deniz yoluyla Avrupa ülkelerine gönderiliyordu. Avrupalılar Çin'in en önemli ihraç ürünleri olan ipek, değerli taşlar, porselen, cam eşya ve kâğıda bu yolla ulaşıyorlardı.

Bozkırları, çölleri ve doğal geçitleri takip eden İpek Yolu sadece tüccarların değil; üzerinde bilginlerin, orduların, fikirlerin, dinlerin ve kültürlerin de seyahat ettiği bir yol idi. XIII. yüzyılda İtalyan kâşif Marco Polo (Marko Polo) İpek Yolu üzerinden Çin'i ziyaret eden ilk Avrupalı olmuştu (Görsel 3.10).

Görsel 3.10: *İpek Yolu üzerinde kafilesiyle seyahat eden Marco Polo'yu gösteren bir resim (Abraham Cresques)*

Tarih boyunca devletler, önemli bir ticaret güzergâhı olan İpek Yolu'na hâkim olmak istemişlerdir. Orta Asya'da Hunlarla Çinliler arasında başlayan bu hâkimiyet mücadelesi, Kök Türklerle Sasaniler arasında devam etmiş, onlara sonraki yıllarda Araplar, Moğollar ve başka kavimler de katılmıştır. İpek Yolu için mücadele edenlerden biri de Timur'dur. Maveraünnehir, İran ve Irak'a hâkim olan Timur; 1395'te çıktığı Altın Orda Seferi sırasında Azak, Astrahan ve Saray gibi önemli ticaret merkezlerini yağmalamıştır. Böylece bir süredir doğudan gelip Hazar Denizi üzerinden Astrahan yoluyla gerçekleşen ipek ihracatını kendi topraklarındaki Tebriz'e çekmeye çalışmıştır. Timur'dan sonra ise ipek ticaretinin güzergâhı yeniden Tebriz-Anadolu hattına dönmüştür.

Bilgi Notu

Kervan

Orta Çağ'da kervanlar, kara yolu ile insan ve mal taşımacılığı yapan konvoylardı. Kervanlarda taşıma işi at, deve ve katırlarla yapılırdı. Kervanlar için en ideal hayvan zor koşullarda yük taşıyabilen deve idi. Yetişkin bir deve, bir atın veya katırın taşıdığının iki katı kadar yük taşıyabilirdi. Bununla birlikte deve yavaş yürüdüğü için uygun bir binek değildi.

Kervanlar sıcaktan kaçınmak ve konaklama yerine sabah saatlerinde varabilmek için genellikle gece yolculuğu yaparlardı. Arazi ve hava koşullarına göre değişmekle birlikte bir kervan günde 30-50 km kadar yol gidebilirdi. Kervanlarla daha çok baharat, değerli taşlar ve kumaşlar gibi yükte hafif, lüks mallar taşınırdı. Ağırlığı fazla olan temel ihtiyaç maddelerinin taşınmasında ise mümkün olabildiğince deniz yolu tercih edilirdi.

Bu kitap için yazılmıştır.

Orta Çağ'da ticaret kervanlarının karşı karşıya kalabileceği zorluklar neler olabilir?

Baharat Yolu

Baharatlar, Orta Çağ Avrupa'sında gıdaları saklamada ve lezzetlendirmede kullanılan değerli ticaret malları arasındaydı. Her yerde yetiştirilemeyen ve uzun yolculuklardan sonra Avrupa'ya getirilen (Görsel 3.11) baharatlar sadece zenginlerin sofralarında bulunan lüks tüketim maddeleriydi. Baharatlar ilaç yapımında, kutsal yağların hazırlanmasında ve parfüm üretiminde de kullanılırdı.

***Görsel 3.11:** Baharat yolu üzerinden gemiyle getirilen malların Avrupa'ya girdiği en önemli kapılardan biri olan Venedik Limanı'nı gösteren bir gravür*

Baharat Yolu adını tarçın, kakule, küçük Hindistan cevizi, öd ağacı, çörek otu, zencefil, karanfil, sandal ağacı, karabiber vb. baharatlardan alıyordu. Orta Çağ'ın en canlı ticaret güzergâhlarından biri olan bu yol, diğer yollarının aksine bir deniz yoluydu.

Hindistan'dan başlayan Baharat Yolu; İran Körfezi yoluyla Irak'a, Yemen kıyılarına veya Kızıldeniz üzerinden Süveyş ve Akabe'ye, buralardan da kara yoluyla Doğu Akdeniz limanlarına ulaşırdı. Gemiler ve kervanlarla bu limanlara getirilen baharatlar daha sonra İtalyan tüccarlar tarafından alınarak Avrupa ülkelerine taşınırdı. Bu yol üzerinde baharatların yanı sıra inci, mercan, fil dişi, elmas gibi Avrupa'da çok aranan değerli süs eşyaları da nakledilirdi.

İpek ve Baharat Yollarının medeniyetin gelişimine etkisi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Kürk Yolu

Kürk Yolu; Karadeniz'in kuzey kıyılarından başlayıp Ural Dağları, Sibirya ve Altaylar üzerinden geçerek Çin'e kadar uzanan bir ticaret yoluydu. İpek Yolu'nun kuzeyinden geçen bu yolun ana ticaret malları sincap, sansar, tilki, samur, kunduz, vaşak kürkleri ile bal mumu ve mantar idi. Sibirya ve İç Asya ülkelerinden temin edilen bu mallar Hazar Denizi ve Karadeniz kıyılarına getirilir, oralardan da kara veya deniz yoluyla Avrupa ülkelerine taşınırdı. Kürk Yolu üzerinde ticaret yapan başlıca topluluklar İtil Bulgarları ve Hazar Türkleriydi. Hazarlar dışarıdan aldıkları malların yanı sıra kendi ürettiklerini de satarlardı. Onların en önemli ticari ürünü balık tutkalıydı.

Orta Çağ'da madenî paralar kullanıldığından devletlerin paraları her yerde geçerliydi. Çünkü paranın değerini içindeki altının veya gümüşün ayarı ve miktarı belirlerdi. Çeşitli ülkelere ait paraların değeri sarraf adı verilen kişiler tarafından tayin edilirdi. Sarraflar ticaretin yoğun olduğu pazar ve panayırlara yerleşir, kendilerine getirilen paraların değerini tespit ederlerdi. Ayrıca günümüzdeki bankalar gibi kredi vererek veya kişilerin borçlarını ödeyerek ticaret hayatının canlanmasına katkıda bulunurlardı.

Okuyalım

Ticaret Malları

XII. yüzyılda ticaretin düzeni önemli bir değişim geçirdi. Avrupa bu döneme kadar satabilecek ya da İslam dünyasının ve Bizans'ın ondan talep edeceği çok az şeye sahipti. Avrupa'nın Doğu'ya ihracatı köle ve kıymetli madenlerden ibaretti. Avrupa gelişmemiş bir koloni bölgesiydi. İslam dünyası, Avrupa'ya ipeğin ve baharatın yanında Anadolu'dan ham şap ile Kuzey Afrika'dan yün ve hububat sağlıyordu.

Akdeniz çok kârlı bir ticaret alanıydı. Ancak Avrupa'nın ekonomik gelişiminde kıtanın çeşitli bölgeleri arasında cereyan eden ticaret de önemli bir yer tutuyordu. Daha XII. yüzyılda üretimde bölgesel ihtisaslaşma Orta Çağ Avrupa ekonomisinin belirgin bir özelliği olmaya başlamıştı. Flaman yünlü sanayii İngiltere'nin ham yün arzına bağımlıydı. Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'u besleyen buğdayın kaynağı olarak Baltık topraklarının önemi artmıştı. Portekiz, Fransız ve İngiliz gemileri, Kuzey'e tuz getirerek karşılığında balık götürüyorlardı.

Tevfik Güran, İktisat Tarihi, s.68 (Düzenlenmiştir.).

Yukarıdaki metinde Orta Çağ'da ticarete konu olan malların hangilerinden söz edilmektedir? Metinde geçen ticaret mallarına başka hangileri eklenebilir?

b. Ticaret Mekânları

Orta Çağ'da ticaret malları üretildiği yerden başlayıp tüketiciyle buluşacağı yere kadar devam eden yolculuğu sırasında pek çok mekândan geçiyordu. Kervansaraylar, ribatlar ve limanlar bu mekânların başlıcalarıydı. Kentlerde bulunan hanlar, kapanlar, bedestenler, arastalar ile kentlerin yakınında kurulan pazarlar ve panayırlar da önemli alışveriş merkezleriydi.

Kervansaray

Kervansaraylar yolcuların ve tüccarların konaklamaları için ticaret yolları üzerinde inşa edilmiş yapılar idi. Kervancılar, hayvanlar ve eşyalar yerleştikten sonra geceleri kervansarayın kapıları kapanırdı. Sabah olunca da herkes hayvanlarını ve mallarını kontrol eder, herhangi bir hırsızlığın yaşanmadığından emin olunduktan sonra kapılar açılırdı (Görsel 3.12).

Görsel 3.12: *Kervansarayın avlusunu ve dışarıya açılan kapısını gösteren bir minyatür*

Kervansaraydaki güvenlikten kervansaray amiri sorumluydu. Buralarda konaklayanlar üç gün boyunca ücretsiz yemek ve oda hizmetlerinden yararlanabilirlerdi.

Ribat

Yolculuklar sırasında kervanların konakladığı yerlerden biri de ribatlar idi. Hz. Ömer Dönemi'nden itibaren İslam ülkelerinde görülen ribatlar aslında kara ve deniz sınırlarının güvenliği amacıyla inşa edilmiş karakol binalarıydı. Etrafı savunma duvarlarıyla çevrili bu yapıların içinde odalar, ambarlar, mescit, hamam, ahır ve gözetleme kuleleri bulunurdu.

İlk zamanlarda gönüllü sınır nöbetçilerine ve askerî birliklere ev sahipliği yapan ribatlar, sınırların genişlemesiyle birlikte iç bölgelerde kaldılar. Böylece ribatlar; askerî tesisler olmanın yanı sıra yolcuların ve tüccarların konakladıkları, yeme içme ve dinlenme ihtiyaçlarını ücretsiz karşıladıkları birer kervansaraya dönüştüler.

Liman

Orta Çağ'da kervanlarla Doğu Akdeniz limanlarına getirilen mallar buradan gemilere yüklenerek Avrupa limanlarına taşınıyordu. Deniz taşımacılığının kara taşımacılığına göre daha kolay ve kârlı olması nedeniyle limanlar uzun mesafeli ticaretin merkezleri durumundaydı. Mısır ve Suriye limanları ile birlikte Anadolu kıyılarındaki Alanya, Antalya ve Sinop Orta Çağ'ın işlek limanlarıydı. Avrupa'nın en fazla öne çıkan limanları ise Venedik, Cenova ve Marsilya idi.

İhracat ve ithalat mallarının giriş çıkış noktası olan limanlar aynı zamanda malların depolandığı, gümrük denetiminin yapıldığı, pazarlama ve dağıtım faaliyetlerinin yürütüldüğü ticari-lojistik merkezlerdi. Bu özellikleri nedeniyle liman bölgelerinde ambarlar, tüccar hanları, şirketler, imalathaneler, ibadet yerleri ve mahkemeler inşa edilirdi. Limanlara indirilen mallar gümrük kontrolünden geçmek üzere antrepolara yerleştirilirdi. Tüccarlar hanlarda konaklar, ticaret sözleşmeleri yapar, aralarındaki anlaşmazlıkları mahkemelerde çözüme kavuştururlardı.

Stratejik yerler olduğu için güvenliğine büyük önem verilen limanların çevresi kule burçlar ve surlar ile güvenlik altına alınırdı. Limandaki bu yapılar erzak depoları ve cephanelikler ile donatılarak aynı zamanda birer askerî harekât merkezi olarak da kullanılırdı.

Han

Şehirlerin merkezindeki ticaret bölgelerindeki bir diğer yapı türü hanlardı. Hanlar mescidi, şadırvanı, tuvaleti ve hamamı olan konaklama merkezleriydi. Perakende ticaretin de yapıldığı hanların üst katlarında yolcuların konakladığı odalar vardı. Bazı hanlarda ahır olarak kullanılan bodrum katları bulunurken bu yapıların dışarıya bakan cephelerinde dükkânlar yer almaktaydı. Adlarını genellikle içerisinde depolanan veya ticareti yapılan üründen alan hanlar Pamuk Hanı, Koza Han gibi isimlerle anılırdı (Görsel 3.13).

Görsel 3.13: *Bursa'da bulunan Koza Han'ın kuşbakışı görünüşü*

Kapan

Orta Çağ'da başta gıda maddeleri olmak üzere tüketim mallarının dağıtımı önemli bir konuydu. Karaborsa, aşırı fiyat artışı ve tekelleşmenin önlenebilmesi için malların perakendicilere ve imalathanelere dengeli biçimde dağıtılması gerekiyordu. Bu nedenle şehre gelen mallar ilk olarak kapan adı verilen toptancı hallerine getirilirdi. Tüketim malları veya ham maddeler buralarda kapan denilen büyük kantarlarda tartılarak perakendeci esnaflarına ve zanatkârlara paylaştırılırdı. Paylaştırma işlemi devlet görevlilerince yapılırdı. Kapanlar dağıtımı yapılan malların türlerine göre yağ kapanı, un kapanı gibi isimler alırdı.

Bedesten

Değerli eşyaların satıldığı veya saklandığı yerler olan bedestenler uluslararası ticaretin varlığına işaret ederlerdi. Bedestenlerde mahzen veya kasa adı verilen güvenli bölümler vardı. Esnaftan ve halktan kişiler para, mücevher, altın ve gümüşleri ile başka değerli eşyalarını bu bölümdeki kiralık kasalarda saklarlardı. Bu nedenle iyi korunması gereken bedestenler, taş duvarları ve kurşun kaplı çatıları ile sağlam bir kale görünümündeydi (Görsel 3.14). Ticaret hacmi büyük olan şehirlerde birden fazla bedesten bulunurdu.

Görsel 3.14: *Zincirli Bedesten - Gaziantep*

Arasta

Arastalar, aynı iş kolunda faaliyet gösteren esnaflara ait dükkânların bir sokak boyunca karşılıklı sıralandığı mekânlardı.

Arastalar kentlerdeki çarşıların içinde üzeri açık sokaklar şeklinde olabildiği gibi üzeri kapalı bağımsız sokaklar şeklinde de olabilirdi. Bu alışveriş mekânlarında dua meydanları bulunurdu. Esnaflar, her sabah dükkânlarını açmadan önce bu meydanda toplanır ve duacı tarafından yapılan duayı dinledikten sonra dürüst iş yapmaya niyet ederek güne başlarlardı.

Panayır

Panayırlar şehir merkezlerindeki mekânlara göre daha geniş çaplı ticaretin yapıldığı yerlerdi. Yılın belli zamanlarında şehirlerin yakınında kurulan panayırlarda ticaret genellikle mal değiş tokuşu şeklinde gerçekleşirdi. Bayraklar ve çeşitli kutsal figürlerle süslenen panayırlar, ticaretin yanı sıra dinî bayramlara ve şölenlere de ev sahipliği yapardı.

Avrupa'da panayır geleneğinin ilk örneklerinden biri VII. yüzyıldan itibaren Paris yakınlarında kurulmaya başlanan Lendit Panayırı idi. Parisli dokumacılar ve metal ustaları yıl boyunca ürettiklerini burada müşterileriyle buluşturur ve uzaklardan gelen tüccarlarla yeni bağlantılar kurarlardı.

Avrupa'da ticaret geliştikçe panayır sayısı arttı. XII. yüzyıla gelindiğinde ticarete konu olan mallar Fransa'da Champagne (Şompeni) bölgesinde, Almanya'da ise Frankfurt'ta (Fırankfurt) kurulan panayırlarda el değiştiriyordu (Görsel 3.15). Özellikle Champagne'deki dört ayrı kasabada birbirini takiben kurulan panayırlar yıl boyu devam ediyordu.

Görsel 3.15: *Orta Çağ'da kurulan bir Alman panayırından görünüş*

Asya ülkelerindeki panayırların en önemlileri Baharat Yolu üzerindeki Arabistan Yarımadası'nda kurulurdu. Güney Yemen'deki Aden'de kurulan panayır, ramazanın birinden onuna kadar devam ederdi. Buraya getirilen mallar için tüccarlardan onda bir oranında öşür vergisi alınırdı. Aden Panayırı'nda en çok Hindistan'dan getirdikleri mücevherat, fil dişi, baharat ve pamuk satılırdı. Doğu Afrika sahillerinden getirilen abanoz, fil dişi, deve kuşu tüyü ve altının yanı sıra ıtriyat da Yemen bölgesindeki pazarlarda satılan diğer önemli mallardı.

Orta Çağ'da ticaretin hızlanmasına bağlı olarak yılda bir defa kurulan panayırların yerini zamanla haftalık pazarlar aldı. Genellikle yiyecek maddelerinin veya hayvanların satıldığı pazarlar sadece şehirlerde değil ihtiyaca göre kasaba ve köylerde de kurulurdu. Üreticiler tüketim fazlası ürünlerini bu pazarlarda değerlendirirlerdi. Pazarlar özellikle kentlerde artan nüfus ve talep doğrultusunda çarşılara dönüşerek sürekli hâle geldi. Kurulup kaldırılabilen pazar tezgâhları da yerini dükkânlara bıraktı.

Panayırların ekonominin yanı sıra başka hangi alanlarda ne gibi etkileri olmuştur?

C. ORTA ÇAĞ'DA ASKERÎ ORGANİZASYONLAR

Düşünelim-Söyleyelim

Bir toplumun sosyal ve ekonomik hayatının o toplumun ordusunun şekillenmesine olan etkisine hangi örnekleri verebilirsiniz?

1. Konar-göçerlerde Ordu

Bir toplumda askerî organizasyonun şekillenmesinde belirleyici olan temel unsur o toplumun hayat tarzıdır. Konar-göçer hayat tarzında insanlar hareketli bir toplum yapısı içinde yetişirlerdi. Geçimlerini hayvancılıkla sağlayan konar-göçerler sürüleri otlatır, süt sağar, yünleri kırpar, dokumacılık yapar ve çeşitli hayvansal gıdalar üretirlerdi. Zorunlu olmadıkça besledikleri hayvanları kesmezlerdi. Et ihtiyaçlarını daha çok avladıkları hayvanlarla gidermeyi tercih ederlerdi.

Yerleşiklere göre hayat şartları daha zor olan konar-göçerler kendilerini, ailelerini ve mallarını korumak için savaşçı yapıda olmaya önem verirlerdi. Üretemedikleri ihtiyaç maddelerini yerleşikler üzerine yaptıkları akınlarla elde ettikleri için de askerî organizasyonlar kurarlardı. Konar-göçerler günlük işlerden artan zamanlarda savaşa hazırlık eğitimi niteliğinde ata binme ve ok atma yarışları (Görsel 3.16) düzenleyerek cirit ve güreş oyunları oynarlardı. Aynı şekilde avlanmayı da savaş taktiklerini uygulayabilecekleri bir askerî tatbikata dönüştürürlerdi.

Görsel 3.16: *Ata binme ve ok atma talimi yapan konar-göçerler (temsilî)*

Askerlik ile sivil hayatın iç içe olduğu konar-göçer toplumlarda eli silah tutan herkes savaşa daima hazır durumda bulunurdu. Orta Çağ'da konar-göçer toplumların kurdukları askerî organizasyonlara verilebilecek en güzel örnek Türk devletlerinin ordularıydı. Türklerde askerlik özel bir meslek olarak görülmediğinden her Türk bir asker sayılır ve savaş zamanında orduya katılırdı. Bu nedenle Türklere ordu-millet denirdi.

Türklerin Orta Asya'daki komşuları olan Moğollar, güçlü ordularıyla dikkat çeken bir kavim idi. Tamamı süvarilerden oluşan Moğol ordusu onlu sisteme göre teşkil edilirdi. Ordudaki en büyük askerî birlik 10.000 süvariden meydana gelen tümen idi. Bir ordu 3 tümenden, her tümen de biner askerden kurulu 10 alaydan meydana gelirdi. Savaş alanında yazılı veya sözlü haberleşme yapılmaz, onun yerine siyah ve beyaz bayraklar kullanılırdı.

2. Yerleşiklerde Ordu

Orta Çağ'ın yerleşik toplumlarında ordular genellikle ücretli askerlerden oluşuyordu. Ekonomisi ticarete dayanan ve yerleşik hayat süren Hazarlar, akrabaları olan konar-göçer Türklerin aksine ücretli askerler istihdam ediyorlardı. Bizans ve Abbasi Devletlerinin ordularında da ücretli askerler vardı.

Orta Çağ'da Avrupa'da kurulan devletler başlangıçta Roma İmparatorluğu'nun ordu sistemini devam ettirmek istediler. Ancak bu devletleri yöneten krallar merkezî otoriteleri zayıf olduğu için askerliği bir vatandaşlık görevi olarak benimsetemediler. Bunun sonucunda da yurttaşlardan kurulu ordular meydana getirmekte zorlandılar. Diğer yandan çok masraflı olduğu için Roma lejyonları gibi teşkilatlı ve eğitimli birlikler kuramadılar. Bu nedenle kendilerine bağlı feodal beylerin askerlerinden yararlanmak zorunda kaldılar.

Feodal düzende senyörlerin orduları çiftçilikle uğraşan serflerden ve köylülerden meydana geliyordu. Bu ordularda şövalyeler de görev yapıyordu (Görsel 3.17). Ancak bunların sayısı fazla değildi çünkü atı ve zırhıyla birlikte tam donanımlı iyi yetişmiş bir şövalye büyük masraflar gerektiriyordu.

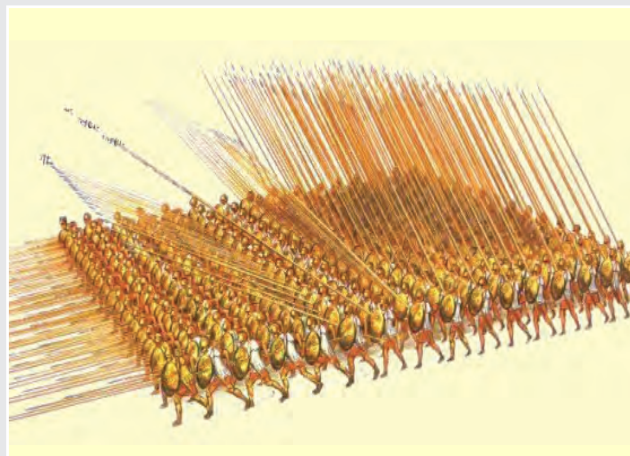

Görsel 3.17: *Orta Çağ Avrupa'sındaki orduda görev yapan şövalyeler (temsilî)*

Orta Çağ'ın ilerleyen dönemlerinde krallar, senyörleri ordu besleme yükümlülüğünden muaf tutarak onlardan asker yerine para almaya başladılar. Topladıkları paralarla da iyi yetişmiş askerlerden oluşan ordular kurdular. İlk olarak İtalyan şehir devletlerinde görülen bu uygulama zamanla Avrupa'nın diğer zengin bölgelerine de yayıldı. Ancak paralı askerler savaş sırasında kaybedeceklerini anladıkları anda kaçma eğilimi gösterebiliyorlardı. Bazen de kendilerine duyulan ihtiyacı sürekli hâle getirmek için sonuç alıcı hamleler yapmaktan kaçınıyorlardı.

Avrupa'da güçlü ordulara duyulan ihtiyaç devletin dışında bağımsız şekilde hareket eden profesyonel askerî sözleşmecileri ve komisyoncuları ortaya çıkardı. Bunlar devletten aldıkları ücret karşılığında asker topluyor ve onları donatarak savaşa sürüyorlardı. Bu şekilde temin edilen askerler tecrübeli, eğitimli ve uzman savaşçılar olup feodal düzenden gelen askerlere göre daha becerikliydi.

Orta Çağ'ın en dikkat çeken paralı asker gruplarından biri İsviçre piyadeleridir. 5.5 metrelik kargılarla ve hafif zırhla donanmış bu piyadeler falanks adı verilen kare biçimli savaş dizilimi ile süvarilere karşı etkili birlikler olmuşlardır (Görsel 3.18). Savaştaki başarıları, İsviçre piyadelerini dönemin en çok aranan paralı askerleri hâline getirmiştir.

Görsel 3.18: *Falanks düzeni almış İsviçre piyadeleri (temsilî)*

Orta Çağ'ın sonlarına doğru Avrupa'da merkezî hükûmetlerin güçlenmesine bağlı olarak düzenli ve disiplinli ordulara geçiş süreci de hız kazandı. Özellikle İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde yurttaş orduları kurmaya yönelik olarak zorunlu askerliğe geçildi. İngiltere'de her vatandaş kırk gün askerlik yapmakla yükümlü tutuldu. Bununla birlikte ordunun özellikle teknik kademelerinde ücretli askerlerden yararlanılmaya devam edildi. Böylece yurttaşlardan ve profesyonellerden gelen askerlerin bir arada görev yaptığı daimî ordular kuruldu.

Konar-göçer ve yerleşik toplumlara ait orduların üstün ve zayıf tarafları nelerdir?

Ç. ORTA ÇAĞ'DA HUKUK

Düşünelim-Söyleyelim

Hukuk sistemlerindeki yasaklama ve cezaların ülkeden ülkeye farklılıklar göstermesinde toplumların hangi özellikleri rol oynamış olabilir?

1. Roma Hukuku

MÖ 753 yılında bir şehir devleti olarak kurulan Roma İmparatorluğu ilk günden itibaren yayılma politikası izleyerek topraklarını genişletti. Siyasi hayatına şehir devleti olarak başlayan Roma'nın böylesine büyük bir imparatorluğa dönüşmesinde gelişmiş bir hukuk sistemine sahip olması önemli rol oynadı.

Krallık döneminde Roma'da geçerli olan hukuka "yurttaşlar hukuku" deniyordu. Yurttaşlar hukukundan kendilerini devletin kurucusu ve asıl sahipleri olarak gören patriciler yararlanabiliyordu. Buna karşılık geniş halk kitlesini oluşturan plebler ayrı bir hukuka tabiydi. Yabancılar ise hukuken yok sayılıyordu.

Roma hukuku, insanları toplumsal sınıfın yanı sıra soy ve cinsiyet bakımından da ayırıyordu. Roma'da efendi, kölesini her işte kullanabileceği gibi isterse öldürebilirdi. Diğer yandan bu hukuk düzeni evin reisi olarak kabul ettiği babaya geniş yetkiler verirken onun hâkimiyeti altındaki diğer aile fertlerine hiçbir hak tanımıyordu.

Kadınlar babalarına, kocalarına, eğer onlar yoksa erkek kardeşlerine veya oğullarına ait bir mal olarak görülür; hukuki işlem yapma ve miras alma hakkından mahrum bırakılırdı. Borçlarını ödeyemeyen bir kimsenin alacaklıları onu köle olarak satıp haklarını tahsil edebilirdi.

Patricilerin örf ve âdetlerine dayanan Roma hukuku son derece şekilci ve sert hükümler içeriyordu. Bu hukuk sistemi yazılı olmadığı için herkes tarafından bilinemiyor ve yöneticilerin keyfî davranışlarına yol açıyordu. Yargılama yetkisinin de yine aynı sınıftan seçilen rahiplerin elinde bulunması hukuku tam anlamıyla aristokratik bir hâle getiriyordu. Hukukun bütün bu özellikleri Roma'da başlayan patrici-pleb mücadelesinin temel nedenini oluşturdu. Bu mücadelenin sonunda pleblerin isteği kabul edilerek MÖ 451'de kanunların yazılmasına ve ilanına karar verildi. Roma hukukunun yazılı hâle getirilmesiyle görevlendirilen komisyonun tespit ettiği kanunlar on iki adet tunç levha üzerine kazınarak Roma şehir meydanında herkesin görebileceği bir yere asıldı (Görsel 3.19).

Görsel 3.19: *On İki Levha Kanunlarını okuyan Romalıları gösteren bir gravür*

Tarihe On İki Levha Kanunları adıyla geçen bu kanunlarla birlikte patricilerin keyfî hareketlerinin önlenmesi ve sınıf ayrımının ortadan kaldırılması yolunda önemli bir adım atılmış oldu. Ayrıca pleblere çeşitli devlet işlerine katılma ve patricilerle evlenme hakları tanındı.

Okuyalım

Roma'da Evlenme

Roma'da, evlenmenin geçerli olabilmesi için kızların 12, erkeklerin 14 olan evlenme yaşına gelmiş olmaları ve akıl hastası olmamaları gerekiyordu. Bunun yanında taraflardan birinin köle olması ve aralarında yakın akrabalığın bulunması da evlenmeyi engelleyici nedenler olarak görülüyordu.

Evlenen kadının kocasının egemenliği altına girmesini sağlayan işlem "conventio in manum" (konventiyo in manum) olarak adlandırılırdı. Bu işlemin yapılması sonucunda evlenen kadın üzerinde kocası, egemenlik hakkını elde ederdi ve bu egemenlik manus olarak adlandırılırdı. Üzerinde manus kurulan evli kadının kendi ailesiyle olan akrabalığı, akrabalarına karşı olan hak ve yükümlülükleri sona erer ve kadın, bütün hukuki sonuçlarıyla kocasının ailesine katılırdı.

Evlenen kadının iki aileye birden dâhil olamaması, tek bir aileye dâhil olması zorunluluğunun nedenlerinden birini de Roma'nın dini oluşturuyordu. Her ailenin kendine ait bir dini ve ibadet usulleri bulunmaktaydı. Kadın, iki ayrı dine birden bağlı kalamazdı. Kadın ya kendi atalarının dinine bağlı kalır ve ailesinden çıkmaz ya da bu din ile bağını keser ve kocasının dinini ve ibadetini benimserdi.

Kocasının egemenliği altına giren kadının malı ve şahsı kocasına ait olurdu çünkü egemenlik altına girmekle birlikte kadın, eğer varsa hak ehliyetini kaybederdi. Dolayısıyla kadının kocasından ayrı bir mal varlığına sahip olması söz konusu olamazdı.

Doç. Dr. Özlem Söğütlü Erişgin, Roma Toplumunda Kadının Konumu, (Düzenlenmiştir.).

Yukarıdaki metinde Roma hukukunun şekillenmesine etki eden toplumsal özelliklerden hangileri üzerinde durulmaktadır?

On İki Levha Kanunlarında suçluların devlet tarafından yargılanıp cezalandırılacağı esası getirilerek zarara uğrayanların kişisel öç almaları yasaklandı (Görsel 3.20). Yalancı şahitlik ve rüşvet almak gibi suçlara ağır cezalar verildi. Hırsızlıkta suçüstü yakalananların bu suçu gece vakti işleyenlerin veya yakalanacağını anladığında silah kullananların öldürülmesine izin verildi. Sonradan yakalanan bir hırsıza ise çaldığı malın değerinin iki katı ödeme yapma cezası öngörüldü.

Görsel 3.20: *Roma mahkemelerinde yapılan yargılamaları gösteren bir gravür*

Vatana ihanetin ölümle cezalandırıldığı On İki Levha Kanunlarında büyücülük ağır suçlar arasında kabul edildi. Aynı şekilde başkalarına zarar vermek üzere dua etmek ve sihir yapmak gibi hareketlerin cezası ölümdü.

On İki Levha Kanunlarının bir diğer özelliği suçların tarifinde kasıt ve ihmal ayrımının yapılmış olmasıydı. Örneğin ihmal sonucu ölüme sebep olan veya yangın çıkaran birinin cezası, aynı suçları bilerek işleyen birine göre daha hafifti. Miras hukukuna da yer verilen kanunlarda kişilere hayattayken vasiyetname düzenleyerek mirasçılarını belirleme hakkı verilmişti. Mirasçısı olmayan bir kimsenin malları ise en yakın akrabasına, o da yoksa devlete kalırdı.

Roma hukukunda yargılama yetkisi soylular sınıfına mensup rahiplerden alınıp devlet tarafından belirlenen yargıçlara verilerek laik hukuk düzenine geçildi. Roma vatandaşlığını kazanmanın kolaylaştırılması ile de herkesi kapsayacak şekilde eşit ve genel hâle getirildi. Roma hukuku şekil ve içerik bakımından bugünkü Avrupa ülkelerinin hukuk sistemlerinin temelini oluşturdu. Özellikle Almanya, Fransa, İtalya, İsviçre gibi ülkeler yürürlükte olan özel hukuk kurallarını büyük ölçüde Roma hukukuna dayandırdı.

2. Justinianus Kanunları

Doğu Roma İmparatoru Justinianus (Justinyanus), 527 yılında tahta geçtikten sonra ilk iş olarak hukuk alanındaki karışıklığı gidermek istedi. Bu amaçla dönemin en büyük hukuk bilginlerinden bir komisyon kurarak çalışmalar başlattı. Altı yıl süren çalışmanın sonunda Roma İmparatorluğu'nun yürürlükteki bütün kanunları bir araya getirildi. 3 milyon civarında olan kanun sayısı 150 bine indirilerek sadeleştirildi. Bu, imparatorluk kurulduğundan bu yana ilk defa yapılan en büyük hukuki düzenlemeydi.

Justinianus Kanunları, Corpus Juris Civilis (Korpus Yuris Sivilis, Yurttaşlar Hukuku Derlemesi) adıyla yürürlüğe girdi. Genelden özele doğru sistemli şekilde sıralanan bu kanunlarla toprak alım satımı ve kölelerin serbest bırakılması kolaylaştırıldı. Babanın çocuklar üzerindeki hakları kısıtlandı. Diğer yandan kilisenin karşı çıkmasına rağmen boşanma hakkının kullanımına devam edildi. Boşanan kadına miras alma ve kendi çocuklarının vasisi olma hakları tanındı. Aynı şekilde kadınlara başlarında bir erkek olmadan ticaret yapma ve mal mülk edinebilme yolu açıldı. Aile hukukunda ölüm cezası kaldırıldı, bunun yerine suçlu tarafın manastırda belli bir süre tutularak ıslah edilmesi uygulamasına geçildi.

Justinianus Kanunlarında ölüm cezaları yerine daha çok sürgün, para cezası ya da maden ocaklarında zorunlu çalışma gibi cezalar verildi. Bununla birlikte bazı durumlarda cezalar Roma Kanunlarına göre daha sert hâle getirildi. Örneğin paganlık (putperestlik) inançlarını sürdürenlere ölüm cezası verildi.

Justinianus Kanunları ile On İki Levha Kanunlarını karşılaştırdığınızda aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Malvarlığı ile Sorumluluk

Roma hukukunun ilk dönemlerinde borcunu ödemeyen borçluya karşı çok katı icra usulleri vardı. Alacaklı, borçluya el koyar ve altmış gün boyunca zincire vurulu hâlde hapsederdi. Bu süre içinde de borç ödenmediği takdirde, alacaklı borçluyu isterse öldürebilir, isterse Tiber Nehri'nin karşı kıyısına götürüp köle olarak satabilirdi. Bu çok katı icra usulünün zaman içinde yumuşatılarak alacaklının elinden borçluyu öldürme ve zincire vurma yetkileri alındı. Ancak alacaklı borçluyu alıkoyup borcunu ödeyinceye kadar onu çalıştırma hakkını elinde bulundurmaya devam etti.

Roma hukukunun ilerleyen dönemlerinde borçlunun şahsına yönelik icra uygulamalarının yerini mallarına el konulmasına yönelik uygulamalar almaya başladı. İlk zamanlarda bazı malların satışı borcun ödenmesine yetse bile borçlunun tüm malları yine de satışa çıkarıldı. Bu usulde açık arttırma sonucu mallar en yüksek fiyatı teklif edene devredilirdi. Justinianus Dönemi'nde ise borcu ödemeye yetecek kadar malın haczedilmesi usulü yerleşti. Böylece borçlunun malları parça parça ve alacakları karşılamaya yetecek oranda satılmaya başlandı.

Övünç Güvel, Roma Hukukunda Sorumluluk, s. 378, 379 (Düzenlenmiştir.).

➥ *Yukarıdaki metinden hareketle Romalıların kültürel gelişmişlik düzeyi hakkında neler söyleyebilirsiniz?*

3. Cengiz Yasası

XIII. yüzyıl başlarında Orta Asya'da güçlü bir devlet kuran Moğol İmparatoru Cengiz Han (Görsel 3.21), devletini yönetmek ve ülkesinde düzeni sağlayabilmek için kendi adıyla anılan yasalar yaptı. Devletin silahla kurulduğunu ancak kalem ve kanunla idare edileceğini bilen Cengiz Han, hukuk konusunda Uygur Türklerinden yararlandı. Seçtiği deneyimli devlet adamlarını ve âlimleri kanunlarını yazılı hâle getirmekle görevlendirdi. Uygurca yazılan Cengiz Yasası'nda Cengiz Han'ın yasaklarının yanı sıra Türk töresinden alınma hükümlere de yer verildi.

Cengiz Han'ın yasaları onun ölümünden sonra kendi soyundan gelenlerin kurduğu Moğol devletlerinde de yaşatıldı. Karşılaşılan siyasi, askerî ve sosyal sorunlar yazılı tomarlar hâlinde muhafaza edilen kanun metinlerine göre çözüldü. Aynı kanunlar Anadolu ve İran'da kurulan Türk devletlerince hazırlanan yasakname adlı hukuk metinlerinde de kullanıldı.

Görsel 3.21: *Cengiz Han'ı gösteren bir minyatür*

Okuyalım

Cengiz Yasası'ndan Seçmeler

Zina etmek, yalan söylemek, sihirbazlıkla uğraşmak, başkalarının hareketlerini araştırmak, kavgada birisine yardım etmek, suya veya küle su dökmek, esir alanın izni olmadan savaş esirine yiyecek giyecek vermek, kaçan bir esiri tutup sahibine teslim etmemek, savaşta veya geri çekilme sırasında birinin düşürdüğü bir şeyi alıp sahibine vermemek suçlarının cezası ölümdür.

Cengiz Yasalarından intikal eden konular arasında toplumsal hayatı ilgilendirenler de vardır. Buna göre yemek ikram eden kişi sunduğu şeyden önce kendisi yemelidir. Yemek yiyenlerin yanından geçen bir kimse davet beklemeden onlara katılmalıdır; arkadaşlarından fazla yememeli, suya el sokmamalı, suyu kapla almalıdır.

Elbiseler yıkanmamalıdır, zira pis nesne yoktur. Dinler ve mezheplerin hepsi saygıdeğerdir. Hükümdara veya herhangi bir kimseye sadece adıyla hitap edilmelidir. Elinde çalıntı at bulunan kimse onu iade etmekle yükümlüdür ayrıca dokuz at daha vermelidir; bu atları vermeye gücü yoksa çocuklarını vermelidir; çocuğu da yoksa idam edilir.

İslam Ansiklopedisi, C 43, s. 337 (Düzenlenmiştir.).

Cengiz Yasası'ndan alınan örneklerden hareketle Moğollardaki devlet ve toplum yapısı hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

İnsan toplulukları sahip oldukları kültür, sosyal yapı ve gelişmişlik düzeyi bakımından birbirinden ayrılır. Toplumlar arasındaki bu farklılıklar hukuk kurallarını ve bunların uygulanma şekillerini de farklılaştırır. Örneğin Cengiz Yasası'nda elbiselerin çok kirlenmeden yıkanması yasaklanmışken Roma hukukunda ve Justinianus Kanunlarında böyle bir yasaklamaya rastlanmamaktadır. Aynı şekilde 12 Levha Kanunlarında hırsızlık yaptığı sonradan ortaya çıkanlara, çaldığı malın iki katı ödeme yapma cezası verildiği hâlde Cengiz Yasası'nda bu oran dokuz kat olarak belirlenmiştir.

3. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

A. Aşağıdaki cümleleri kutucuklarda verilen kavramlardan uygun olanıyla tamamlayınız.

İsviçre | arasta | Germen | Vikingler | Roma | öşür | Rahipler

Venedik | Sasani Devleti | Yurtsuz John | Justinianus | han

1. Orta Çağ başlarında İran'da .... hüküm sürüyordu.

2. Aynı iş kolunda faaliyet gösteren dükkânların sıralandığı sokaklara .... denirdi.

3. Günümüz Avrupa devletlerinin hukuku .... hukukuna dayanmaktadır.

4. İngiliz Kralı .... 1215 yılında Magna Carta'yı ilan etmiştir.

5. Orta Çağ'ın ilk dönemlerinde .... kavimlerinin kralları halk tarafından seçilirdi.

6. Orta Çağ'da kare biçimli savaş dizilimi ile tanınan .... piyadelerine falanks denirdi.

7. İskandinavya'da yaşayan .... gemicilikte usta bir Orta Çağ topluluğuydu.

8. Aden Panayırı'na getirilen mallar için tüccarlardan onda bir oranında .... vergisi alınırdı.

B. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanların başına "D", **yanlış olanların başına** "Y" **yazınız.**

- [ ] **1.** Kapanlar ticaret yolları üzerinde etrafı savunma duvarlarıyla çevrili konaklama yerleridir.
- [ ] **2.** Kürk Yolu Hindistan'dan başlayıp Kızıldeniz üzerinden Avrupa'ya uzanan bir deniz yoludur.
- [ ] **3.** Justinianus Kanunlarında suçluyu ıslah etmeye yönelik cezalara yer verilmiştir.
- [ ] **4.** Moğol ordularında savaş sırasında haberleşme siyah ve beyaz bayraklar kullanılarak yapılırdı.
- [ ] **5.** Feodalitenin görüldüğü Avrupa ülkelerinde toplumun en alt sınıfındakilere paryalar denirdi.
- [ ] **6.** Doğu Roma İmparatorluğu Kavimler Göçü'nden sonra ortaya çıkan bir Orta Çağ devletidir.
- [ ] **7.** Hindistan'da görülen kast sisteminde toprak mülkiyeti hakkı yalnızca Brahmanlara tanınmıştır.
- [ ] **8.** Kervan yolları üzerindeki ribatlar güvenlik amacıyla inşa edilmiş karakol binalarıdır.
- [ ] **9.** Cengiz Yasası'nda Türk töresinden alınmış hükümlere de yer verilmiştir.

C. Aşağıdaki soruların cevaplarını defterinize yazınız.

1. Orta Çağ'da Avrupa ordularında paralı askerlere yer verilmesi hangi ihtiyaçtan kaynaklanmıştır?

2. "Emeviler soy dayanışmasına önem vermişlerdir." diyen bir tarihçi bu sözünü Emevilerin hangi davranışlarıyla destekleyebilir?

3. Orta Çağ Avrupa devletlerinin meşruiyetlerini dine dayandırmalarının nedenleri neler olabilir?

4. Orta Çağ Avrupa'sında feodalite hangi şartların sonucunda ortaya çıkmıştır?

5. Roma'da yaşanan patrici-pleb mücadelesinin hukuk alanındaki sonuçları neler olmuştur?

Ç. Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

Kentlerin Kökeni

Gerçek uygarlık sadece toprak ve iklimin artı ürün elde etmeye müsait olduğu bölgelerde ortaya çıkabilir. Buna ilaveten gerçek uygarlığın ortaya çıkabileceğinin varsayıldığı bölgelerin ve toprakların sadece küçük insan topluluklarını değil iş bölümünü ve sosyal gelişmeyi sağlayabilecek kadar yeterli sayıda bir nüfusu içermesi gerekir. Uygarlık ancak böyle başlar. Bu unsurlar sonucu ortaya çıkan uygarlık ve iş bölümü ve artı ürünü sağlayabilme kabiliyetine bağlıdır. Tarımın ilerlemesi ve artı ürünün sağlanabilmesi ise büyük çapta sulama şebekesinin varlığıyla mümkündür. Sulama sürecinin bizzat kendisi karmaşık bir bürokratik denetleme modelini gerektirir. Bu da kentsel düzeyde ve nitelikte bir idari sistemi ortaya çıkarır. Yani sosyal değişme idari ihtiyaçların sonuçlarından biridir.

Nihat Falay, Kentlerin Kökenine Toplu Bir Bakış, s. 97-99 (Düzenlenmiştir.).

1. Kentlerin ortaya çıkabilmesi için gereken şartlar nelerdir?
2. Artı ürünün uygarlık tarihindeki önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?
3. Günümüzde kentlerin kurulup gelişebilmesi nelere bağlıdır?

D. Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Aşağıdakilerden hangisi feodalitenin özelliklerinden biri değildir?

A) Feodalite bireyin başka bir bireye tabi olması esasına dayanıyordu.
B) Feodalitede toprakların mülkiyeti krala aitti.
C) Feodal düzende krallar mutlak egemenliğe sahip değildi.
D) Feodalitede koruma altına girene vassal denirdi.
E) Feodalitenin güçlü kurumlarından biri de kiliseydi.

2. I. Eli silah tutan herkes asker sayılırdı.
II. Kale kuşatmalarında başarılıydı.
III. Süvarilerden kuruluydu.

Yukarıdakilerden hangilerinin konar-göçer toplumların ordularında rastlanan özellikler arasında olduğu savunulabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) I ve II
D) I ve III E) I, II ve III

3. Aşağıdakilerden hangisi Orta Çağ Avrupa'sında kilisenin siyasi bakımdan kralların üzerinde olduğunun bir göstergesidir?

A) Kilisenin skolastik düşünceyi savunması
B) Kilisenin geniş topraklara sahip olması
C) Rahiplerin vergi ve askerlikten muaf tutulması
D) Kiliseye aforoz yetkisinin tanınması
E) Kralların papanın elinden taç giymesi

4. Aşağıdakilerden hangisi Hindistan'da görülen kast sistemine dâhil olan toplum tabakalarından biri değildir?

A) Serfler B) Kşatriyalar C) Vaisiyalar
D) Brahmanlar E) Sudralar

5. Cengiz Yasası'nda "Eğer bir kişinin elinde çalınmış bir at bulunursa kişi aynı cinsten dokuz at ekleyerek sahibine iade edecektir. Kişi cezayı ödeyemezse yerine çocukları alınır. Eğer kişinin çocuğu yoksa kişi öldürülür." hükmüne yer verilmiştir.

Buna göre Moğol toplumuyla ilgili olarak;

I. Mülkiyet hakkı vardır,
II. Suçun şahsiliği ilkesi geçerlidir,
III. Konar-göçer hayat tarzı görülür

yargılarından hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) I ve II
D) I ve III E) I, II ve III

6. Orta Çağ'da Avrupa'da görülen siyasi yapılar coğrafi yapılarının sağladığı imkânları kullanarak güçlenmişlerdir. Aşağıdakilerden hangisinin bu durumun örneklerinden biri olduğu söylenemez?

A) İtalyan şehir devletlerinden Venedik'in ticarette ileri gitmesi
B) Rusya'da buğday üretiminin artması
C) Roma Katolik Kilisesi'nin zenginleşmesi
D) İngiltere'nin koyun yetiştiriciliğinde söz sahibi olması
E) Fransa'nın tuz ihracatı yapması

E. Aşağıdaki bulmacayı çözünüz.

1. Orta Çağ pazar ve panayırlarında kendilerine getirilen paraların değerini tespit eden kişiler.

2. XIII. yüzyılda İpek Yolu üzerinden Çin'e yaptığı seyahati ile tanınan Venedikli seyyahın ilk adı.

3. Hindistan'dan Avrupa'ya doğru uzanan deniz ticaret yolu.

4. Serflerin senyörlere ait topraklarda karşılıksız çalışma yükümlülüğü.

5. Üreticinin kendi ihtiyacından fazla üretmesiyle ortaya çıkan değer.

6. İpek Yolu üzerinde hüküm süren ve Akhunlar adıyla da bilinen bir Türk devleti.

7. Kanunlarıyla tanınan, VI. yüzyılda yaşamış bir Bizans imparatoru.

8. Feodal düzende toprakla birlikte alınıp satılabilen insan.

9. Papa tarafından 800 yılında Kutsal Roma Germen imparatoru ilan edilen kral.

10. İpek Yolu'nun başlangıç noktası olarak kabul edilen Çin şehri.

11. Hindistan'daki kast sisteminin en üstünde bulunan din adamları sınıfı.

12. Türk ve Moğol ordularında 10 bin kişilik süvari birliği

13. Orta Çağ'da Avrupa'da toprağı olan derebeyi.

14. Magna Carta'nın ilan edildiği Avrupa ülkesi.

15. Orta Çağ Avrupa'sında özel eğitimle yetişmiş, atlı savaşçı.

16. Kavimler Göçü sonrasında 395 yılında ikiye ayrılan İlk Çağ imparatorluğu.

17. Türklerin komşu ülkelerle yaptıkları ticarette ödeme aracı olarak kullandıkları, disk şeklindeki gümüş para.

18. Orta Çağ'da VII. yüzyıldan itibaren Paris yakınlarında kurulmaya başlanan panayır.

19. Avrupa'da kasaba ve şehirlerde oturup zanaat ve ticaret ile uğraşanların oluşturduğu sosyal sınıf.

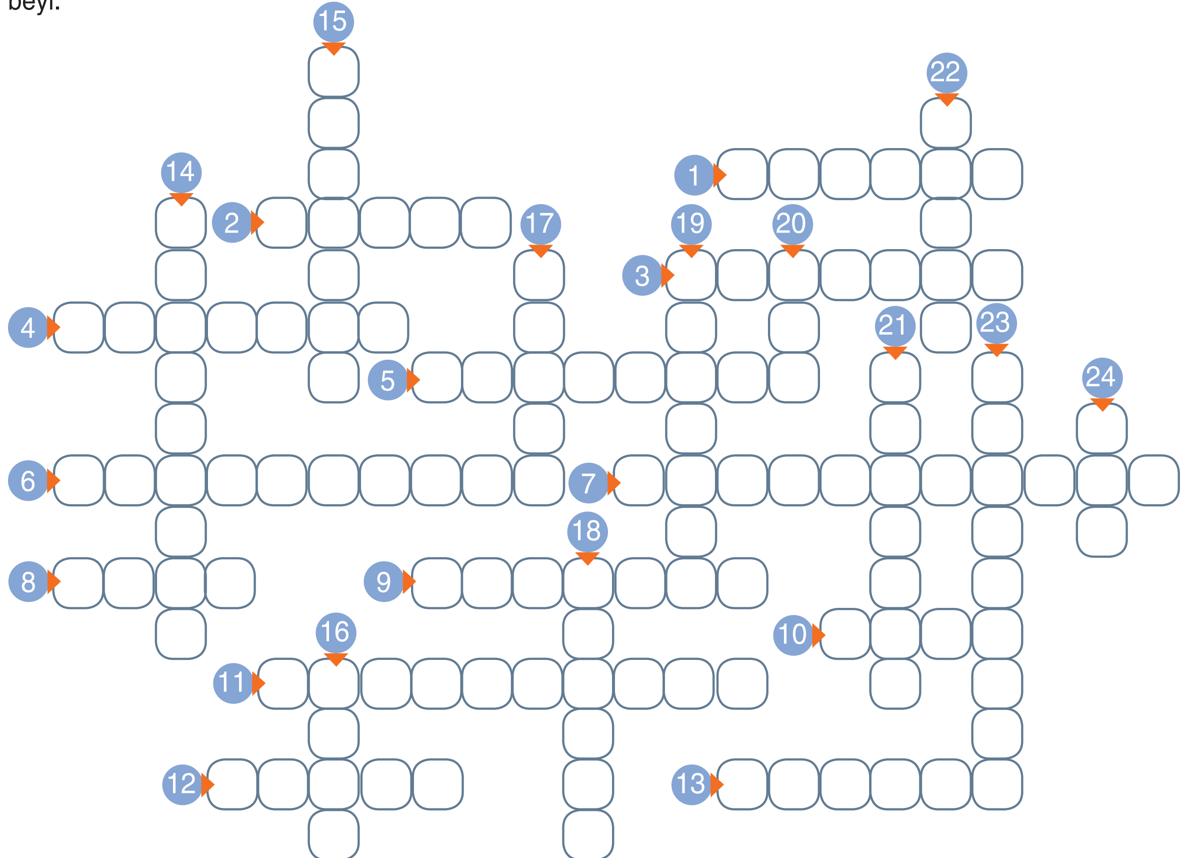
20. Şehirlerin merkezinde bulunan ticaret ve konaklama merkezi.

21. İşlek limanıyla Akdeniz ticaretinde söz sahibi olan İtalyan şehir devleti.

22. Şehre gelen tüketim malları veya ham maddelerin perakendeci esnaflarına ve zanatkârlara paylaştırıldığı yerlerde bulunan büyük kantarlar.

23. Kavimler Göçü'yle birlikte Avrupa'ya gelen ve Franklar ile Galya topraklarını paylaşan bir Orta Çağ kavmi.

24. Kral Yolu'nun İran'daki uç noktasını oluşturan şehir.

4. ÜNİTE

İLK VE ORTA ÇAĞLARDA TÜRK DÜNYASI

Bir Hun prensine ait olan ve "Altın Elbiseli Adam" adıyla bilinen altın zırh (Kazakistan Millî Müzesi / Nursultan - Kazakistan)

Kavramları Öğrenelim

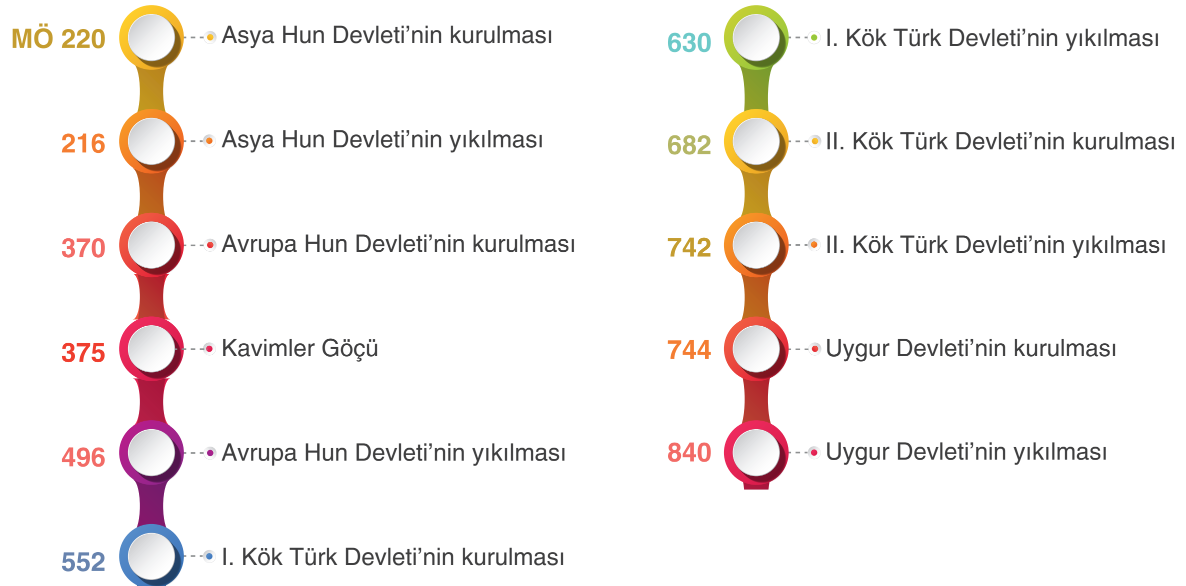
- Boy
- İl
- Kışlak
- Kut
- Toy
- Töre
- Ülüş
- Yaylak

Hazırlanalım

1. Töre kavramını açıklamaya çalışınız.
2. Orhun Kitabeleri hakkında bildiklerinizi anlatınız.
3. Tarihte görülen büyük göç hareketlerinin nedenlerinin neler olabileceğiyle ilgili düşüncelerinizi belirtiniz.
4. Turan taktiği hakkında bildiklerinizi sınıfınızda arkadaşlarınızla paylaşınız.

A. TÜRKLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

Dünya tarihine yön veren belli başlı milletlerden biri olan Türkler başka toplumlarla karşılaştırıldığında onlardan çok daha önce millet ve devlet olma fikrine sahip olmuşlardır. Bu fikirlerin etkisiyle de tarihin en eski dönemlerinden itibaren devlet olarak nitelendirilebilecek siyasi teşekküller meydana getirmiş ve millî varlıklarını koruyabilmişlerdir. Türkler ilk devletlerini tarih sahnesine çıktıkları yer olan Orta Asya'da kurduktan sonra egemenlik sahalarını dört bir yana doğru genişletmişlerdir (Harita 4.2).

Harita 4.1: *İlk Türk Devletleri*

Düşünelim-Söyleyelim

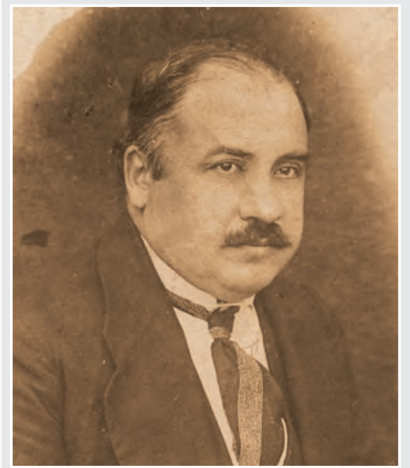
Türk sözcüğünün anlamı ve kökeni konusunda neler biliyorsunuz?

1. Türk Adının Anlamı

Türk dili ve Türk tarihi üzerine araştırma yapan bilim insanlarının elde ettikleri bilgilere göre Türk adı ilk olarak Çin kaynaklarında geçmiştir. Altay Dağlarını miğfere benzeten Çinliler, bu dağların eteklerinde oturan ve demircilikle uğraşan kavme de miğfer anlamına gelen "Türk" adını vermişlerdir. Türk sözcüğü, VIII. yüzyılda dikilen Orhun Kitabelerindeki "Türk budun", "Türk kağan", "Türk töresi", "Türk adı" gibi ifadelerde bir millet adı olarak kullanılmıştır.

Uygurlar zamanına ait belgelerde Türk sözü güç, kuvvet ve olgunluk anlamlarına gelmektedir. Uygurlar olgunlaşmış gençleri "Türk yiğit" veya "Türk kızlar" gibi ifadelerle anlatmışlardır. Kaşgarlı Mahmut da Divanü Lügati't-Türk adlı eserinde "Türk" sözünün olgunluk çağı anlamına geldiğini belirtmiştir.

XIX. yüzyılda Danimarkalı bilgin Wambery (Vamberi), Türk kelimesinin "türemek" fiilinden geldiğini ileri sürmüştür. Wambery'e göre nasıl ki "yürümek"ten "yürük" veya "yörük" sözcükleri türetilmişse "türemek"ten de "Türük" sözcüğü türetilmiş ve bu sözcük zaman içinde Türk şekline dönüşmüştür.

Görsel 4.1: *Ziya Gökalp*

Türk adının anlamını açıklamaya çalışanlardan biri de ilk Türk sosyoloğu olarak kabul edilen Ziya Gökalp'tır (Görsel 4.1). Gökalp, Türk adının "töre sahibi" anlamındaki "türeli" sözcüğünden geldiğini söylemiştir.

Türklerin yaşadığı yer anlamına gelen Türkiye ismine ise ilk olarak VI. yüzyıla ait Bizans kaynaklarında rastlanmıştır. Bu yüzyılda Türkiye adı Orta Asya için kullanılmıştır. IX ve X. yüzyıllarda Volga Nehri'nden Orta Avrupa'ya kadar uzanan topraklara Türkiye denilmiştir. Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesinden sonra da Türkiye adı bu topraklar için kullanılmıştır.

Size göre Türk kelimesinin anlamıyla ilgili olarak ortaya atılan yukarıdaki görüşlerden hangisi doğru olabilir? Neden?

2. Türklerin Ana Yurdu

a. Orta Asya

Orta Asya, Asya kıtasının ortasında yer alan geniş ve yüksek platolarla kaplı bir bölgedir. Bu bölge doğuda Kingan Dağları, batıda Hazar Denizi, kuzeyde Sibirya, güneyde ise Hindikuş ve Karanlık Dağları ile çevrilidir. Orta Asya'nın bu geniş sınırları içinde Türklerin ilk ana yurdu doğuda Altay Dağları, batıda Aral Gölü, kuzeyde ise Ural Dağları arasında kalan bölgedir.

Denizden uzak ve yüksek dağlarla çevrili olan Türklerin ilk ana yurdunda iklim çok sert idi. Karasal iklimin bütün şiddetiyle hüküm sürdüğü bu bölgede sıcaklık, kışın −50°C'a kadar düşerken yazları 50°C'a kadar yükselirdi. Yaz aylarında özellikle kurak yerlerde çöle dönüşen bozkırlarda yabani otlar dışında bitki yetişmezdi.

Türklerin ana yurdunun bulunduğu Orta Asya'da binlerce yıl evvel iç denizler ve bu denizleri besleyen gür ırmaklar vardı. Bu ırmaklar kaynağını bölgenin yüksek dağlarındaki buzullardan alıyordu. Ancak zamanla buzullar ve bu buzullardan beslenen ırmaklar çekildi. Bunun sonucunda ırmakların hayat verdiği denizler ve göller birer bataklığa ve çöle dönüşürken yeşil ovalar kurudu (Görsel 4.2). Diğer yandan kuzeyden esen sert rüzgârların nemli havayı güneye taşıması Orta Asya'da iklimin daha da kuraklaşmasına yol açtı.

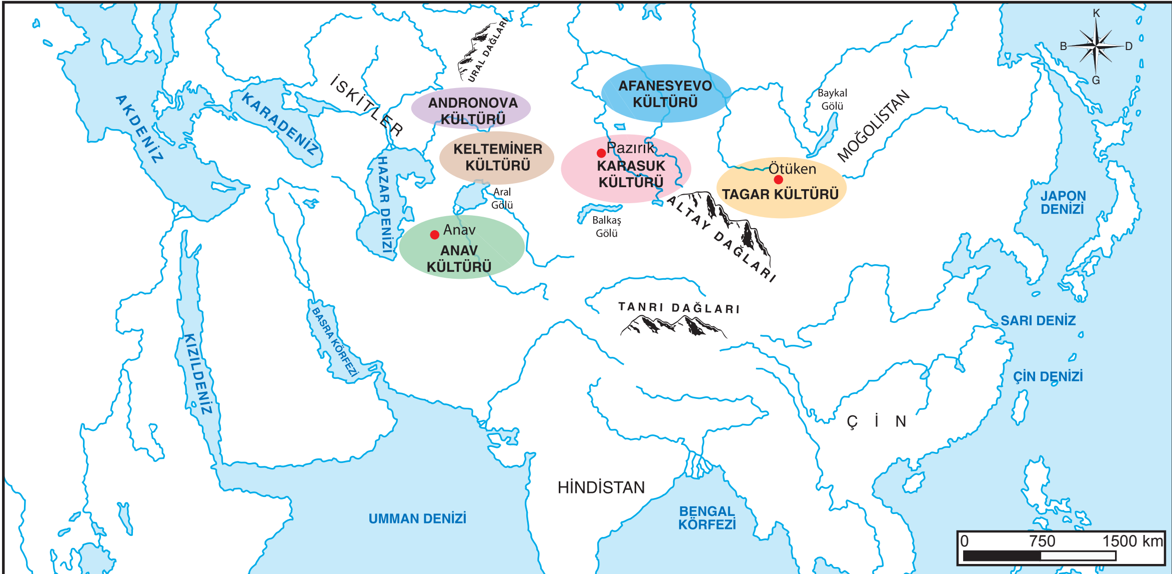
Görsel 4.2: *Asya kıtasının en büyük çölü olan Orta Asya'daki Gobi Çölü'nden bir görünüş*

Orta Asya'nın coğrafi özelliklerinde meydana gelen değişikliklerin Türklerin hayatına etkileri neler olabilir?

b. Orta Asya Kültür Bölgeleri

Arkeologların ve diğer bilim insanlarının Orta Asya'da yaptıkları araştırmalar sonucunda bu bölgede tarihi MÖ 4000'lere dayanan kültür merkezleri ortaya çıkarılmıştır (Harita 4.1). Özellikle kurgan adı verilen mezarlarda bulunan kalıntılar sayesinde o dönem insanlarının yaşam tarzları, beslenmeleri, kıyafetleri, sanat anlayışları ve kullandıkları araç gereçler hakkında bilgilere ulaşılmıştır.

Harita 4.2: *Orta Asya kültür bölgeleri*

Orta Asya'daki en eski kültür merkezi bugünkü Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarındaki Anav'dır. Anav kültürünün (MÖ 4000-MÖ 1000) yayıldığı yerlerde yapılan arkeolojik araştırmalar burada yaşayanların tarım, hayvancılık, iplik bükümü ve dokumacılık gibi işleri bildiklerini göstermektedir. Anav Höyüğü'nde yapılan kazılarda seramik parçaları ve çeşitli eşyalar bulunmuştur. Bunların üzeri bugünkü Türkmen dokumalarında da kullanılan motiflerle süslüdür.

MÖ 3000 yıllarında Ceyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü delta bölgesinde Kelteminer kültürü adıyla bilinen yeni bir kültür doğmuştur. Bu kültürü oluşturan insanlar avcılık ve balıkçılıkla uğraşmış ve yerleşik hayat sürmüşlerdir.

MÖ 3000 yıllarında, madenleri kullanmayı bilen bir diğer Türk topluluğu Güney Sibirya'daki Afanesyevo bölgesinde yaşıyordu. Afanesyevo kültürünün (MÖ 2500-MÖ 1700) temsilcileri olan bu topluluk ilk zamanlarda avcılık ve hayvancılıkla geçinmişlerdir. Yerleşik hayata geçtikten sonra da çanak çömlek yapımında ve keçe işçiliğinde ileri gitmişlerdir (Görsel 4.3).

Görsel 4.3: *Afanesyevo kültürüne ait, üzerinde hayvan figürleri bulunan bir keçe yaygı*

Hazar Denizi'nin kuzeydoğusu ile Ural Dağları arasında kalan Andronova bölgesinde yaşayan insanlar sığırı ve deveyi evcilleştirmişlerdi. Bu topluluk altın, bakır, tunç gibi madenlerden eşya yapmışlardır. Tarihçiler, yerleştikleri yerden dolayı Andronova kültürünü (MÖ 1700-MÖ 1200) meydana getiren insanları, Türklerin ilk ataları olarak kabul etmişlerdir.

Orta Asya uygarlık tarihinin önemli kültür merkezlerinden biri de Karasuk'tur (MÖ 1200-MÖ 700).

Okuyalım

"Karasuk Kültürü"

Güney Sibirya'da Karasuk Devri, Orta Asya kültür tarihi bakımından büyük bir önem taşır. Çok derin olmayan Karasuk mezarlarının üzeri taş veya başka şeylerle kapatıldıktan sonra kurganın etrafına dört köşe veya daire şeklinde taşlar diziliyordu. Ölü gömme âdetleri bakımından Andronova mezarları ile az farkları vardı. Yuvarlak karınlı ve kısa boğazlı Karasuk kaplarındaki süsler, Andronova Çağı motiflerinde çok yakındı. Bulunan eserlerden bilezikler, küpeler, düğmeler ve diğer elbise süsleri ile kemikten iğneler ve kabzaları hayvan figürleriyle süslenmiş hançerler, Orta Asya'daki İskit geleneğini yaşattıklarını gösteriyordu. Bu yeni kültür, Güney Rusya ile Çin arasında teması temin eden kavimler kitlesine aitti. At, deve, koyun ve sığır beslemeyi bilen bu halklar, koyunların yünlerini dokuyarak giysi yapımını da biliyorlardı. Yenisey bölgesinde bulunan taşlar üzerindeki resimlerde, Rusların kibitka dedikleri arabalı çadırlar da görülüyordu.

Bahaeddin Ögel, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, s. 31 (Düzenlenmiştir.).

Okuduklarınızdan hareketle Karasuk kültürüyle ilgili hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

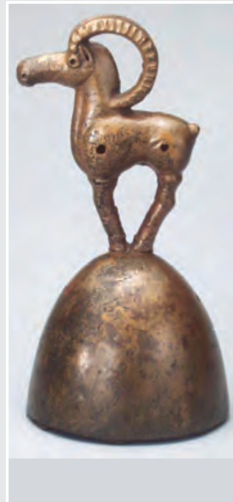
Orta Asya kültür bölgelerinden bir diğeri Yenisey Irmağı'ndaki Tagar Adası'dır. Adada yaşayan Tagar kültürüne mensup (MÖ 700-MÖ 300) insanlar madencilikte ileri gitmişlerdir. Bu insanlar hayvan üslubunu geliştirerek tunçtan ve demirden yaptıkları eşyaları hayvan motifleriyle süslemişlerdir (Görsel 4.4).

Tagarların eşyalarını süslerken hayvan figürlerini tercih etmelerinin nedenleri neler olabilir?

Görsel 4.4: *Tagar kültürüne ait eserlerden bazıları*

B. İÇ ASYA'DA KURULAN TÜRK DEVLETLERİ

1. Asya Hun Devleti (MÖ 220-MS 216)

Düşünelim-Söyleyelim

"Teoman'ın oğlu Türk İmparatoru Mete de meşhurdur. O, doğuda Kadırgan Dağları'ndan batıda Hazar Denizi'ne kadar, kuzeyde Sibirya'dan güneyde Himalaya eteklerine kadar geniş hudutlar içinde Büyük Türk İmparatorluğu'nu teşkil etmiş yüksek bir Türk hakanıdır."

Mustafa Kemal Atatürk

Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s. 168.

Atatürk'ün sözünden hareketle Asya Hun Devleti hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Hunlar, Orta Asya'da Ötüken merkez olmak üzere Çin'in kuzeyinde kalan bölgede yaşamışlardır. Çinlilerin Hiung-nu olarak adlandırdıkları Hunların bilinen ilk hükümdarı Teoman'dır (MÖ 220-209). Teoman, Çin'in kuzeybatısında birbirinden ayrı olarak yaşayan Türk boylarını birleştirerek tarihteki ilk Türk devleti olan Asya Hun Devleti'ni kurmuştur (Görsel 4.5 ve Harita 4.3).

Görsel 4.5: *Asya Hun Devleti bayrağı*

Harita 4.3: *Asya Hun Devleti*

Asya Hun Devleti'nin başına MÖ 209 yılında Mete Han geçti. Mete'nin tahta geçtiği günlerde Hunların doğusunda Tunguzlar, güneyinde Çinliler, güneybatısında ise Yüe-çiler bulunuyordu. Bunlardan Tunguzlar, Hun tahtındaki değişiklikten yararlanmak düşüncesiyle Mete'den toprak istediler. Bunun üzerine sefere çıkan Mete Tunguzları ağır bir yenilgiye uğratarak vergiye bağladı.

Mete Han, Tunguzlardan sonra İpek Yolu ticaretini engelleyen Yüe-çiler üzerine de bir sefer yaparak bu yolun güvenliğini sağladı. Ardından kuzeye yönelerek Hunlarla akraba olan Tölesleri ve Kırgızları egemenliği altına aldı. Böylece Türk kökenli ve Türkçe konuşan toplulukları Hun hâkimiyeti altında toplayarak Orta Asya'da Türk siyasi birliğini sağlayan ilk hükümdar oldu. Bu durum Çin yıllıklarında "Hunların bütün soylu büyük kişileri Mete'nin hâkimiyetini tanımışlar ve onu en büyük şanyü olarak yüceltmişlerdir."[(1)] şeklinde ifade edildi.

(1) Türkler Ansiklopedisi, C 1, s. 697.

Mete, MÖ 201 yılında Çin üzerine büyük bir sefer düzenleyerek Çin imparatorunu ordusuyla birlikte kuşatma altına aldı. Kuşatmadan çıkamayacağını anlayan imparator, yaptığı antlaşmayla Kuzey Çin bozkırlarını Hunlara bıraktı. Ayrıca her yıl tahıl, ipek ve yıllık vergi vermeyi kabul etti.

Okuyalım

Mete'nin Mektubu

Tanrı'nın yardımı ve iyiliği, subaylarımızın ve askerlerimizin mükemmelliği ve dayanıklı atlarımızın üstün gücü ile düşmanlarımıza baş eğdirdik. Yüe-çileri mağlup ettik. Oğuz topluluklarıyla civardaki 26 krallığı egemenliğimiz altına aldık ve düzene kavuşturduk. Böylece bunların hepsi Hun oldu. Yay çekebilen ve kullanabilen bütün kavimler bir tek aile hâlinde birleştiler. Şimdi bütün kuzey ülkesi barış içinde.

Artık silahlarımı bırakıp askerlerimi dinlendirmek ve atlarımı otlağa çıkarmak arzusundayım. Geçmişte olan olayları unutmak, eski antlaşmalarımızı tekrar yürürlüğe koymak istiyorum. Devletlerimizin sınırlarında oturan halklar güvenlik ve barış içinde yaşasın. Çocuklarımız korkusuzca ve serbestçe oynayıp büyüsün. Yaşlılarımız da endişesiz ve üzüntüsüz bir hayat sürsün. Halkımızın nesilden nesile barış ve mutluluk içinde yaşamasını arzu etmekteyim.

Mete Han (temsilî)

Eğer imparator bundan sonra Hunların Çin savunma duvarlarına yanaşmalarını istemiyorsa subayları ile orada yaşayan halkın biraz daha uzakta oturmaları için emir buyursun.

Salim Koca

Türkler Ansiklopedisi, C 1, s. 702, 703 (Düzenlenmiştir.).

Yukarıdaki metinden hareketle Asya Hun Devleti'nin siyasi yapısı ile Hunların devlet anlayışı hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Mete Han MÖ 174 yılında öldü. Yerine geçen oğlu Ki-ok, babasının Çin'i baskı altında tutma siyasetini devam ettirdi. Büyük bir ordunun başında Çin'in merkezine kadar ilerledi. Daha sonra da batıya yöneldi ve Yüe-çileri yenerek İpek Yolu'nun kontrolünü ele geçirdi.

Ki-ok'un MÖ 160 yılında ölümünden sonra yerine oğlu Kün-çin geçti. Kün-çin Dönemi'nde Çinliler İpek Yolu üzerindeki Hunlara ait toprakları alarak batıya doğru ilerlediler. Bir yandan da Hunlar arasında ayrılıklar çıkarma çalışmalarına hız verdiler. Çin propagandalarının etkisinde kalan Hun Hükümdarı Hohan-yeh Çin'e bağlanma fikrini benimsediyse de kardeşi Çi-çi bağımsızlıktan vazgeçmedi. Bunun üzerine Asya Hunları MÖ 58 yılında Güney Hunları ve Batı Hunları olmak üzere ikiye ayrıldı. Bunlardan Hohan-yeh'in başında bulunduğu Güney Hunları Çin'e bağlanırken Çi-çi yönetimindeki Batı Hunları bağımsızlıklarını bir süre daha korudular. Çi-çi'nin ölümünden sonra da MÖ 36 yılında Çin hâkimiyetine girdiler.

Çin hâkimiyetinde yaşayan Güney Hunları bir süre sonra yeniden bağımsızlıklarını kazandılar. Ancak aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle MS 48 yılında bu kez Kuzey ve Güney Hunları olarak ikiye ayrıldılar. Kuzey Hun Devleti MS 156 yılında Çinlilerin ve Sienpilerin saldırıları sonucu dağıldı. Çinlilerin görevlendirdiği hükümdarlarca yönetilen Güney Hun Devleti ise MS 216'da yıkıldı.

2. I. Kök Türk Devleti (552-630)

Görsel 4.6: Kök Türk Devleti bayrağı

VI. yüzyıl ortalarında Kök Türklerin başında bulunan Bumin, Avarlara karşı başlattığı bağımsızlık mücadelesini kazanarak 552 yılında Kök Türk Devleti'ni (Görsel 4.6) kurdu. Merkezi Ötüken olan Kök Türk Devleti, Türk adını taşıyan ilk devlet olarak tarihe geçti (Harita 4.4).

Harita 4.4: Kök Türk Devleti

Okuyalım

Kök Türkler

Kök Türk Devleti'nin kurucusu Bumin Kağan'ın büstü

Çinlilere göre Kök Türk kavmi uzak kuzeyde, Orhun ve Selenga yanında yaşar, sürülerini otlatarak bir yerden başka bir yere göçer, keçe çadırlarda oturur ve kahramanlık hayatına bayılır.

Kök Türklerin saçları serbestçe havada dalgalanır, elbiselerini sola iliklerler. Âdetleri Hunlarınkine benzer. Yakınlarından birisi ölünce garip bir şekilde yas tutarlar. Savaşta kaç düşman öldürmüşse mezarına o kadar taş koyarlar. Kağanlarının karargâhı Altay'ın bir kanadında, onların dillerince Ötüken Dağı dedikleri yerdedir. Bu dağdaki mağaralardan biri, atalarından kalma ziyaret yeridir. Kök Türk ileri gelenleri her yıl hanlarıyla birlikte oraya giderek kurbanlar adarlar.

Kök Türkler uzun zaman kölelik hayatı yaşamışlar, dağlarda madencilik yapmışlar ve efendileri olan Avarların veya başka deyimle Juan-Juanların en ünlü demircileri olmuşlardır. Fakat 552'de kurtuluş saatleri çalmış, yazıtlarda adı Bumin Kağan olarak geçen ilk yiğit hükümdarları, kavmini hürriyete kavuşturmuştur. Hatta bütün öteki kabileleri de hükmü altına almış, imparatorluğunu ta büyük Çin duvarına kadar genişletmiştir.

László (Lazlö) Ligeti, Bilinmeyen İç Asya II, çev.: Sadrettin Karatay, s. 10, 11 (Düzenlenmiştir.).

Yukarıdaki metinden hareketle Kök Türklerle ilgili hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Bumin Kağan, devletini kurduktan sonra Büyük Kağan olarak ülkenin doğu kesimini yönetirken batı bölgesinin yönetimini yabgu unvanını taşıyan kardeşi İstemi'ye bıraktı. Bumin Kağan'ın ölümünün ardından yerine büyük oğlu Ko-lo Kağan geçti. Onun 553 yılında ölmesi üzerine diğer oğlu Mukan, Kök Türk kağanı oldu. Mukan Kağan, Avar Devleti'ne kesin olarak son verdi. Doğuda Kitanları, kuzeyde ise Kırgızları Kök Türk Devleti'ne bağladı ve Çin'i baskı altına aldı.

Mukan Kağan doğuda bu başarıları kazanırken amcası İstemi Yabgu batıda Hazar Denizi'ne kadar uzanan bölgeyi ve buradan geçen İpek Yolu'nu denetimi altına aldı. Kök Türkler, İpek Yolu mücadelesi sırasında bir başka Türk devleti olan Akhunlar ile karşı karşıya geldi. Bu mücadele sırasında İstemi Yabgu İran'daki Sasani Devleti ile anlaşarak 557 yılında Akhun Devleti'ne son verdi.

Kök Türk Hükümdarı Mukan Kağan'ın 572 yılında ölümü üzerine yerine Taspar (Ta-Po) Kağan geçti. Onun ölümünden sonra başlayan iç karışıklıklar nedeniyle Kök Türkler, 582 yılında Doğu Kök Türk Devleti ve Batı Kök Türk Devleti olmak üzere ikiye ayrıldı. Doğu Kök Türk Devleti, Kie-li Kağan'ın 630 yılında Çin'e düzenlediği bir sefer sırasında esir düşmesi üzerine bağımsızlığını kaybetti. İç ayaklanmalarla sarsılan Batı Kök Türk Devleti de 659 yılında Çin hâkimiyetine girdi.

3. II. Kök Türk (Kutluk) Devleti (682-742)

Kök Türkler, Çin hâkimiyetinde kaldıkları yıllarda millî benliklerini ve bağımsızlık duygularını kaybetmediler. Kök Türkler Kürşad ve arkadaşlarının esaretten kurtulmak amacıyla başlattığı bağımsızlık mücadelesinde başarılı olamadılar. 682 yılında ise Kutluk öncülüğünde birleşerek Çin hâkimiyetinden kurtuldular ve kutlu yurt saydıkları Ötüken'de Kök Türk Devleti'ni yeniden kurdular. Kutluk kendisini kağan ilan ederek "devleti derleyip toparlayan" anlamına gelen ilteriş unvanını aldı. Bağımsızlığın kazanılmasında önemli rol oynayan Tonyukuk'u ise vezir olarak tayin etti.

Okuyalım

Kürşad İhtilali

Çin İmparatoru Li-Şi-Min'i esir edip Türk illerine kaçıracak, sonra da Çin sarayında esir bulunan Türk ileri gelenleri ve Çin boyunduruğundaki Türk toprakları ile değiştirecektik.

Çin İmparatoru'nun her gece kılık değiştirerek başkenti Çangan şehrinde dolaştığını biliyorduk. Bir sokak baskınıyla İmparator'u kolayca esir edecektik. Ancak bu işi yapacağımız gece, aksi bir tesadüfle büyük bir fırtına patlak verdi. İmparator sarayından çıkmadı. Ben, gecikirsek planımızın duyulmasından ve Türklerin kılıçtan geçirilmesinden korktum. Bunun üzerine büyük bir cesaretle Çin sarayını basıp İmparator'u silah kuvvetiyle ele geçirmeye karar verdim.

O gece ben ve 39 arkadaşım Çin imparatorluk sarayını bastık. Yüzlerce Çinli muhafız, keskin nişancılığımız ve vuruş maharetimiz karşısında can verdi. Ancak Çin İmparatoru'nun hassa kuvvetleri, yerden mantar bitercesine çoğalıyor, bir ölü muhafızın yerini on kişi alıyordu. Öyle bir an geldi ki İmparator'un ele geçirilmesine imkân olmadığını anladım. Sarayı terk etme emrini verdim.

Atlara binerek saraydan çıktık. Vey Irmağı kıyısına geldiğimizde Çinlilerin amansız takibi, korkunç bir vuruşma hâlini aldı. Bir an için çevreme bakma fırsatı bulduğumda vücudumda düşman silahı değmemiş yer kalmadığını gördüm. Benden başka kılıç sallayan kimse kalmamış, arkadaşlarımın hepsi ölmüştü. Son bir hamle ile kılıcımı savurdum. Şanlı atalarımı; Teoman'ı, Oğuz Han'ı, Bumin ve İstemi Kağanları hatırıma getirdim. Sonra da gözlerimi yumdum ve arkadaşlarımın vefalı göğüslerine doğru düştüm.

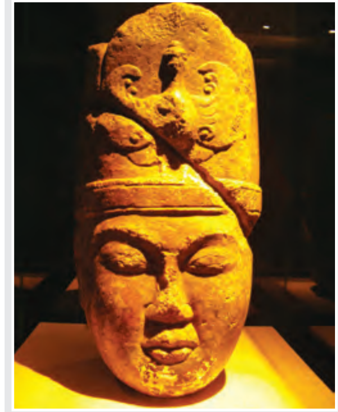
Yılmaz Öztuna, Türk Tarihinden Yapraklar, s. 25, 27'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sizce Kürşad Ayaklanması'nın Kök Türkler üzerindeki etkileri neler olmuştur?

Kutluk Kağan, devletini güçlendirmek için Çin üzerine 46 sefer düzenledi. Oğuzları, Kırgızları ve Türgişleri hâkimiyeti altına alarak Kök Türk Devleti'ni eski gücüne kavuşturdu. Onun 692 yılında ölümünden sonra yerine, kardeşi Kapgan Kağan geçti.

Kutluk Kağan gibi Kapgan Kağan da Çin'i baskı altında tutma siyasetini sürdürdü. Çin'de dağınık hâlde yaşayan Türk boylarını Kök Türk çatısı altında toplamak isteyen Kapgan Kağan bu amaçla Çinliler üzerine seferler düzenledi. İşgal altındaki Kök Türk topraklarını yeniden ülkesine katarak Türk siyasi birliğini yeniden sağladı.

Görsel 4.7: *Kül Tigin heykelinin başı (Moğolistan Ulusal Müzesi)*

Kapgan Kağan 716 yılında ölünce Kök Türklerin başına oğlu İnal Kağan geçti. İnal Kağan devlet yönetiminde başarılı olamadı. Bunun üzerine Kutluk Kağan'ın oğlu Kül Tigin (Görsel 4.7) tarafından tahttan indirildi. Kül Tigin, ağabeyi Bilge'yi kağan yaparken kendisi de ordu komutanlığı görevini üstlendi.

Bilge Kağan ilk iş olarak ülkesinde çıkan iç ayaklanmaları bastırdı. Daha sonra da Çin üzerine düzenlediği seferlerle güçlenip devlet otoritesini sağlamlaştırdı. Kök Türk Devleti Bilge Kağan'ın 734 yılında ölümünden sonra başlayan taht kavgaları nedeniyle iç karışıklıklar içine düştü. 742 yılında da Karluklar, Uygurlar ve Basmillerin ortak saldırısı sonucunda dağılarak bağımsızlığını kaybetti.

4. Uygur Devleti (744-840)

Kök Türk Devleti'ne bağlı olarak yaşayan Uygurlar, 744 yılında Karluklar ve Basmillerle birleşerek bu devletin yönetimini ele geçirdiler. Daha sonra Ötüken merkez olmak üzere Uygur Devleti'ni (Görsel 4.8) kurdular. Kutluk Bilge Kül Kağan, bir süre sonra devletin merkezini Orhun Irmağı kıyısındaki Ordu Balık'a (Karabalgasun) taşıdı. Kutluk Bilge Kül Kağan ülkesinin sınırlarını genişleterek Uygurları güçlü bir devlet hâline getirdi (Harita 4.5). Onun 747 yılında ölümü üzerine devletin başına Moyen-Çur Kağan geçti.

Görsel 4.8: *Uygur Devleti'nin bayrağı*

Harita 4.5: *Uygur Devleti*

Moyen-Çur Kağan'ın tahta çıkışından bir süre sonra Çinliler, 751 yılında Müslüman Araplara karşı yaptıkları Talas Savaşı'nda yenilerek Doğu Türkistan'dan çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Moyen-Çur Kağan verimli bir bölge olan tarım havzasını ele geçirerek Uygurlara en parlak dönemini yaşattı.

Moyen-Çur Kağan 759 yılında ölünce yerine oğlu Bögü Kağan geçti. Bögü Kağan, Çin'de başlayan isyanlara karşı, Çin imparatoruna yardım etmek üzere çıktığı sefer sırasında bir süre Çin'in başkentinde kaldı. Bu sırada Çinlilere özgü bir din olan Manihaizmden etkilendi. Ülkesine döndükten sonra da Manihaizmi resmî din hâline getirdi.

Okuyalım

Uygurlar

Uygurlar sayı bakımından çok değillerdi fakat Uygurların disiplinleri ile cezaları çok şiddetli ve kendileri de çok cesur idiler. Yüksek tekerlekli arabaları vardı. Göçlerde ve harplerde bu arabalarına çok güveniyorlardı. Başlangıçta bütün Uygur boylarını kendi idaresi altına toplayan müşterek bir reisleri yoktu. Konar-göçer oldukları için de sürekli olarak bir yerde oturmuyorlardı. Ata binmede ve ok atmadaki maharetleri fevkalade idi. Hayatlarını çoğu zaman, akın yapmakla devam ettirirlerdi. Çünkü toprakları çok verimsizdi. Selenga, Orhun ve Tola Nehirlerinin kıyılarında oturan bu oymakların atları çok azdı fakat koyun ve sığırları pek çoktu.

Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, C 1, s. 62 (Düzenlenmiştir.).

Manihaizm dinini kabul etmeleri Uygurların yukarıdaki metinde anlatılan hayat tarzında hangi özellikleri ortaya çıkarmış olabilir? Neden?

Manihaizm et yemeyi ve savaşmayı yasaklayan bir dindi. Bu nedenle Manihaizmi kabul eden Uygurlar, zaman içinde savaşçılık özelliklerini kaybettiler. Göçebe yaşamı ve hayvancılığı bırakarak tarıma ve ticarete yöneldiler. Böylece geniş ölçüde yerleşik hayata geçen ilk Türk topluluğu oldular.

Uygurlar Bögü Kağan'dan sonraki hükümdarlar döneminde, karşılaştıkları kıtlık ve salgın hastalıklar nedeniyle zayıfladılar. Onların bu durumundan yararlanan Kırgızlar, 840 yılında Uygur topraklarına girerek başkent Ordu Balık'ı işgal ettiler. Bundan sonra Uygurlar, Çin'in kuzeyindeki Kansu bölgesi ile batıdaki Turfan (Görsel 4.9) ve Beş Balık'a gelerek buralarda Kansu ve Doğu Türkistan Uygur Devletlerini kurdular.

Görsel 4.9: *Uygur şehirlerinden Turfan'a ait kalıntılardan bir görünüş*

XIII. yüzyılın başlarından itibaren Moğolların hâkimiyetine giren Uygurlar Moğol Devleti üzerinde etkili oldular. Uygurcayı Moğol Devleti'nin resmî yazı dili hâline getirerek öğretmenlik, yöneticilik, danışmanlık, memurluk gibi görevler üstlendiler. Böylece Moğolların kültürel bakımdan Türkleşmesinde önemli bir rol oynadılar.

Uygurların günümüzdeki durumu hakkında neler biliyorsunuz?

C. İLK TÜRK DEVLETLERİNDE GÜÇ VE YÖNETİM YAPISI

Düşünelim-Söyleyelim

"Ben Türk Bilge Kağan, tanrı istediği için kağanlık tahtına oturdum."

Bilge Kağan

Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, s. 17.

Yukarıdaki sözden hareketle ilk Türk devletlerinin yapısı hakkında neler söylenebilir?

1. Gücün Meşruiyet Kaynağı

Asya Hun Devleti'nden başlayarak İç Asya'da kurulan Türk devletlerinde hâkimiyetin kaynağı ilahi bir güç olan Gök Tengri'ye dayanıyordu. Bu anlayışa göre en yüce varlık ve tek yaratıcı olarak kabul edilen Gök Tengri yeryüzünü doğrudan kendisi değil, Türk kağanı eliyle yönetiyordu. Kağan hükmetme ayrıcalığını Gök Tengri'nin kendisine bağışladığı devleti idare etme yetkisinden alıyordu. Halkı da onun doğaüstü güçlerle ve yeteneklerle donatılmış olduğuna inanıyordu.

İlk Türk devletlerinde kağanlara Gök Tengri tarafından verildiğine inanılan yönetme yetkisine kut denirdi. Kut sahibi olan hükümdar Tengri'den aldığı iktidar gücüyle ülke içinde meşruiyetini sağlamlaştırır, dağınık boyları idaresi altında birleştirir ve sınırlarını genişletirdi. Orhun Kitabelerinde (Görsel 4.10) bu durum "Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar bütün milletleri kendime tabi kıldım ve hepsini düzene soktum."[1] sözleriyle ifade edilmişti. Bu sözler kut sahibi olduğu kabul edilen Türk kağanının yalnız kendi milletini değil bütün insanlığı yönetme yetkisine sahip olduğunu göstermekteydi. Asya Hun Devleti hükümdarlarının sonsuz genişlik, yücelik ve ululuk anlamlarına gelen "tanhu" veya "şanyü" unvanlarını kullanmaları da bunun kanıtıydı.

Görsel 4.10: *Orhun Kitabeleri (Moğolistan)*

Okuyalım

Kağan ve Kut

Asya Hun Hükümdarı Mete, MÖ 176'da Çin imparatoruna gönderdiği mektupta, kendisinin Tengri tarafından tahta çıkarıldığını kaydederek askerî zaferlerini önce "Gök Tengri'nin inayeti" ile kazandığını belirtmiştir. Diğer bir Türk hükümdarı, bir başarısı üzerine kollarını semaya kaldırarak "Ey Gök (Tengri), sana şükürler olsun." diye duygularını dile getirmiştir.

Tengri kainatın ilk sebebidir yani yaratıcıdır. Kök Türklerin bir "hakanlık" kurması onun isteği ile olmuş; hakan, Türklere onun tarafından verilmiştir. Savaşlarda Tengri'nin iradesi üzerine zafere ulaşılır. Emreden, iradesine uymayanı cezalandıran Tengri, bağışladığı kut ve kısmeti layık olmayanlardan geri alır. Ulu Tengri şafak söktürür, bitkiyi canlandırır. Ölüm de onun iradesine bağlıdır. Tengri, canı verdiği gibi onu isteğine göre de geri alır: "İnsan diz çözerek Tengri'ye yalvarır, kut isterse verir, atlar çoğalır, insanın ömrü uzun olur. Kuzgunun niyazı bile Tengri'ye ulaşır. İnsanlar fani, Tengri ebedîdir. Doğru insanı ve yalancıyı Tengri bilir."

İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 295, 296 (Düzenlenmiştir.).

Asya merkezli Türk devletlerinde meşruiyetin Gök Tengri'ye dayandırılmasının nedenleri neler olabilir?

(1) Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, s. 12 (Düzenlenmiştir.).

Türk kağanına (Görsel 4.11) yönetme yetkisinin Gök Tengri tarafından bağışlandığı anlayışı Kök Türk ve Uygur Devletleri Dönemi'nde de devam etti. Orhun Kitabelerinde geçen "Tengri kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş."[(1)] sözünden de anlaşılacağı üzere kağanın düşmanına üstünlük kurması, girdiği mücadelelerden zaferle çıkması Gök Tengri'nin yardımıyla oluyordu. Aynı kitabelerde geçen "Yukarıda Türk Tengrisi; Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağan'ı, annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış."[(2)] ve "Tengri lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş."[(3)] sözleri de bu durumu destekliyordu.

Görsel 4.11: *Bir Türk kağanını gösteren minyatür*

Okuyalım

Türk Kadını

Kadın, Türklerde saygı gören ve özellikle ana, saygı ile sevilen ve hakkına saygı gösterilen varlıktır. Orhun Kitabelerine göre, Kutluk Han'ın ölümünden sonra oğullarının anaları Bilge Hatun idareyi ele almıştır.

Yine kitabelerde hakan, babasının ve anasının beraber tahta çıktıklarını yazmıştır. Ana, "bilge hatun" unvanını taşır. Bunun anlamı devletin bilgin ve egemen melikesi demektir. Oğulların eğitimi annelerine bırakılmıştır. Kitabede şu kayıt vardır: "Umay gibi olan hatun anam sayesinde kardeşim kahraman adını aldı." Umay, gök ve yer tanrılarından sonra eski Türklerde çocukları koruyan tanrıçadır.

Hakan ve hatunu yan yana gösteren VI. yüzyıla ait bir Kök Türk parası

Türk kadını aile hayatında erkekle eşit durumdadır. Yani ana ve baba çocuklardan aynı derece sorumludur. Türk erkeğinin kutsal bir sevgi ile bağlanıp koruduğu üç şey vardır: kadını, atı, kılıcı.

Ayşe Afet İnan, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, s. 28, 29 (Düzenlenmiştir.).

Yukarıdaki metinden hareketle Türk toplumunda kadının yeri ve önemi ile ilgili olarak hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

İlk Türk devletlerinde Gök Tengri tarafından görevlendirildiği kabul edilmekle birlikte kağanın tanrısal bir güce sahip olduğu düşünülmezdi. Bu nedenle kağan kendini, gücü ve yetkiyi bağışlayan Gök Tengri'ye karşı sorumlu sayarlardı. Kutu veren Tengri'nin bunu geri alabileceğini de bilerek hata yapmamaya özen gösterirdi. Aynı anlayışla toprakları üzerinde yaşayan insanları Tengri'nin kendisine kutsal bir emaneti olarak görür ve onları Türk töresine uygun şekilde yöneterek rahat ettirmeye çalışırdı. Bu sorumlulukları yerine getiremeyen kağanlar ise yönetme yetkisini kaybederdi. Örneğin II. Kök Türk Devleti hükümdarlarından İnal Kağan devlet yönetiminde başarısız olunca halk arasında kendisi hakkında "Kut ondan memnun kalmadı." şeklinde bir kanaat belirmişti. Bunun üzerine kağan kuzenleri Bilge ve Kül Tigin kardeşler tarafından tahttan indirilmişti.

---

(1) Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, s. 13 (Düzenlenmiştir.).
(2) a.g.e.
(3) a.g.e.

2. Gücün Maddi Kaynakları

Düşünelim-Söyleyelim

Bir devletin kurulabilmesi ve gücünü artırarak devam ettirilebilmesi için toplumun ihtiyacı olan maddi varlıklar ve kaynaklar nelerdir?

Devlet; milleti oluşturan insan topluluğunun egemenlik haklarını serbestçe kullanabilmesi amacıyla ülke adı verilen, sınırları belli bir toprak parçası üzerinde kurduğu siyasi teşkilattır. Bu tanıma göre devleti oluşturan temel unsurlar millet ve ülkedir. Türkler ülkeyi "uluş" veya "yurt" adıyla anmışlar, üzerinde bağımsız olarak yaşadıkları ve geçimlerini sağladıkları toprakları vazgeçilemez, kutsal bir varlık olarak görmüşlerdir. Bunun içindir ki üzerinde hâkimiyetlerinin simgesi olan bayraklarının dalgalandığı, yurtlarını savunmak için canlarını vermekten çekinmemişlerdir.

MÖ 209 yılında Asya Hun Devleti'nin başına geçen Mete Han kendisine gözdağı vermek isteyen Tunguzların haksız ve ağır istekleriyle karşılaştı. Tunguz hükümdarı, Mete Han'dan sınır bölgesindeki kullanılmayan bir toprak parçasını istedi. Mete'nin bazı danışmanları söz konusu toprak parçasında insanların yaşamadığını ve Hunlara uzak bir yerde bulunduğunu söyleyerek talebin kabul edilmesi yönünde görüş belirttiler. Bunun üzerine Mete Han "Devletin temeli olan toprağı biz nasıl verebiliriz?"[1] diyerek danışmanlarını idam ettirdi. Ardından da Tunguzların üzerine yürüyerek ani bir baskınla bu kavmi yenilgiye uğrattı. Böylece topraksız bir devletin düşünülemeyeceğini ve toprağın terk edilemeyeceğini göstermiş oldu.

a. Toprak ve Konar-göçerlik

Türk devletlerinde "Devlet halk için vardır." anlayışı egemendi. Orhun Kitabelerinde geçen "Ölecek milleti diriltip doyurdum. Çıplak milleti giydirdim. Fakir milleti zengin, az milleti çok kıldım."[2] sözlerinde belirtildiği gibi Türk kağanı halkın maddi ihtiyaçlarını karşılamak ve onların refahını arttırmakla görevliydi. Onun bu konudaki en önemli dayanağı ise sahip olduğu topraklardı.

Sert karasal iklimin hüküm sürdüğü İç Asya'da yaşayan Türkler başta hayvancılık olmak üzere dokumacılık, dericilik ve maden işlemeciliği gibi ekonomik faaliyetlerle uğraşıyorlardı. Hayvan sürülerini besleyebilmek için gür otlaklar arayan konar-göçer Türkler yaz mevsimini yaylak adı verilen yüksek ve serin yerlerde geçirirlerdi. Kışın ise kışlak denilen ılıman ve alçak düzlüklere inerlerdi.

Türk devletleri ekonomik kaynaklarının yanı sıra sahip oldukları ülkelerin coğrafi konumundan da yararlanmasını bildiler. İpek Yolu üzerinde bulundukları için mallarını dışarıya satma ve kendilerinde olmayan ürünlere kolayca erişme imkânını elde ettiler. Diğer yandan bu yolu kullanan tüccarlardan vergi alıp başta Çin olmak üzere komşu devletlerle kazançlı ticaret antlaşmaları yaptılar.

b. Soy Dayanışması

İlk Türk devletlerinin kurulup güçlenmesinde soy dayanışmasının önemli bir yeri vardır. Bu devletlerde toplumun en küçük birimi oğuş olarak adlandırılan aile idi. Aynı soydan gelen ailelerin birleşmesiyle uruglar, urugların bir araya gelmesiyle boylar meydana gelirdi. Bir bey tarafından yönetilen ve kendisine ait silahlı gücü olan boyların birleşmesiyle de budun oluşurdu. Milleti huzur ve barış içinde yaşatmak amacıyla kurulan siyasi teşkilata ise devlet anlamına gelen il (el) denirdi.

Türklerde siyasi teşkilatlanmanın başlangıç noktası aileydi. Devlet kurmak için harekete geçenler Gök Tengri'nin kut verdiğine inanılan bir aileye mensup olurlardı. Hunlarda Tu-ku, Kök Türklerde Aşina (Bozkurt) ve Uygurlarda Yağlakâr aileleri böyleydi.

(1) Johan Jacob Maria De Groot (Yohan Ceykıp Mariya Dö Grat), Ahmetcan Asena, Hunlar ve Türkistan, s. 51.
(2) Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, s. 18 (Düzenlenmiştir.).

Hazarların da hakan ailesinin Aşina soyundan geldiği kabul edilirdi. Bu ailelere mensup kişiler çoğu zaman bağlı oldukları urugların ve boyların da başkanlarıydı. Birleştirme ve teşkilatlandırma yeteneğine sahip olan bu liderler otoritelerini önce akraba boylara kabul ettirirlerdi. Onları görüşme veya savaş yoluyla ikna edilen diğer boylar izlerdi. Böylece ailede başlayan teşkilatlanma süreci boyları ve giderek budunun tamamını kapsayacak şekilde genişlerdi. Kuruluş sürecinin sonunda da boyları kendi etrafında toplayan kişi, özel bir törenle tahta oturur ve çeşitli unvanlar alarak iktidarını halka duyururdu. Asya Hun, Kök Türk ve Uygur Devletleri buna benzer şekilde bir kağanın ortaya çıkarak Türk boylarını yönetimi altında birleştirmesiyle kurulmuştu.

Okuyalım

Oğuz Kağan Destanı'ndan

... Günlerden bir gün Oğuz Kağan'ın deneyimli bilge veziri Uluğ Bey rüyasında bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Altın yay gün doğuşundan gün batışına doğru gidiyordu. Uluğ Bey rüyasını Oğuz Kağan'a anlattı ve şöyle dedi: "Ey kağanım, senin ömrün hoş olsun. Gök Tanrı düşümde verdiğini gerçeğe dönüştürsün. Tanrı bütün dünyayı senin soyuna bağışlasın."

Oğuz Kağan'ın oğullarının doğuda ve batıda buldukları ok ve yayları babalarına vermelerini gösteren bir minyatür (Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi, İstanbul)

Oğuz Kağan, Uluğ Türk'ün sözünü beğendi. Büyük bir kurultay topladı ve halkını çağırdı. Kırk gün kırk gece yediler, içtiler, sevindiler. Sonra Oğuz Kağan yurdunu altı oğlu arasında paylaştırdı ve onlara şöyle seslendi: "Ey oğullarım! Ben çok yol aştım, çok vuruşmalar gördüm. Çok kargı ve çok ok attım. Atla çok yürüdüm. Düşmanları ağlattım, dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrı'ya borcumu ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum.

Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C I, s. 20 (Düzenlenmiştir.).

Destanda anlatılanlara göre Oğuz Kağan'dan sonra başa geçecek yöneticiler öncelikle hangi özelliğe sahip olmalıdır?

Devletin kuruluşu tamamlandıktan sonra sıra idari ve askerî teşkilata gelirdi. Bu kapsamda kağan önemli görevlere kendi soyundan olanlardan başlamak üzere en yakınlarını getirirdi. Ayrıca tahta geçme mücadelesinde desteğini aldığı boy beylerini çeşitli rütbe ve derecelerle yönetim kadrosuna dâhil ederdi. Onlar da emirleri altında, kendi boylarına mensup, güvenebilecekleri insanlara yer verirlerdi.

c. Askerî Güç

Türk devletlerinin dayandığı temel güç kaynaklarından biri de ordu idi. Türkler; İç Asya'da ve diğer coğrafyalarda güçlü devletler kurmuş, çeşitli kavimleri yönetimleri altında toplamış ve geniş topraklara hâkim olabilmişlerse bunu her şeyden önce güçlü orduları sayesinde başarabilmişlerdi.

Tarihe "ordu-millet" olarak geçen Türkler askerliği para karşılığı yapılan bir meslek olarak görmezdi. Başka bir deyişle Türklerde halk ordu, ordu da halk durumundaydı. Bu anlayış gereği toplumda eli silah tutan herkes asker sayılır; canını, malını ve ailesini korumak üzere küçük yaşlardan itibaren bir asker gibi yetiştirilirdi. Savaş zamanında da bütün halk ordu teşkilatı içinde yerini alırdı.

Okuyalım

Türkler ve At

Orta Asya'da oturan ve çok eski bir zamanda avcılık hayatından hayvanları ehlîleştirmeye geçen ilk kavim Türkler olmuştur. Türkler, sürüler hâlinde yetiştirdikleri atın etini yer, onu kurban olarak sunar ve her sene özellikle savaş atlarından binlercesini yabancı ülkelere ihraç ederek geçimlerini sağlardı. Özellikle Çin hükûmetleri, ordularında Türk sistemini uygulayarak okçu süvari birlikleri teşkil ettikten sonra muhtaç oldukları atı Türk ülkelerinden temin etmek zorunda idiler.

At sırtında geriye dönerek ok atan bir Türk süvarisini gösteren minyatür

Geleceğin okçu Hun savaşçısı daha çocuk çağında eğitimlere başlıyor, koyun sırtında biniciliği deniyor; önce sincap, gelincik ve kuşlara, sonra tilki ve tavşanlara ok atarak atıcılığa alışıyor, büyüdüğü zaman mükemmel bir atlı muharip oluyordu. 4-6. asır Batı kaynaklarına göre ise "Henüz ayakta durabilecek Hun çocuğunun yanında eyerlenmiş bir at hazır bulunur. Hunlar at üstünde yerler, içerler, alışveriş yaparlar, sohbet ederler ve uyurlar. At, başka bir kavmi yalnız sırtında taşıdığı hâlde, Hun at üstünde ikamet eder." 7-10. asır Bizans kaynaklarına göre "Türkler sanki at üstünde doğmuşlardır, yerde yürümesini bilmezler."

İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 208, 209 (Düzenlenmiştir).

Yukarıdaki metne göre atın Türklere hangi alanlarda ne gibi üstünlükler ve yararlar sağladığı söylenebilir?

Türk kağanı başkomutan olarak savaş sırasında ordusunun başında bulunurdu. Hanedan üyelerinden bazıları ve boy beyleri de orduda görevler üstlenirlerdi. Bu beylerin emri altında sayıları binlerle ifade edilen büyük birlikler bulunurdu. Bunlar savaş öncesinde ve savaşta kendilerine verilen görevleri yerine getirerek devletin devamına ve sınırların genişletilmesine önemli katkılar sağlardı.

3. Güç Paylaşımı ve Yönetim Organizasyonu

İlk Türk devletlerinde kağan kut sahibi devlet başkanı, başkomutan ve topluma liderlik eden biri olarak bütün gücü şahsında toplardı. Kağan savaşa ve barışa karar verir, devletin iç ve dış politikasını belirlerdi. Ordu ve devlet teşkilatının her kademesindeki görevlileri tayin edebilir ya da görevden alabilirdi. Bütün devlet görevlileri, askerler ve halk kağanın her biri kanun hükmünde olan emirlerine uymakla yükümlüydü. Kağan aynı zamanda yargı yetkisini de elinde bulundururdu. Buna dayanarak yüksek mahkemeye başkanlık yapar, devlete karşı işlenen suçlarla ilgili davalar başta olmak üzere büyük davalarda sanıkları yargılayarak cezalar verebilirdi.

Kağan Gök Tengri tarafından geniş yetkilerle donatılmasına ve her konuda son sözü söyleme yetkisine sahip olmasına rağmen devlet işlerinde danışmaya önem verirdi. Siyasi, hukuki, askerî, ekonomik ve toplumsal konular, kağanın başkanlık yaptığı kurultay denilen meclis toplantılarında görüşülüp karara bağlanırdı. Toy veya kengeş denilen kurultaya hatunun yanı sıra önde gelen devlet adamları ve boy beyleri katılırdı.

Asya Hun Devleti ve İç Asya'da kurulan diğer Türk devletlerinde kurultay toplantıları birinci, beşinci ve dokuzuncu aylarda olmak üzere yılda üç defa yapılırdı. Dokuzuncu ayda yapılan toplantıya başta hatun olmak üzere kağanın oğulları olan tiginler, üst düzey memurlar, ordu komutanları ve bağlı boylar katılırdı. Büyük kurultayda ordu teftişinin yanı sıra insan ve hayvan sayımı yapılır, ülke sorunları görüşülüp kararlar alınırdı. Kurultaya katılmak devlete bağlılık ve kağanın meşruiyetini onaylamak anlamına gelirdi. Toplantıda bulunmamak ise isyan ve itaatsizlik olarak görülürdü.

Türk devletlerinde kağanın en yakın yardımcısı eşi olan hatun idi. Devlet yönetiminde söz sahibi olan hatun devlet meclislerine katılır, elçi gönderme ve kabul törenlerinde bulunurdu. Gelecekteki kağanın annesi olacağı için hatunun tanınmış bir Türk boyundan gelmesine dikkat edilirdi.

İç Asya'da hüküm süren Türk devletlerinde kağana ülke yönetiminde yardımcı olan görevliler vardı. Bunların başında aygucı veya üge unvanıyla anılan devlet danışmanları gelirdi. Ayukıya (hükûmet) başkanlık eden aygucının emrinde her biri farklı işlerden sorumlu, buyruk adı verilen bakanlar görev yapardı.

Türk devlet geleneğine göre kağan yalnızca ülkesini değil dünyanın tamamını yönetme yetkisine sahipti. Cihanşümul devlet anlayışının yansıması olan bu düşünce Orhun Kitabelerinde "Üstte gökyüzü, altta yağız yer, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmıştır. İnsanoğlunun üzerine de (Tengri tarafından) Türk kağanları (Bumin ve İstemi) oturtulmuştur."[(1)] sözleriyle ifade edilmişti.

Türk devletlerinde devletin merkezi doğuda bulunur ve kağan ülkesini buradan yönetirdi. Devletin batı kanadı ise yabgu unvanıyla kağanın kardeşlerinden biri tarafından yönetilirdi. Yabgu savaşa ve barışa karar verir, yabancı devletlerle antlaşmalar yapar, elçiler gönderip kabul edebilirdi (Görsel 4.12).

Görsel 4.12: *Kök Türk Devleti'nin batı kanadını yöneten İstemi Yabgu'nun Bizans elçisini kabul edişini gösteren bir duvar kabartması*

Türk devletlerinde ikili teşkilat adıyla bilinen yönetim organizasyonunun temeli, Türk töresinde var olan ülüş ilkesine dayanıyordu. Dağıtma anlamına gelen üleştirme kelimesinden gelen ülüş, Türklerde ülkenin hanedan üyeleri arasında paylaştırılması sistemini ifade ediyordu.

Ülüş ilkesi gereğince Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlarda ülke doğu-batı veya sağ-sol şeklinde ikiye ayrılırdı. Tahta çıkan hükümdar sağ ve soldaki önemli devlet mevkilerini yabgu, şad gibi unvanlarla anılacak olan oğulları ve kardeşleri arasında üleştirirdi. Geriye kalan görevlere ise boy beylerini tayin ederdi. Kağan; devlet görevleri için yaptığı paylaştırma işlemini orduda da yapar, askerî birliklerin başına hanedan üyeleri ve boy beyleri arasından seçtiği kişileri getirirdi.

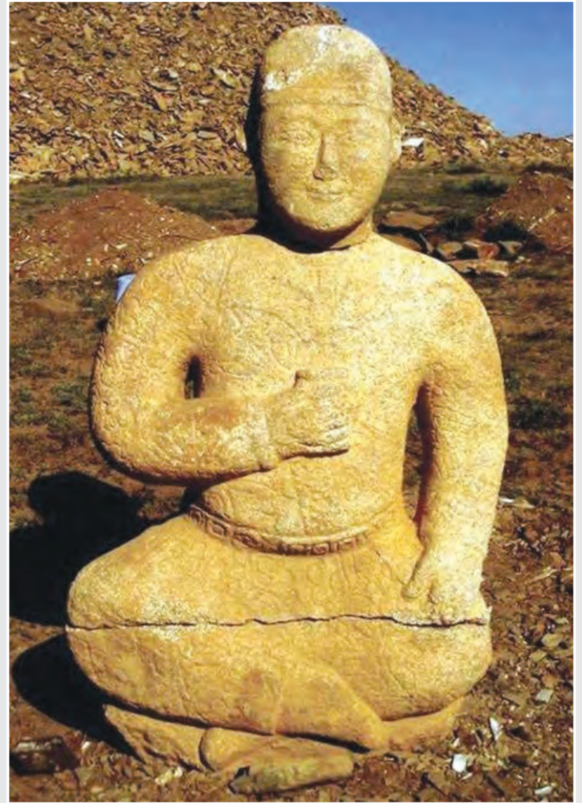
(1) Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, s. 41 (Düzenlenmiştir.).

Ülüş, eski Türk devletlerindeki protokol kuralları içinde önemli yer tutardı. Kağanın bulunduğu toy ve yemeklerde kimin nerede oturacağı, ikram edilen atın veya koyunun hangi parçasını kimin yiyeceği dahi ülüş ilkesine göre belirlenirdi. Aynı şekilde otlakların, avların ve ganimetlerin bölüşülmesinde de bu ilkeye uyulurdu. Ülüşle tespit edilen paylaşımı reddedenler ise itaatsizlikle suçlanarak cezalandırılırdı.

4. Türklerde Töre

İlk ve Orta Çağlarda İç Asya'da siyasi teşekküller kurmuş olan Türkler gelişmiş bir hukuka sahipti. Devlet ve toplum hayatının düzenli bir şekilde devamını sağlayan bu hukukun temelini Türk töresi oluştururdu. Türklerde töre devletin kuruluş ve işleyiş biçimini; yol, yordam ve görenek ile halkın hayat tarzını ifade eden kapsamlı bir kavramdı. Başka bir deyişle töre hem devlet hem de toplum hayatına hâkim olan belirleyici güç idi. Töre hükümleri yazılı olmayıp nesilden nesile aktarılarak varlığını sürdürürdü. Türkler arasında yaygın olarak söylenen "İl gider, töre kalır."[1] sözü de bunun bir ifadesiydi.

Türk devlet anlayışında devlet ile töre birbirinden ayrı düşünülemeyen, biri diğerinin tamamlayıcısı olan unsurlardı. Bu durum Bilge Kağan (Görsel 4.13) Kitabesi'nde "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabii, cesur imiş tabii. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabii. İli tutup töreyi düzenlemiş."[2] sözleriyle dile getirilmişti.

Görsel 4.13: *Bilge Kağan heykeli (Moğolistan)*

Türk devletlerinde kağanlar devletin kuruluşunda veya tahta çıktıktan sonra ilk iş olarak töreyi düzene koyardı. Kağan bu yolla ülkede kanun hâkimiyetini sağlayarak keyfî yönetimden kaçınmış olurdu. Devleti yönetenler gibi halkın da töreye uyma zorunluluğu vardı. Türk toplumunda töre hükümlerine karşı çıkmak kolayca göze alınabilecek, çok rastlanan bir durum değildi. Çünkü töreye aykırı davrananlar ayıplanır, toplum dışında itilir ve cezalandırılırdı.

Türk töresine göre adam öldürmek, barış zamanında kılıç çekmek, zinada bulunmak, hayvan kaçırmak, hırsızlık yapmak ve benzeri hareketler kesin olarak yasaklanmıştı. Bu suçları işleyen kişiler idam edilir, onların malları devlet hazinesine alınır ve aile fertlerinin hürriyetleri kısıtlanırdı. Hafif suçlara ise genellikle on günü aşmamak üzere hapis veya bedel ödeme cezaları verilirdi.

- *Türklerde uzun süreli hapis cezalarının verilmemesinin nedenleri neler olabilir?*
- *Türk töresindeki yasaklama ve cezalardan hareketle Türklerdeki hukuk anlayışı hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?*

(1) Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları I, s. 38.
(2) İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 105 (Düzenlenmiştir.).

Ç. İÇ ASYA'DA HAYAT

Düşünelim-Söyleyelim

Bir toplumun yaşayacağı yeri seçmesinde o toplumun hangi özellikleri belirleyici olur? Neden?

İslamiyet öncesi dönemde İç Asya'da yaşayan Türk topluluklarının sosyal ve ekonomik yapısı konar-göçer hayat tarzı etrafında şekillenmişti. Bu durumun başlıca nedeni Türklerin yaşadığı bozkır coğrafyasının şartlarıydı. Türklerin ana yurdu olan İç Asya büyük ölçüde bozkırlarla kaplıydı. Bozkırlar kimi yerlerde ıssız çöllere dönüşürdü. Gobi, Taklamakan, Kızılkum, Akkum ve Karakum bu çöllerin belli başlılarıydı. Orta Asya bozkırları kışları çok soğuk ve kar fırtınalı, yazları ise sıcak ve kurak geçerdi.

Bozkırın tarıma imkân vermeyen toprakları üzerinde yaşayan Türkler için en uygun ekonomik faaliyet hayvancılık idi. Yerleşik bir evi, ekecek toprağı olmayan Türkler iklim şartlarının yıl içindeki değişimini dikkate alarak sürüleriyle birlikte bir otlaktan diğerine yer değiştirirlerdi. Çin kaynaklarında geçen "mevsime bağlı olarak sürülerini takip ederler."(1) ifadesi Türklerin bu durumunu doğrulamaktaydı. Ancak bu göçebelik tesadüflere bağlı ve başıboş bir hareketlilik değildi. Yılı kışlak, yazlak, yaylak ve güzlek adlarıyla dört mevsime ayıran Türkler mevsimine göre belli yerler arasında hareket ederlerdi.

Yaylaklar yükseltisi fazla olan, serin ve yeşil otların bulunduğu yerlerdi (Görsel 4.14). Konar-göçer Türkler için buralar hayvanların beslendiği ve savaş hazırlıklarının yapıldığı geniş alanlardı. Ancak iskân açısından asıl önemli olan kışlaklardı. Çünkü kışın sert iklim koşulları nedeniyle çadırlarda kalmak zorlaştığından daha korunaklı barınaklar tesis etmek gerekiyordu. Kışlak olarak genellikle aynı yerler kullanıldığından buralarda bazı yapılar zaten hazır hâldeydi. Bu yapılar her yıl elden geçirilir, özellikle rüzgârın devamlı estiği taraf taş veya toprak duvarlarla kapatılırdı. Türkler, yaşanılan bölgeye göre farklılıklar olmakla birlikte kışlakta beş, yazlakta bir, yaylada dört, güzlekte ise iki ay kalırlardı.

Görsel 4.14: *Türkler yaz mevsimini yükseltisi fazla olan serin yaylaklarda geçirirlerdi (Altay Dağları-Katun Nehri).*

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Türk'ün yaşadığı yerde dağ olmalıdır. Bu dağlar sıra sıra olup aşılması güç de olabilir fakat yine de aşılacak bir yeri, bir beli, geçidi olabilir.

Türk'ün yaşadığı yerde ot, çayır, çimen, çer çöp fazla olmalıdır. Çünkü orada Türk yiyeceğini teşkil eden hayvanlarını güdecek, onların beslenmesini sağlayacaktır.

Türk'ün yaşadığı yerde su bol olmalıdır. Kaynaklar, kaynarlar, bulaklar, pınarlar ve bunların akıp giden ayakları hem insanları hem de hayvanlarını sulayacaktır.

Türk'ün yaşadığı yerde, sağlık için kar yağmalıdır. Kar insan hayatında sadece soğuk gibi olumsuz özellikleriyle değil, yazın sıcak günlerinde serinlik getirici özellikleriyle güzel gelir.

Prof. Dr. Tuncer Baykara, Göktürk Yazıtlarının Türk İskân Tarihindeki Yeri, s. 21 (Düzenlenmiştir.).

➥ *Türklerin yaşadığı yerlerin coğrafi özellikleri ile ilgili olarak hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?*

---

(1) Prof. Dr. Tuncer Baykara, Göktürk Yazıtlarının Türk İskân Tarihindeki Yeri, http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1990/1990_3_Baykara.pdf

MÖ 2500-1700 yıllarına tarihlenen Afanesyevo kültür bölgesinde yapılan kazılarda av hayvanlarının yanı sıra koyun ve at kemiklerine rastlanmıştır. Bunlar bölgede yaşayan Türk kavimlerinin söz konusu hayvanları evcilleştirerek hayvan yetiştiriciliği yapmaya başladıklarının kanıtlarıdır. Türkler yiyecek ve içeceklerini büyük ölçüde hayvanlarından sağlamışlardır. Ulaşımda hayvanlardan yararlanmış, barınakları olan çadırlarını onların yününden elde ettikleri keçeden yapmışlardır. Kendilerinde olmayan tahıl, demir vb. ihtiyaçlarını da yine sürülerinden sağladıkları ürünlerle takas etmişlerdir.

Okuyalım

Yaylaya Göç

Göç alanları, yani yaylalar öyle gelişigüzel, sahipsiz yerler değildi. Her boyun veya oymağın belirli yaylası ve otlağı vardı. Yaylanın ve otlağın en güzel yerini boy beyi kendisine ayırmaktaydı. Yaylaya göç, boy beyinin emri ile başlardı.

Göç hazırlığı birkaç saat içinde tamamlanırdı. Zira, göçebenin evi derme çadırlardan ibaretti. Eşyalarının hepsi de taşınabilir türden idi. Göç, çift hörgüçlü develer (yüklet) veya dört tekerlekli, üstü kapalı ve öküzlerle çekilen arabalarla (kağnı) yapılmaktaydı. Bu arabalar, kadınların içinde yün eğirdikleri, dikiş diktikleri, doğum yaptıkları ve çocuklarını emzirdikleri âdeta gerçek bir konut gibi idi. Yaylalara göç tam bir eğlence hâlini alırdı. Güzel elbiseler giyilir, yol boyunca neşeli şarkılar söylenirdi.

Oğuz Han'ın ordusundaki Kanklı Türklerinin atası Barmaklığ Çosun Billig tarafından ilk kağnının yapılışını gösteren bir resim (Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi I s. 124)

Türkler dışa dönük, eğlenmeyi seven, neşeli ve aktif insanlardı. Onların inancında hayatı kötüleme ve başka bir âlemde mesut olma fikri hemen hemen hiç yoktu. Yaz aylarında günlük işlerin dışında genellikle at ve ok yarışları düzenlenmekte, güreş tutulmakta, çeşitli oyunlar oynanmakta ve silah eğitimi yapılmaktaydı.

Salim Koca, Bozkır Kültür Çevresinde At, Göçer-Ev ve Demir
Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, C I, S1, s. 14,15 (Düzenlenmiştir.).

Konar-göçer Türkler hayvancılığın dışında başka hangi ekonomik faaliyetlerde bulunmuş olabilirler?

D. TÜRK GÖÇLERİ

Düşünelim-Söyleyelim

Göç eden bir topluluğun hayat tarzında hangi değişiklikler meydana gelebilir? Neden?

Toplumlar zorunlu olmadıkça kendilerini nelerin beklediğini bilmedikleri yolculuklara çıkmaktan kaçınmıştır. Tarihte görülen büyük çaplı göç hareketleri de Orta Asya Türk göçlerinde olduğu gibi çok önemli nedenlerden kaynaklanmıştır. Türk göçleri genel olarak ekonomik sıkıntılar, kuraklık, nüfus artışı ve otlakların yetersizliği gibi nedenlere bağlı olarak gerçekleşmiştir.

Türklerin ana yurdu olan Orta Asya şiddetli soğuklara, kar yağışlarına, sel baskınlarına, otlakları ve suları kurutan aşırı sıcaklara yol açan sert karasal iklimin etkisi altındaydı. Kurak ve soğuk mevsim şartları yut denilen salgın hastalıkları ortaya çıkararak toplu hayvan ölümlerine neden oluyordu. Örneğin Kök Türkler 627 yılında yaşanan aşırı kar yağışı nedeniyle atlarının ve koyunlarının büyük bölümünü kaybetmişlerdi. 685 yılında meydana gelen kuraklıkta da hayvanlarının dörtte üçü kırılmıştı.

Türk göçlerinin temel nedenleri arasında siyasi mücadeleler önemli yer tutuyordu. Türk boyları kendi aralarındaki mücadeleler sonucunda bölünüp zayıf düştüklerinde komşu devletlerin ve kabilelerin baskılarına maruz kalıyorlardı. Kendilerini koruyacak merkezî ve güçlü bir Türk devleti bulamayınca da topraklarından ayrılıyorlardı. Çünkü onlar sadece özgür ve bağımsız olarak yaşadıkları toprakları yurt olarak kabul ediyorlardı (Görsel 4.15).

Görsel 4.15: *Yaşadığı yerden ayrılıp daha elverişli topraklara göç eden bir Türk topluluğu (temsilî)*

Türk göçlerinde yeni yurtlar fethetme ve yeni devletler kurma isteği de rol oynamıştır. Türkler, tarım toplumları gibi kendilerini bir bölgeye mahkûm hissetmemiş; imkânlarını arttırmak için sürekli arayış içinde olmuşlardır. Konar-göçer hayat tarzının kendilerine kazandırdığı kuvvet, cesaret ve hareketliliğin sonucu olarak da cihan hâkimiyeti ülküsünü benimsemişlerdir. Bu ülkü Türklerin adil ve eşitlikçi anlayışa dayanan Türk töresini dünyanın her yerinde yürürlüğe koyarak insanlığı barışa ve huzura kavuşturma idealinin bir sonucudur. Diğer yandan söz konusu fikrin doğmasında atın Türklere sağladığı sürat ve üstünlük duygusu da etkili olmuştur.

Göçler ve Sonuçları

Türkler yeni yurtlar bulmak amacıyla yaptıkları göçler sırasında Orta Asya içindeki başka bölgelerin yanı sıra Orta Asya dışındaki ülkelere de yöneldiler (Harita 4.6). Yakut ve Çuvaş Türkleri milattan önceki dönemlerde ana yurttan ayrılan ilk Türk toplulukları oldular. Bunlardan Yakutlar Sibirya'ya, Çuvaşlar ise Ural Dağlarının güneybatısına yerleşerek Türk inancının ve Türkçenin en eski özelliklerini devam ettirdiler. Aynı dönemde bir başka Türk topluluğu olan İskitler batıda Tuna Nehri'ne kadar yayıldılar. Ayrıca Kafkasya üzerinden Anadolu'ya, oradan da ve Suriye topraklarına girdiler. Asurlular ve Perslere karşı mücadele eden İskitler göç ettikleri yerlerde kalıcı olamadılar ve MÖ II. yüzyılda siyasi varlıklarını kaybettiler.

Harita 4.6: *Orta Asya'dan yapılan göçler sırasında Türklerin izledikleri başlıca yollar*

Türk topluluklarının Orta Asya içlerine ve dışına yaptıkları kitlesel göçler milattan sonraki devirlerde devam etti. Bu dönemde güneye doğru yönelen Türkler Çin'in ve Hindistan'ın kuzey kesimlerine yerleştiler. Bunlardan Tabgaçlar IV. yüzyıl ortalarına doğru Kuzey Çin topraklarını ele geçirerek güçlü bir devlet kurdularsa da kalabalık Çin toplumu içinde millî benliklerini koruyamadılar. Budizmin etkisinde kalarak Çin kültürünü benimsediler.

Ana yurtlarından ayrılan Türklerin bir bölümü de Hindistan'ın kuzey bölgelerine gelerek burada Akhunlar (Eftalitler) Devleti'ni kurdular. Kök Türklerin ve Sasanilerin baskısı altında kalan Akhunlar 557 yılında siyasi varlıklarını kaybettiler.

Türk toplulukları en büyük göç hareketlerini batı yönüne doğru gerçekleştirdi. Türkler bu göçler sırasında kuzey yolu ve orta yol adı verilen istikametleri izlediler. Bunlardan kuzey yolunu takip eden Türk toplulukları Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara, oradan da Balkanlara ve Orta Avrupa içlerine kadar ilerlediler. Türkler yolları üzerinde güçlü bir devletin bulunmaması nedeniyle batıya doğru kolayca yayıldılar. İklim özellikleri ve yer şekilleri bakımından konar-göçer yaşama uygun özellikler taşıyan bu bölgelere uyum sağlamakta da zorlanmadılar.

Kuzey yolunu takip eden Türk toplulukları yerleştikleri bölgelerde Avrupa Hun Devleti gibi güçlü devletler kurdular. Karşılaştıkları topluluklarla kültürel etkileşim içine girerek onlara atı evcilleştirmeyi, madenleri işlemeyi, besinleri saklamayı ve dokumacılığı öğrettiler. Ayrıca devlet yönetimi ve ordu teşkilatı konularında da örnek oldular. Tuna Bulgarları gibi bazı Türk toplulukları ise Hristiyanlığı benimseyip millî benliklerini kaybettiler.

Orta Asya'dan batıya doğru hareket eden Türk topluluklarından bazıları orta yol olarak bilinen Hazar Denizi'nin güneyindeki hattı izlediler. Bunlar içinden en kalabalık grubu oluşturan Oğuzlar İslamiyet'i kabul ettikten sonra İran, Irak, Suriye gibi İslam ülkelerine ve Bizans'ın elinde bulunan Anadolu'ya yöneldiler. Buralarda büyük devletler kurarak siyasi varlıklarını ve bağımsızlıklarını daha güçlü şekilde sürdürdüler. Böylece kuzey yolundan giden akrabalarının aksine millî benliklerini koruma imkânı buldular.

Orta yol üzerinden batıya doğru göç eden Türk toplulukları büyük ölçüde yerleşik hayata geçerek köyler, kasabalar ve şehirler kurdular. Tarıma elverişli toprakları işleyerek tahıl üretiminin yanında bağ bahçe tarımı yaptılar. Yerleşik hayata geçmeyip konar-göçerliğe devam eden Türk boyları ise geçimlerini hayvancılıktan sağlamaya devam ettiler.

Etkinlik

Aşağıdaki görseli inceleyiniz ve soruları cevaplayınız.

➡ *Görseldeki gördüğünüz yerin iklim özellikleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?*

....

➡ *Görseldeki insanların giysileri hangi malzemelerden yapılmış olabilir?*

....

➡ *Görselde gördüğünüz çadırlar hangi malzemelerden yapılmış olabilir?*

....

➡ *Öndeki çadırın tekerlekler üzerinde hayvanlar tarafından çekilmesine bakarak bu bölgenin yeryüzü şekilleri hakkında neler söylersiniz?*

....

➡ *Develer, atlar ve koyun sürüsü, bu insanların yaşam biçimine ilişkin olarak size neler anlatıyor?*

....

➡ *Bu toplumda kadınların sosyal ve ekonomik yaşamdaki yeri hakkında neler söyleyebilirsiniz?*

....

E. ORDU-MİLLET: TÜRKLER

Düşünelim-Söyleyelim

Türklerin askerlik alanında ileri gitmelerinin nedenleri neler olabilir?

Konar-göçer hayat süren Türkler büyük hayvan sürülerini en iyi şekilde beslemek için verimli otlaklar ve su kaynakları bulmak zorundaydı. Diğer kavimlerden önce elverişli yerleri bulup koruma altına almak, sürüleri amacına uygun şekilde sevk ve idare etmek onlar için hayati önemdeydi. Çünkü bozkırlar en küçük bir ihmalin veya hatanın bile büyük felaketlere yol açabileceği yerlerdi.

Türkler göçebeliğin zor şartlarının üstesinden gelebilmek amacıyla birlikte hareket ettiler. Hiç kimsenin tek başına hayatta kalamayacağı bozkır ortamında kendilerini güvende hissedebilmek için soy birliğine önem verdiler. Aralarındaki dayanışma ruhunun gereği olarak aile, sülale ve boy birliği etrafında toplandılar. Hayatın belli bir disiplin içinde devamını sağlamak, dış saldırılara karşı kendilerini savunmak ve hâkimiyet sahalarını koruyup genişletmek için de idari ve askerî teşkilatlar kurdular.

Türklerde ilk askerî teşkilat Asya Hun Hükümdarı Mete Han (MÖ 209-174) tarafından kuruldu. Onlu sistem denilen bu düzenlemeye göre ordudaki en büyük askerî birim olan 10 bin kişilik tümeni, 1000'li, 100'lü ve 10'lu birlikler izliyordu. Aynı şekilde bu birliklerin başında tümenbaşı, binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı unvanlı komutanlar vardı.

Yanda Türk Kara Kuvvetlerinin birlik sembolünü (Görsel 4.16) görüyorsunuz. Bu sembolün üzerindeki yazılı ve görsel ögelerden yararlanarak ordumuz hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Görsel 4.16: *Türk Kara Kuvvetleri birlik sembolü*

Türkler diğer kavimlerden çok daha önce ata binip onu yönetmiş, at sayesinde binlerce kilometrelik mesafeleri kısa sürede geçmiş ve geniş topraklara hükmetmişlerdi. Onlar için at aynı zamanda güçlü ve süratli bir savaş aracıydı. Asya Hun Devleti ile onu takip eden Kök Türk ve Uygur Devletlerinin orduları büyük ölçüde süvari denilen atlı birliklerden kuruluydu. Türkler bu imkâna at koşum takımlarını icat ederek kavuşmuşlardı. Üzengi ve gem bu icatların en önemlileriydi. Türk süvarisi eyerin her iki yanından sarkan üzengi sayesinde atın üzerine kolayca çıkabiliyordu. Gem ve ona bağlı dizginlerle de atı istediği yöne sevk edip gerektiğinde durdurabiliyordu.

Süvarilik için zorunlu olan pantolon, deri kemer ve potin de Türklerin icadıdır. Bütün bu gelişmeler askerlik alanında yeni bir devrin başlamasını sağlamış ve Türklerin savaşlardan zaferle çıkmasında önemli rol oynamıştı.

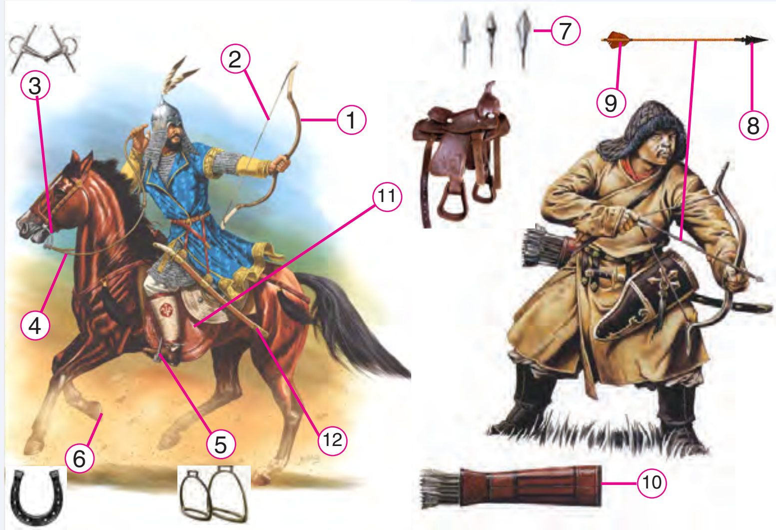
Türkler ata binmede olduğu kadar hızla koşan atın üzerinden öne arkaya veya sağa sola doğru isabetli ok atma konusunda da ustaydılar. Genellikle huş ağacından imal edilen Türk oklarının ucunda kemikten ya da demirden yapılmış temren denilen sivri kısım bulunurdu. Üç dilimli, düz, yivli veya çengelli şekillerde olabilen temrenlere başak da denirdi. Okun arkasına ise hedefe doğru ve dengeli şekilde gitmesini sağlayan yelek takılırdı. Türk ordularında Asya Hun Devleti Hükümdarı Mete Han'ın icadı olan ıslıklı oklar da vardı. Temreninin üzerinde açılan delikler nedeniyle hedefe giderken ıslık sesi çıkaran bu oklar genellikle işaret vermek veya hedef göstermek için kullanılırdı. Oklar sadak, okluk veya kiş adı verilen torbalarda taşınırdı. Savaşçıların omuzlarına veya kemerlerine asarak taşıdıkları okluklar atların terkisine de takılırdı.

Ok tek başına kullanılan bir silah olmayıp onun tamamlayıcısı yay idi. Yayın kavisli kısmı genellikle kayın gibi sert ve sağlam bir ağaçtan ya da boynuzdan yapılırdı. Yayın direncini arttırmak için üzerine sırım denilen ince deri parçası sarılırdı. Esnekliğini kaybetmemesi için de yüzeyi zamk tabakası ile kaplanırdı. Kiriş denilen germe kısmında ise büyükbaş hayvanların bacaklarından alınan sinirler veya hayvan bağırsağı kullanılırdı. Türkler duruma göre çok çeşitli yaylar kullanırdı. Bu yayların en etkilisi refleks yay olarak bilinen çift kavisli yaylardı.

Etkinlik

Aşağıdaki görselleri inceleyiniz. Numaralarla gösterilen silahların ve at koşum takımlarının adlarını yandaki noktalı yerlere yazınız.

sadak	eyer	ok	yay
üzengi	gem	kılıç	nal
kiriş	yelek	dizgin	temren

1. ....
2. ....
3. ....
4. ....
5. ....
6. ....
7. ....
8. ....
9. ....
10. ....
11. ....
12. ....

Türk ordusunda askerlerde bulunması gereken temel özellikler disiplin, emre itaat, hızlı karar verme ve hedefi vurma idi. Türkler bu özellikleri henüz çocukluk çağlarındayken kazanmaya başlardı. Türk çocukları küçük yaşlardan itibaren koçların sırtına biner; tarla faresi, gelincik, tavşan vb. canlı hedeflere ok atmayı öğrenirdi. İlerleyen yıllarda, askerî eğitim amaçlı bu oyunlar at üzerinde devam ederdi. Türkler kalabalık gruplar hâlinde çıktıkları sürek avlarını da bir çeşit savaş tatbikatı olarak görürdü.

Türk ordusunun savaş taktikleri süratle hareket eden süvariler üzerine kuruluydu. Süvariler savaş öncesinde düşman bölgelerine yıldırma ve yıpratma amaçlı akınlar yaparlardı. Yelme denilen keşif kollarının düzenlediği bu akınların bir amacı da bilgi toplamaktı. Uzaktan savaş taktiğine dayanan akınlarda yalnızca ok atışları yapılırdı. Ayrıca süvarilerin yeri göğü inleten korkutucu çığlıklarıyla karşı tarafın morali çökertilmeye çalışılırdı.

Türk atlıları savaş başlayıp da düşmanla karşı karşıya geldiklerinde kılıç, gürz, mızrak gibi yakın dövüş silahları kullanırlardı. Ordunun başındaki komutan, savaşı yakın dövüşle kazanamayacağını anladığında birliklerine süratle geri çekilme emri verirdi. Karşı taraf ise bunun gerçek bir bozgun olduğunu düşünerek takibe koyulurdu.

Sahte geri çekilme sırasında Türk süvarileri at üzerinde geriye dönüp ok fırlatmaya devam ederken aynı anda sağa ve sola doğru hızla açılarak hilal şeklini alırlardı. Düşmanı kuşatacak şekilde yeterince geniş bir yay çizdikten sonra da hilalin uçlarını birleştirerek onu çember içine alırlardı (Görsel 4.17). Turan taktiği adıyla bilinen bu taktik bazen de pusuya düşürme şeklinde cereyan ederdi. Bu durumda Türk süvarilerinin geri çekilişi önceden belirlenen pusu yerine kadar sürerdi. Pusu için uygun yerler genellikle dik yamaçlı derin vadiler, bataklıklar veya çöller gibi zorlu arazilerdi. Böyle bir yerde tuzağa düşen düşman durumun farkına varsa bile geri dönmeye fırsat bulamaz ve ağır bir yenilgiden kurtulamazdı.

Görsel 4.17: *Hilal (Turan) taktiğinin uygulanışı (temsilî)*

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Türklerin savaş yetenekleri ve uyguladıkları taktikler dönemin tarihçileri ve Çinliler tarafından şu sözlerle tasvir edilmiştir:

Ammianus (Ammiyanus): Hunlar piyade olarak dövüşmeye hiç alışkın değillerdi. Bir defa eyere oturduktan sonra küçük ve çirkin ama yorulmak bilmeyen, yıldırım gibi giden atlarına sanki yapışık kalırlardı. Savaşlarda korkunç çığlıklar atarak düşmanın üzerine çullanırlar. Bir direnme ile karşılaşınca hemen dağılırlar ama kısa zaman sonra aynı süratle gelerek önlerine çıkan her şeyi delip geçerler. Buna rağmen bir müstahkem mevkii kuşatıp merdivenlerle ele geçirme sanatını bilmezler. Ancak şaşılacak kadar uzak mesafelere attıkları, demir kadar sert ve öldürücü sivri kemikten uçlu oklarını atmada gösterdikleri maharete hiç kimse erişemezdi.

St. Efraim (Sen Efrayim): Hunların haykırmaları arslanların kükremesini andırır. Atları üzerinde ufukta bir fırtına gibi uçarlar. Ordularıyla bir tufan gibi kapladıkları bütün arz üzerinde dehşet uyandırmışlardır. Silahlarına karşı gelebilecek kimse mevcut değildir.

Çinliler: Türkleri üstün yapan atlıları ve okçularıdır. Kendilerine uygun gelirse şiddetle saldırırlar, tehlikede olduklarını sezerlerse rüzgâr gibi kaçarlar, şimşek gibi kaybolurlar.

Prof. Dr. Salim Koca, Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı, (Düzenlenmiştir.).

➥ *Yukarıdaki değerlendirmelere göre Türk ordusunun güçlü yönleri nelerdir?*

F. KAVİMLER GÖÇÜ VE AVRUPA HUN DEVLETİ

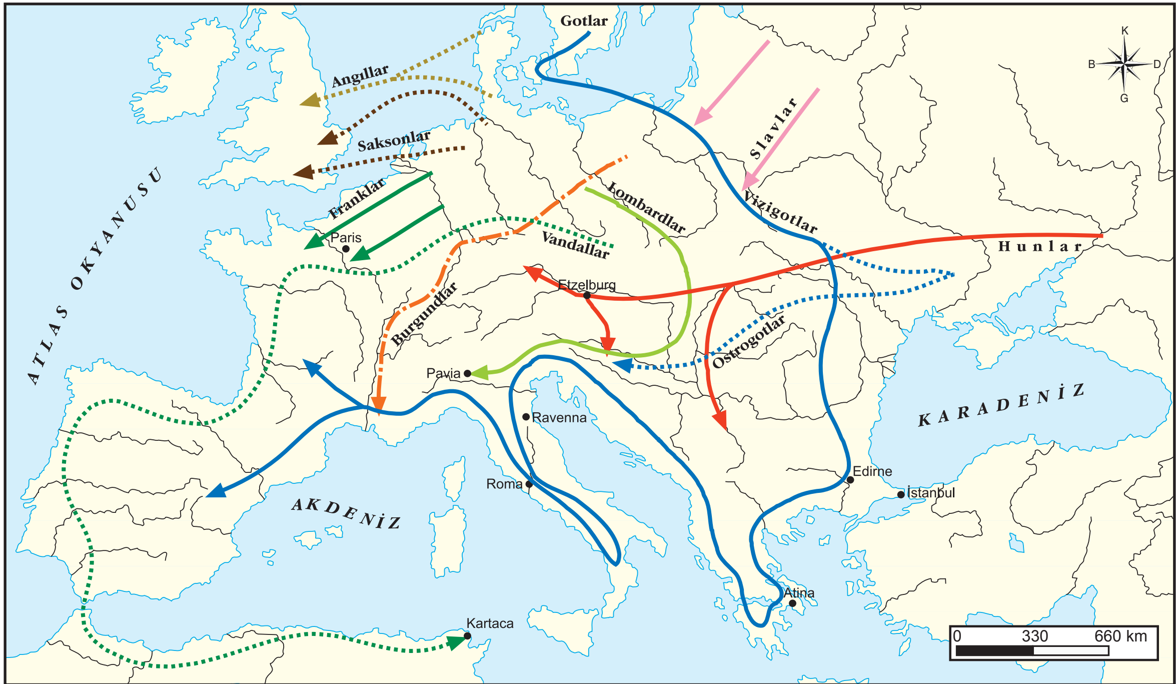
Düşünelim-Söyleyelim

Çeşitli kavimleri aynı anda göç etmeye zorlayan gelişmeler neler olabilir?

1. Kavimler Göçü

Kuzey Hun Devleti'nin 156 yılında yıkılmasından sonra Orta Asya'da yaşayan Hunların bir kısmı batıya doğru göç ederek Aral Gölü çevresine yerleştiler. Burada iki yüzyıl kadar yaşayan Kuzey Hunları başka Türk boylarının kendilerine katılmasıyla güçlendiler.

Nüfusu artan Hunlar, topraklarının yetersiz kalması üzerine Aral Gölü ile Hazar Denizi arasındaki bölgede yaşayan Alanların ülkesini ele geçirdiler. 374 yılından itibaren de hükümdarları Balamir komutasında İtil (Volga) Nehri'ni geçerek batıya doğru ilerlediler. Hunlar bu ilerleyişleri sırasında önlerine çıkan Ostrogotlar, Vizigotlar, Gepidler, Vandallar, Lombardlar ve Burgundlar gibi Germen kavimlerini Avrupa içlerine doğru sürdüler (Harita 4.7). Böylece 375 yılından itibaren Avrupa'yı etkisi altına alacak olan Kavimler Göçü'nün başlamasında rol oynadılar.

Harita 4.7: *Kavimler Göçü*

Kavimler Göçü sırasında Roma İmparatorluğu'nun toprakları Germen kavimlerinin istilasına uğradı. İstila ve yağmalar nedeniyle zayıflayan imparatorluk, 395 yılında ikiye ayrıldı. Roma İmparatorluğu'nun dağılışı 476 yılında batı kanadının yıkılmasıyla devam etti. Bu olayla birlikte Avrupa'da kendisini güvende hissetmeyen halk kitleleri ve toprak sahipleri senyör adı verilen güçlü kişilerin koruyuculuğu altına girmek zorunda kaldı. Böylece senyörlerin yaşadığı kalelerin veya şatoların çevresinde askerî birlikleri olan feodal beylikler ortaya çıkmaya başladı.

Kavimler Göçü, feodaliteye ortam hazırlamanın yanında Avrupa'nın etnik ve siyasi çehresinin şekillenmesinde de belirleyici rol oynadı. Uzun süre devam eden göç hareketleri sırasında kavimler, birbirleriyle ve gittikleri ülkelerdeki yerli kavimlerle karışıp kaynaştı. Bu sosyal hareketlilik ve etkileşim sonucunda Almanlar, Fransızlar, İspanyollar, İngilizler vb. günümüz Avrupa milletlerinin oluşum süreci başladı. Aynı zamanda İngiltere, Fransa, İspanya gibi belli başlı Avrupa devletlerinin temelleri atıldı.

Kavimler Göçü Türk tarihini de etkiledi. Batıya doğru yer değiştiren kavimlerden boşalan Doğu Avrupa topraklarına gelen Hunlar, burada Avrupa Hun Devleti'ni kurdular. Hunlar Avrupalıları kültürel yönden etkilediler. Avrupalılar ordularını, Hun ordusunu örnek alarak yeniden düzenlediler. Atı eyerlemeyi, koşum takımları kullanmayı; pantolon, ceket ve iç çamaşırı giymeyi Hunlardan öğrendiler.

2. Avrupa Hun Devleti

Düşünelim-Söyleyelim

Romalılar onlara saygı duyuyor olmalıydılar. Hunlardan korkmaktan çok onlara hayrandılar. Hatta Romalılar çocuklarını Hunlara rehin olarak sunup karşılığında Vizigotlara, Fransızlara ve Burgondlara karşı kendileriyle ittifak yapmalarını isterler.

Jean Paul Roux, Türklerin Tarihi, s. 71.

➡ *Romalılar hangi özelliklerinden dolayı Hunlara saygı ve hayranlık duymuş olabilirler?*

Balamir komutasındaki Hunlar 375 yılında Karadeniz'in kuzeyinden batıya doğru ilerleyerek Tuna boylarındaki Macaristan topraklarına yerleştiler (Harita 4.8). Balamir'den sonra Avrupa Hunlarının başına Uldız geçti. Uldız, kendisi gibi Germen kavimlerine karşı savaşan Batı Roma İmparatorluğu ile iyi geçinerek bu devlete karşı barışçı bir dış politika izledi. Doğu Roma İmparatorluğu'nu ise vergiye bağlayıp sürekli baskı altında tutmaya çalıştı. Onun zamanında Hun süvarileri bir yandan Balkanlar üzerinden Doğu Roma topraklarına girerken diğer yandan Kafkasya üzerinden Anadolu'ya akınlarda bulundu. Böylece Hunlar, Anadolu'ya giren ilk Türk topluluğu oldu.

Harita 4.8: *Kavimler Göçü sonrası Avrupa*

Uldız'ın 410 yılında ölümünden sonra Avrupa Hunlarının başına sırasıyla Karaton ve Rua geçti. Rua, Hun Devleti'ni parçalamak için gizli çalışmalar yürüten Doğu Roma İmparatorluğu'na üstünlüğünü kabul ettirerek onu yeniden vergiye bağladı. 434 yılında Avrupa Hun Devleti'nin başına Rua'nın yeğenleri Attila ve Bleda geçti. Attila, tahtı kardeşi Bleda ile paylaşmasına rağmen askerî ve siyasi gücü elinde tuttu. Bleda'nın 445 yılında ölümünden sonra da tek başına Hun hükümdarı oldu.

Avrupa Hun Devleti en parlak dönemini Attila zamanında yaşadı. Attila, tahta geçer geçmez Doğu Roma İmparatorluğu ile Margus Antlaşması'nı yaptı. Bu antlaşmanın belli başlı hükümleri şunlardı:

• Doğu Roma İmparatorluğu, ülkesinden kaçan Hunlara sığınma hakkı vermeyecek, daha önce sığınmış olanları da iade edecektir.

• Doğu Roma İmparatorluğu, Hunların elinde bulunan Romalı mülteciler ve esirlerin kendisine iadesi için kişi başına sekiz altın fidye ödeyecektir.

• Doğu Roma İmparatorluğu, Hunların savaş hâlinde olduğu kavimlerle ittifak yapmayacaktır.

• İki taraf arasındaki ticari faaliyetler belirli sınır kasabalarında eşit şartlarda devam edecektir.

• Doğu Roma İmparatorluğu'nun Avrupa Hun Devleti'ne ödediği vergi iki katına çıkarılacaktır.

Attila, Doğu Roma İmparatorluğu'nun Margus Antlaşması şartlarını yerine getirmemesi nedeniyle bu devletin Balkanlarda bulunan topraklarına seferler düzenledi. Hun ilerleyişini durduramayan İmparator Theodosios (Teodosyos), barış istemek zorunda kaldı. 447 yılında Avrupa Hun Devleti ile Anatolyos Antlaşması'nı yaparak bu devlete ödediği yıllık verginin üç katına çıkarılmasını kabul etti.

Attila, Balkanlara düzenlediği seferlerle Doğu Roma İmpartorluğu'na üstünlüğünü kabul ettirdikten sonra Batı Roma İmparatorluğu üzerine yöneldi. 451 yılında Galya Seferi'ne çıkarak Roma ordusu ile Katalan Ovası'nda karşılaştı. Ancak kesin bir sonuç alamadan ülkesine geri döndü.

Görsel 4.18: *Attila'dan Roma'yı bağışlamasını isteyen Papa (sağda ayakta)*

Attila, bir yıl sonra Alp Dağları üzerinden İtalya'ya girerek Roma'ya doğru ilerledi. Güçlü Hun ilerleyişi karşısında çaresiz kalan Roma imparatoru, Papa I. Leon başkanlığında bir barış heyetini değerli hediyelerle birlikte Attila'ya gönderdi. Papa, Hristiyanlar adına Attila'dan Roma'yı bağışlamasını istedi (Görsel 4.18). Attila Batı Roma'nın ödediği vergiyi arttıran bir antlaşma yaparak geri döndü. Böylece Doğu Roma'dan sonra Batı Roma İmparatorluğu üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmiş oldu. Attila'nın Roma'ya girmekten vazgeçmesinde o günlerde bölgede hüküm süren veba salgını ve gücünü Sasaniler üzerine yapacağı sefere saklamak istemesi de etkili oldu.

Avrupalıların Attila'yı "Tanrı'nın Kırbacı" olarak adlandırmalarının nedenleri neler olabilir?

Attila'nın 453 yılında ölümü üzerine Avrupa Hunlarının başına büyük oğlu İlek geçti. Ancak kardeşleri İrnek ve Dengizik onun hükümdarlığını kabul etmedi. Üç kardeş arasında başlayan taht kavgaları nedeniyle devletin iç karışıklık ortamına sürüklenmesi Hun egemenliğinden kurtulmak için fırsat bekleyen Germen kavimlerinin ayaklanmasına yol açtı. Ayaklanmaları bastırmaya çalışan İlek öldürülünce Hunların başına Dengizik geçti. Dengizik, devleti yeniden güçlendirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Onun ölümünden sonra siyasi varlığını koruyamayan Hunların bir bölümü Orta Asya'ya geri döndüler. Kalanlar ise İrnek yönetiminde Karadeniz'in kuzeyine doğru çekildiler. Bir süre sonra da Orta Asya'dan gelip Avrupa'ya doğru ilerleyen Avarlara katıldılar. Böylece Bulgarların ve Macarların etnik yapısını oluşturan unsurlardan biri oldular.

G. DİĞER TÜRK TOPLULUKLARI

Düşünelim-Söyleyelim

Türkler insanlık tarihinde Pasifik'ten Akdeniz'e, Pekin'den Viyana'ya ve Cezayir'e, oradan Troyes'e uzanan iki bin yıllık tarih demektir.

Jean Paul Roux, Türklerin Tarihi, çev.: Lale Arslan Özcan, s. 23.

Sizce yukarıdaki sözde Türklerle ilgili olarak neler anlatılmak istenmiştir?

1. Avarlar

Çinlilerin Juan Juan adını verdiği Avarlar, IV. yüzyılda Orta Asya'nın güçlü devletlerinden biri oldu. Egemenlikleri altında yaşayan Kök Türklerin 552 yılında bağımsızlıklarını kazanmasından sonra ise zayıflayıp siyasi varlıklarını kaybettiler. Daha sonra Avarların bir bölümü batıya doğru göç ederek Macaristan'a yerleştiler ve 562 yılında burada yeni bir devlet kurdular (Harita 4.9).

Avarlar 619 ve 626 yıllarında Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul'u iki kez kuşatarak bu şehri kuşatan ilk Türk topluluğu unvanını aldılar. Bir süre sonra da Hristiyanlığı kabul ederek millî benliklerinden uzaklaştılar.

Harita 4.9: *Çeşitli Türk topluluklarının yayıldıkları alanlar*

2. Bulgarlar

Avrupa Hun Hükümdarı Attila'nın ölümü üzerine Karadeniz'in kuzeyine çekilen Hunlar burada yaşayan Türk boylarından Onogur, Utigur ve Kutrigurlarla birleşerek Bulgarlar adıyla yeni bir topluluğun ortaya çıkmasını sağladılar. Bulgarlar 630 yılında Kubrat öncülüğünde Büyük Bulgarya Devleti'ni kurdular. Kubrat'ın ölümünden sonra başlayan taht kavgaları nedeniyle zayıflayan bu devlete Hazarlar son verdiler.

Büyük Bulgarya Devleti'nin yıkılışından sonra Bulgarların bir bölümü Tuna Nehri boylarına yerleşerek 679 yılında Tuna Bulgar Devleti'ni kurdular. Tuna Bulgarları, hükümdarları Boris Han zamanında Hristiyanlığı benimseyerek Slavlaşma sürecine girdiler. İtil (Volga) Nehri boylarına yerleşen Bulgarlar ise burada VII. yüzyıl sonlarına doğru İtil Bulgar Devleti'ni kurdular. İtil Bulgarları, Müslüman tüccarlarla kurdukları ticari ilişkiler sırasında İslamiyet ile tanıştılar ve 922 yılında İslamiyet'i kabul ettiler.

3. Hazarlar

Asya Hun ve Kök Türk Devletlerine bağlı olarak yaşayan Hazarlar 630 yılında Volga ile Dinyester Nehirleri arasında kalan bölgeye gelerek kendi devletlerini kurdular. Hakanın ve saray halkının Museviliği kabul ettiği Hazarlar bu dine geçen tek Türk topluluğu oldular. Ayrıca ülkelerinde Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi diğer dinlere de izin verdiler.

Hazar Hakanlığı X. yüzyıl başlarındaki Peçenek saldırılarıyla zayıfladıktan sonra 968 yılında Ruslar tarafından yıkıldı. Hazar Denizi'nin adı bu Türk topluluğundan gelmektedir. Günümüzde Kırım'ın ve Rusya'nın değişik bölgelerinde yaşayan Karaim Türklerinin kökeni de Hazarlara dayanmaktadır.

4. Macarlar

Fin-Ugor kavimlerinin Ugor koluna bağlı bir topluluk olan Macarlar, ilk zamanlarında Volga Irmağı ile Ural Dağları arasında yaşadılar. IX. yüzyılın sonlarına doğru da Macaristan'a geldiler.

Macarlar, Germenlerin doğuya doğru ilerleyişini durdurarak Balkanların Germen istilasına uğramasını ve Balkan kavimlerinin Germenleşmesini önlediler. Bununla birlikte giderek şiddetlenen Germen saldırılarının etkisiyle Hristiyanlığı kabul ettiler. Hristiyanlığı kabul eden Macarlar zamanla millî benliklerini yitirmiş olsalar da Türkçe kelimeler kullanmayı sürdürdüler.

5. Peçenekler

Kök Türk Devleti'nin yönetimi altında Balkaş Gölü ile İtil Nehri arasında kalan bölgede yaşayan Peçenekler, bu devletin yıkılmasından sonra batıya doğru göç ederek Karadeniz'in kuzey kıyılarına yerleştiler.

Peçenekler, İzmir'de denizci bir beylik kurmuş olan Çaka Bey ile ittifak yaparak İstanbul'u almak üzere Bizans'a karşı harekete geçtiler. Ancak bu devletin müttefiki olan Kıpçakların ani baskınıyla siyasi varlıklarını kaybettiler.

6. Kıpçaklar (Kumanlar)

Deşt-i Kıpçak (Kıpçak bozkırı) adıyla bilinen Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde yaşayan Kıpçaklar XI. yüzyıl sonlarına doğru Tuna Nehri boylarına geldiler. Bizans Devleti'yle ittifak kuran Kıpçaklar önce Peçenekleri yendiler. Ardından Ruslar üzerine düzenledikleri akınlarla Karadeniz'e açılan ticaret yollarının kontrolünü ele geçirdiler.

Hristiyanlığı kabul ettikten sonra millî benliklerini kaybeden Kıpçakların edebiyat alanındaki en önemli eserleri "Codeks Cumanicus"tur (Kodeks Kumanikus). Latin, Fars ve Kuman dilleri üzerine yazılmış bir sözlük olan bu eser, Kıpçak Türkçesine ait dil bilgisi kurallarını da içermektedir.

7. Oğuzlar (Uzlar)

Kök Türk ve Uygur Devletlerine bağlı olarak yaşayan Oğuzlar, bu devletlerin yıkılmasından sonra batıya doğru göç ederek Seyhun Nehri boylarına yerleştiler. X. yüzyılın ilk yarısında da Aral Gölü çevresinde merkezi Yeni-kent olmak üzere Oğuz Yabgu Devleti'ni kurdular.

Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılışından sonra Oğuzların bir bölümü Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara doğru göç ettiler. Bu Oğuz toplulukları Romanya'nın Dobruca bölgesine yerleşerek günümüzde bu yörede yaşamakta olan Gagavuzların atalarını oluşturdular. Aral Gölü çevresinde kalan Oğuzlar ise İslamiyet'i kabul ederek Maveraünnehir ve İran üzerinden Anadolu, Irak ve Suriye'ye geldiler. Başta Büyük Selçuklu, Türkiye Selçuklu ve Osmanlı olmak üzere önemli devletler ve beylikler kurdular. Ayrıca Anadolu'nun Türk vatanı hâline gelmesinde ve Türk-İslam kültürünün batıya doğru yayılmasında rol oynadılar.

8. Sabirler (Sibirler-Sabarlar)

Asya Hun Devleti'nin yönetimi altında bulunan Sabirler, bu devletin yıkılışından sonra Ural Dağları ile Altay Dağları arasında kalan bölgeye yerleştiler. 576 yılındaki Bizans saldırısıyla siyasi varlıklarını kaybeden Sabirler ileride kurulacak olan Hazar Devleti'nin ana kitlesini oluşturdular. XVII. yüzyılda da günümüzde Sibirya adıyla bilinen bölgeye yerleştiler.

9. Türgeşler (Türgişler)

Kök Türklere bağlı olarak Çu ve Talas Irmakları çevresinde yaşayan Türgeşler 717 yılında Sulu Kağan öncülüğünde bağımsızlıklarını kazandılar. Yerleşik yaşama geçen ikinci Türk boyu olan Türgeşler hükümdarları adına para bastıran ilk Türk topluluğu oldular. Maveraünnehir'i ele geçirmek isteyen Emevilere karşı mücadele ederek Türklerin Arap egemenliğine girmesini önlediler. 766 yılında ise Karlukların saldırıları sonucunda siyasi varlıklarını kaybettiler.

Okuyalım

Sulu Kağan

22 yıl saltanat süren Sulu Kağan temiz ve ılımlı bir mizaca sahipti. O, savaşlardan elde ettiği ganimeti eşit bir şekilde maiyetine dağıtıyordu. Bu sebeple kumandanları ondan hoşlanıyor ve maiyetleri ile beraber kendilerini onun hizmetine adıyorlardı.

İslam kaynaklarına göre Araplar ona, zahmet ve sıkıntı veren anlamında "Ebu Müzahim" diyorlardı. Emevilere çok zahmet verdiği ve sıkıntı çektirdiği için ona bu lakabı takmışlardı. Askerî yönden, Sulu Kağan mükemmel bir kumandandı. Savaş sırasında iki üç kumandanı ile birlikte en yüksek yere çıkar, düşman cephelerini güzelce inceler, zayıf bir nokta gördüğü anda derhâl yandan, arkadan veya önden hücuma geçer ve zafere ulaşırdı. Kale kuşatmalarında ise kuşatılanlara önce aman verir, canlarını bağışlardı. Sulu Kağan dış politikada da usta bir siyasetçi idi.

Sulu Kağan'ın ölümü Türgeş tarihi kadar dünya tarihini de etkilemiştir. Sulu Kağan Maveraünnehir'i Emevilere dar etmiş, Emeviler Ceyhun ötesine geçmeye âdeta korkar olmuşlardı. Onun ölümü üzerine Emeviler askıya aldıkları taarruz politikalarını tekrar canlandırdılar. Aynı şekilde Çinliler de İpek Yolu'nun öneminden dolayı batı seferlerine yeniden başladılar.

Hüseyin Salman

Türkler Ansiklopedisi, C II, s. 417, 418 (Düzenlenmiştir.).

Yukarıdaki metne göre Sulu Kağan'ın Türk tarihindeki önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

10. Kırgızlar

Asya Hun Devleti zamanında Tanrı Dağlarının kuzeyinde yaşayan Kırgızlar, Kök Türk Devleti'nin kurulmasından sonra bu devletin yönetimi altına girdiler. Kırgızlar 840 yılında Uygur Devleti'ne son verip Ötüken'e hâkim olarak kendi devletlerini kurdular. 1207 yılında da Moğolların saldırısına uğrayarak siyasi varlıklarını kaybettiler. Zengin bir sözlü edebiyata sahip olan Kırgızların bu alandaki en önemli eseri dünyanın en uzun destanı sayılan "Manas Destanı"dır.

11. Karluklar

Kök Türk Devleti'ne bağlı olarak Altay Dağları'nın batısında yaşayan Karluklar, 744 yılında Uygurlar ve Basmillerle birleşerek Kök Türk Devleti'ne son verdiler. Karluklar 751 yılında Araplarla Çinliler arasında yapılan Talas Savaşı'nda Arapları destekleyerek Çin'in yenilmesinde etkili oldular. Karahanlılar Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan Karluklar Orta Asya'da İslamiyet'i kabul eden ilk Türk topluluğu olarak tarihe geçtiler.

12. Başkırtlar

Kıpçak Türklerinden gelen Başkırtlar, Ural Dağlarının kuzey ve doğu kesimlerindeki topraklarda yaşayan bir Türk topluluğudur. Başkırt Türkleri XIII. yüzyıl başlarında Moğol egemenliğine girdikten sonra İslamiyet'i kabul etmiştir. Bölgenin Rus işgaline uğramasından sonra bu devlete bağlanan Başkırtlar, günümüzde Rusya Federasyonu içindeki başşehri Ufa olan Başkortostan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır.

H. TÜRKLER VE KOMŞULARI

Düşünelim-Söyleyelim

Asya merkezli Türk devletleri komşularıyla hangi alanlarda ne gibi ilişkiler kurmuş olabilirler?

İç Asya'da kurulan Türk devletleri komşularıyla siyasi, askerî ve ekonomik ilişkiler sürdürmüşlerdi. Çin'in yanı sıra İran'daki Sasaniler ve batıdaki Bizans İmparatorluğu İslam öncesi dönemden itibaren Türklerin ilişkide bulunduğu başlıca devletlerdi.

Türklerin komşularıyla ilişkilerinde belirleyici olan temel unsur konar-göçer hayat tarzıydı. Geçimini hayvancılıkla sağlayan ve sürülerine daha verimli otlaklar bulabilmek için sürekli arayış içinde olan Türk topluluklarının temel amacı hâkimiyet sahalarını genişletmekti. Diğer yandan Türkler yerleşik hayat süren komşularının ürettikleri ürünlere ihtiyaç duyuyor, kendi ürettiklerini de onlara satıyorlardı.

Konar-göçerler yerleşikler tarafından üretilen ürünler içinde en fazla tahıla ihtiyaç duyarlardı. Buna karşılık yerleşiklerin de konar-göçerlerin sağladığı at, et, kürk gibi mallara ve kölelere ihtiyaçları vardı. İki taraf arasındaki bu karşılıklı mecburiyetler konar-göçerlerle yerleşikler arasında bazen çatışmaya bazen de uzlaşma ve iş birliğine neden oluyordu. Bu dönemde Türk toplulukları genellikle mal değiş tokuşu yöntemiyle ihtiyaçlarını gidermeye çalışıyorlardı. Türkler alışverişlerinde takas usulünün yanı sıra satir denilen disk şeklindeki gümüş paraları ve komşu ülkelerin paralarını da kullanıyorlardı.

Türk devletlerinin kendilerinde olmayanı başkalarından temin etmede en fazla ilişkide bulundukları devlet Çin idi. Türklerin Çinliler ile ticari ilişkileri ağırlıklı olarak sınır boylarında kurulan serbest ticaret pazarlarında gerçekleşiyordu. Çin imparatorunun izniyle Çinlilerin Türk sınırına yakın şehirlerinde kurulan bu ticaret pazarlarının ilki Asya Hun hükümdarı Mete Han zamanında kuruldu.

MÖ 201 yılında Çin üzerine büyük bir sefer (Görsel 4.19) düzenleyen Mete Han, bu seferi sırasında Çin'i fethetme fırsatı yakaladı. Ancak sayıca az olan Türklerin kalabalık Çinlilerle karışıp millî benliklerini kaybedeceğini düşünerek Çin'i yıllık vergiye bağlamakla yetindi.

Görsel 4.19: *Asya Hunlarının Çin'e düzenledikleri seferden bir görünüş (temsilî)*

Mete Han MÖ 198 yılında yaptığı başka bir antlaşmayla Hunlar ile Çinliler arasındaki ilk resmî ticaret ilişkilerini başlattı. Sınır şehirlerindeki pazarlarda yürüyen bu ticaret sırasında Türkler Çinlilere canlı hayvan, hayvansal gıdalar, at, deri, kürk ve silah satıyorlardı. Buna karşılık onlardan ipekli kumaşlar, takı malzemeleri, porselen türü kap kacaklar, pirinç ve diğer hububatlar satın alıyorlardı.

Asya Hunları gibi Avrupa Hunları da serbest ticaret pazarlarına önem vermişti. Bu amaçla Avrupa Hun hükümdarı Attila, Bizans İmparatorluğu ile yaptığı Margus Antlaşması'nda iki ülke arasındaki serbest ticaretin sınır kasabalarında devamını öngören bir maddeye yer vermişti.

Türklerin kendilerinde olmayan mallara ulaşmalarında sınır ticaretinin yanında akınlar da önemli rol oynuyordu. Bu akınların amacı toprak kazanmak değil, konar-göçerlikte üretilmesi mümkün olmayan ihtiyaç maddelerini elde etmekti. Çinliler ise kendilerini açlık tehlikesiyle karşı karşıya bırakan Hun akınlarını durdurabilmek için Çin Seddi adıyla tanınan dünyanın en büyük savunma hattını inşa etmişlerdi. Seddin gerisine de mahkûmlardan oluşturdukları askerî kolonileri yerleştirmişlerdi.

Türk-Çin ilişkileri Asya Hun Devleti Dönemi'nde olduğu gibi Kök Türkler Dönemi'nde de devam etti. Dış politikalarını büyük ölçüde ticari ilişkilerine göre belirleyen Kök Türkler, 593 yılında Çin imparatoruna elçiler göndererek ondan Çin Seddi boyunca (Görsel 4.20) ticaret yapabilmek için pazar yerleri göstermesini istediler. Kök Türkler, Kapgan Kağan Dönemi'nde Çin ile siyasi ilişkiler de kurdular. Kapgan Kağan, Çin'in düşmanı olan Kitanları yenerek bu devlete yardım etti. Karşılığında da Çin imparatoriçesinden Çin'de esir tutulan Türklerin geri verilmesini istedi. Onunla 1.250 ton tohumluk darı, 3.000 tarım aleti ve 5.000 ton demir göndermesi konusunda bir antlaşma yaptı. Ayrıca sınır boylarındaki kasabalarda serbest pazar yerleri kurularak iki taraf arasındaki ticaretin güvenle yapılabilmesi için önlemler aldı.

Görsel 4.20: *Türk-Çin sınırı boyunca uzanan Çin Seddi'nden bir görünüş*

Türk devletleri hâkimiyetleri altında tuttukları topraklarda ticareti canlandırmak amacıyla Çin dışında Sasani ve Bizans devletleriyle de antlaşmalar yapıyorlardı. Türklerin bu devletlerle olan siyasi ve ticari ilişkilerinde İpek Yolu'nun önemli bir yeri vardı. Bu nedenle Türk devletleri, kazançlı bir ticarete konu olan İpek Yolu'nu kontrol altında tutmaya önem vermiş ve bunu dış politikalarının temel amaçlarından biri hâline getirmişlerdi.

Türkler İpek Yolu'na hâkim olma mücadelesinde ilk olarak Çinlilerle karşı karşıya geldiler. Asya Hun Devleti Dönemi'nde Çinliler çeşitli propagandalarla Hunları parçaladılar. Büyük bir orduyla İpek Yolu üzerindeki Hun topraklarına girerek çok sayıda hayvanı ganimet olarak aldılar.

Türkler, Hunların zayıflamasıyla birlikte kaybettikleri İpek Yolu hâkimiyetini Kök Türk Devleti Dönemi'nde yeniden kurdular. Bu dönemde Kök Türk hükümdarı Bilge Kağan, Çin ile ticari ilişkilerini geliştirmek amacıyla imparatora kıymetli atlar gönderdi. Çin İmparatoru da bunun karşılığında Shuo-fang'da serbest ticaret pazarı kurulmasına izin verdi. Ayrıca Kök Türklere her yıl üç yüz bin bağ ipek göndermeyi kabul etti.

Türk devletlerinin İpek Yolu nedeniyle ilişkide bulunduğu devletlerden bir diğeri İran'daki Sasaniler idi. Türk-İran ilişkileri Kök Türkler Dönemi'nde yoğunlaştı. Bu dönemde İstemi Yabgu İran'daki Sasanilerle anlaşarak ipek transit ticaretini elinde tutan Akhunlar Devleti'ne son verdi. Böylece daha önce Akhunlara bağlı olarak yaşayan ve kervan ticaretiyle uğraşan Soğdlar Kök Türklerin hâkimiyeti altına girmiş oldu.

Kök Türklerin İpek Yolu ticaretini kontrol etmesi ipek üretimi ve ticaretinde söz sahibi olan İranlıların istediği bir durum değildi. Bu nedenle Sasani imparatoru Soğdlu tüccarların (Görsel 4.21) İran topraklarından geçmesini yasakladı. Daha ileri giderek İstemi Yabgu'nun gönderdiği elçilik heyetinin getirdiği ipekleri elçilerin gözü önünde yaktırdı. İkinci elçilik heyetindekileri de gizlice zehirleterek öldürttü. Bunun üzerine Sasaniler ile anlaşma ihtimalinin kalmadığını gören İstemi Yabgu, Bizans ile yakınlaşma siyaseti izledi. Onun amacı doğu-batı ticaretinde İran'ı devre dışı bırakarak Orta Asya'yı Bizans'a bağlayan İpek Yolu'nun kuzey hattını açmaktı. İstemi Yabgu bunu gerçekleştirmek için 567 yılında Soğdlu bir ipek tüccarı olan Maniakh'ı bir Kök Türk elçilik heyetinin başında İstanbul'a gönderdi. Heyetle görüşen Bizans imparatoru Sasanilere karşı Kök Türklerle askerî ve ticari nitelikli bir ittifak antlaşması yaparak Zemarkhos adındaki elçisini Kök Türklere göndererek bu ittifakı pekiştirdi.

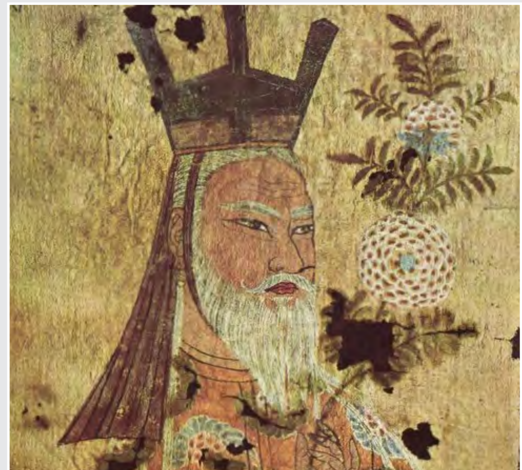

Görsel 4.21: *Soğdlu tüccarı tasvir eden kilden yapılmış bir heykelcik*

Kök Türklerin Bizans'a ve daha önce Sasanilere gönderdikleri elçilik heyetlerinde Soğdluları görevlendirmesi bu topluluğun Türklerle yakın ilişki içinde olduğunu göstermekteydi. Soğdlular ticaret ve diplomasideki birikimlerini Kök Türk Devleti'nin hizmetine sunarken ihtiyaçları olan at ve deveyi konar-göçer Türklerden karşılıyorlardı.

Türklerin Bizans ile yaptıkları ticarette ipeğin ayrı bir yeri vardı. Bizans İmparatorluğu askerlerinin maaşını ipek ile ödediği için bu malın düzenli olarak gelmesi gerekiyordu. Bundan dolayı Bizans, Kök Türklerle kurduğu ittifaka büyük önem veriyordu. Bizans tarihçisi Menandr'ın kaydettiğine göre 568-576 yılları arasında İstanbul'dan Orta Asya'ya ticari amaçlı yedi elçilik heyeti gönderilmişti. Bu ilişkilerde Türkler sadece İpek Yolu'nun güvenliğini sağlamakla kalmıyor; Bizans'a at, deve ve çeşitli gıdalar da satıyorlardı. Ayrıca öteden beri madencilikte ilerlemiş bir toplum olarak elçiler aracılığıyla Bizans'a Türk demiri pazarlıyorlardı.

Türkler ile Çinliler arasındaki ekonomik ilişkiler Uygurlar Dönemi'nde daha da canlandı. Uygurlar Çinlilere at, kösele, deri ve kürk satarken onlardan ipekli kumaşlar ve hububat satın alıyorlardı. Diğer yandan iki taraf arasında başlayan siyasi yakınlaşmanın sonucu olarak Uygur hükümdarı Moyen-Çur (Görsel 4.22), Çin'de çıkan isyanların bastırılmasına yardımcı olmuştu. Çin İmparatoru da bu yardım karşılığında kızını Moyen-Çur Kağan ile evlendirmiş ve onunla ilgili düşüncelerini şu sözlerle ifade etmişti: "Uygur

Görsel 4.22: *Moyen-Çur Kağan'ı gösteren bir duvar resmi*

kağanı çok zeki ve çok kibar bir adamdır. Onun sözü gerçektir. Onun kabiliyeti on binlerce kişinin en iyisidir. O, bütün kağanların başkanıdır. Çin'de isyanlar çıktığı zaman imparatorun kardeşi ile savaşa gidip bütün isyanları bastırdı. İki ay içinde iki başkenti zapt etti. Onun yaptığı iyilikler güneş ve ay gibi insanın yüreğinde parlıyor. Ona yalnız şimdi değil, her sene 20.000 top ipekli kumaş vereceğim. Kağan elçilerini Shou-fang'a (Şoufang) göndererek bunları alacak."(1)

Uygurlar, Çin imparatorunun izniyle Çin şehirlerinde serbestçe ticaret yapıyorlardı. Çin'e her yıl on binlerce at getiren Uygurlar ipekli kumaşlarla geri dönüyorlardı. 821 yılında bir Uygur ticaret kafilesi Çin sarayına yirmi bin at ve bin deve götürmüştü. Bu, o güne kadar Çin'e giden en kalabalık Türk ticaret heyetiydi.

Uygurlar ticarette para yerine böz denilen, üzerinde devlet mührü bulunan kumaşlar ve kuanpoyu adı verilen, özel olarak kesilmiş resmî nitelikli bezler kullanıyorlardı. Çin'de kullanılan ve çav denilen kâğıt paralar da Uygurlar aracılığıyla Türklerin ticari hayatına girmişti. Bu durum alışverişi kolaylaştırarak iç ve dış ticareti canlandırıcı bir rol oynuyordu.

Türk devletleri başta İpek Yolu olmak üzere ülkelerinden geçen ticaret yollarını kullanan kervanlardan transit geçiş vergisi alıyorlardı. Ticareti canlandırarak gelirleri sürekli hâle getirme ve arttırma politikasının gereği olarak da güvenliğini sağlamaya büyük önem veriyorlardı. Ayrıca tüccarlara yük ve binek hayvanları temin edip kervanların konaklaması için yol boyunca kervansaraylar inşa ediyorlardı.

Ticarete önem veren ve sahip olduğu topraklarda ticareti canlandırmaya çalışan bir başka Türk devleti Hazar Hakanlığı idi. İtil, Don ve Kuban Nehirlerinin havzalarını içine alan Hazar ülkesi (Harita 4.10) işlek ticaret yollarının kesiştiği bir kavşak noktasındaydı. Buraya Sibirya'dan hayvan kürkleri, bal, bal mumu; Bizans'tan çeşitli sanat ürünleri ile altın ve gümüş ziynet eşyaları; Çin, Hindistan ve Türkistan'dan ise ipek ve baharatlar ile başka kıymetli mallar getirilirdi. İtil, Sarkel, Semender gibi Hazar şehirleri bu bölgenin en canlı ticaret merkezleriydi. Hazarlar, yönetimleri altındaki kavimlerden genellikle ayni vergiler toplarlardı. Devletin bir diğer gelir kaynağı, ülkeden geçen yollar üzerindeki transit ticaretten alınan gümrük ve gelir vergileriydi.

***Harita 4.10:** Hazar Hakanlığı*

Hazarların siyasi ve ticari alanda en yoğun ilişkide bulunduğu devlet Bizans İmparatorluğu idi. Sasani-Bizans mücadelesinde Bizans'ı destekleyen Hazar Hakanlığı sınırlarını genişleterek VIII ve IX. yüzyıllar boyunca Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri oldu. Tarihe "Hazar Barış Çağı" adıyla geçen bu dönemde Hazarlar çeşitli milletlerden tüccarların ülkelerinde serbestçe dolaşmalarına izin verdiler. Diğer yandan ticaret yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla önemli yerlerde müstahkem kaleler inşa ettiler.

Hazar Barış Çağı'nda sağlanan güven ortamının etkisiyle tüccarlar ve zanaatkârlar Hazar şehirlerine yerleşirken halkın refah seviyesi de yükseldi. Ayrıca farklı dinlerden tüccarlarla kurulan ticari ilişkiler sonucunda Hazarlar arasında Müslümanlık Hristiyanlık ve Musevilik dinleri yayıldı.

(1) Türkler Ansiklopedisi, C II, s. 196 (Düzenlenmiştir).

4. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

A. Aşağıdaki cümleleri kutucuklarda verilen kavramlardan uygun olanıyla tamamlayınız.

Bögü Kağan	Anav	Mete Han	Musevilik	ülüş	Tagar
uluş	Sasaniler	Aşina	Manihaizm	Uygurlar	kut

1. Asya Hun Devleti Hükümdarı .... ordusunu onlu sisteme göre düzenlemiştir.

2. Eski Türklerde toy ve yemeklerde kimin nerede oturacağı .... ilkesine göre belirlenirdi.

3. Orta Asya Türklerinin en eski kültür merkezi olan .... Türkmenistan'dadır.

4. Uygurlar, ... zamanında Manihaizmi kabul etmişlerdir.

5. Kök Türklerde hakan ailesinin .... soyundan geldiği kabul edilirdi.

6. Hazarlarda hakan ve saray halkı .... dinini kabul etmiştir.

7. Kök Türkler ve .... ittifak yaparak Akhunlara son vermiştir.

8. Türkler üzerinde bağımsız olarak yaşadıkları toprakları yurt veya .... adıyla anmışlardır.

B. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanların başına "D", **yanlış olanların başına** "Y" **yazınız.**

☐ **1.** Kaşgarlı Mahmut'a göre "Türk" adı "olgunluk çağı" anlamına gelmektedir.

☐ **2.** Hazarların VIII ve IX. yüzyılları tarihe "Hazar Barış Çağı" adıyla geçmiştir.

☐ **3.** Kök Türk Devleti'nin kurucusu Bilge Kağan'dır.

☐ **4.** Hun Hükümdarı Mete Han Avrupalılar tarafından "Tanrı'nın Kırbacı" adıyla anılmıştır.

☐ **5.** Avarlar, İstanbul'u kuşatan ilk Türk topluluğu olmuştur.

☐ **6.** Codeks Cumanicus adlı sözlük, Peçeneklerin en önemli edebiyat eseridir.

☐ **7.** Anadolu'ya akınlarda bulunan ilk Türk topluluğu Hunlardır.

☐ **8.** Orta Asya Türk devletlerinde hükûmete aygucı başkanlık ederdi.

☐ **9.** Karasuk kültürü Ceyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü delta bölgesinde doğmuştur.

C. Aşağıdaki soruların cevaplarını defterinize yazınız.

1. Törenin Türklerin toplum yapısında ve hukuk sistemindeki yeri hakkında neler söylenebilir?

2. Orta Asya Türk devletlerinde görülen ikili teşkilat yapısının özellikleri nelerdir?

3. Kut nedir? Açıklayınız.

4. Konar-göçer Türklerin kış mevsimini geçirdikleri kışlaklar hangi özelliklere sahip olmalıdır?

5. Kavimler Göçü'nün sonuçları nelerdir?

6. Attila'nın Roma'ya girmekten vazgeçip antlaşma yaparak geri dönmesinin nedenleri nelerdir?

Ç. Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

Attila milletlerin hafızalarında ölümsüzlüğe ulaşmış, tarihin nadir simalarından biridir. Hatırası etrafında İtalya'da, Galya'da, Germen memleketlerinde, Britanya'da, İskandinavya'da ve bütün Orta Avrupa'da asırlarca ağızdan ağıza dolaşan efsaneler türemiş; romancılara, ressamlara, heykeltıraşlara konu olmuş; hakkında en çok kitap yazılan şahsiyetlerden biri durumuna yükselmiş; tiyatro yazarlarına, kompozitörlere ilham vermiş, adına bir düzineye yakın opera bestelenmiştir. Son yarım asırda yapılan tarafsız tarih araştırmaları onun Hristiyan Orta Çağı'nın taassup kokulu uydurmaları ile ilgisi bulunmadığını, Nibelungen Destanı başta olmak üzere, zamanında yazılmış eserlerin onu iyiliksever, babacan, çok yüksek vasıfta bir hükümdar olarak tanıdığını ortaya koymuştur.

İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 78, 79 (Düzenlenmiştir.).

- Attila, Avrupalıları hangi özellikleriyle etkilemiş olabilir?

D. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Aşağıdakilerden hangisi Türklerin Orta Asya'dan göç etmelerinin sosyal, ekonomik ve coğrafi nedenleri arasında <u>sayılamaz</u>?

A) İklim koşullarının değişmesi
B) Otlakların yetersiz kalması
C) Hayvan hastalıkları
D) Yabancı devletlerin baskıları
E) Nüfus artışı

2. Asya Hunları, Çinlilere genellikle hayvansal ürünler satarken onlardan tahıl ve ipekli kumaşlar almışlardır.

Buna göre Asya Hunları ile ilgili olarak;

I. Ekonomilerinin tarıma dayalı olduğu,
II. Askerî bakımdan güçlü oldukları,
III. Hayvancılıkla uğraştıkları,
IV. Yabancı devletlerle ticari ilişkiler kurdukları

yargılarından hangisine veya hangilerine <u>ulaşılamaz</u>?

A) Yalnız II B) Yalnız III C) I ve II
D) II ve IV E) I, II ve IV

3. Eski Türklere ait aşağıdaki özelliklerden hangisinin Türklerin demokrasiye yatkınlıklarının bir göstergesi olduğu savunulabilir?

A) Yönetimleri altındaki kavimlere eşit ve adaletli davranmaları
B) Komşuları ile iyi ilişkiler kurmuş olmaları
C) Elçi kabullerinde hatunların da bulunması
D) Çok hızlı şekilde teşkilatlanıp devlet kurabilme yeteneğine sahip olmaları
E) Devlet yönetiminde, Kurultay'a yer vermeleri

4. Orta Asya Türk devletlerinde, hükümdar ailesinden gelen herkesin ülkeyi yönetme yetkisine sahip olduğuna inanılırdı.

Aşağıdakilerden hangisinin bu inancın bir sonucu olduğu savunulabilir?

A) Boylar hâlinde teşkilatlanılmış olması
B) Hanedan üyeleri arasında taht kavgalarının çıkması
C) Kurultaya hükümdarların başkanlık etmesi
D) Halkın devlete olan bağlılığının artması
E) Devletlerin askerî ve siyasi bakımdan güçlenmesi

5. I. Genellikle taşınabilir sanat eserleri yapmaları
II. Ölülerini değerli eşyalarıyla birlikte gömmeleri
III. Hükümdarlığı Gök Tanrı'nın verdiğine inanmaları
IV. Çinlilerle ticari ilişkiler kurmaları

Yukarıda Orta Asya Türk topluluklarına ait bazı özellikler verilmiştir. Bu özelliklerden hangisi veya hangileri Türklerin genellikle konar-göçer bir hayat tarzına sahip olduklarını gösterir?

A) Yalnız I B) Yalnız IV C) I ve II
D) II ve IV E) I, II ve III

6. Aşağıdakilerden hangisi İç Asya'da yaşayan Türk topluluklarına ait kavramlardan biri <u>değildir</u>?

A) Sudra B) Yelme C) Güzlek
D) Üge E) İl

5. ÜNİTE İSLAM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

Kabe - Mekke

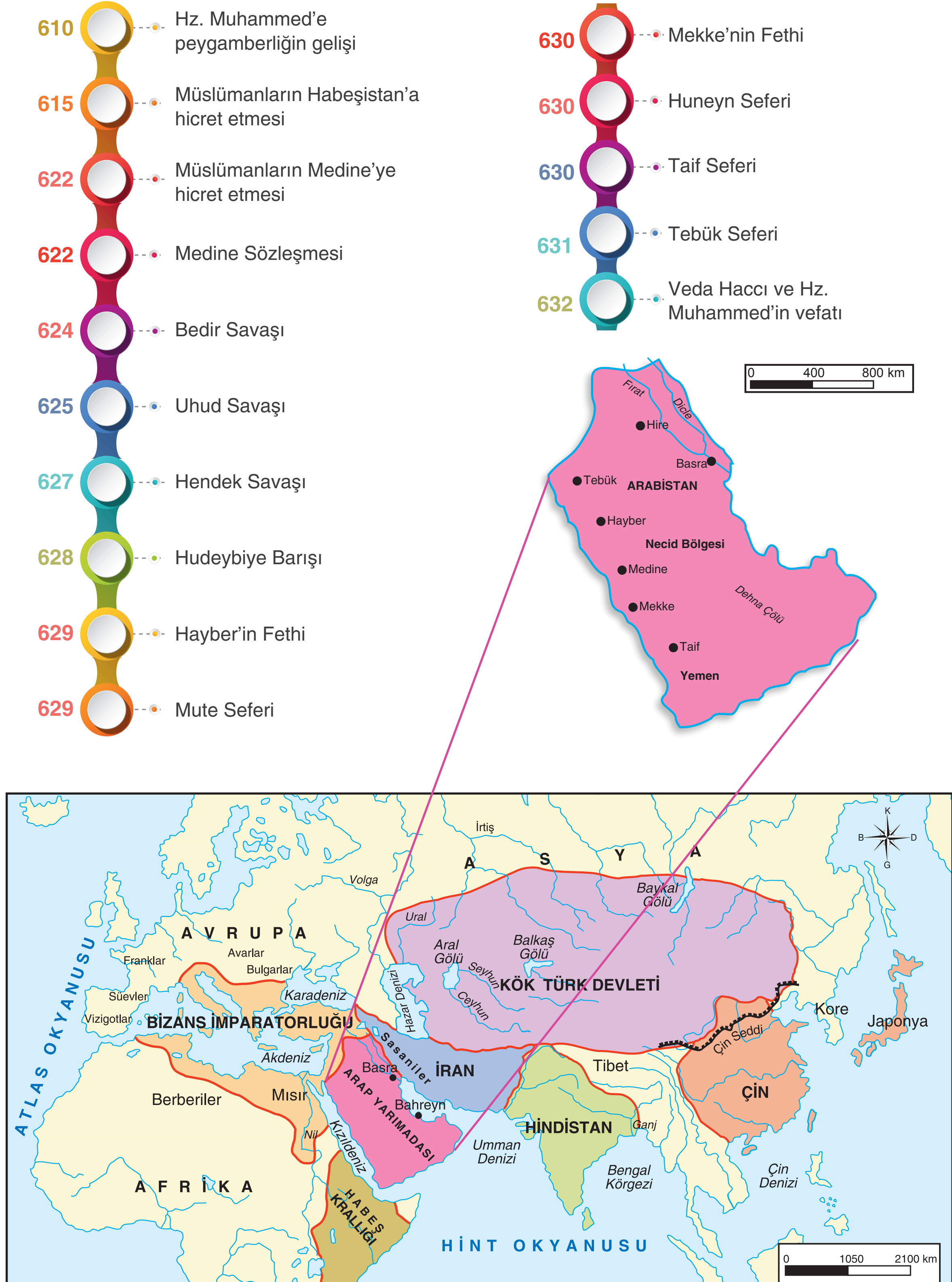
Kavramları Öğrenelim

- Avasım
- Beytü'l-mal
- Ekol
- Halifelik
- Hicret
- İhtida
- Mevali
- Peygamberlik

Hazırlanalım

1. İslamiyet öncesi döneme, neden Cahiliye Dönemi denilmiş olabileceğiyle ilgili düşüncelerinizi ifade ediniz.
2. İnsanların temel hak ve özgürlüklerinin neler olduğunu açıklamaya çalışınız.
3. Tercüme faaliyetlerinin medeniyetlerin gelişimine etkilerine ilişkin görüşlerinizi belirtiniz.
4. İbn-i Sina hakkında bildiklerinizi sınıfınızda arkadaşlarınızla paylaşınız.

A. İSLAMİYET'İN DOĞUŞU SIRASINDA DÜNYANIN GENEL DURUMU

Harita 5.1: *İslamiyet'in doğuşu sırasında başlıca devletler*

Düşünelim-Söyleyelim

"İslam zuhur edince Arap Yarımadası'nda yayılmış bulunan güçler, bir tek merkezde toplandı. Düzene ve örgütlü bir idareye sahip devlet kuruldu. Bu devlet ile Sasaniler ve Bizans gibi komşu memleketler arasında siyasi ilişkiler başladı. Bu devlet; kuruluşunun üstünden henüz on yıl geçmeden Acem (İran), Irak, Suriye, Filistin, Mısır ve öteki ülkelere başat oldu."

Ramazan Altınay, Örnek Bir Çağdaş İslam Bilimleri Araştırmacısı: Muhammed Hamîdullah

Yukarıdaki sözden hareketle İslamiyet'in doğuşu öncesinde Arabistan'daki siyasi ve sosyal durum hakkında hangi çıkarımlarda bulunulabilir?

1. İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Arap Yarımadası

Arabistan, Asya kıtasının güneybatı kesiminde yer alan büyük bir yarımadadır. Yarımadanın doğusunda Basra Körfezi ve Umman Denizi, batısında Kızıldeniz, güneyinde Hint Okyanusu yer alır. Suriye çölleriyle kaplı kuzey tarafından ise Fırat Nehri geçer.

Arabistan Yarımadası; Necid, Hicaz ve Yemen olmak üzere başlıca üç bölgeye ayrılır. Yarımadanın orta ve kuzey kesimlerini kaplayan Necid Yaylası'nda en yaygın ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Mekke (Görsel 5.1) ve Medine şehirlerinin bulunduğu Hicaz, ticaret yollarının geçtiği önemli bir bölgedir. Arabistan'ın yaşama en elverişli yeri, yarımadanın güney kesiminde bulunan Yemen'dir. Verimli topraklara sahip olan Yemen, çok eski devirlerden itibaren Arapların yerleşik yaşam sürdükleri bir bölgedir. Bu nedenle Yemen'e Bahtiyar Arabistan da denir.

Görsel 5.1: *İslamiyet'in doğduğu dönemlerde Mekke (temsilî)*

Arap Yarımadası'ndaki kabileler genellikle göçebe yaşam sürerdi. Bedevi adı verilen göçebe Araplar çadırlarda oturur (Görsel 5.2), hayvancılıkla uğraşırdı. En fazla yetiştirdikleri hayvanlar at, koyun ve deveydi. Medeni veya hadari olarak adlandırılan yerleşik Araplar ise köy, kasaba ve şehirlerde yaşardı. Geçimlerini tarımdan ve ticaretten sağlayan medeniler, göçebelerde olduğu gibi kabile şefleri değil kabile meclisleri tarafından yönetilirdi.

Görsel 5.2: *Göçebe Arapların oturduğu çadırlardan bir görünüş*

Arabistan'ın dinî merkezi olan Mekke'nin kendine özgü bir yönetim şekli vardı. Şehrin yönetimi V. yüzyıl ortalarından beri Kureyş kabilesinin elindeydi. Kureyş'in ileri gelenleri Kâbe yakınındaki Dâru'n-Nedve'de toplanır; Mekke'nin siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik meselelerini burada görüşüp karara bağlarlardı. Kırk yaş üzeri Kureyşli kabile reislerinin katılabildiği Dâru'n-Nedve, Mekke şehir devletinin yönetildiği bir yasama meclisi durumundaydı.

İslamiyet öncesi Arabistan'da en yaygın inanış putperestlikti. Her Arap kabilesinin hatta her insanın kendisine ait bir putu vardı. Bazı putlar ise bütün Araplar tarafından kutsal sayılırdı. Arabistan'da Hz. İbrahim'in tek tanrılı dinine inananlar da vardı. Bu kişilere gerçeğe teslim olmuş anlamında, Hanif denirdi. Putperestler ve Haniflerin dışında Arabistan'daki diğer inanç grupları Hristiyanlar ve Musevilerdi.

Okuyalım

Mekke

İslam; Arap Yarımadası'nda, Mekke şehrinde doğmuş ve Medine'de gelişmiştir. Buralarda yağmur yağmayan yıllarda, hele yazın boğucu sıcaklar hüküm sürer. Yağmur yağınca sağanak hâlinde yağar, yapıları yerinden sökecek derecede kuvvetli seller olur. Açılan kuyuların suları tuzludur, arazi ekime yaramaz; dağlarda tek tük bodur ve kızıl ağaçlardan, ovada hararetten kavrulmuş otlardan, kızgın kaya ve taşlardan başka bir şeye rastlanmaz. Bu bakımdan Mekke, bir ziraat şehri değildir; zaruret bu şehri, bir ticaret şehri hâline getirmiştir.

İslam'dan önce Mekkeliler, geçimlerini ticaretle sağlarlardı. Şehir, Yemen yolu üstünde olduğundan ticaret bakımından önem kazanmıştı; kervanlar, bilhassa kara yolunu tercih ederlerdi. Mekkeliler Irak'a, Hire'ye kadar giderler, oralardan Irak mallarını alırlar, bunları Şam'a götürüp satarlar, oraya Yemen mallarını getirirler; hububat, dokunmuş kumaşlar, kilimler, silahlar, zeytinyağı alırlardı. Habeş ülkesiyle de alışverişleri vardı. Habeşistan'a deniz yoluyla gidip gelirlerdi.

Ticaret kervanları yazın Şam'a, kışın Yemen'e giderdi. Mekke'deki Kâbe, bu şehrin ticaret bakımından önemini bir kat daha arttırmaktaydı. Bu mabette, hemen her inanç ehli kendisine uygun, inancını okşar bir suret, bir put buluyordu. Geleneksel hac töreni zamanlarında Mekke, bir panayır manzarasına bürünüyor, günlerce alışveriş yürüyüp gidiyordu. Bu bakımdan Kâbe ve hac, Mekke'nin iktisadi refahına yardımcıydı.

Abdülbaki Gölpınarlı, Sosyal Açıdan İslam Tarihi, s. 7-9 (Düzenlenmiştir.).

Yukarıdaki metinden hareketle İslamiyet'in doğuşundan önce Arabistan ve Arapların yaşayışları hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Arapların İslamiyet öncesinde yaşadıkları devir Cahiliye Dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde kabileler hâlinde yaşayan Araplar arasında siyasi birlik yoktu. Aynı soydan gelen kabile üyelerinin başında şeyh denilen bir yönetici vardı (Görsel 5.3). Savaşa ve barışa aile reisi durumundaki şeyh karar verirdi.

Görsel 5.3: *Bir Arap şeyhi ve kabile üyeleri (temsilî)*

Araplarda toplumsal hayat, geleneklerden kaynaklanan örf ve âdetlere göre düzenlenir; kurallara uymayanlar kabile dışına çıkarılırdı. Arabistan'da kabile korumasından yoksun birini yakalayıp esir almak hak olarak görüldüğü için ihraç cezası en ağır yaptırımlar arasındaydı.

Araplarda önde gelen kabilelerden birinin üyesi olmak başka kabilelere karşı övünme nedeniydi. Evlenmelerde kabile ve aile seviyelerinin eşit olmasına önem verilir, aşağı kabileye mensup biriyle evlenmekten utanılırdı. Kabiledeki herhangi birinin işlediği suçtan kabilenin tamamı sorumlu tutulurdu.

Arap kabileleri arasında sınır anlaşmazlıkları ve kan davaları nedeniyle sık sık çatışmalar yaşanırdı. Kan davalarında öç alma isteği diyet olarak deve vermekle de giderilebilirdi. Ancak anlaşma yoluyla öç almaktan vazgeçmek alçalma olarak kabul edildiği için işlenen bir cinayet genellikle çok sayıda insanın öldüğü kuşaklar boyu devam eden düşmanlıklara yol açardı. Haram Aylar denilen, Kâbe'nin ziyaret edildiği zilkade, zilhicce, muharrem ve recep aylarında kabile savaşlarına ara verilirdi. Buna rağmen çatışmalar Ficâr Savaşları adıyla söz konusu aylarda da devam ederdi.

Cahiliye Dönemi Arap toplumunda insanlar hürler, esirler ve mevali olmak üzere başlıca üç gruba ayrılırdı. Hürler kabilelerindeki diğer insanlarla eşit bir yaşam sürer, onlarla beraber göç etme ve savaşa gitme gibi haklara sahip olurdu. Hiçbir hakka sahip olmayan esirler ise eşya gibi alınıp satılır ve miras yoluyla başkasına geçebilirdi. Efendi, kölesine ölüm dâhil istediği cezayı verebilir ve bundan dolayı sorumlu tutulmazdı.

Özgürler ile köleler arasındaki mevali sınıfı, efendileri tarafından azat edilmiş kölelerden ve cariyelerden meydana gelirdi. Mevali, kendisini bağışlayan efendisinin kabilesine girerek onun akrabası olurdu. Bununla birlikte hürler sınıfından bir kadınla evlenemezdi.

Çok kadınla evliliğin yaygın olduğu Arap toplumunda kadın, miras hakkından yararlanamazdı. Özellikle orta ve aşağı tabakadaki kabilelerin kadınları ikinci sınıf insan olarak görülürdü. Erkek çocuğu olan bir baba sevinip eğlenceler düzenlerken kız çocuğu olduğunda utanır ve kendisini suçlu hissederdi. Kabileler için aile birliğinin temel amacı erkek çocuk sayısını çoğaltarak askerî bakımdan güçlenmekti.

Etkinlik

Aşağıdaki şiiri okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

Bir Gece

On dört asır evvel, yine bir böyle geceydi,
Kumdan, ayın on dördü, bir öksüz çıkıverdi!
Lâkin, o ne hüsrandı ki: Hissetmedi gözler;
Kaç bin senedir, halbuki, bekleşmedelerdi!
Nerden görecekler? Göremezlerdi tabîʿî:
Bir kerre, zuhûr ettiği çöl en sapa yerdi;
Bir kerre de, ma'mûre-i dünyâ, o zamanlar,
Buhranlar içindeydi, bugünden de beterdi.
Sırtlanları geçmişti beşer yırtıcılıkta;
Dişsiz mi bir insan, onu kardeşleri yerdi!

Mehmet Âkif Ersoy

Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, Yedinci Kitap, s. 499.

- *Şair dünyanın neresinden ve tarihin hangi döneminden söz ediyor olabilir? Neden?*
- *Şiirde adı geçen “öksüz” kim olabilir?*
- *Şair insanların hangi hareketlerini eleştirmektedir?*

2. İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Asya

İslamiyet'in doğduğu sırada Orta Asya'nın büyük bölümü Kök Türk Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunuyordu. Bu dönemde İpek Yolu üzerinde ticaret yapan Türk tüccarları, Çin'den aldıkları ipekli kumaşları ve diğer malları İran'a, oradan da Arap Yarımadası'ndaki önemli ticaret merkezlerine taşıyorlardı. Türkler ile Araplar ilk olarak bu ticari faaliyetler sırasında karşılaşmışlardı.

Kök Türklerde halkın büyük çoğunluğu tek tanrılı bir din olan Gök Tengri dinine inanıyordu. Bununla birlikte hanedan üyeleri ve bazı yöneticiler arasında Budizm ve Manihaizm dinlerini benimseyenler de vardı. Bu dönemde kuzeyden gelen Türk akınlarını durdurmuş olan Çin, Kök Türkleri kendisine bağlama siyasetine hız vermişti.

Çin'de halkın çoğunluğu Budizme inanıyordu. Çinliler arasında, Lao-Tzu adlı filozofun fikirlerine dayanan Taoizm ile Konfüçyüs'ün (Görsel 5.4) düşüncelerini içeren Konfüçyüsçülük dinleri de yaygındı. Aynı dönemde Japonya'da güçlü bir merkezî devlet yoktu. Büyük ölçüde Çin kültürünün etkisinde kalan Japonların millî dini doğa güçlerine ve ruhlara tapınmayı emreden "tanrıların yolu" anlamına gelen Şintoizm idi.

Görsel 5.4: *Konfüçyüs'ü gösteren bir minyatür*

İslamiyet'in doğduğu VII. yüzyılın başlarında İran'da, başkenti Medain olan Sasaniler Devleti hüküm sürüyordu. O günlerde Sasaniler doğuda Kök Türk, batıda ise Bizans Devletleriyle mücadele ediyordu. Sasaniler Devleti'nin egemen olduğu İran topraklarında halkın büyük bölümü Zerdüştlük dinine inanıyordu.

Hindistan çeşitli ırk ve dinlerden insanların yaşadığı bir ülkeydi. Hint toplumu kast sistemi gereği sınıflara ayrılmıştı. Bu nedenle İslamiyet'in doğduğu dönemde Hindistan'da siyasi birlik kurulamamıştı.

VII. yüzyılın başlarında Bizans Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır, Kartaca ve İtalya ile Tuna Nehri'ne kadar olan Balkan topraklarını elinde tutuyordu. Hristiyanlığın yaygın olduğu Bizans İmparatorluğu, mezhep çatışmaları nedeniyle yaşadığı iç karışıklıklara rağmen Ön Asya'nın en güçlü devletiydi.

3. İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Avrupa

İslamiyet'in doğuşu sırasında Avrupa'da toplumsal eşitsizlik üzerine kurulu feodalite hüküm sürüyordu. Aynı dönemde Avrupa'da hâkim olan din Hristiyanlıktı. Orta, Kuzey ve Batı Avrupa'da Hristiyanlığın Katoliklik mezhebi; Doğu Avrupa ve Rusya'da ise Ortodoksluk mezhebi yayılmıştı.

Görsel 5.5: *Hristiyan din adamlarıyla konuşan Papa (temsilî)*

Katolikliğin merkezi Roma şehri olup en büyük temsilcisi papa idi (Görsel 5.5). Papa, krallara taç giydirir; para karşılığında endülüjans denilen bir belge vererek Katolik Hristiyanların günahlarını affeder ve onlara cennetten yer bağışlardı. Ayrıca aforoz yetkisini kullanarak Hristiyanları dinden çıkarabilir ya da enterdi denilen cezalandırma şekliyle ülkeleri, kralları ve tüm halkıyla birlikte kilise hizmetlerinden yoksun bırakabilirdi. Papaların böylesine geniş yetkilere sahip olduğu o günlerde Avrupa skolastik düşüncenin etkisi altında bulunuyordu. Araştırma ve eleştiri özgürlüğüne izin vermeyen bu düşünce sistemi Avrupa'da bilim, teknoloji ve sanatın gelişmesi önündeki en büyük engeldi.

4. İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Afrika

İslamiyet'in doğduğu sırada Afrika kıtasının yalnızca kuzey ve doğu kesimleri biliniyordu. O dönemde başta Mısır olmak üzere Kuzey Afrika toprakları Bizans İmparatorluğu'na bağlıydı. Doğu Afrika'daki Habeşistan'da hüküm süren Aksum Krallığı, kıtadaki başlıca siyasi güç durumundaydı. Habeşler önceleri putperest iken IV. yüzyılın başlarında Hristiyanlığı kabul etmişlerdi. Araplar ile ticaret yapan ve Arap Yarımadası'ndaki siyasi gelişmeleri yakından izleyen Habeşler VI. yüzyılda Kızıldeniz'i aşarak Güney Arabistan'daki Yemen'e hâkim olmuşlardı.

B. HZ. MUHAMMED VE İSLAMİYET

1. Hz. Muhammed'in Peygamberliği

Düşünelim-Söyleyelim

Hz. Muhammed peygamberliğinin ilk dönemlerinde hangi tehlikeler ve zorluklarla karşılaşmış olabilir? Neden?

Hz. Muhammed, 571 yılında Mekke'de doğdu (Görsel 5.6). Babasının adı Abdullah, annesinin adı Amine idi. Babası, daha o doğmadan önce vefat etmişti. Hz. Muhammed gençlik yıllarında, ticaretle uğraşan amcası Ebu Talip'in kervanlarıyla birlikte Suriye ile Yemen arasında gidip geldi. 25 yaşına geldiğinde de Hz. Hatice ile evlendi. Hz. Muhammed Mekke'de iyi ahlakı, doğruluğu ve güvenilir oluşuyla tanınan biriydi. Alışveriş sırasında dürüst davranır, her zaman haklı olanın yanında yer alır ve kötü alışkanlıklardan uzak dururdu. Bu nedenle Mekkeliler ona güvenilir Muhammed anlamına gelen Muhammedü'l-Emin adını vermişlerdi.

Görsel 5.6: *Mekke'de Hz. Muhammed'in doğduğu evin bulunduğu yere inşa edilen ve bugün kütüphane olarak kullanılan yapıdan bir görünüş*

Hz. Muhammed putlara tapmanın yanlış olduğunu düşünüyor ve putperestlerin aksine ruhun ölümsüzlüğüne inanıyordu. Ayrıca Arapların Cahiliye Devri'ndeki örf, âdet ve geleneklerini de onaylamıyordu. Bu nedenle toplumdan uzaklaşarak Mekke yakınlarındaki Nur Dağı'nda bulunan Hira Mağarası'na gidiyor ve burada derin düşüncelere dalıyordu. İbadetini de Hz. İbrahim'in Hanif dinine göre yerine getiriyordu. Hz. Muhammed Hira Mağarası'nda ibadet ettiği günlerden birinde, 610 yılı Ramazan ayının 27. günü, Cebrail adlı meleğin kendisine ilk vahyi getirmesiyle peygamber oldu.

Hz. Muhammed başlangıçta İslamiyet'i gizli gizli yaymaya çalıştı. Ona ilk inananlar; eşi Hz. Hatice, amcasının oğlu Hz. Ali, azat ettiği kölesi Zeyd ve yakın arkadaşı Hz. Ebu Bekir oldu. "Sana emrolunanı açıkça söyle ve ortak koşanlardan yüz çevir!"[(1)] ayetinin gelmesinden sonra ise davetini açıktan yapmaya başladı. Ancak bu kolay olmadı. Mekkeli putperestler İslamiyet'in yayılmasını önlemek için her yolu deniyorlardı. Bunun üzerine Hz. Muhammed artan baskılar karşısında zor durumda kalan Müslümanların Habeşistan'a göç etmelerine izin verdi. Bu olaydan sonra bazı Müslümanlar 615 ve 616 yıllarında iki kafile hâlinde Habeşistan'a göç etti.

(1) Kur'an-ı Kerim, Hicr suresi, 94. ayet.

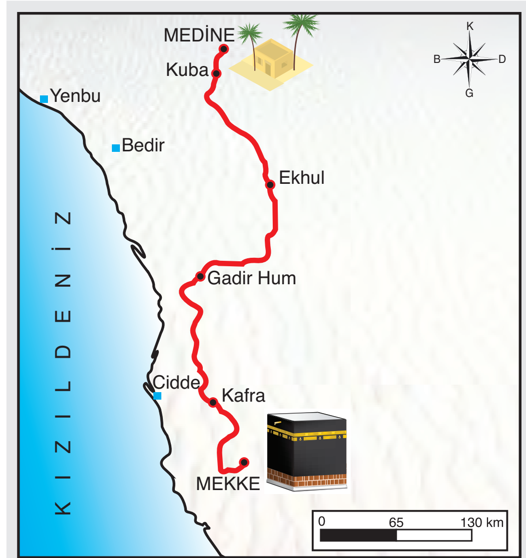
Mekke'de kalan Hz. Muhammed, müşriklerin bütün baskılarına ve boykotlarına rağmen ilk Müslümanlarla birlikte mücadeleye devam etti. Hac için Arabistan'ın değişik yerlerinden Kâbe'yi ziyarete gelenlere İslamiyet'i anlattı. 620 yılında Medine'den gelen altı kişi denilen yerde Hz. Muhammed'in çağrısına uyarak Müslüman oldular. 621 yılında da Medine'deki Evs ve Hazrec kabilelerinden on iki kişi Akabe denilen yerde (Görsel 5.7) Hz. Muhammed'in emirlerine uyacaklarına söz verip kendisine biat ettiler. Birinci Akabe Biatı adı verilen bu olaydan bir yıl sonra Medineli yetmiş dört kişilik başka bir grup, aynı yerde Hz. Muhammed ile buluştular. İkinci Akabe Biatı adıyla bilinen bu buluşmada Medineliler peygambere bağlı kalacaklarına dair yemin edip Müslüman olduktan sonra, onu ve Mekke'deki Müslümanları şehirlerine davet ettiler. Böylece tarihe Akabe Biatları adıyla geçen bu olaylarla birlikte İslamiyet ilk kez Mekke dışında da yayılmaya başladı.

Görsel 5.7: *Akabe Biatlarının yapıldığı yerden bir görünüş*

2. Hicret

Mekkeliler İslamiyet'in Şam ticaret yolu üzerinde bulunan Medine'de yayılmasından endişe duyuyorlardı. Bu nedenle Hz. Muhammed'i öldürerek İslamiyet'i kesin olarak ortadan kaldırmayı planladılar. Mekke'deki durumun giderek kötüleştiğini gören Hz. Muhammed, Medineli Müslümanların Akabe Biatları sırasında verdikleri söze güvenerek Mekkeli Müslümanların Medine'ye hicret (göç) edebileceklerini bildirdi. Bunun üzerine ilk Müslümanlar gruplar hâlinde Medine'ye doğru yola çıktı (622). Son olarak Hz. Muhammed yakın arkadaşı Hz. Ebu Bekir ile birlikte Mekke'den ayrılarak Medine'ye hicret etti (Harita 5.2).

Harita 5.2: *Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ederken izlediği yol*

Merkezî otoritenin olmadığı Medine'de Müslümanların dışında putperestler, Hristiyanlar ve Yahudiler bir arada yaşıyordu. Hicretle birlikte bu gruplara Mekkeli Müslümanlar da eklendi. Hz. Muhammed Medine'de toplumsal düzeni sağlamak ve çeşitli grupları huzur içinde bir arada yaşatabilmek için siyasi bir organizasyona ihtiyaç duydu. Şehirdeki gruplarla istişareleri sonucunda onlarla bir antlaşma yaparak devlet kurma yolundaki ilk adımı attı. Medine Sözleşmesi adıyla bilinen bu antlaşma kurulacak olan İslam Devleti'nin anayasası oldu.

Medine Sözleşmesi'yle her şeyden önce farklı dinlere mensup insanların yaşadığı yeni bir toplum yapısı kuruldu. Sözleşmenin ilk maddesinde bu toplumun Müslümanlar ve bir saldırı durumunda onlarla birlikte savaşmayı kabul eden gayr-i müslimlerden meydana geldiği belirtildi. İkinci maddede ise "İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet teşkil ederler." denilerek Medine Sözleşmesi'ne katılanların din, dil, ırk farkı gözetmeksizin eşit hak ve yükümlülüklere sahip vatandaşlar olduğu ifade edildi. Barış, iyilik, adalet, doğruluk ve yardımlaşma teşvik edilirken kötülükler ve adaletsizlikler yasaklandı. Böylece sürekli çekişmeden beslenen soya dayalı kabilecilik anlayışı geride kaldı. Onun yerine karşılıklı hak ve sorumluluklar üzerinde uzlaşmış eşit vatandaşlardan oluşan, istişareye önem veren yeni bir sosyal ve siyasi düzen kuruldu.

Hz. Muhammed Medine Sözleşmesi'yle kabileleri kendi başkanlığı altında birleştirerek peygamber olmanın yanı sıra siyasi lider hâline de geldi. Ardından Medine şehrinin nüfusunu ve sınırlarını tespit ettirerek bu sınırlar içinde kalan toprakların kentte yaşayanlar için mukaddes bir yer olduğunu ilan etti. Ayrıca şehrin Yesrib olan adını Medine (Şehir) olarak değiştirdi. Böylece Medine'de sınırları resmî antlaşmayla belirlenmiş ve siyasi birliğini tamamlamış bir devlet kurdu.

Medine Sözleşmesi'nde Müslümanların kardeşliği vurgulanmış ve toplumsal dayanışmaya önem verilerek herkesin birbirine yardım etmekle mükellef olduğu belirtilmişti. Hz. Muhammed, bu doğrultuda ensar denilen Medineli Müslümanlar ile muhacir (göçmen) denilen Mekke'den göç eden Müslümanları kardeş ilan etti. Kardeşlik hukuku gereği olarak her ensarın bir muhaciri kendisine kardeş seçerek misafir etmesini ve mallarını onunla paylaşmasını istedi.

Medine Sözleşmesi "Üzerinde anlaşmazlığa düştüğünüz herhangi bir şey, Allah'a ve onun elçisi Muhammed'e götürülecektir." hükmüyle adalet dağıtma yetkisini merkezî idareye vermişti. Bu maddeyle Hz. Peygamber Müslümanların birbirleriyle ve Yahudilerle olan anlaşmazlıklarında yargı mercii hâline geldi. Hz. Muhammed de üzerine aldığı bu sorumluluğun gereği olarak örf ve âdetlere dayanan eski hukukun yerine her dinden insanın kabul edebileceği yeni bir hukuk düzeni kurdu. Bir mahkeme meclisi oluşturarak evlenme, boşanma, miras, alışveriş, borçlanma, kira, diyet, kısas, vb. konulara ilişkin davaları hükme bağladı. Diğer yandan Yahudilerin birbirleriyle olan anlaşmazlıklarında isterlerse kendi hukuklarına göre yargılama yapmalarına izin verdi.

Medine Sözleşmesi'yle hukuk alanında Cahiliye Dönemi'nden kalan kolektif suç kavramı yerini suçun şahsiliği ilkesine bıraktı. Savaş esirlerine fidye karşılığında özgürlüğüne kavuşma hakkı tanınırken öldürme ve yaralama olaylarında suçluya kısas yerine diyet ödeme cezası verildi. Ödeme gücü olmayanlar için de âkile sistemi denilen bir çeşit sigorta uygulaması başlatıldı. Buna göre kabile mensupları, ortak hazineye imkânları ölçüsünde para yatıracak ve toplu bir ödeme yapması gerektiğinde burada toplanan paradan yararlanabilecekti.

Hicretle birlikte Medine'de kurulan İslam Devleti güvenlik alanında da kurumsallaştı. Medine Sözleşmesi'nde bir saldırı durumunda herkesin savunmaya ve savaş masraflarına katılması kararlaştırılmıştı. Hz. Muhammed bu hükme dayanarak kabile liderleri aracılığıyla topladığı askerlerden oluşan bir ordu kurdu. Askerleri süvariler, piyadeler ve okçular olarak sınıflandırdı. Bazı birlikleri de savaşlarda kılavuzluk ve gözcülük yapmakla görevlendirdi. Ayrıca kendisi olmadığında orduyu yönetmek üzere komutanlar tayin etti. Böylece peygamberlik, devlet başkanlığı ve yargıçlığın yanı sıra başkomutanlık görevini de yürütmeye başladı.

Hz. Muhammed Medine'de Müslümanların eğitimiyle de ilgilendi. Bu amaçla Mescid-i Nebevi (Peygamber Mescidi) adıyla inşa ettirdiği yapıya genç sahabilerin yatılı olarak kalıp eğitim-öğretim görebileceği suffe (gölgelik) denilen bir bölüm ekledi. Hz. Muhammed ilk İslam üniversitesi olarak nitelenen bu eğitim kurumunun başında bizzat bulundu. Burada kendisinden sonra İslamiyet'in yayılmasında önemli rol oynayacak birçok Müslüman yetiştirdi. Ayrıca Mescid-i Nebevi'de (Görsel 5.8) ibadet için toplananlarla sohbet halkaları oluşturarak İslam toplumunun dinî ve ahlaki eğitimine katkıda bulundu.

Görsel 5.8: *Medine'deki Mescid-i Nebevi'den bir görünüş*

Hz. Muhammed, Mekke'den gelen Müslümanların Medine'de ticaret yapabilecekleri bir pazar yeri kurdu. O bu pazarda Cahiliye Dönemi'nden kalma ticaret alışkanlıkları yerine İslam'a uygun adil ve doğru bir alışveriş sistemi kurmaya çalıştı. Ayrıca Medine'deki pazarları denetlemek ve ticari anlaşmazlıkları çözmek üzere biri kadın toplam dokuz kişiden oluşan bir zabıta ekibi görevlendirdi. Böylece İslam medeniyetinin ilk belediyecilik uygulamasını başlatmış oldu.

Hz. Muhammed Medine Sözleşmesi'ndeki ilkeleri hayata geçirerek şehirdeki çatışma ve karışıklıklara büyük ölçüde son verdi. İnsanların haklarını ve hürriyetlerini güvence altına alarak ve adaleti sağlayarak farklı kabilelerin hep birlikte barış içinde yaşayabilecekleri bir devlet düzeni kurdu.

Medine Sözleşmesi ile İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi arasında benzerlikler kurulabilir mi? Neden?

3. Müslümanların Kendilerini Koruma ve İslam'ı Yayma Mücadelesi

Mekkeli putperestler, Müslümanlar üzerindeki saldırılarına hicretten sonra da devam ederek onları Medine'den çıkarmak veya ortadan kaldırmak için her yolu denediler. Ancak Müslümanların kendi varlıklarını koruma ve İslamiyet'i yayma azmi karşısında amaçlarına ulaşamadılar. Bu süreçte Müslümanlar kendilerine yönelen tehditler karşısında birçok savaş yapmak zorunda kaldılar.

a. Bedir Savaşı (624)

Medine'ye hicret eden Müslümanlar Mekke'nin ileri gelen tüccarlarından Ebu Süfyan'ın Suriye'den dönmekte olan ticaret kervanının Medine yakınlarından geçeceğini haber aldılar. Kervanın geliriyle müşriklerin kendilerine karşı kullanmak üzere silah satın alacaklarını öğrenince de Mekke'de yağma edilen mallarının karşılığı olarak kervana el koyma kararı verdiler. Hz. Muhammed komutasında bir ordu hazırlayarak Bedir Ovası'na gelen Müslümanlar burada yapılan savaştan zaferle çıktılar (Görsel 5.9).

Görsel 5.9: *Bedir Savaşı'nı gösteren bir minyatür*

Müslümanlar Bedir Savaşı'nda esir aldıkları Mekkelilerin bir bölümünü fidye ile serbest bıraktılar. Okuma yazma bilenleri ise Müslümanlara okuma yazma öğretmeleri karşılığında özgürlüklerine kavuşturdular. Diğer yandan ganimetlerin beşte birini devlet hazinesine bırakırken beşte dördünü savaşa katılanlar arasında paylaştırdılar. Böylece İslam devletlerinde kural hâline gelecek bir uygulamayı başlattılar.

Müslümanların ilk askerî başarısı olan Bedir Zaferi'nden sonra İslamiyet'in yayılışı hızlandı. Ayrıca Hz. Muhammed'in devlet başkanlığı ve ordu komutanlığındaki konumu güçlendi.

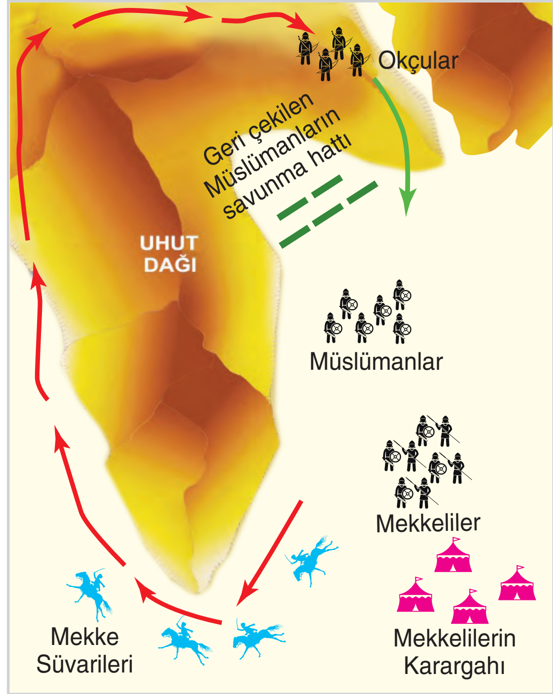
Savaş esirlerinin okuma yazma öğretmeleri şartıyla serbest bırakılmasına bakarak Hz. Muhammed ve İslamiyet ile ilgili hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

b. Uhud Savaşı (625)

Bedir'de uğradıkları yenilginin izlerini silmek isteyen Mekkeliler yeniden savaş hazırlıklarına başladılar. 3.000 kişilik bir ordu kurarak Ebu Süfyan komutasında Medine'ye doğru yola çıktılar. Durumu öğrenen Hz. Muhammed, Medine'nin ileri gelenlerini topladı. Onlara, şehirde kalarak savunma yapmanın en doğru karar olacağını söyledi. Ancak çoğunluğun bir meydan savaşından yana görüş bildirmesi üzerine onların isteğine uymak zorunda kaldı. İki ordu Uhud Dağı eteklerinde karşı karşıya geldi. Hz. Muhammed, savaş öncesinde ordusunun arkadan kuşatılmasını önlemek amacıyla dağın solunda bulunan geçide elli okçu yerleştirdi. Onlara ne olursa olsun yerlerinden ayrılmamalarını emretti.

İlk anları Müslümanların üstünlüğüyle geçen Uhud Savaşı'nda, Mekkeliler okçuların koruduğu boğazdan geçemediği için varlık gösteremeyip çekilmeye başladılar. Ancak bu gerileyişe bakarak savaşın kazanıldığını düşünen okçuların izinsiz olarak yerlerini terk etmesiyle durum değişti. Mekke ordusundaki süvari birliğinin başında bulunan Halid bin Velid bu fırsatı kaçırmadı. Savunmasız kalan boğazdan geçerek Müslüman ordusunu arkadan kuşattı (Görsel 5.10). Bu sırada kaçmakta olan Mekkeliler de geriye dönüp yeniden savaşmaya başladı.

Uhud Dağı'nın yamaçlarında yapılan savaşta Müslümanlar zor anlar yaşadı. Hz. Muhammed yaralanırken amcası Hz. Hamza şehit düştü. Buna rağmen Hz. Muhammed, ordusunu yeniden toparlayıp takibe geçerek müşrikleri Mekke'ye geri çekilmek zorunda bıraktı. Böylece onların Müslümanlar karşısında zafer kazanmalarına izin vermediği gibi Mekke ile Medine arasındaki kabilelere de Müslümanların zayıf düşmediğini göstermiş oldu.

Görsel 5.10: *Uhud Savaşı'nda okçuların yerlerinden ayrılmasını ve Mekkelilerin Müslümanları kuşatmasını gösteren bir kroki*

c. Hendek Savaşı (627)

İslamiyet'in Medine ve çevresinde yayılmasını kaygıyla izleyen Mekkeliler özellikle Şam ticaret yolunun Müslümanların kontrolüne girmesiyle ekonomik zarara uğradılar. Mekkeliler bu soruna kesin çözüm bulmak için on bin kişilik orduyla bir kez daha Medine üzerine yürüdüler.

Mekkelilerin Medine'ye doğru harekete geçtiğini öğrenen Müslümanlar şehrin girişine hendekler kazdılar. Mekkeliler Medine önlerine geldiklerinde, o güne kadar hiç görmedikleri bu savunma yöntemi karşısında şaşkınlığa düşerek durakladılar. Uzun süreli bir kuşatmaya hazır olmayan Mekkeliler hendeği geçme girişimlerinde başarısız oldular. Kum fırtınalarının başlaması üzerine de herhangi bir sonuç alamadan geri döndüler.

Mekkeliler Hendek Savaşı'nda uğradıkları başarısızlıktan sonra yeni bir saldırıya geçme gücünü kendilerinde bulamadılar. Müslümanlar ise İslamiyet'i Medine dışına yayma çalışmalarına hız verdiler. Bir yandan da Hendek Savaşı sırasında Mekkelilerle gizlice iş birliği yapan Beni Kureyza Yahudilerini şehirden çıkararak Medine'de daha güçlü hâle geldiler.

Hz. Muhammed'in önemli kararlar alırken yanındakilerin görüşüne de başvurması onun hangi özelliklere sahip olduğunu göstermektedir?

ç. Hudeybiye Barışı (628)

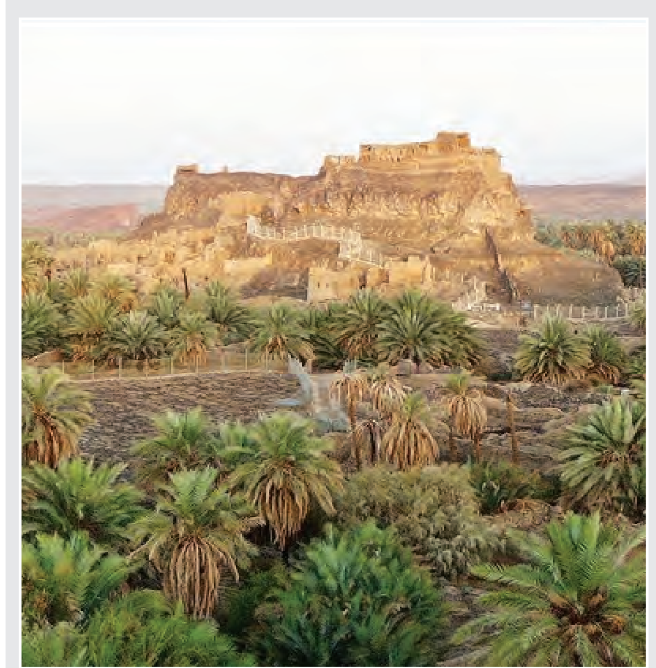
Hz. Muhammed, Hendek Savaşı'ndan bir yıl sonra Kâbe'yi ziyaret etmeye karar verdi. 628 yılı hac mevsiminde, bir grup Müslümanla birlikte Mekke'ye doğru yola çıktı. Müslümanlar, savaşmak niyetinde olmadıklarını göstermek için silahsız gelmişlerdi. Kureyşliler ise Müslümanların Mekke'yi fethetmeye geldiklerini düşünerek savaş hazırlığı yapmışlardı. Bu nedenle Hz. Muhammed'in elçi olarak gönderdiği Hz. Osman'ı tutuklamışlardı.

Müslümanlar, Mekkelilerin düşmanca tutumu karşısında geri adım atmadılar. Bunun üzerine Mekkeliler yeni bir savaşı göze alamayıp onlarla Hudeybiye Antlaşması'nı yaptılar. Hudeybiye Antlaşması'na göre Müslümanlar o yıl Kâbe'yi tavaf etmeden geri dönecek; buna karşılık gelecek yıl üç gün süreyle Mekke'yi ziyaret edebileceklerdi. Diğer yandan Mekkelilerden biri Medine'ye gelip sığınırsa o kişi velisinin isteği üzerine geri verilecek ancak Müslümanlardan biri Mekkelilere sığınacak olursa iade edilmeyecekti.

Hudeybiye Antlaşması bu hükümleriyle ilk bakışta Müslümanların zararına gibi görünüyordu. Ancak kısa sürede bunun böyle olmadığı anlaşıldı. Mekkelilerden İslamiyet'i kabul edenler, antlaşma gereği Medine'ye alınmayınca müşriklerin kervanlarını yağmaladılar. Bu tepkiler üzerine Mekkeliler Hudeybiye Antlaşması'nın söz konusu maddesini iptal etmek zorunda kaldılar.

d. Hayber'in Fethi (629)

Hendek Savaşı'ndan sonra Medine'den çıkarılan Yahudiler, şehrin 150 km kuzeyindeki Hayber'e yerleşmişlerdi. Hayber Yahudileri, Mekkelileri Müslümanlara karşı kışkırtarak Şam ticaret yolunun güvenliğini tehdit ediyorlardı. Bunun üzerine sefere çıkan Hz. Muhammed, Hayber Kalesi (Görsel 5.11) ile birlikte bu bölgedeki diğer kaleleri fethetti.

Görsel 5.11: *Hayber Kalesi'nden bir görünüş*

Hayber'in fethiyle birlikte Şam ticaret yolunun güvenliği sağlanırken Müslümanlar da ilk fetihlerini gerçekleştirmiş oldular. Fetihten sonra Müslümanlar, vergi vermeleri şartıyla Hayber Yahudilerini topraklarında bıraktılar. Bu bölgede yaşayan gayrimüslim kabilelerin savaşabilecek durumdaki erkeklerini ise cizye vergisine bağladılar. Böylece İslam devletlerindeki cizye alma geleneğini başlattılar.

e. Mu'te Seferi (629)

Hz. Muhammed, Hayber'in fethinden sonra Suriye'de bulunan Hristiyan Gassani Devleti'nin yöneticilerini İslam'a davet etmek için bir elçi gönderdi. Elçisinin öldürüldüğünü öğrenince de ordusunu Gassaniler üzerine sefere çıkardı. İslam ordusu Mu'te denilen yerde büyük bir Bizans ordusu ile karşıya karşıya geldi. Savaşın ilk anlarında İslam ordusu önemli kayıplara uğradı. Ordunun önde gelen komutanlarından bazıları şehit düştü. Bunun üzerine komutayı ele alan Halid bin Velid, askerlerini yeniden toparlayarak Bizanslıları geri püskürttü. Böylece İslam ordusunu büyük bir bozgundan kurtardı. Mu'te Seferi Müslümanlar ile Bizanslılar arasındaki ilk savaş olarak tarihe geçti.

f. Mekke'nin Fethi (630)

Mekkeli müşrikler Müslümanların Mu'te seferinde uğradığı kayıplardan cesaret alarak onlara yönelik baskılarını arttırdılar. Bunun üzerine Hz. Muhammed, on bin kişilik bir ordunun başında Mekke'ye (Görsel 5.12) doğru yola çıktı. Şehri kan dökmeden almak isteyen Hz. Muhammed, ordusunu Mekke yakınlarında konaklattı. Gece olduğunda da çok sayıda ateş yaktırarak Müslümanların sayısını fazla gösterip Mekkelilerin direncini kırdı. Bu manzara karşısında korkuya kapılan Mekkeliler şehri savaş yapmadan Müslümanlara teslim etti.

Görsel 5.12: *Mekke'den bir görünüş*

g. Huneyn Savaşı (630)

Mekke'nin güneyindeki Taif putperestlerin yaşadığı bir şehirdi. Taifliler kendileri gibi putperest Arap kabilelerini yanlarına çekerek Mekke'yi Müslümanlardan geri almak üzere harekete geçmişlerdi. Hz. Muhammed Huneyn denilen yerde toplanan bu kabileler üzerine sefere çıkarak onları bozguna uğrattı. Daha sonra kaçan kabilelerin sığındığı Taif'e yöneldi. Ancak etrafı surlarla çevrili şehrin fethi mümkün olamayınca kuşatmayı kaldırdı. Taif halkı da bir yıl sonra kendiliğinden İslam'ı kabul etti.

ğ. Tebük Seferi (631)

Tebük, Medine ile Şam arasında bulunan ve İslam Devleti'nin Bizans sınırına yakın şehirlerinden biriydi. Hz. Muhammed, Bizans İmparatoru Heraklius'un büyük bir ordu ile Arabistan üzerine sefere çıktığı haberi üzerine ordusuyla birlikte Tebük'e geldi. Haberin asılsız olduğunu anlayınca da ordusuyla birlikte geri döndü. Tebük Seferi, Müslümanların Arabistan dışına yaptıkları ilk seferdir. Bu sefer, Suriye'de bulunan ve bir Arap kabilesi olan Gassanilerin İslamiyet'i kabul etmesiyle sonuçlandı.

İslamiyet'in yayılışı sırasında yapılan savaşların Müslümanlar açısından ortaya çıkardığı genel sonuçlar neler olmuştur?

Hz. Muhammed 632 yılında, hac ibadetini yapmak için ailesiyle birlikte Mekke'yi ziyaret etti. İslam tarihinde Veda Haccı olarak adlandırılan bu ziyarete, Arabistan'ın çeşitli yerlerinden gelen çok sayıda Müslüman katıldı. Hz. Muhammed, hac sırasında Arafat Dağı'nda toplanan yüz bin Müslüman'a hitaben Veda Hutbesi'ni okudu. O, bu hutbesinde bütün insanlığı ilgilendiren evrensel mesajlar verdi.

Okuyalım

Veda Hutbesi

“Ey insanlar!

Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım.

İnsanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.

Ashabım! Kimin yanında bir emanet varsa onu hemen sahibine versin. Biliniz ki faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Allah böyle hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faiz de Abdulmuttalib’in oğlu (amcam) Abbas’ın faizidir. Lâkin ana paranız size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız.

Hz. Muhammed’in Veda Hutbesi’ni okuduğu Arafat Dağı’ndan bir görünüş

Ashabım! Dikkat ediniz, Cahiliye’den kalma bütün âdetler kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Cahiliye Devri’nde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır.

Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınların da sizin üzerinizde hakkı vardır.

Ey mü‘minler! Size iki emanet bırakıyorum, onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emanetler, Allah’ın kitabı Kur’ân-ı Kerîm ve Peygamber’in sünnetidir.

Ey insanlar! Rabb’iniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Âdem’in çocuklarısınız, Âdem ise topraktandır. Arap’ın, Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi; kırmızı tenlinin siyah üzerine, siyahın da kırmızı tenli üzerine bir üstünlüğü yoktur.

Suçlu kendi suçundan başkası ile suçlanamaz. Baba oğlunun suçu üzerine, oğul da babasının suçu üzerine suçlanamaz.

İnsanlar! Yarın beni sizden soracaklar, ne diyeceksiniz? ” Sahâbe-i Kirâm hep birden şöyle dediler:

“Allah’ın elçiliğini ifa ettiniz, vazifenizi hakkıyla yerine getirdiniz, bize vasiyet ve nasihatta bulundunuz, diye şehadet ederiz.”

Bunun üzerine Hz. Peygamber şehadet parmağını kaldırdı, sonra da cemaatin üzerine çevirip indirdi ve şöyle buyurdu:

“Şahit ol, yâ Rab! Şahit ol, yâ Rab! Şahit ol, yâ Rab!”

Mustafa Asım Köksal, İslam Tarihi, C 10, s. 253-261 (Düzenlenmiştir.).

- *Veda Hutbesi’nin evrensel bir insan hakları bildirisi olduğu söylenebilir mi? Neden?*
- *Hz. Muhammed, Veda Hutbesi’nde insanların temel hak ve özgürlüklerinden hangilerini vurgulamıştır?*

Veda Haccı’ndan sonra Medine’ye dönen Hz. Muhammed, Bizans İmparatorluğu üzerine sefer hazırlıkları yaptığı sırada rahatsızlandı. 8 Haziran 632’de de Medine’deki evinde vefat etti. Vasiyeti gereği vefat ettiği yere defnedildi. Hz. Muhammed’in kabri bugün Mescid-i Nebevi’nin içindeki Ravza-i Mutahhara (Tertemiz Cennet Bahçesi) olarak isimlendirilen yerdedir.

C. DÖRT HALİFE DÖNEMİ (632-661)

Düşünelim-Söyleyelim

Ey ahali! Üzerinize emir oldum; oysa aranızda en güçlünüz ve en hayırlınız ben değilim. Eğer iyilik üzere iş görürsem bana yardım edin. Kötü işler yaparsam bana doğru yolu gösterin.

Hz. Ebu Bekir

Neşet Çağatay, İslam Tarihi, s. 332 (Düzenlenmiştir.).

➡ *Hz. Ebu Bekir'in yukarıdaki sözüne göre halifede bulunması gereken özellikler neler olmalıdır?*

1. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer Dönemleri

Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam Devleti halifeler tarafından yönetilmiştir. Halife, Hz. Peygamberin vefatından sonra Müslümanlara din ve devlet başkanlığı yapmakla görevli kimsedir. Müslümanların ilk halifesi Hz. Ebu Bekir'dir. Onun ardından sıra ile Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali halifelik makamına geçmiştir.

Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin görevde bulundukları dönem, İslam tarihinde Dört Halife Dönemi olarak adlandırılmıştır. Olgun Halifeler anlamında Hulefa-i Raşidin denilen bu halifelerin hepsi de seçimle işbaşına gelmiş ve halifeliğin babadan oğula geçen bir saltanata dönüşmesine izin vermemiştir. Bu dönemde halife mutlak iktidar sahibi bir hükümdar gibi görünse de gerçekte yetkileri sınırlı bir idareci konumunda olmuştur.

Halife toplumu idare ederken İslam hukukunun genel prensiplerine ve hükümlerine uygun kanunlar koymak zorundaydı. Hz. Ebu Bekir'in halife seçildiği gün Allah'ın ve Peygamber'in yolundan ayrılması durumunda kendisine itaat edilmemesini söylemesi de bu yetkilerin sınırsız olmadığını gösteriyordu. Diğer yandan halife son sözü söyleme hakkına sahip olmakla birlikte kararlarını verirken yardımcıları durumundaki danışmanlarıyla istişare ediyordu.

Hz. Ebu Bekir, Medine'de düzeni sağladıktan sonra Arabistan'ın farklı yerlerinde başlayan ve ridde denilen dinden dönme olaylarını bastırdı. Yemen'de ortaya çıkan yalancı peygamberler sorununu çözdü ve zekât vermek istemeyen isyancı Arap kabilelerini itaat altına aldı.

Hz. Ebu Bekir Dönemi'nin önemli olaylarından biri de Kur'an-ı Kerim'in kitap hâline getirilmesi oldu (Görsel 5.13). Kur'an ayetleri, Hz. Muhammed Dönemi'nde vahiy kâtiplerince kemik, taş, deri parçaları ve hurma yaprakları üzerine yazılmıştı. Ayrıca hafızlar tarafından da ezberlenmişti. Hz. Ebu Bekir, ayrı sahifelerde yazılı bulunan sureleri ve ayetleri toplayıp kitap hâline getirmek üzere vahiy kâtiplerinden oluşan bir kurul oluşturdu. Hazırlanan kitap, Hz. Ömer tarafından, sahabilerin huzurunda okunup doğruluğu onaylandıktan sonra halifeye teslim edildi.

Görsel 5.13: *VII. yüzyılda yazılan ve Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te sergilenen ilk Kur'an-ı Kerim nüshalarından biri*

Kur'an-ı Kerim'in kitap hâline getirilmesine neden ihtiyaç duyulmuş olabilir?

Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde İslam orduları Suriye ve Irak'a seferler düzenlediler. Bu seferler sırasında Müslümanlar ilk olarak Sasanilerin elindeki Irak'a girerek bu ülkedeki Hire Beyliği'ne son verdiler. Daha sonra da Suriye'ye giren Bizans ordusunu Ecnadeyn Savaşı'nda yenilgiye uğrattılar (634).

Hz. Ebu Bekir, ömrünün son günlerinde kendisinden sonra bir karışıklık çıkmaması için Hz. Ömer'in halife olmasını vasiyet etmişti. Onun 634'te ölümünden sonra Müslümanlar bu vasiyete uygun olarak Hz. Ömer'i halife seçtiler. İslam orduları, Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk günlerinde, bir süredir kuşatma altında tuttukları Şam'ı fethettiler. Ayrıca Bizans İmparatoru Heraklius'un Müslümanları Süriye'den çıkarmak amacıyla gönderdiği büyük bir orduyu Yermuk Savaşı'nda yenilgiye uğrattılar (636). Müslümanlar kazandıkları bu zaferin ardından Suriye'nin geri kalan şehirlerini ele geçirerek bu ülkenin fethini tamamladılar (Görsel 5.14).

Görsel 5.14: *Müslüman Araplarla Bizanslıların savaşı (temsilî)*

Suriye'nin fethinden sonra İslam ordusunun başında bulunan Amr İbnü'l-As, Filistin'in merkezi Kudüs'ü kuşattı. Kıyıdaki Gazze, Nablus ve Yafa şehirlerini ele geçirerek Kudüs'ün denizden yardım almasını önledi. Çaresiz kalan Kudüs halkı, bizzat halife tarafından teslim alınması hâlinde şehri Müslümanlara bırakacaklarını bildirdi. Bunun üzerine Medine'den Kudüs'e gelen Hz. Ömer (Görsel 5.15) şehri teslim aldı (638). Halife, patrik ile bir antlaşma yaparak Kudüs'teki Hristiyanlara ve Musevilere, İslam Devleti'ne vergi ödemeleri karşılığında din ve ibadet özgürlüğü tanıdı.

Görsel 5.15: *Hz. Ömer'in Kudüs'e girişi (temsilî)*

Kudüs'ün Hz. Ömer'in kendisine teslim edilmesinden yola çıkılarak İslam Devleti'nin yönetim anlayışı hakkında hangi çıkarımlarda bulunulabilir?

Hz. Ömer Dönemi'nde Müslümanların savaştığı devletlerden biri de Sasaniler idi. Hz. Ömer halife olduktan sonra İran'daki Sasaniler üzerine bir ordu gönderdi. Müslümanlar salları birbirine bağlayarak kurdukları köprüden Fırat Nehri'nin doğusuna geçerek Sasanilerle savaşmaya başladılar. İslam askerleri, Köprü Savaşı olarak bilinen bu savaşta fillerle güçlendirilmiş İran ordusu karşısında ilerleme imkânı bulamayıp kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldı (634).

İslam ordusu komutanının köprünün halatlarını kestirmesinin nedeni ne olabilir?

Müslümanlar, Köprü Savaşı'ndan bir süre sonra Irak'ın güneyindeki Kadisiye'de karşılaştıkları Sasanileri bu kez yenilgiye uğrattılar. Ardından Sasanilerin başkenti Medain'e girdiler (636). İki taraf arasında 637 yılında Celula'da, 642 yılında da Nihavent'te yapılan savaşlar İslam ordularının zaferiyle sonuçlandı. Bu savaşları takip eden dönemde Müslümanlar Hemedan, İsfahan, Kazvin ve Rey gibi önemli İran şehirlerini fethederek Sasaniler Devleti'ne son verdiler.

Bilgi Notu

İhtida

Başka bir dinden çıkıp Müslüman olma anlamına gelen ihtida hareketine ilk olarak İran'ın fethi sırasında rastlandı. Kadisiye Savaşı'ndan sonra Sasani ordusundan dört bin asker Müslümanlığı kabul etti. İslam ordusuyla birlikte Medain ve Celulâ'nın fethine katılan bu askerler daha sonra Kûfe'ye iskân edildi. Aynı şekilde Celula'nın fethi bölgede geniş çaplı ihtidaların yolunu açtı. Benzer gelişmeler Azerbaycan'ın fethinden sonra da yaşandı. Hz. Osman Dönemi'nde başlatılan Müslümanların Azerbaycan'a iskânı Hz. Ali Dönemi'nde de sürdü. İslam Devleti'nin adaletli yönetimi ve Müslümanların hoşgörülü yaklaşımı da eklenince bu iskân süreci Azerilerin ihtidasıyla sonuçlandı.

Hz. Muhammed, hür Arap Müslümanlar ile mevali denilen köle iken azat edilmiş Müslümanlar arasında ayrım gözetmemişti. Dört Halife Dönemi boyunca devam eden bu anlayışın gereği olarak İslam'a ihtida edenler hukuken Müslüman Araplarla eşit kabul edildi. Hz. Ömer mevali olarak adlandırılan bu insanları diğer Müslümanlarla aynı seviyede tuttu. Valilerinden askerî divan defterlerine mevalinin de kaydedilmesini ve onlara Arap olanlarla aynı miktarda maaş bağlanmasını istedi. Hz. Ali de maaş ve ganimet dağıtımında Müslüman Araplarla mevali arasında bir ayrım gözetmedi.

Bu kitap için yazılmıştır.

İran'ın fethinden sonra İslam orduları Azerbaycan'a doğru ilerleyişe geçtiler. 644 yılında bu ülkeyi fethederek İslam Devleti'nin sınırlarını kuzeyde Kafkasya'ya ve Hazar Denizi'ne kadar genişlettiler.

Bizans'a bağlı zengin bir eyalet olan Mısır, Hz. Ömer Dönemi'nde iç karışıklıklar içindeydi. Bu durumdan yararlanan Amr İbnü'l-As, büyük bir direnişle karşılaşmadan Mısır'a girdi. Ülkedeki Hristiyanları cizye ödemek koşuluyla din ve ibadetlerinde serbest bıraktı. Kahire yakınlarında Fustat (Görsel 5.16) adıyla bir şehir kurarak burayı kendisine merkez yaptı. 642 yılında da Akdeniz kıyısındaki İskenderiye'yi alarak Mısır'ın fethini tamamladı.

Hz. Ömer, fetihlerle sınırları genişleyen İslam Devleti'nin yönetimini kolaylaştırmak amacıyla merkezde divan teşkilatını kurdu. Ülke topraklarını vilayetlere ayırarak buralara valiler ve kadılar atadı. Maliyeye önem vererek vergileri sistemli hâle getirdi. Devlet görevlilerine maaş bağladı. Devletin gelir gider işlerini düzene koymak için de beytü'l-mal denilen devlet hazinesini kurdu. Hz. Ömer ülke genelinde nüfus sayımı ve kadastro işlemi yaptırdı. Böylece ileride kurulacak İslam devletlerine örnek oluşturacak şekilde İslam Devleti'nin teşkilatlanmasını tamamladı.

Görsel 5.16: *Fustat şehrini gösteren bir gravür*

Hz. Ömer Dönemi'nde İslam Devleti'nin ordusu düzenli ve devamlı hâle getirildi. Haberleşme sistemi geliştirildi. Irak, Mısır ve Suriye'de askerî garnizonlar oluşturuldu. Bayındırlık işlerine önem verilerek yeni şehirler kuruldu. Açılan sulama kanalları sayesinde tarımsal üretim arttırıldı. Eğitim hizmetleri ve kimsesiz çocukların korunması gibi işler düzenli hâle getirildi. Hicri takvimin hazırlanması ve kullanılmaya başlanması da Hz. Ömer zamanında gerçekleşti. Hz. Ömer 644 yılında İranlı bir köle tarafından şehit edildi.

2. İslam Dünyasında Ayrılıklar Başlıyor

Hz. Ömer son günlerinde, kendisinden sonraki halifeyi seçmek üzere altı kişilik bir heyet görevlendirmişti. Bu heyet onun ölümünden sonra toplanarak halifeliğe Hz. Osman'ı getirdi. Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk günlerinde Bizans ordusu, Mısır'a saldırdı ve İskenderiye'yi geri aldı. Daha sonra da Suriye'ye doğru ilerlemeye başladı. Bizanslıların bu ilerleyişi Şam Valisi Muaviye tarafından durduruldu. Muaviye daha sonra Malatya ve Kayseri'ye kadar akınlarda bulundu. Ayrıca ilk İslam donanmasını kurarak 649 yılında Kıbrıs'ı fethetti. Diğer yandan Hz. Osman Dönemi'nde Kur'an-ı Kerim çoğaltılarak Mısır, Şam, Basra, Kûfe gibi önemli İslam merkezlerine gönderildi.

Hz. Osman Dönemi'nde, İslam ordularının daha önce fethettiği İran ve Azerbaycan'da ayaklanmalar çıktı. Müslümanlar bu ayaklanmaları bastırdıktan sonra Horasan'ı ve Harzem'i alıp ardından Ceyhun Nehri'ne kadar ilerlediler. Ayrıca Hazar Denizi'nin güneyindeki Taberistan'ı alıp İran'ın fethini tamamladılar. Kuzeyde ise sınırlarını Kafkaslara kadar genişleterek Hazarlarla komşu oldular. Bu dönemde Kuzey Afrika'daki fetihlerine devam eden Müslümanlar Libya'yı ve Tunus'u ele geçirdiler. Müslümanların yaptığı ilk deniz savaşı olan 655 yılındaki Zatü's-Savari Savaşı'nda da Bizans donanmasını yenilgiye uğrattılar (Görsel 5.17).

Görsel 5.17: *Müslümanlarla Bizanslıların deniz savaşları (temsilî)*

Mekke'deki Kureyş kabilesinin Emeviler adıyla bilinen Ümeyyeoğulları koluna mensup olan Hz. Osman yumuşak huylu biriydi. Yakınlarının etkisinde kalan halife ordu komutanlıklarına ve valiliklere Emevi ailesinden gelenleri atamıştı. Buna bir de yöneticilerin yanlış uygulamaları eklenince Kûfe, Basra ve Mısır'daki halk arasında hoşnutsuzluklar ortaya çıktı. Halkın yöneticilere gösterdikleri tepkiler giderek halifeye karşı büyük bir isyana dönüştü ve Medine'ye kadar gelen isyancıların Hz. Osman'ı şehit etmesiyle sonuçlandı (656).

Hz. Osman'dan sonra Müslümanların çoğunun isteğiyle halifeliğe Hz. Muhammed'in damadı Hz. Ali getirildi. Ancak Emevi ailesi üyeleri Hz. Osman'ı öldürenleri yakalayıp cezalandırmadığını söyleyerek onun halifeliğini kabul etmedi. Hz. Ali'nin halifeliğini tanımayan Emevilere, Hz. Ayşe'nin yanı sıra önde gelen Müslümanlardan Talha ve Zübeyr de katıldı.

Hz. Ali, Şam üzerine sefer hazırlıkları yaptığı sırada Hz. Ayşe'nin Talha ve Zübeyr ile birlikte Basra'yı ele geçirdiğini ve kendisine karşı ordu topladığını öğrendi. Bunun üzerine yolunu değiştirerek Kûfe'ye geldi. İki taraf arasında meydana gelen çatışma Hz. Ayşe'nin bindiği devenin etrafında geçtiği için bu savaşa İslam tarihinde Cemel Vakası (Deve Olayı) adı verildi. Savaşın sonunda Hz. Ayşe yakalanarak Medine'ye gönderildi. Hz. Ali ise Kûfe şehrine yerleşerek burayı kendisine başkent yaptı.

Emevi ailesinden Şam Valisi Muaviye, Hz. Osman'ın katilleri bulunup cezalandırılmadıkça Hz. Ali'ye biat etmeyeceğini bildirmişti. Muaviye, Cemel Vakası'ndan sonra muhalefetini sertleştirerek halifeliğini ilan etti. Müslüman kanı dökülmesini istemeyen Hz. Ali ise Muaviye'ye bir mektup yazarak onunla anlaşmaya çalıştı. Girişiminin sonuçsuz kalması üzerine de ordusuyla birlikte Suriye Seferi'ne çıktı.

Fırat Nehri kıyısındaki Sıffin Ovası'nda yapılan savaşta (Görsel 5.18) Hz. Ali'nin ordusu savaşı kazanmak üzereyken Muaviye, yanında bulunan Amr İbnü'l-As'ın önerisiyle askerlerinin elindeki mızraklara Kur'an sayfalarını taktırdı. Hz. Ali bunun bir savaş hilesi olduğunu söylediyse de askerlerini savaşmaya ikna edemedi. Bunun üzerine anlaşmazlığın çözümü Muaviye'nin isteği doğrultusunda, iki tarafın seçeceği hakemlerin kararına bırakıldı. Hakemler her iki tarafın da halife olmaması konusunda anlaştılar. Ancak sıra kararını açıklanmasına geldiğinde Muaviye'nin hakemi Amr İbnü'l-As alınan karara uymayarak halifeliğin Muaviye'ye verildiğini ilan etti. Hakem Olayı adıyla tarihe geçen bu olayla birlikte halifelik sorunu daha da karmaşık bir hâle geldi.

Görsel 5.18: *Sıffin Savaşı'nı gösteren bir minyatür*

İslam tarihinde Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanan mücadelelerin sonucunda Müslümanlar; Emeviler (Muaviye'den yana olanlar), Şiiler (Hz. Ali'den yana olanlar) ve Haricîler (Hz. Ali'ye ve Muaviye'ye karşı olanlar) olmak üzere üç gruba ayrıldı. Haricîlere göre Müslümanlar arasındaki ayrılığın sorumluları; Muaviye, Muaviye'nin hakemi olan Amr İbnü'l-As ve Hz. Ali idi. Bu nedenle Haricîler onların üçünü de aynı gün öldürmeye karar vererek seçtikleri suikastçıları Kûfe, Şam ve Mısır'a gönderdiler. Amr İbnü'l-As ve Muaviye suikasttan kurtulurken Hz. Ali şehit edildi (661). Onun vefatıyla birlikte Dört Halife Dönemi sona erdi.

Hz. Ali Dönemi'nde yaşanan olayların İslam dünyasında ortaya çıkardığı sonuçlar neler olmuştur?

Ç. HALİFELİK SALTANATA DÖNÜŞÜYOR

661 yılında Hz. Ali Dönemi'nin sona ermesinin ardından Şam'da bulunan Muaviye burada halifeliğini ilan etti. Aynı günlerde Kûfe'de bulunan Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan Irak'taki Müslümanlar tarafından halife seçilmişti. Hz. Hasan, Muaviye'nin kendisi üzerine bir sefere çıkacağını haber alınca kardeş kanı dökülmemesi için onunla bir antlaşma yaparak halifelikten vazgeçti.

Antlaşmaya göre Muaviye halife olarak kalacak fakat kendisinden sonra kimin halife olacağına karışmayacaktı. O öldükten sonra ise Müslümanlar kimi isterlerse onu halife seçebileceklerdi. Ancak Muaviye bu antlaşmaya uymadı. Hz. Hasan'ın ölümünün ardından oğlu Yezid'i veliaht tayin etti. Böylece İslam tarihinde Emeviler Dönemi'ni başlatarak hilafeti babadan oğula geçen bir saltanata dönüştürdü. Bu dönemde İslam Devleti'nin başkenti Şam oldu.

1. Emeviler

Düşünelim-Söyleyelim

Emevi Devleti, başı Hicaz'da, kalbi Şam'da olan bir kartaldı. Kartalın bir kanadı Mısır ve Irak'ta olup ayakları Anadolu'ya uzanmıştı.

Ahmet Cevdet Paşa
Süleyman Duygu, Genel Tarih II, s. 108.

Yukarıdaki sözden hareketle Emevi Devleti hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Emevi Devleti'nin kurucusu Muaviye, ülke içinde düzeni sağladıktan sonra fetih hareketlerini başlattı. Onun zamanında deniz yoluyla İstanbul'a kadar giden İslam ordusu bu şehri iki kez kuşattı. Aynı dönemde doğuda Afganistan'ın Kabil şehri alınarak İndüs Nehri'ne ulaşıldı. Diğer yandan Afrika'nın kuzey kıyıları boyunca Cezayir'e kadar olan yerler fethedildi (Harita 5.4). Böylece Doğu Roma İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki hâkimiyetine son verildi.

Harita 5.4: *Hz. Muhammed, Dört Halife ve Emeviler Dönemlerinde İslamiyet'in yayılışı*

Kuzey Afrika toprakları meşhur Emevi komutanlarından Ukbe bin Nafi tarafından fethedildi. Ukbe, bu Berberilere karşı kazandığı galibiyetten sonra Müslüman askerleri yerli halkın isyanlarına karşı emniyete almak istedi. Bu amaçla Tunus'ta Kayruvan şehrini kurarak burayı Afrikiye vilayetinin merkezi yaptı. Batıya doğru daha uzak bölgelere gitmek isteyen ve bunun yolunun da Afrikiye'nin İslamlaşmasından geçtiğini düşünen Ukbe Berberiler'e iyi davrandı. Bir yandan da Berberice bilen askerlerinden yerli halka İslam'ı anlatmalarını istedi. Böylece bir kısmı eski dinlerinde kalmış olsa da Berberilerin topluluklar hâlinde ihtidasını sağladı.

Muaviye Dönemi'nde başlayan Kuzey Afrika'daki fetih hareketleri Yezid Dönemi'nde de devam etti. Bu dönemde Afrikiye Valisi Ukbe bin Nafi, Cezayir'i ve Fas'ı alarak Atlas Okyanusu'na ulaştı. Böylece Kuzey Afrika'nın fethini tamamladı.

Bilgi Notu

Kerbela Olayı (680)

Muaviye'nin 680 yılında ölümü üzerine halifeliğe, daha önce veliaht ilan ettiği oğlu Yezid geçti. Ancak Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin, Yezid'in halifeliğini tanımadı. Bu arada Kûfeliler, Mekke'de bulunan Hz. Hüseyin'i halife olarak tanıdıklarını bildirerek onu şehirlerine davet ettiler. Kûfelilerin çağrısı üzerine yanındakilerle birlikte yola çıkan Hz. Hüseyin, Fırat Nehri kenarındaki Kerbela denilen yere geldiğinde Yezid'in kuvvetleri tarafından durduruldu. Emevi ordusu komutanı burada Hz. Hüseyin'i günlerce kuşatma altında tuttu. Bunun üzerine Hz. Hüseyin, Medine'ye geri dönmek istediğini söyledi. Ancak buna izin verilmedi ve yanındakilerle birlikte şehit edildi (680).

Kerbela Olayı Müslümanlar için büyük bir üzüntü kaynağı oldu. Aynı zamanda İslam dünyasında daha önce başlamış olan ayrılıkların keskinleşmesine yol açtı.

Bu kitap için yazılmıştır.

Yezid'in 683'te ölümü üzerine Kuzey Afrika'da yaşayan Berberiler, Bizans'ın yardımıyla Emevi yönetimine karşı ayaklandılar. Emeviler bu ayaklanmaları bastırıp kaybettikleri yerleri geri aldıkları gibi Batı Akdeniz'de Bizans'ın elinde bulunan Mayorka ve Minorka Adalarını da fethettiler. Böylece Kuzey Afrika'daki hâkimiyetlerini sağlamlaştırdıktan sonra Endülüs adını verdikleri İspanya'ya yöneldiler. O sırada Vizigot Krallığı'nın hüküm sürdüğü Endülüs'te halk kralın baskıları karşısında Müslümanlardan yardım istiyordu. Bunun üzerine Tarık bin Ziyad komutasındaki İslam ordusu 711 yılında Cebelitarık (Septe) Boğazı'nı geçerek İspanya'ya ayak bastı.

Tarık bin Ziyad, karşısına çıkan Vizigot Kralı'nı Kadiks Savaşı'nda yenip (Görsel 5.19) İspanya'yı fethederek burayı Emevilerin bir eyaleti durumuna getirdi. İspanya'nın fethinden sonra Emeviler Pirene Dağları'nı aşarak Avrupa içlerine doğru ilerlemek istediler. Ancak 732 yılında Franklarla yaptıkları Puvatya Savaşı'nı kaybedince buradan dönmek zorunda kaldılar.

Görsel 5.19: *Emeviler ile Vizigot Krallığı arasında yapılan Kadiks Savaşı (temsilî)*

Emeviler yalnız batıya değil, doğuya doğru da yayıldılar. 705 yılında Horasan Valisi Kuteybe bin Müslim'i Maveraünnehir bölgesindeki Türk illerinin fethiyle görevlendiler. Ceyhun Nehri'ni geçen Kuteybe Maveraünnehir'e girdikten sonra Beykent, Buhara ve Semerkant gibi zengin Türk şehirlerini ele geçirdi. Böylece Emevilerin doğudaki sınırlarını Seyhun Nehri'ne kadar genişletti.

Emevilerin doğuya doğru ilerleyişi Halife Velid'in 715 yılında ölümünden sonra yavaşladı. Bu dönemde Türgiş Hakanı Sulu Kağan, Emevileri Maveraünnehir'den çıkarıp İran içlerine doğru sürdü.

Emevilerin halifeliği ele geçirmek ve ellerinde tutmak amacıyla yürüttükleri baskıcı ve ayırımcı politikalar ülkenin başka yerlerinde de tepkilere yol açtı. Emevilere en fazla karşı çıkan gruplarından biri Haricîler, diğeri Şiiler idi. Haricîler kendi istekleriyle onaylamadıkları bir otoriteyi kabul etmeyeceklerini söylüyorlardı. Onlara göre hangi milletten gelirse gelsin Müslümanların üzerinde uzlaşacağı herhangi bir Müslüman kişi halife olabilmeliydi. Şiiler ise halifeliğin Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin hakkı olduğunu ileri sürüyorlardı.

Şiiler, Emeviler ve Haricîler arasındaki anlayış farklılıkları zamanla daha da keskinleşerek birer mezhebî yönelime dönüştü. Müslümanlar arasında bu şekilde başlayan ayrılıklar Emevilerin uyguladığı ırkçı politikayla daha da derinleşti. Emevi halifelerinin çoğu kabile ve ırk taassubuyla kendi ailelerini ve Arapları üstün tutuyor, buna karşılık fetihlerle birlikte sayıları her geçen gün artan mevaliyi aşağı görüyorlardı. Aynı anlayışın gereği olarak adli ve idari görevlere yalnızca Arapları getiriyor, orduda mevaliden yararlandıkları hâlde ganimetten onlara pay vermiyorlardı. Diğer yandan Müslüman oldukları için haraç ve cizye ödememesi gereken bu insanlardan vergi almaya devam ediyorlardı.

Emevilerin mevaliyi köle yerine koyan ayrımcı politikası toplumun günlük hayatını da etkiliyordu. Araplar mevaliye hakaret ediyor, onlarla aynı hizada yürümüyor, aynı sofrada oturmuyor hatta camilerini bile ayırıyorlardı. Mevaliden insanların mesleklerini aşağılıyor, kızlarını onlarla evlendirmiyorlardı.

Emevilerin Arapları kayırıcı tutumu İslam'ın eşitlik, kardeşlik ve adalet ilkelerine aykırıydı. Bu haksız durum Müslüman İranlıları, Türkleri ve Berberileri rahatsız ettiği gibi İslam'ın yayılışını hızlandıran ihtida hareketlerini de kesintiye uğratıyordu. Öte yandan mevalinin hoşnutsuzlukları Emevi topraklarında şuûbiyye adıyla bir tepki hareketinin doğmasına neden olmuştu. “Milletler” anlamına gelen şuûbiyye düşüncesini benimseyenler Hz. Muhammed'in Veda Hutbesi'nde ifade ettiği Arap'ın Arap olmayanlara, Arap olmayanların da Araplar'a hiçbir üstünlüğünün bulunmadığını savunuyorlardı. Onlara göre bütün insanlar tek bir insanlık ailesinden gelmekte, milletler arasında bir üstünlük farkı bulunmamakta ve Allah katında üstünlük yalnızca takva ile olmaktaydı.

Şuûbiyye hareketi başta İran olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde karışıklıklara ve ayaklanmalara yol açtı. Emevi yönetimine karşı tepki hareketlerinin en önemlisi, Ebu Müslim (Görsel 5.20) adında bir Türk tarafından 746 yılında Horasan'da başlatıldı.

Ebu Müslim, Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas'ın soyundan gelen Ebu'l-Abbas Abdullah'ı Kûfe'de halife ilan etti. Emevi Halifesi II. Mervan ayaklanmayı bastırmak istediyse de başarılı olamadı ve öldürüldü. Onun ölümünden sonra da halifelik Abbasi ailesine geçti (750).

Görsel 5.20: *Ebu Müslim Horasani'yi gösteren bir minyatür*

2. Endülüs Emevileri

Abbasiler, Emevi Devleti'ne son verdikten sonra Emevi ailesinden olanları ortadan kaldırdılar. Bu saldırıdan yalnızca Emevi halifelerinden Hişam'ın torunu olan Abdurrahman kurtulabildi. Şam'dan kaçan Abdurrahman, İspanya'ya geçtikten sonra burada başkenti Kurtuba olmak üzere Endülüs Emevi Devleti'ni (Harita 5.5) kurdu (756). Abdurrahman ilk olarak ülke içinde düzeni sağladı. Ardından Abbasilerin Endülüs'ü almak için gönderdikleri bir orduyu yenerek bu ülkedeki hâkimiyetini güçlendirdi. Yeni yollar ve sulama kanalları açtırıp, limanlar yaptırarak ticareti ve tarımı geliştirdi.

Abdurrahman'ın 788 yılında ölümünden sonra Endülüs Emevi Devleti, İspanya'daki yerli Hristiyan krallıkların baskıları yüzünden yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu bunalımlı dönem III. Abdurrahman'ın 912 yılında tahta geçmesiyle birlikte sona erdi. III. Abdurrahman kendisinden önceki hükümdarların kullandığı emir unvanının yanında halife unvanını da kullandı. Böylece İslam dünyasında biri Endülüs Emevi Devleti'nin diğerleri ise Abbasi ve Mısır'daki Fâtımi Devletlerinin başında olmak üzere aynı anda üç halife ortaya çıktı.

Harita 5.5: *Endülüs Emevi Devleti*

Endülüs Emevileri III. Abdurrahman'dan sonra tahta geçen II. Hakem'in zamanında en güçlü dönemini yaşadı. Kitap biriktirme konusunda Abbasi halifeleriyle yarışan bu hükümdar başkent Kurtuba'daki sarayında yarım milyon ciltlik büyük bir kitaplık kurdu. Onun döneminde yalnızca Gırnata'da 70 kadar kitaplık vardı. Dünyaca tanınmış ünlü İslam filozofu İbn-i Rüşd'ün yetiştiği bu ortamda bilimsel çalışmalara kadınlar da katılıyordu.

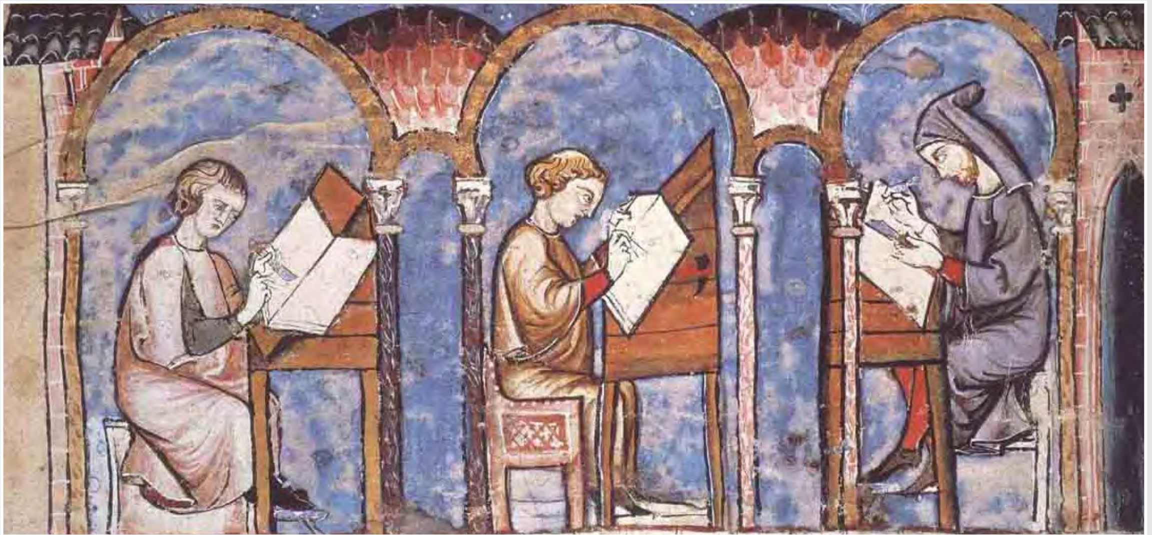
Endülüs Emevi Devleti II. Hakem'den sonra başlayan iç karışıklıklar nedeniyle zayıfladı. Bu devletin 1031 yılında parçalanmasıyla birlikte İspanya topraklarında Tevaif-i Mülük adı verilen çok sayıda beylik ortaya çıktı. Söz konusu beylikler Endülüs'ün kuzeyindeki Hristiyan krallıkların güneye doğru ilerleyişi sırasında birer birer yıkıldı.

İspanyolların genişlemesine karşı varlığını koruyabilen tek İslam devleti merkezi Gırnata olan Beni Ahmer Devleti oldu. Bu devlete de Aragon kralı ile Kastilya kraliçesinin evlenmesiyle İspanya'da kuruluşu tamamlanan Katolik Hristiyan Birliği son verdi (1492). Gırnata'nın ele geçirilmesinden sonra burada bulunan kütüphaneler ve sanat eserleri yakılıp yıkıldı. Zorla Hristiyanlaştırma baskısı altındaki Müslümanların bir kısmı katledilip malları yağmalanırken kalanları da Endülüs'ten çıkarıldı.

İspanya'da bu olayların yaşandığı sırada Osmanlı Devleti'nin başında II. Bayezid (1481-1512) bulunuyordu. II. Bayezid, Endülüs Müslümanlarına ve onlarla birlikte Hristiyanların zulmüne uğrayan Musevilere yardım elini uzattı. Kemal Reis komutasında bir Osmanlı donanmasını İspanya'ya göndererek bu ülkedeki Müslümanları ve Musevileri kurtardı.

3. Endülüs'te İslam Medeniyeti

Endülüs Emevileri Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin barış içinde bir arada yaşamasını sağladılar. Böylece Endülüs'te gelişen İslam medeniyetinin İspanyolların ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde yaşayan Hristiyanlarca öğrenilmesinin yolunu açtılar. Hristiyanların İslam medeniyetini öğrenme sürecinde Tuleytula (Toledo) şehrinde kurulan tercüme akademisi (Görsel 5.21) önemli rol oynadı. Çeşitli ülkelerden gelen ilim insanlarının çalıştığı bu akademide felsefe, matematik, astronomi, tıp, kimya, tarih, coğrafya ve edebiyat alanlarında İslam bilginlerine ait pek çok eser Arapça'dan Batı dillerine tercüme edildi.

Görsel 5.21: *Tuleytula'daki tercüme akademisinde çalışan ilim insanları (temsilî)*

Tuleytula'da Kettonlu Robert Kur'an'ı Latinceye çevirdi. Kartacalı Konstantin ve Cremonalı Gerard (Kremonalı Gerard) Müslüman hekimlerin tıp eserlerini ilk defa Latinceye tercüme eden ilim insanları olarak ün kazandılar. Burada Cremonalı Gerard, Farabi'nin "İhsâü'l-Ulûm" adlı eseri ile Zehrâvî'nin "Et-Tasrîf" adlı otuz ciltlik tıp ansiklopedisini tercüme etti. Domingo Gundisalvo ise İbn-i Sina'nın ünlü eseri "Eş-Şifa"nın çevirisini yaptı.

Tuleytula'da eserleri tercüme edilen İslam âlimlerinden biri de Endülüs'lü İbn-i Rüşd oldu. İbn-i Rüşd fikirleriyle Maimonides (Maymonides), Spinoza ve Immanuel Kant (İmmanüel Kant) gibi Avrupa medeniyetinin temellerini atan önemli filozoflar üzerinde etkili oldu. Avrupalılar daha önce pek bilmedikleri eski Yunan felsefecilerini ve özellikle Aristo'yu yine İbn-i Rüşd'ün eserleri sayesinde tanıdı.

Yahudi ve Hristiyan ilahiyat çevrelerine etki eden Endülüs, tercüme akademilerinin yanı sıra eğitim kurumlarıyla da Avrupa'yı aydınlatan bir medeniyet merkeziydi. Müslümanların bu ülkede kurdukları medreselerde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelen öğrenciler öğrenim gördüler. Bu öğrenciler edindikleri yeni

bilgileri, Müslümanlardan gördükleri çeşitli ilaçları ve araç gereçleri kendi ülkelerine taşıdılar. Avrupa'daki bazı Hristiyan krallar ve zenginler de çocuklarını yetiştirmeleri için Endülüs'ten öğretmenler getirerek İslam medeniyetinin ilim ve tekniğinden yararlanmaya çalıştılar.

Bilimde olduğu gibi sanatta da ileri giden Endülüs Emevileri özellikle mimari alanda estetik değeri yüksek eserler vermişlerdir. Bu eserlerin en önemlileri Kurtuba Ulu Camisi ile İslam sanatının Endülüs'teki en görkemli örneği olan Elhamra Sarayı'dır. Beni Ahmer Devleti'nin kurucusu Muhammed El Ahmer tarafından yaptırılan Elhamra Sarayı (Görsel 5.22) Gırnata şehrindedir. Saray, beyaz mermerden yapılmış ince sütunları, zarif kemerleri ve arabesk süslemeleri ile eşsiz güzellikte bir sanat eseridir.

Görsel 5.22: *Beni Ahmer Devleti'nin merkezi olan Gırnata'daki Elhamra Sarayı'ndan bir görünüş*

Okuyalım

Kâğıt Avrupa'da

İslamiyet'in Avrupa'ya getirdiği en hayırlı nimetlerden birinin de kâğıt olduğuna hiç şüphe yoktur. Kâğıdın Müslümanlar tarafından bol miktarda imaline başlanmasından önce son derece elverişsiz ve pahalı olan maddeler "kâğıt" olarak kullanılıyordu. Mısır'da kamıştan yapılan "papirüs" ve yine diğer ülkelerde koyun ve keçi derisinden yapılan "parşömen"den yararlanılıyordu. Çin'de ise "ipek kâğıdı" kullanılıyordu. İpek ise her yerde üretilemiyor ve çok pahalıya mal oluyordu. Müslümanların keten ve daha sonra pamuk kâğıdını icadı, ilmî çalışmaları etkilediği gibi kâğıt sanayisinin gelişmesini de sağlamıştır. Kâğıdın icadı ile beraber matbaacılık doğmuş ve kısa zamanda bir sanayi dalı hâline gelmiştir.

Ucuz kâğıt olan pamuk kâğıdını bizim garba Müslümanlar sokmuşlardır. Miladın 12'nci asrında Endülüs'teki kâğıt fabrikası Batı Avrupa'nın ihtiyacını temin etmiştir. Kısacası, parşömeni ortadan kaldırmış olan kitap kâğıdını Müslümanlar icat etmişlerdi.

Gerçek Dergisi, C I, S 3, s. 76 (Düzenlenmiştir.).

Yukarıdaki metinde Müslümanların Avrupalıları kâğıt ile tanıştırmasının "hayırlı bir nimet" olarak görülmesinin nedenleri neler olabilir?

B. ABBASİLER

Düşünelim-Söyleyelim

Danışmanının Abbasi Halifesi Mansur'a Bağdat şehrinin kurulacağı yer ile ilgili önerisi:

"Efendim, şehri, Dicle'nin kıyısına kurmanda fayda görüyorum. Zira mallar oraya hem kara hem de nehir yoluyla gelebilir. Azerbaycan ve Rum diyarından mallar rahatça ulaşır. Ordunun yerleşimine de uygundur."

Tarih dergisi, 17 Eylül 2003, s. 6 (Düzenlenmiştir.).

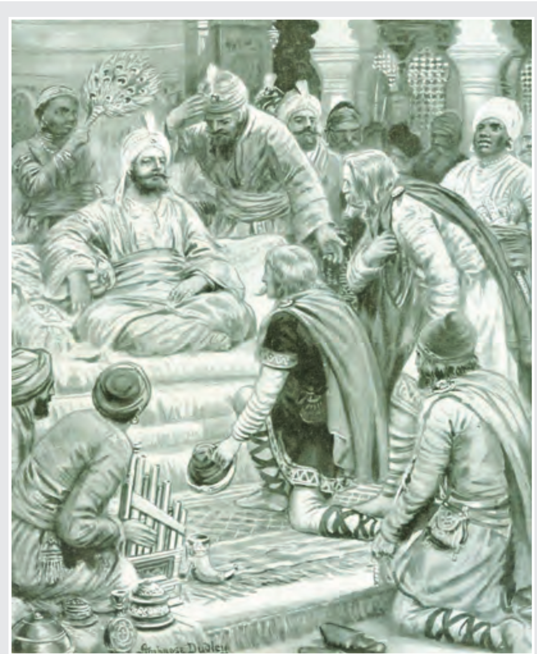
Danışmanının Halife Mansur'a söylediği sözlerden hareketle Abbasilerin hangi konulara önem verdikleri söylenebilir? Neden?

1. Abbasi Devleti'nin İlk Dönemleri

Emevi Devleti'nin 750 yılında yıkılışından sonra Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan gelen Ebu'l-Abbas Abdullah halifeliğini ilan ederek Abbasiler Devleti'ni kurdu. O ölünce yerine kardeşi Mansur geçti. Mansur, Kafkasya üzerinden Abbasi topraklarına girmiş olan Hazarları geri püskürttü. Ayrıca Bizans'tan gelecek saldırılardan korunmak için önlemler aldı. Bu amaçla sınır bölgesine Türkleri yerleştirirken Musul ve Azerbaycan valiliklerine de Türkler arasından seçtiği kişileri atadı.

Halife Mansur, siyasi faaliyetlerinden çok, başlattığı büyük kültür hareketi ile tanındı. İleride önemli bir medeniyet merkezi durumuna gelecek olan Bağdat şehrini kurarak burayı başkent yaptı. Bilim, sanat ve edebiyat faaliyetlerini destekleyen Mansur aynı zamanda büyük bir hatip ve hadis bilginiydi. Onun döneminde Farsça, Hintçe, İbranice ve Yunancadan Arapçaya tercüme çalışmaları yürütüldü.

Abbasi Devleti en parlak zamanını Halife Harun Reşit Dönemi'nde yaşadı (Görsel 5.23). Harun Reşit, Abbasilerin Hazarlar ile mücadelesine son vererek iki taraf arasındaki siyasi, dinî ve ticari ilişkileri geliştirdi. Bu sayede İslamiyet'in Hazarlar arasında yayılmasını sağladı. Bir yandan da en büyük rakibi olarak gördüğü Bizans üzerine seferler düzenledi. Bizans sınırındaki kaleleri güçlendirerek Doğu Anadolu'da Tarsus, Adana, Maraş ve Malatya'yı içine alan bir uç vilayeti kurdu. Avasım adını verdiği bu vilayete savaşçı özelliklerinden dolayı Türkleri yerleştirdi. Muhafız birliğinde de Türk askerlerine yer verdi.

Görsel 5.23: *Harun Reşit'in huzurunda Frank Kralı'nın elçileri (temsilî)*

Bilgi Notu

Harun Reşit'in Saati

Harun Reşit, Bizans'a karşı, o dönemde Avrupa'nın en güçlü hükümdarı olarak kabul edilen Frank Kralı Şarlman ile iyi ilişkiler kurdu. Aralarındaki dostluğu geliştirmek için ona elçiler ve çok değerli hediyeler gönderdi. Bu hediyeler arasında bulunan ev şeklindeki bir çalar saat, Franklar tarafından ilgiyle ve hayranlıkla karşılandı.

Bu kitap için yazılmıştır.

Bilime, sanata ve edebiyata önem veren Harun Reşit; Bağdat'ta okullar, hastaneler ve rasathaneler açtırdı. Şehirdeki ilk kâğıt imalathanesi de yine onun döneminde kuruldu. Satranç oyununun Müslümanlar tarafından oynanmaya başlanması da yine bu dönemde gerçekleşti. Harun Reşit sarayda müzikli eğlenceler düzenletir, bilim insanlarına sohbet ve tartışmalar yaptırır, onları ödüllendirirdi. Ayrıca Türklere özgü bir oyun olan ve Avrupa'da polo adıyla bilinen çevgan oyununu oynardı.

2. Abbasi Halifeleri ve Türkler

Abbasiler başta Horasan'da yaşayan Türkler olmak üzere İranlıların ve diğer bazı kavimlerin desteğiyle iktidara geldikleri için Emevilerin ırkçı politikasını terk ettiler. Abbasi halifeleri ordu ve devlet yönetiminde Türklerle birlikte Arap olmayan unsurlara yer verdiler. Bu halifelerden biri olan Me'mun, askerî yeteneklerini ve sağlam karakterlerini takdir ettiği Türkleri Arap ve Fars kökenlilere karşı denge unsuru olarak gördü. Türklerin ordudaki sayısını ve nüfuzunu arttırarak Türk askerleriyle birlikte sefere çıkan ilk Abbasi halifesi oldu. İç isyanların bastırılmasında da güvenilir bulduğu bu Türklerden yararlandı.

Me'mun halifeliği sırasında Türklerden askerî birlikler kurma görevini kardeşi Mu'tasım'a vermişti. Bu dönemde Mu'tasım'ın emrinde faaliyet gösteren Afşin, Eşnaz, Boğa el-Kebir ve Inak et-Türki gibi Türk komutanlar hilafet ordusu içinde güçlenerek söz sahibi oldular. Aynı komutanlar halifelik mücadelesinde de Mu'tasım'ı destekleyerek onun halife olmasında rol oynadılar.

Annesi Türk olan Mu'tasım'ın döneminde Türkler Abbasi ordusunda hâkim unsur hâline geldi. Mu'tasım Bağdat'taki Türk askerlerinin Araplarla karışıp savaşçılık özelliklerini kaybetmelerini istemiyordu. Bu nedenle Türkleri aileleriyle birlikte Bağdat'ın yüz kilometre kuzeyinde inşa ettirdiği Samarra şehrine yerleştirdi (Görsel 5.24). Hilafet merkezini de daha güvenli gördüğü bu şehre taşıdı. Böylece İslam tarihine Samarra Devri (836-892) adıyla geçen dönemi başlattı.

Görsel 5.24: *Samarra şehrinde bulunan Samarra Ulu Camii*

Mu'tasım, iktidarına karşı başlayan isyan hareketlerini Türk askerlerin yardımıyla bastırdı. 840 yılında da Bizans'a karşı yürüttüğü gaza faaliyetleri kapsamında Türklerden kurulu bir orduyla Anadolu'ya girerek Eskişehir'e kadar ilerledi.

Halife Mu'tasım'ın Abbasi Devleti'nin başkentini Bağdat'tan Samarra'ya taşımasından yola çıkarak Türklerin Abbasi Devleti'ndeki yeri ve önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

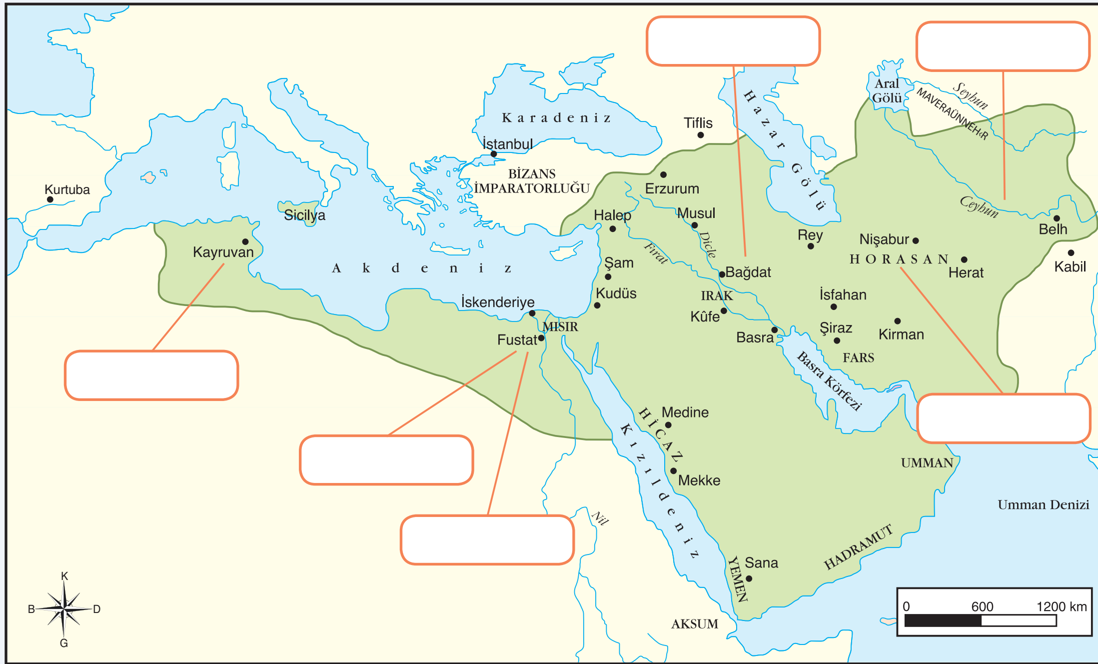
Abbasiler orduda olduğu gibi devlet yönetiminde de Türklerden yararlandılar. Haciplik ve vezirlik gibi yüksek devlet görevlerine Türkler arasından seçtikleri kişileri getirdiler. Aynı şekilde Suriye, Mısır, Hicaz, Yemen, Kûfe gibi önemli bölgelerin valiliklerine de Türkleri atadılar.

Türk komutanları ve devlet adamları Abbasi Devleti içindeki nüfuzlarını Mu'tasım'ın ölümünden sonra da devam ettirdiler. Bu dönemde Abbasi halifeleri emirü'l-mü'minin unvanını kullanan ve yalnızca dinî yetkileri olan sembolik yöneticiler hâline geldiler. Türk komutanlar ise emirü'l-ümera unvanıyla devletin askerî ve siyasi yetkilerini ellerinde tuttular. Böylece Arapların askerî yönden zayıfladıkları bir dönemde Türkler, devlet ve ordu yönetiminde sorumluluk üstlenerek İslam dünyasına canlılık getirdiler.

Abbasi devlet yönetiminde Türklerin belirleyici bir güç olarak öne çıkması Araplar ve İranlılarda rahatsızlıklara neden oldu. Söz konusu çevrelerle Türkler arasında başlayan çekişmelere bir de merkezî otoritenin zayıflığı eklenince ülkenin çeşitli yerlerinde küçük devletler ortaya çıktı. Bu devletlerin belli başlıları Kuzey Afrika'da Ağlebiler, Horasan'da Tahiriler, Maveraünnehir'de Samanoğulları, Mısır'da Tolunoğulları ve İhşîdîler ile Irak ve İran'da Büveyhoğullarıydı. Bunlardan Şii Büveyhoğulları Devleti 945 yılında Bağdat'ı işgal ederek Abbasi halifesini baskı altında tutmaya başladı. Halifeyi bu baskıdan kurtaran kişi Türk hükümdarlarından Gazneli Mahmut oldu. Büveyhoğulları bir süre sonra Bağdat'ı yeniden kontrol altına alınca bu kez halifenin yardımına Büyük Selçuklu hükümdarı koştu. 1055 yılında Bağdat'a giren Tuğrul Bey halifeyi tutsaklıktan kurtararak Abbasi Devleti'nin varlığını sürdürmesini sağladı.

Etkinlik

Öğrendiklerinizden yararlanarak Abbasi Devleti'nin zayıflaması ile birlikte ortaya çıkan devletlerin adlarını aşağıdaki kutucuklara yazınız.

Abbasi devlet teşkilatı içinde geniş yetkileri bulunan vezirlik makamı İran devlet geleneğinin etkisiyle oluşturulmuştu. Halife adına yürütme yetkisini kullanan vezir, devleti kendisine bağlı olarak çalışan divanlar aracılığıyla yönetirdi. Bunlardan divan-ı tevki resmî yazışmalardan, divan-ı beytü'l-mal maliyeden, divanü'l-ceyş ise askerlik işlerinden sorumluydu. Gizli haber alma ve posta işlerini divanü'l-berid yürütürdü. Ayrıca divan-ı mezalim denilen bir tür yüksek mahkeme vardı. Bu mahkemede kadılar ve diğer devlet görevlileri hakkındaki şikâyetler görüşülüp karara bağlanırdı.

Abbasiler Dönemi'nde halk, yerleşim durumuna göre şehirliler, köylüler ve göçebeler olmak üzere başlıca üç gruba ayrılırdı. Şehir halkı genellikle asker, memur, din adamı, esnaf, zanaatkâr ve tüccarlardan oluşurdu. Köylüler geçimlerini sağlamak için tarımla, bedeviler olarak adlandırılan göçebeler ise hayvancılıkla uğraşırlardı. Abbasilerde devletin başlıca gelir kaynağı, Müslüman halkın çeşitli ürünler üzerinden ödediği vergilerdi. Ayrıca Müslüman olmayan halktan alınan haraç ve cizye ile bağlı devletlerin gönderdiği vergi ve hediyeler de devlet hazinesine aktarılıyordu.

C. MISIR'DA KURULAN TÜRK DEVLETLERİ

Düşünelim-Söyleyelim

Mısır'ın tarih boyunca pek çok devlet tarafından ele geçirilmek istenmesinin nedenleri neler olabilir?

1. Tolunoğulları (868-905)

Abbasi halifeleri önemli valiliklere Türk komutanlarını atıyorlardı. Ancak bu komutanlar genellikle başkentten ayrılmak istemiyor ve vali olarak atandıkları yerlere kendileri adına görev yapacak vekiller gönderiyorlardı. Naip adı verilen bu vekillerden biri de Mısır valiliğine atanan üvey babasına vekalet eden Tolunoğlu Ahmet idi. Tolunoğlu Ahmet, kendisine verilen bu görevde başarılı olarak Abbasi halifesinin beğenisini kazanmış, babasının ölümü üzerine de Mısır valiliğine getirilmişti.

Tolunoğlu Ahmet Mısır valisi olduktan bir süre sonra Abbasilerin başkenti Bağdat'ta başlayan saltanat kavgalarından yararlanarak bağımsızlığını ilan etti (868). Mısır'da güçlü bir ordu kuran Tolunoğlu Ahmet; kısa sürede Suriye, Lübnan, Filistin ve Bingazi'yi fethetti. Antakya, Adana ve Tarsus'u da kendisine bağlayarak ülkesinin sınırlarını genişletti (Harita 5.6).

***Harita 5.6:** Tolunoğulları ve İhşîdîler Devletleri*

Tolunoğlu Ahmet Mısır ve Suriye'de iyi işleyen bir idare teşkilatı kurdu. Su kanalları açıp, setler yaparak tarım üretimini artırdı. Maliye işlerini düzenleyerek halkı ağır vergilerden kurtardı.

Tolunoğulları zamanında Mısır'ın imarına da önem verildi. Ülkenin merkezi olan Fustat şehri yeni mahallelerin eklenmesiyle büyüyüp gelişti. Türk mimari sanatının özelliklerini taşıyan devlet binaları, camiler, bimaristan denilen hastaneler, parklar, bahçeler ve köprüler inşa edildi. Bunlardan Tolunoğlu Ahmet Camii, İslam sanatında minare geleneğini başlatan ilk eser oldu. Böylece Tolunoğulları Dönemi Mısırlıların daha sonraki yıllarda da her bakımdan özlemle andıkları bir altın devir olarak tarihteki yerini aldı.

Tolunoğlu Ahmet'in 884 yılında ölümü üzerine yerine oğlu Humaraveyh geçti. Humaraveyh ilk olarak hükümdarlığını kabul etmeyen komutanların ve devlet ileri gelenlerinin ayaklanmalarını bastırdı. Ayrıca kızını halife ile evlendirerek siyasi gücünü arttırdı ve sınırlarını doğuda Dicle Nehri'ne kadar genişletti. Tolunoğulları, Humaraveyh'in 898 yılında ölümü üzerine gerileme sürecine girdi. Taht kavgaları nedeniyle zayıflayan bu devlete 905 yılında Mısır'ı tekrar ele geçiren Abbasiler son verdi.

2. İhşîdîler (Akşitler) (935-969)

Tolunoğullarının yıkılışından sonra Abbasi halifeliğine bağlanan Mısır daha önce olduğu gibi Bağdat'tan gönderilen valiler tarafından yönetildi. Bu valilerden biri de Muhammed idi. Abbasi halifesi, Muhammed'e memleketi olan Türkistan'ın Fergana şehrini yönetenlerin taşıdığı "sultanlar sultanı" anlamındaki ihşîd (akşit) unvanını verdi.

Muhammed İhşîd 935 yılında bağımsızlığını ilan ederek Mısır'da Tolunoğullarından sonra ikinci Müslüman Türk devleti olan İhşîdîler Devleti'ni kurdu. Daha sonra da Hicaz, Şam, Halep ve Humus'u ele geçirerek ülkesinin sınırlarını genişletti. İhşîdîler, Hicaz bölgesine hâkim olan ilk Türk devleti olarak tarihe geçtiler. Diğer yandan Mısır'da tarım üretimini artırmak amacıyla sulama kanalları ve bentler yaptılar. Camiler, hastaneler, hanlar, bedestenler ve köşkler inşa ederek sosyal ve ekonomik hayatın canlanmasına katkıda bulundular. İskenderiye, Tinis, Dimyat ve Ferma şehirlerinde kurdukları dokuma tezgâhlarıyla Mısır'da tekstil sanayisinin gelişmesini sağladılar.

Muhammed İhşîd'den sonra yerine geçen oğullarının zamanında İhşîdîler eski gücünü koruyamadılar. Bu dönemde bazı devlet adamları, kardeşler arası taht kavgalarını önlemek için Kuzey Afrika'da hüküm süren Fâtımilerden yardım istediler. Bunun üzerine 969 yılında Mısır'a giren Fâtımiler, İhşîdîler Devleti'ne son verdiler.

Tolunoğulları ve İhşîdîlerin siyasi varlıklarını kısa sürede kaybetmelerinin nedenleri neler olabilir?

3. Eyyubiler (1174-1250)

Birinci Haçlı Seferi sırasında Urfa, Halep ve Şam gibi önemli merkezler Haçlıların eline geçmişti. Sonraki yıllarda Musul Atabeyi İmadettin Zengî ve oğlu Nûreddin Mahmut Zengî bu şehirleri Haçlılardan geri alarak yeniden İslam dünyasına kazandırdılar. Kayıplarını telafi etmek isteyen Haçlılar 1147-1149 yılları arasında İkinci Haçlı Seferi'ni düzenlediler. Bir yandan da Kudüs'te kurmuş oldukları krallık aracılığıyla Mısır'daki Fâtımi Halifeliği üzerindeki baskılarını arttırdılar. Bunun üzerine Fâtımiler, Haçlılara karşı tek başına mücadele edemeyeceğini görerek Musul Atabeyi Nûreddin Mahmut Zengî'den yardım istediler.

Nûreddin Mahmut Zengî, Fâtımilerin isteği üzerine komutanlarından Şîrkûh'u güçlü bir orduyla Mısır'a gönderdi. Mısır'daki iç karışıklıklara son veren Şîrkûh Haçlı saldırılarını durdurdu. Ardından da kazandığı başarılardan dolayı Fâtımi halifesi tarafından vezirliğe atandı. Onun ölümünden sonra aynı göreve yeğeni Selahaddin Eyyubi getirildi. 1171'de Şii Fâtımi Halifeliği'ne son verip Mısır'da hutbeyi Abbasi Halifeliği adına okuttu. Böylece İslam dünyasındaki siyasi parçalanmışlığı büyük ölçüde giderdi.

Mısır'ı bir süre Nûreddin Mahmut Zengî adına yöneten Selahaddin Eyyubi, onun 1174 yılında ölümü üzerine bağımsızlığını ilan etti. Selahaddin Eyyubi Mısır'ın yanı sıra Hicaz'ı ve Yemen'i de kendisine bağladı. 1187 yılındaki Hıttin Savaşı'yla da Kudüs'ü geri alıp Haçlı Krallığı'na son verdi (Görsel 5.25).

Görsel 5.25: *Selahaddin Eyyubi'nin huzurunda Haçlılar (temsilî)*

Selahattin Eyyubi'nin Kudüs'ü alması üzerine Haçlılar papanın çağrısıyla Üçüncü Haçlı Seferi'ni düzenlendiler. Ancak Selahaddin Eyyubi'nin güçlü savunması karşısında onunla bir antlaşma yaparak geri dönmek zorunda kaldılar.

Selahaddin Eyyubi'nin 1193 yılındaki ölümünden sonra Eyyubiler Devleti hanedan üyeleri arasındaki iç çekişmeler ve Haçlıların sonu gelmeyen saldırıları nedeniyle zayıfladı. 1250 yılında da ordudaki Türk asıllı Memlûkluların Mısır'da idareyi ele geçirmesiyle siyasi varlığını kaybetti.

Selahaddin Eyyubi kendisini Haçlı saldırılarına karşı Müslümanları ve kutsal toprakları korumaya adamıştı. Bu nedenle Mekke ve Medine'nin hizmetkârı anlamına gelen "hadimü'l-haremeyn" unvanını alarak bu unvanı kullanan ilk hükümdar olmuştu.

Eyyubiler kendilerinden önceki Türk devletleri gibi Mısır'da kültür ve medeniyetin gelişmesine katkıda bulundular. Mısır'da devlet kurmuş olan Tolunoğulları ve İhşîdîler gibi birçok alanda uygarlık faaliyetlerinde bulundular. Tarımı geliştirmek üzere sulama faaliyetlerine önem verdiler. Avrupa devletleriyle ticaret antlaşmaları yaparak ekonomik hayatı canlandırdılar. Ülkenin her yerinde okullar, medreseler, kütüphaneler, hanlar ve kaleler inşa ederek Türk kültürünün Mısır'daki gelişimini devam ettirdiler. Ordularında kullandıkları arma sistemiyle de Haçlı şövalyelerine örnek oldular.

4. Memlûk Devleti (1250-1517)

Eyyubiler, Kafkasya'dan getirdikleri küçük yaşlardaki Türk çocuklarını Mısır'da Nil Nehri üzerinde bulunan Ravza Adası'nda kurdukları kışlalarda asker olarak yetiştirirlerdi. Kölemen veya Memlûk denilen bu seçkin askerler, hassa ordularında istihdam edilir ve savaşlarda gösterdikleri yararlılıklar ölçüsünde en yüksek makamlara kadar çıkabilirlerdi. Memlûk Devleti'nin kurucusu olan Aybek de bu şekilde yetişmiş komutanlardan biriydi.

Aybek son Eyyubi hükümdarı Turanşah'ın ölümünden sonra ordu içindeki Türk Memlûkluların desteğini alarak 1250 yılında Mısır'da iktidarı ele geçirdi. Aybek'in ölümünden sonra Memlûklular Devleti doğudan gelen Moğol tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Memlûk komutanlarından Baybars Mısır'a doğru ilerleyen Moğol ordusunu 1260 yılındaki Ayn Câlûd Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğrattı.

Kazandığı zaferin ardından tahta geçen Baybars (Görsel 5.26), İlhanlıların önünden kaçıp Memlûklulara sığınan Abbasi ailesi üyelerinden El-Muntansır'ı koruma altına alarak halife ilan etti. Diğer yandan Haçlıların elinde bulunan Suriye kıyılarındaki kaleleri ve Antakya'yı geri aldı. 1277 yılında da Anadolu'ya girmiş olan İlhanlı Moğollarını Elbistan'da bozguna uğrattı.

***Görsel 5.26:** Memlûk Sultanı Baybars'ın bir minyatürü*

Memlûklular kendilerinden önceki Türk devletlerinin yönetim özelliklerini devam ettirmekle birlikte bir hanedanlık tarafından yönetilmediler. Taht değişikliklerinde ölen hükümdarın soyundan olanlar yerine çoğu zaman ordunun önde gelen komutanlarından birini sultan ilan ettiler.

Memlûklular Dönemi'yle birlikte tarım ve ticaretteki gelişmeye bağlı olarak Mısır ve Suriye'deki imar faaliyetleri hız kazandı. Camiler, medreseler, türbeler, çeşmeler ve hamamların yanı sıra askerî mimari alanında da eserler inşa edildi. Bunlar arasında Kahire, Halep ve Şam kaleleri Türk askerî mimarlığının örnekleri olarak öne çıktı. Aynı dönemde Mısır tunç, bakır ve cam işçiliği ile oymacılık ve dokumacılık sanatlarında da ileri gitti. Memlûklular Dönemi Türk dili ve edebiyatı için de bir yükselme devresi oldu. Türkçenin resmî dil olduğu Memlûk topraklarında çok sayıda Türkçe eser yazıldı. Bunlar arasında Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin şiirleri de vardı.

Memlûklular İslam dünyasındaki askerî ve siyasi üstünlüklerini XV. yüzyıl ortalarına kadar sürdürdüler. İstanbul'un fethinden sonra ise bu üstünlüğün Osmanlılara geçmekte olduğunu görerek onlara karşı düşmanca bir tutum izlediler. Böylece Fatih Dönemi'nde başlayan Osmanlı-Memlûk gerginliği II. Bayezit Dönemi'nde sıcak çatışmaya dönüştü. Osmanlı-Memlûk mücadelesi 1517'de Mısır'a giren Yavuz Sultan Selim'in bu devleti ortadan kaldırmasıyla sona erdi. Memlûkluların koruyuculuğu altında Mısır'da devam eden halifelik makamı da Osmanlı hanedanına geçti.

Ç. İSLAM MEDENİYETİNDE İLİM VE SANAT HAYATI

Düşünelim-Söyleyelim

İslam ülkelerinde bulunan bazı özel kitaplıklardaki kitapların miktarı, o devirde Avrupa'nın bütün kütüphanelerindeki kitaplardan daha fazla idi.

William James Durant *(Wilyım Ceymis Duran)*
Süleyman Duygu, Genel Tarih II, s. 222.

➥ *Yukarıdaki sözden hareketle Müslümanların ilme bakışı ile ilgili olarak hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?*

1. İslam Medeniyetinde İlim

İslam bilgiye, eğitim öğretime ve ilim insanlarına önem veren, bunları el üstünde tutan bir dindir. Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim pek çok ayetinde insanlar akıllarını kullanmaya ve düşünmeye çağırır. Aynı şekilde Kur'an'da geçen "Yaratan Rabb'inin adıyla oku."(1) ve "... Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?.."(2) ayetlerinde görüleceği üzere İslam, insanı okumaya ve öğrenmeye teşvik eden bir din olmuştur. Benzer mesajlar "Bilgi ve hakikat mü'minin kaybolmuş malıdır, onu nerede bulursa alır."(3) diyen Hz. Muhammed'in hadislerinde de yinelenmiştir.

a. İslam Medeniyetinde İlim ve Eğitim Kurumları

İslam medeniyeti bütün dünyada bir ilim ve kitap medeniyeti olarak tanınır. Kâğıdı ve mürekkebi Çinliler icat etse de bunları en iyi şekilde kullanarak bilginin insanlığa yayılmasını sağlayanlar Müslüman âlimlerdir. İslam medeniyetinde ilmî faaliyetlerin öne çıkmasında çeşitli amaçlarla kurulan ilim ve eğitim kurumları önemli rol oynamıştır. Abbasiler Dönemi'nde Bağdat'ta açılan Beytü'l-Hikme (Görsel 5.27) ile ülkenin farklı yerlerinde bulunan kütüphaneler, medreseler ve camiler bu tür kurumların belli başlılarıdır.

Görsel 5.27: *Beytü'l-Hikmede çalışan İslam âlimlerini gösteren bir gravür*

Beytü'l-Hikme

İslamiyet Mısır, Yunan, Hint ve İran gibi büyük medeniyetlerin kurulup geliştiği topraklar üzerinde yayılmıştı. Bu durum Müslümanlara kendilerinden önceki medeniyetlerin zengin bilgi birikiminden faydalanma imkânı sunuyordu. Ancak bu imkânın kullanılabilmesi için çeşitli dillerde yazılmış eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi gerekiyordu.

Emeviler Dönemi'nde başlayan tercüme hareketleri ilk zamanlarda tıp alanındaki çevirilerle sınırlı kaldı. Abbasi Halifesi Mansur, bu alanı genişleterek Aristo'nun "Organon" adlı eserini Yunancadan, Beydeba'nın "Kelîle ve Dimne"sini Farsçadan Arapçaya tercüme ettirdi. Süryanice ve Sanskritçeden de çeviriler yaptıran Mansur, bu eserler için sarayında bir kütüphane kurarak buraya bilgi hazinesi anlamında Hazinetü'l-Hikme adını verdi. Hazinetü'l-Hikmenin büyüyerek bir akademi hâline gelmesi ve Beytü'l-Hikme adını alması ise Halife Me'mun zamanında oldu.

---
(1) Alak suresi, 1. ayet.
(2) Zümer suresi, 9. ayet.
(3) Tirmizi, Sünen-i Tirmizi, C IV, s. 425, Hadis: 2827.

Me'mûn 830 yılında çıktığı Bizans Seferi sırasında topladığı kitapları Beytü'l-Hikmede İslam âlimlerinin kullanımına sundu. Halife bu kültür hamlesini ülke içinden ve komşu ülkelerden başka kitaplar getirterek devam ettirdi. Böylece Beytü'l-Hikme Orta Çağ'ın en zengin kütüphanesi olmanın yanı sıra tercümelerin ve özellikle pozitif ilimlerle ilgili araştırmaların yapıldığı bir merkez hâline geldi. Burada kitapların korunduğu odalar dışında mütercimler, onların emrinde çalışan kâtipler, yazılan kitapları çoğaltan müstensihler ve kitapları ciltleyen mücellitlerin odaları ile bir de okuma salonu bulunuyordu. Beytü'l-Hikme "sâhib-ü Beytü'l-Hikme" unvanını taşıyan müdür tarafından yönetiliyordu.

Müslüman âlimlerin 750 yılında başlayan ve 900 yılına kadar süren tercüme faaliyetleri sırasında astronomi, matematik, tıp ve felsefeyle ilgili eserler Arapçaya çevrildi. Bu sayede İlk Çağ'a ait klasik eserlerden pek çoğunun bugüne gelebilmesi sağlandı.

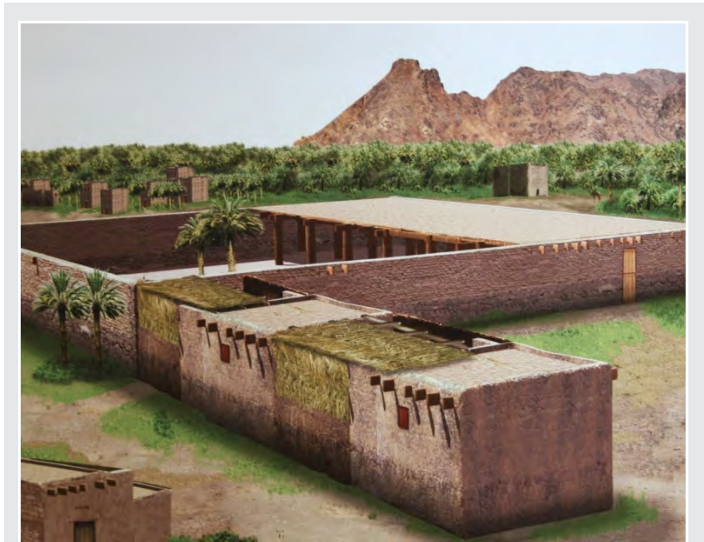
b. Kütüphaneler

İslam dünyasında kütüphanelerin temeli aynı zamanda birer okul olan mescitlerde muhafaza edilen kitaplarla atıldı. Bunun yanı sıra bazı âlimlerin evlerinde de çok sayıda kitaptan oluşan kütüphaneler vardı. Halifeler, vezirler, yüksek devlet görevlileri ve halktan zengin kişiler de kendi özel kütüphanelerini kuruyorlardı. Bu tür kütüphanelerin sayısı 794 yılında Bağdat'ta bir kâğıt imalathanesinin kurulmasıyla birlikte daha da arttı. Örneğin Selçuklu veziri Nizâmülmülk Bağdat'ta Nizamiye adıyla bir medrese ve kütüphane kurdu. Onu genellikle kurucularının adlarıyla anılan başka kütüphaneler izledi.

İslam dünyasında kitap biriktirme merakının güçlü olduğu merkezlerden biri de Kurtuba idi. Endülüs Emevi halifelerinden II. Hakem daha veliahtlığı döneminde Emevi sarayında yüz binlerce cilt kitabın bulunduğu büyük bir kütüphane kurmuştu. Tahta geçtikten sonra da Bağdat, Şam, Kahire, Konstantiniye ve İskenderiye gibi önemli şehirlere kitap uzmanları göndererek kütüphanesini zenginleştirdi. Endülüs'te bu büyük Emevi kütüphanesi dışında çok sayıda özel kitaplık da vardı. Müslümanların yanı sıra Yahudi ve Hristiyanlara da açık olan bu kütüphaneler aynı zamanda bilgi alışverişinin yapıldığı birer yüksek okul durumundaydı. Endülüs'teki Müslümanların ilme verdikleri değerin bir diğer göstergesi ise Kurtuba'daki kitap çarşısının şehrin en hareketli yerlerinden biri olmasıydı.

c. Camiler

İslam medeniyetinde eğitim öğretim faaliyetleri Hz. Muhammed'in Mekke'de bir sahabinin evinde toplanan ilk Müslümanlara Kur'an-ı Kerim ayetlerini öğretmesiyle başladı. Hz. Peygamber eğitim öğretim faaliyetini hicretten sonra Medine'de de sürdürerek ibadet yeri olan Mescid-i Nebevî'yi aynı zamanda bir okul hâline getirdi. Burada her yaştan insana Kur'an'ı ve İslam'ın esaslarını öğreterek onlara mescidin sofasında toplanan dostlar anlamında "Eshâb-ı Suffe" adını verdi. Suffede (Görsel 5.28) ders veren muallimler bu iş için ücret almadılar. Buraya devam edenlerin masrafları zengin Müslümanlar tarafından karşılandı. Böylece İslam dünyasında mescitlerin ve camilerin ibadetin yanı sıra eğitim öğretim amacıyla da kullanılması geleneği başladı. Diğer yandan bu uygulama ileride kurulacak eğitim müesseselerine ve vakıflarına model oldu.

Görsel 5.28: *Hz. Muhammed'in Medine'de ders verdiği suffe (temsilî)*

Eğitim öğretiminin camilerde yürütülmesi geleneği Dört Halife Dönemi'nde de devam etti. Emeviler Dönemi'nde ise mektep adı verilen, çocukların devam ettiği bağımsız eğitim kurumları kuruldu. Mektepleri Abbasilerin tesis ettiği Beytü'l-Hikme, Darü'l-İlim gibi isimler taşıyan kurumlar izledi. Bununla birlikte camilerin eğitim öğretimdeki öneminde bir azalma olmadı. Özellikle dinî ilimleri tahsil etmek isteyen talebelerin camilerde ders veren muallimler tarafından yetiştirilmesine devam edildi.

Camilerde talebeler dersi muallimin etrafına toplanarak dinler ve onların oluşturdukları halka hocanın adıyla anılırdı. Buralarda araştırma ve uzmanlık yapmak isteyenler için zengin bir kütüphane de bulunurdu. Eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü camilerin en tanınmışları Şam'da Emeviye, Bağdat'ta Mansur, Mısır'da Ezher ve Endülüs'te Kurtuba Camileri idi.

ç. Medreseler

Abbasiler Dönemi'nde ortaya çıkarak yaygınlık kazanan medreseler İslam medeniyetinin cami dışı eğitim kurumlarıydı. Bu kurumlar temel eğitimini tamamlayan talebelerin devam ettiği orta ve yüksek dereceli okullardı (Görsel 5.29).

Görsel 5.29: *Medrese eğitimini gösteren bir minyatür*

Müslümanların medrese kurma faaliyetleri Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün 1067 yılında Bağdat'ta Nizamiye Medresesini kurmasıyla birlikte hız kazandı. Medreselerin yaygınlaşmasında ilim insanı ve devlet görevlisi yetiştirmenin yanı sıra İslam dünyasında ortaya çıkan zararlı dinî propogandalarla mücadele ihtiyacı da etkili oldu.

Medreselerde bütün masraflar devlet veya vakıflar tarafından karşılanarak ücretsiz eğitim verilirdi. Bu eğitim kurumlarında ders veren ve imtihanla seçilen öğretmenlere müderris, onların yardımcılarına ise müzakereci veya mu'îd denirdi. İslam medreselerinde müderrislik yapanlar arasında Farabi, Ebu Bekir Razi, Fahrüddin Razi, İbn-i Sina ve Gazali gibi dünyaca ünlü âlimler vardı.

Medreseler öğrencilerin hep birlikte ders yapabilecekleri büyük bir dershane ve onun etrafında dizilen odalar şeklinde inşa edilirdi. Dersler ortadaki büyük dershanede işlenir, dersten sonra öğrenciler odalarına çekilerek çalışmalarına orada devam ederlerdi. Medreseden özel bir imtihanla mezun olan öğrencilere icazetname denilen, üzerinde hocaların ve alınan derslerin adlarının yazılı olduğu bir diploma verilirdi.

Günde beş saat ders yapılan medreselerde eğitim öğretim sabah namazından sonra başlar, öğle namazına kadar devam ederdi. Medreselerde dinî bilimler ve çeşitli dil derslerinin yanı sıra felsefe ve mantık dersleri ile tıp, matematik, geometri, astronomi, coğrafya gibi temel bilimler okutulurdu. İslam dünyasında genel medreseler denilen bu eğitim kurumları dışında dâr-ül-hadis, dâr-ül-kurrâ, dâr-ül-hendese ve dâr-üt-tıb adlarıyla belli alanlarda eğitim veren ihtisas medreseleri de vardı.

2. İslam Âlimlerinin İlme Bakışı ve İlimler

İslam Dünyası VIII. yüzyıldan itibaren tarihe İslam Rönesansı adıyla geçen büyük bir aydınlanma dönemine girdi. Bu dönemde dünyaca tanınmış ünlü İslam âlimleri yetişti. Farklı konularla ilgilenseler de İslam âlimlerinin ortak amacı kendisini, âlemi ve Allah'ı tanımaktı.

Kur'an'ın ".... Her şey O'nu hamd ile tesbih eder. ..."[1] ayeti ve İslam'ın "Kendini bilen Rabb'ini de bilir." ilkesi doğrultusunda hareket eden Müslüman âlimler, kendi varlıklarından olduğu gibi Allah'ın varlığından da kuşku duymadılar. Ayrıca onu kadir-i mutlak yani dilediği her şeyi dilediği zaman yapabilen ve kendisini hiçbir şeyin sınırlandırmadığı bir varlık olarak kabul ettiler. İnsanları, hayvanları, bitkileri ve cansız varlıkları Allah'ın kelimeleri olarak görüp onları anlamaya çalıştılar. Başka bir deyişle âlemdeki her varlığı ve hareketi Allah'ın delili saydılar.

İslam âlimleri ünlü Yunan filozofu Aristo'nun insanın düşünen bir canlı olduğu görüşünü daha ileriye taşıdılar. Onlara göre insan, ilahi bir görünümde yaratılmış olmanın yanı sıra yükümlülük sahibi olmasıyla da âlemdeki diğer varlıklardan ayrılıyordu. Bundan dolayı insanın Allah'a, başka insanlara ve tabiattaki varlıklara karşı yerine getirmesi gereken görevleri vardı. Onun âlemdeki diğer varlıklar karşısında üstünlüğünü koruyabilmesi bu görevlerini yerine getirmesine bağlıydı. Ancak insanın yükümlülüğünü idrak ederek buna göre davranması kendiliğinden ortaya çıkabilecek bir durum değildi. Bunun için insanın benliğinden başlayarak yaşadığı âlemi ve tüm bunların yaratıcısı olan Allah'ı bilmesi gerekiyordu. İnsanın kendini bilmesi ona Allah'ı tanıtacak, Allah hakkındaki bilgisi arttıkça da kendisi ve âlem hakkında kesin ve gerçek bilgiye ulaşabilecekti. İslam âlimlerine göre bu sürecin tamamlanması aynı zamanda akıl sağlığının da bir göstergesi idi.

Müslümanlara göre insanın varlık nedeni, insanın âlem ve Allah ile ilişkisi, ahiret hayatı gibi konularda en kesin bilgiler Kur'an-ı Kerim'de ve sünnette saklıydı. Dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmanın yolu ise bunların bilinmesinden geçiyordu. Bu nedenle İslam medeniyetindeki ilk ilim dalları Kur'an ve sünnet üzerine yapılan çalışmaların sonucunda ortaya çıktı. Dinî ilimler başlığı altında toplanabilecek bu ilimlere toplumsal ihtiyaçların, komşu medeniyetlerle kurulan ilişkilerin ve tercüme faaliyetlerinin etkisiyle zamanla başka ilim dalları eklendi.

İslam medeniyetinde ilim alanındaki çalışmaların çeşitlenmesi ve yoğunluk kazanması ilimlerin sınıflandırılması ihtiyacını ortaya çıkardı. Bunun üzerine Farabi'den Gazali'ye, İbn-i Rüşd'den El-Kindi'ye kadar pek çok İslam âlimi bu ihtiyacı gidermek üzere ilimleri tasnif etmeye çalıştı. Bunlardan Farabi "İhsaü'l-Ulûm" adlı eserinde ilimleri teorik ve pratik ilimler olarak iki ana bölümde topladı. Matematik ve doğa ilimlerine teorik bölümde; fıkıh, kelam, hadis, tefsir gibi dinî ilimlere ise pratik bölümde yer verdi.

Farabi'nin ilimler tasnifi ana hatlarıyla kendisinden sonra gelen âlimler tarafından da benimsendi. Buna göre dinî ilimler vahiy ve sünnetten kaynaklandığı için İslam medeniyeti çerçevesinde Müslümanlara özgü ilimler olarak kabul edildi. Nakil yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan ve ilahi bilgi de denilen bu ilim dallarından tefsir, Kur'an ayetlerinin belirli kurallar doğrultusunda açıklanıp yorumlanmasını ifade eder. Hadis ilmi Hz. Muhammed'in sözlerinin ve davranışlarının güvenilir şekilde derlenmesiyle ilgilenir. İslam'ın inançla ilgili yönünü inceleyen kelam ilminin amacı iman esaslarının felsefe yoluyla kanıtlanmasıdır. İslam hukuku anlamına gelen fıkıh ise bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen dinî hükümlerin yorumlanmasıyla uğraşır.

Müslüman âlimler nakil yoluyla öğrenilen dinî ilimlerin yanı sıra araştırma, deney, gözlem ve tecrübe yoluyla öğrenilen akli ilimlerle de ilgilenmişlerdir. İslam medeniyetinde insani bilgi denilen ve tüm insanlığın ortak malı olarak görülen bu ilimlerin başlıcaları tıp, matematik, fizik, kimya, felsefe, coğrafya ve astronomidir.

---

(1) İsrâ suresi, 44. ayet.

3. İslam Medeniyetinde İlmî Ekoller ve Âlimler

İslam'ın ilk yıllarında Müslümanlar arasında var olan dil ve kültür birliği Kur'an ve sünnetin anlaşılması konusunda ciddi ayrılıkların yaşanmasını önlüyordu. Ancak zaman içinde gerek Arap olmayanların İslam'ı kabulü gerekse şehirlerde yaşayan farklı etnik gruplara mensup Müslümanların karışıp kaynaşmasıyla bu durum değişmeye başladı. Mekke, Şam, Bağdat, Basra, Kahire ve Horasan gibi büyük merkezlerde yürütülen dinî eğitimlerde Kur'an'ın okunuşu ve anlamı ile Hz. Peygamber'in sözleri ve uygulamaları konularında yorum farklılıkları ortaya çıktı. Bu farklılıklar İslam kültür ve medeniyetinde farklı felsefi ekollere kaynaklık etti. Felsefi ekollerin ortaya çıkmasında Arapçaya tercüme edilen Hint, İran ve Yunan medeniyetlerine ait felsefe eserleri de rol oynadı.

Meşşâiyye ekolü

Derslerini yürüyerek anlatan Aristo'nun akılcı felsefesinden etkilenmiştir. Kendilerine yürüyenler anlamında Meşşaîyyûn diyen bu ekolün temsilcileri İslamın temel kaynaklarını ihmal etmeden din ile felsefeyi uzlaştırmaya çalıştılar. Düşünmeye, mantığa ve araştırmaya önem veren Meşşaîyyenin en önemli temsilcileri El-Kindi, Farabi, İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd'dür.

Maturidiyye ekolü

Adını kurucusu El-Maturidî'den alan bu ekole göre insan fiillerinin yaratıcısı Allah'tır. İnsan bu fiillerden dilediğini yapıp yapmamakta hürdür. Çünkü insan Allah'ın gönderdiği peygamberler ve aklı yardımıyla faydalı olanı zararlıdan, kirliyi temizden, iyiyi kötüden ayırt etme gücüne sahiptir.

Eş'arîyye ekolü

Adını kurucusu Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'den alan bu ekole göre iyilik, kötülük ve adalet gibi ilkeler Allah'ın emir ve yasaklarıyla anlam kazanır. Bu nedenle Allah tarafından emredilen davranışlar ahlaken iyi, yasaklananlar ise kötüdür.

Tabîiyyûn ekolü

Dünyanın yoktan var edildiğini ve kendi dışındaki üstün bir güç tarafından düzenlenip yöneltildiğini savunan görüştür. Bu ekolde tabiatın bilimsel yöntemlerle araştırılması, bunun için de deney ve tümevarım yöntemlerinin kullanılması esastır. Tabîiyyûn ekolünün en önemli temsilcisi Ebu Bekir Zekeriyya Razi'dir.

Mu'tezile ekolü

İnsanın dünyadaki iyi ve kötü davranışlarının yaratıcısı Allah değil, insanın kendisidir. Allah'ın insanlara iyi ve kötü arasında tercih yapabilme hakkı tanıması gerekir. Aksi hâlde ilahi irade ile gerçekleşen bir davranışın sorumluluğu insana yüklenemez. Bu, Allah'ın adaleti ile de bağdaşmaz.

Farabi (870-950)

Farabi, felsefe dünyasında birinci öğretmen olarak görülen Aristo'nun fikirlerini en iyi yorumlayan filozof olarak kabul edildi. Bu nedenle ikinci öğretmen anlamında "muallim-i sani" unvanıyla anıldı. "İhsaü'l-Ulûm" (İlimlerin Sınıflandırılması) adlı eserinde ilimleri tasnif etti. Devlet yönetimiyle ilgili öğütler verdiği "Medinetü'l-Fazıla"da (Erdemli Şehir) ise hükümdarı, insan vücudunun en önemli organı olan kalbe benzetti.

"Kitabu'l-Musıki'l-Kebir" adlı eserinde müzik ile matematik arasında ilişki kurarak müziği bir bilim hâline getirdi. Kanun adlı müzik aletini icat etti. Eserlerinde yararlandığı kaynakları göstererek akademik dürüstlük ilkesine bağlı kalmış bir bilgin olarak tanındı.

İbn-i Sina (980-1037)

Tıp alanındaki çalışmalarıyla tanınan İbn-i Sina "Kitabü'l-Şifa" ve "El Kanun Fi't-Tıp" adlı eserleri kaleme aldı. Bunlardan "El Kanun Fi't-Tıp" (Tıp Kanunu) çeşitli Batı dillerine çevrildi. Paris Tıp Fakültesi kütüphanesindeki dokuz ana kitabın en başında yer alan bu eser, altı yüzyıl boyunca tıp öğretimi yapan Avrupa üniversitelerinde temel başvuru kitabı olarak kullanıldı.

Batı dünyasında "Avicenna" adıyla bilinen İbn-i Sina "El Kanun Fi't-Tıp"ta zatülcenp (göğüs zarı iltihabı), zatürre, menenjit, yüz felci, sarılık ve kemik iltihabı hastalıklarını tanıtarak bunların tedavi yöntemlerini anlattı. Kanın gıda taşıyan bir sıvı olduğunu belirtti. Ayrıca 760 çeşit ilaç hakkında bilgi verdi.

İbn-i Rüşd (1126-1198)

İbn-i Rüşd, felsefe ile dinin birbirinin bütünleyicisi olduğunu savundu. Bu konudaki görüşlerini Gazali'nin "Tehafütü'l-Felasife" adlı eserini çürütmek için yazdığı "Tehafütü't-Tehafüt"te açıkladı. Felsefenin yanı sıra optik ve tıp alanında da çalışarak ünlü bir tıp ansiklopedisi olan "El Külliyat"ı yazdı.

Kadınların devlet ve toplum hayatının dışında bırakılmasının yoksulluk ve kötülüklerin sebeplerinden biri olduğunu ileri sürdü. Batı dünyasında "Averroes" adıyla tanındı ve düşünceleri XIII. yüzyılda akılcı bir felsefe akımına dönüştü. Avrupa ilk Rönesans'ını Latin İbn-i Rüşdcülüğü adıyla bilinen ve kilisenin skolastik felsefesine karşı çıkan bu akımla birlikte yaşadı.

İmam Gazali (1058-1111)

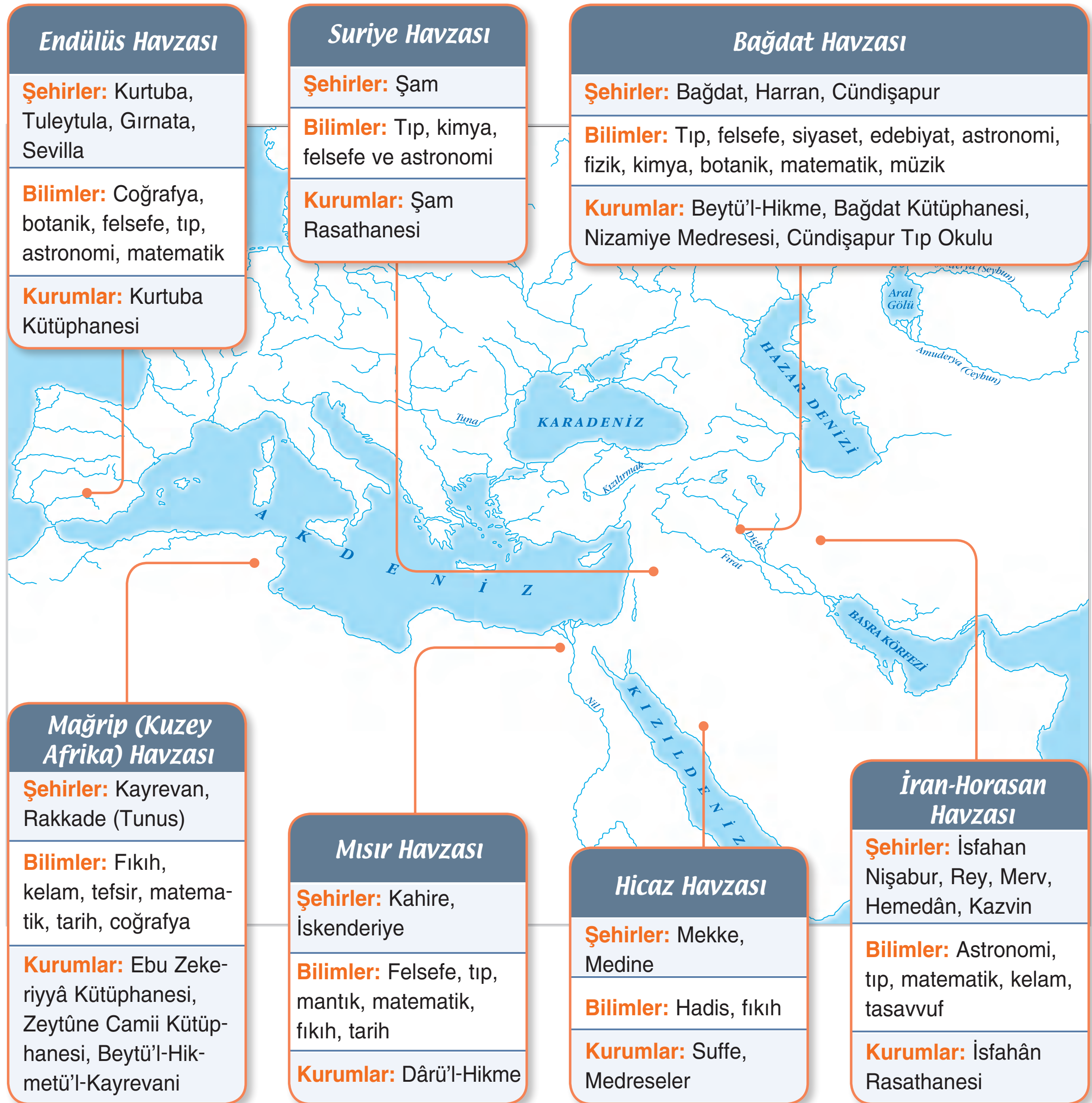
Gazali, aklın dine aykırı olmadığını söylemekle birlikte gerçeğe ancak iman yoluyla ulaşılabileceğini savundu. Nakli esas alan bir âlim olarak Aristo, Farabi ve İbn-i Sina gibi aklı öne çıkaran filozofları eleştirdi. "Tehafütü'l-Felasife" (Filozofların Tutarsızlıkları) adlı eserinde söz konusu filozofların tutarsızlık olarak nitelendirdiği görüşlerini ifade etti.

Bağdat'taki Nizamiye Medresesinde müderrislik yaptı. İnsanlara ahlaki öğütler vererek iyiliği ve kötülüğü davranışlara değil, niyetlere göre değerlendirdi. "İhyâü'l-Ulûmi'd-Din" (Din İlimlerinin Yeniden Yapılanması) adlı eserinde de Kur'an'a ve sünnete uygun bir hayat için önerilerde bulundu.

İslam dünyasında insan davranışları konusunda başka felsefi ekoller de ortaya çıkmıştır. Bunlardan Cebriyye ekolü ağacın büyümesi veya güneşin batması gibi insanın da fiillerinde mecbur olduğunu savunur. Dolayısıyla fiilleri yapan da yaptıran da Allah'tır. Kaderiyye ekolü mensuplarına göre ise insan fiilleri Allah tarafından yaratılmış değildir. Onları kararlaştıran ve yapan insanın kendisidir.

Hz. Muhammed'e atfedilen "İçtihat edip isabet eden iki, içtihat edip yanılan bir sevap kazanır."[1] hadisi gereği dinî içtihatlarda bulunup yorumlar yapmışlardır. Bunun sonucunda da İslam dünyasında felsefi ekoller dışında çeşitli fıkıh ekolleri doğmuştur. Ebu Hanife, İmam Malik, İmam Şafii ve İmam Ahmed bin Hanbel içtihatlarıyla mezhep kurucuları olmuş İslam âlimlerinin belli başlılarıdır. Bu âlimler İslam'ın temel ilkelerinde birleşmekle birlikte ibadet biçimleri ve meselelerin çözüm yolları ile ilgili farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İslam medeniyetinde çeşitli ekollere ayrılan alanlardan bir diğeri tasavvuftur. Tasavvuf ekolleri farklı yaklaşımlar içermekle birlikte temelde Allah sevgisi, ruh temizliği ve güzel ahlak gibi ortak ilkeler etrafında birleşmiştir.

4. İslam Medeniyetindeki Başlıca İlim Havzaları

(1) Müslim, Sahîh-i Müslim, Hadis: 1716.

5. İslam Âlimlerinin ve Müslümanların Avrupa'ya Etkileri

Müslümanlar İslamiyet'in bilgiye verdiği değerin gereği olarak ilim alanında sürekli yükselme çabası içinde oldular. İlmi, müminin yitik malı olarak görüp bulmaya çalıştılar. Diğer yandan İslam'ın ilk yıllarından itibaren ilim ve eğitim merkezleri kurarak bilgi üretimine ve aktarımına önem verdiler. Bu arada başka medeniyetlerin bilgi birikimlerinden ve âlimlerinden yararlanmayı da ihmal etmediler. Orta Çağ Hristiyan dünyasında kilisenin aklı ve bilimi reddettiği bir dönemde Müslümanlar din ile bilimi bağdaştırdılar. Böylece skolastik düşüncenin hâkimiyeti altındaki Avrupa'nın fikrî bakımdan karanlıkta olduğu bir dönemde akılcı düşünceye dayanan ileri bir medeniyet kurdular. Her alanda dünyaca tanınmış ünlü bilginler yetiştirdiler.

Müslümanlar ilimde ve teknolojideki çalışmalarıyla İslam medeniyetine olduğu kadar Avrupa medeniyetine de katkıda bulundular. Avrupalılar Müslümanların matematik, tıp, mühendislik, astronomi ve felsefede kendilerinden ileri olduğunu gördükçe İslam medeniyetini daha yakından tanımaya çalıştılar. XI. yüzyılın sonlarına doğru Müslümanların ilim ve fenniyle tanışıp bunlardan sistemli bir şekilde faydalanmaya başladılar. Bu yolda ilk adımı atanlardan biri Rahip Raymond (Raymınd) oldu. Raymond, Endülüslü Müslümanların önemli ilim ve kültür merkezlerinden Tuleytula'nın 1085'te Hristiyanların eline geçmesinin ardından bu şehirde Avrupa'nın ilk Doğu ilimleri okulunu açtı. Ayrıca bir tercüme evi kurarak burada İslam âlimlerinin eserlerini Latinceye çevirtti. Böylece Avrupalılara İslam filozoflarının akılcılığı öne çıkaran düşüncelerini öğreterek Rönesans ve Reform hareketlerine zemin hazırladı.

Yukarıda anlatılan tercüme faaliyetleri Avrupa'da hangi sonuçları ortaya çıkarmış olabilir?

İspanya'nın yanı sıra İslam medeniyetinin etkilediği bir diğer Avrupa ülkesi İtalya oldu. Bu ülkede binaların mimari özelliklerinden ders programlarına ve öğretim yöntemlerine kadar İslam medreselerini taklit eden üniversiteler kuruldu. Sicilya kralı tarafından 1224'te Napoli'de açılan üniversite Arapçadan Latinceye tercümelerin yapıldığı bir ilim merkezi hâline geldi. Onu Bologna, Montpellier ve Paris Üniversiteleri takip etti. Tıp eğitiminde İslam ekolünün hâkim olduğu bu üniversitelerde İbn-i Sina'nın "El Kanun Fi't-Tıp" adlı eseri okutuldu.

Eserleri Latinceye çevrilen Müslüman hekimlerden biri de Ebu Bekir el-Razi (Görsel 5.30) oldu. Tıp alanındaki İslam eserlerinin tercümeleri sayesinde Avrupa'da hastalıklara bakış açısı değişti. Hastalıkların insanın içine giren şeytandan kaynaklandığı ve hastanın rahibin duasıyla iyileşebileceği anlayışı yerini bilimsel teşhis ve tedavi yöntemlerine bıraktı.

Batılılar matematikte sıfırın kullanımını Müslümanlardan öğrendiler. Sıfırı bulan ünlü İslam matematikçisi Harezmi, Hintlilerden aldığı dokuz adet rakama sıfırı ekleyerek onluk sistemi tamamladı. Böylece karışıklıklara yol açmadan matematiksel işlemlerin kolayca ifade edilmesini sağladı.

Görsel 5.30: *Ebu Bekir el-Razi Latinceye tercüme edilen eserlerinden birinde hastasını muayene ederken (temsilî)*

Bilgi Notu

Sıfırın Mucidi

Matematikte sıfırı ilk kullanan Harezmi olmuştur. Aslında sıfırın varlığını ilk kez Hintliler düşünmüş ve rakamları yazarken sıfır yerine boşluk kullanmışlardır. Harezmi işlemlerde karışıklığa yol açan bu boşluğa bir sembol koyarak onu görünür hâle getirmiştir. Bulduğu yeni sembole de içi boş anlamına gelen es-sıfır adını vermiştir. Dokuz rakam ve bu yeni sembol ile tüm işlemleri yapmanın mümkün olduğunu söyleyen Harezmi sıfırın gerçek kâşifidir. Matematikte problem çözme kuralları anlamında kullanılan algoritma terimi Harezmi adının Latince söylenişi olan algorizm sözcüğünden türetilmiştir. İspanyolcada basamak anlamına gelen guarismo teriminin kökeni de yine aynı şekilde Harezmi adına dayanmaktadır.

Harezmi (temsilî)

Bu kitap için yazılmıştır.

Sıfırın keşfi Avrupa için dönüm noktası oldu. Müslüman bir hocadan dersler alan İtalyan matematikçi Leonardo Fibonacci (Liyanardo Fibanacci) 1202 yılında yazdığı “Liber Abaci” adlı eserinde Arap-Hint sayıları olarak bilinen onluk sayı sistemini tanıttı. Böylece Romen rakamlarıyla toplama ve çıkarma yapmakta zorlanan Avrupalılara günlük hayattaki matematiksel işlemleri kısa yoldan kolayca yapabilmeyi öğretti.

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

İlim ve riyaziye alanlarında Müslümanların rolünü inceden inceye belirtmek çok uzun sürer. Bu alanda Müslümanların ileri sürdüğü en önemli ve en esaslı fikir, ilmin din ile bağdaşabileceği fikridir. Bütün cebir ilmini Müslümanlara borçluyuz. Müslümanlar geometri ve trigonometri alanlarında eski Yunan bilgisine çok şey katmışlardır. Aynı şeyi astronomi, coğrafya, zooloji, botanik, madencilik, ve kimya ilimleri için de söyleyebiliriz. İslam tıp âlimleri, eski Yunan metot ve teorilerini batıya tanıtmışlar, bunun yanı sıra kendi ilave ve yeniliklerini de göstererek Batı’nın tıp alanında hızla ilerlemesini sağlamışlardır. Müslümanlar hastalıkların tasnifini ve teşhis edilmesini öğretmişlerdir. Batılıların aşı yapmasını da İslam topraklarında, Türkiye’de öğrendiklerini burada belirtmek yerinde olur.

Bu yazdıklarım Batı Avrupa medeniyetinin Müslümanlara olan borcunun çok kısa bir özetidir. Burada İslam tesirinin ne kadar kuvvetli ve önemli olduğunu göstermeye çalıştım. Gerçekten de bu tesirin Avrupa’da ilim ve fikir hayatının gelişmesinde rolü büyük olmuştur.

Bütün bunlardan alacağımız ders şudur: Büyük dinler ve büyük medeniyetler kendi başlarına yaşayamaz. Din veya fikir ayrılıklarından doğan harpler veya engellerle kültür ilerleyemez. Hiçbir dinin taraftarları, hiçbir memleketin sakinleri dünyadaki diğer insanlara önem vermeyecek veya onları reddecek kadar mükemmel değildir. Çeşitli medeniyetler ancak birbirlerini anlama gayreti ve dostça bağlarla birbirlerine yardım edebilir. Orta Çağ’da bu böyle idi, bugün de hâlâ böyledir.

İngiliz tarihçi, Steven Runciman, Avrupa Medeniyetinin Gelişmesi Üzerindeki İslami Tesirler, (Düzenlenmiştir.).

- *Yazara göre Müslümanların ileri sürdüğü en önemli fikir nedir?*
- *Yazarın bu şekilde düşünmesinin nedenleri neler olabilir?*

6. İslam Medeniyetinde Sanat

Müslümanlar “Allah güzeldir, güzeli sever.” ilkesi gereği sanata önem verdiler. Kur’an’da belirtildiği üzere Allah’ı en büyük sanatkâr olarak görüp onun kâinatı ve kâinatın küçük bir örneği kabul edilen insanı yarattığına inandılar. İyi bir Müslüman olmak için de Allah’ın bu sanatına katılmak gerektiğini düşünüp kendilerini ve çevrelerini güzelleştirmeye çalıştılar. Müslümanlar bu anlayışın gereği olarak çeşitli sanat dallarında özgün eserler ortaya koydular. Bunu yaparken de çoğu zaman fethedilen ülkelerde karşılaştıkları İslam öncesi döneme ait eserleri gölgede bırakma arzusuyla hareket ettiler.

İslam sanatı esas itibarıyla dinî ilkeler ve ihtiyaçlar çerçevesinde şekillendi. Böyle olduğu için de İslam medeniyetinde en ileri giden sanat dalı mimari oldu. Cami mimarisinin gelişiminde namazın olabildiği ölçüde cemaatle kılınmasına yönelik tavsiyeler rol oynadı. Benzer şekilde Müslümanların ilim ve eğitim ihtiyacı medrese mimarisinin yolunu açtı. Sağlığa ve temizliğe verilen önem ise çeşmeler, hamamlar, su kemerleri ve darüşşifaların inşasına zemin hazırladı. İslam mimarisinin gelişmişliği Şam, Bağdat, Kahire, Kurtuba (Görsel 5.31) ve Gırnata gibi başkentlerde inşa edilen camiler ve saraylar ile ticaret yolları üzerinde yapılan kervansaraylarla da kendisini gösterdi.

Görsel 5.31: *Endülüs’te bulunan İslam eserlerinden Kurtuba Ulu Camii’nin içinden bir görünüş*

İslam medeniyetinde mimariye bağlı olarak çeşitli süsleme sanatlarında ileri gidildi. Allah’a duyulan sevgi ve saygının göstergesi olarak özellikle ibadet mekânları nakışlarla süslendi. İslam’ın ilk dönemlerinde putperestliği canlandırabileceği düşüncesiyle hayvan ve insan resimleri yapmaktan kaçınıldı. Onun yerine süslemelerde genellikle bitkisel motifler ve geometrik şekiller kullanıldı. İslam sanatında süsleme ögelerinden bir diğeri olan yazı hüsn-ü hat denilen güzel yazı sanatını ortaya çıkardı. Başta camiler olmak üzere mimari eserlerin duvarları onlarca çeşit yazı türü ile yazılmış ayet ve hadislerle süslendi. El yazması kitaplar kaleme alındı. Kitap ciltlerinin ve iç sayfalarının süslenmesi amacıyla da tezhip ve ebru sanatları geliştirildi.

Müslüman sanatçılar insan resimleri yapmaktan kaçınsa da bu durum minyatür sanatının gelişmesine engel olmadı. İki boyutlu ve gölgesiz resimler olan minyatürlere çeşitli konularda yazılmış pek çok eserde yer verildi. Ayrıca divan toplantılarını, savaşları, zafer kutlamalarını ve eğlenceleri anlatan minyatür kitapları yapıldı.

Müslüman sanatçılar İslamiyet'i kabul eden milletlerin sanat anlayışını bir potada eriterek güçlü bir sentez ortaya çıkardılar. Bu sanatçılar eserlerinde mahalli toplulukların ve bireylerin estetik arayışlarına ve güzellik tercihlerine yer verdiler. Ayrıca komşu medeniyetlerin ve fethedilen ülkelerin sanat birikimlerinin İslam'a uygun yönlerinden yararlanmayı ihmal etmediler.

İslam mimarisinde kümbet ve türbe yapımı Türklerin ölü gömme âdetlerinin ve çadırlarının etkisiyle başladı. Samarra Ulu Cami minaresinin spiral, Anadolu camilerinin minarelerinin genellikle yivli ve silindir şeklinde, Kuzey Afrika'dakilerin ise kalın ve dört köşeli yapılması da aynı şekilde yerel sanat anlayışlarının etkisiyle ortaya çıktı. Böylece İslam sanatı Müslümanların birlik içinde çokluğu esas alan kapsayıcı yaklaşımıyla çok renklilik kazandı.

İslam sanatı Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte yeni bir gelişim sürecine girdi. Türkler başta mimari olmak üzere ağaç oymacılığı, taş işçiliği, çinicilik ve musikide hayranlık uyandırıcı eserler verdiler. Özellikle hat alanında büyük sanatçılar yetiştirerek İslam dünyasında "Kur'an Mekke'de indi, Kahire'de okundu, İstanbul'da yazıldı." sözünü meşhur ettiler.

Etkinlik

Yandaki görselleri inceleyiniz ve bunların kutucuklarda verilen sanat dallarından hangilerine ait olduğunu noktalı yerlere yazınız.

Hat

Minyatür

Çini

Tezhip

Mimari

Ebru

....

....

....

5. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

A. Aşağıdaki cümleleri kutucuklarda verilen kavramlardan uygun olanıyla tamamlayınız.

Mu'tasım	İhşîdîler	Osman	Hanif	Ömer	Hıttin
Gazali	Tolunoğulları	İbn-i Rüşd	Sıffin	Emeviler	

1. İslamiyet'ten önce Arabistan'da Hz. İbrahim'in dinini benimseyenlere .... denirdi.

2. İlk İslam donanması, halife Hz. .... zamanında kurulmuştur.

3. Halifelik, ... Dönemi'nden itibaren saltanata dönüşmüştür.

4. Abbasi Halifesi .... Türkler için Samarra şehrini kurdurmuştur.

5. Endülüs'te doğan İslam bilgini .... Batı'da Averroes adıyla tanınmıştır.

6. Nizamiye Medresesinde müderrislik yapan .... İhyaü'l-Ulûmi'd-Din adlı eserinde Kur'an'a ve sünnete uygun bir hayat için önerilerde bulunmuştur.

7. Mısır'da kurulan .... Hicaz'a hâkim olan ilk Türk devleti olarak tarihe geçmiştir.

8. Selahaddin Eyyubi 1187 yılındaki .... Savaşı'nı kazanarak Kudüs'ü Haçlılardan geri almıştır.

B. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanların başına "D", **yanlış olanların başına** "Y" **yazınız.**

☐ **1.** Kur'an, Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde çoğaltılmıştır.

☐ **2.** Abbasilerde askerlik işleri divan-ı beytü'l-mal tarafından yürütülürdü.

☐ **3.** Müslümanların Avrupa'daki ilerleyişi, Puvatya Savaşı'nda Franklar tarafından durdurulmuştur.

☐ **4.** İmanın esaslarının felsefe yoluyla kanıtlanmasıyla ilgili ilim dalına kelam denir.

☐ **5.** El Hamra Sarayı, İslam mimarisinin Mısır'daki en önemli örneklerinden biridir.

☐ **6.** Mu'tezile ekolüne göre insanın iyi ve kötü davranışlarından Allah değil kendisi sorumludur.

☐ **7.** Tuleytula İslam medeniyetinin İran-Horasan havzasındaki önemli ilim merkezlerinden biridir.

☐ **8.** Medreseden özel bir imtihanla mezun olan öğrencilere icazetname denilen diploma verilirdi.

C. Aşağıdaki soruların cevaplarını defterinize yazınız.

1. Suffe, hüsn-ü hat, Beytü'l-Hikme, cizye ve mu'îd kelimelerinin anlamlarını açıklayınız.

2. Avasım nedir? Açıklayınız

3. Hz. Ömer İslam Devleti'nin teşkilatlanmasına yönelik olarak hangi düzenlemeleri yapmıştır?

4. İbn-i Sina'nın tıp alanında yaptığı çalışmalar nelerdir?

5. Medine Sözleşmesi'yle devlet ve toplum hayatını ilgilendiren konularda hangi kararlar alınmıştır?

6. Cahiliye Dönemi Arap toplumunun özellikleri nelerdir?

7. İslam kültür ve medeniyetinin doğup geliştiği belli başlı ilmî havzalar hangileridir?

8. İslam kültürünün Avrupa'ya etkilerine hangi örnekleri verebilirsiniz?

Ç. Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

Zulüm gören, hür olmayan, insan sayılmayan, alınıp satılan bir mal olarak görülen köleler, cariyeler, düşünen ve içinde bulundukları durumu hoş görmeyen kişiler, putları kabul etmeyenler, yeni bir kurtarıcı bekleyenler, birer birer yeni dine girmeye başladılar.

Yeni din yayıldıkça Kureyş asilzadeleri Müslümanlığın şiddetle aleyhinde bulunmaya başladılar. Toplanıp Ebu Talip'e gittiler ve Hz. Muhammed'i bu işten vazgeçirmesini söylediler. Hz. Muhammed'i evladından çok seven, onu korumaktan bir an bile vazgeçmeyen Ebu Talip, kendisine, biraz teenni ile hareket etmesini söyleyince o, büyük bir celadetle "Amca, bir yanıma Güneş'i bir yanıma Ay'ı koysalar gene bu işten vazgeçmem, çünkü memurum." buyurdu. Ebu Talip bu söz üzerine gözleri yaşararak "Ben sağ kaldıkça sana bir şey yapamazlar, işine devam et." dedi. Hz. Muhammed'e, dini yaymaması şartıyla para pul hatta Kureyş boyunun reisliği de teklif edilmişti fakat o, bütün bunlara rağmen inancını yaymaya, inandığına inandırmaya devam etmişti.

Abdülbaki Gölpınarlı, Sosyal Açıdan İslam Tarihi, s. 55, 56 (Düzenlenmiştir.).

1. Metinde anlatılanlardan hareketle İslamiyet'in temel ilkelerinin neler olduğu hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

2. Kureyş asilzadelerinin İslamiyet'in yayılmasını engellemek istemelerinin nedenleri neler olabilir?

D. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. İslam fizikçilerinden İbnü'l-Heysem'in optik alanındaki çalışmalarından yararlanan ünlü optikçi Snell "Snell Yasası" adıyla bilinen Işığın Kırılma Yasası'nı bulmuştur. **Bu durum aşağıdaki yargılardan hangisine bir kanıt olarak gösterilemez?**

A) Fen bilimleri İslamiyet'le birlikte ortaya çıkmıştır.
B) Avrupalı bilginler, Müslüman bilginlerin çalışmalarından yararlanmışlardır.
C) İslam bilginleri optik biliminin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.
D) İslamiyet bilimsel gelişmelere açık bir dindir.
E) Bilim insanlığın ortak malıdır.

2. İslam Devleti'nin kurulması ve Hz. Muhammed'in bu devletin başkanlığını üstlenmesi aşağıdaki gelişmelerden hangisinin sonucunda olmuştur?

A) Hudeybiye Antlaşması'nın imzalanması
B) Hz. Muhammed'in peygamber olması
C) Mekke'nin fethedilmesi
D) Hicretin yapılması
E) Kur'an'ın tamamlanması

3. Mısır'da kurulan ilk Türk devleti aşağıdakilerden hangisidir?

A) İhşîdîler B) Eyyubiler C) Memlûklular
D) Tolunoğulları E) Fâtımiler

4. I. Bedir Savaşı
II. Sıffin Savaşı
III. Nihavent Savaşı
IV. Puvatya Savaşı
V. Talas Savaşı

Yukarıda verilen savaşlardan hangisi veya hangileri, İslamiyet'in yayılışını ve gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir?

A) Yalnız II B) I ve III C) II ve IV
D) IV ve V E) II, III ve IV

5. Dört Halife Dönemi tarihçiler tarafından "Cumhuriyet Dönemi" **olarak adlandırılmıştır. Bunda, Dört Halife Dönemi'yle ilgili olarak aşağıda verilen gelişmelerden hangisi etkili olmuştur?**

A) Divan teşkilatının kurulması
B) Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılması
C) Arabistan'da siyasi birliğin sağlanması
D) Mahkemelere kadıların atanması
E) Halifelerin seçim yoluyla belirlenmesi

6. Abbasiler Devleti'ndeki divanlardan biri olan Divan-ı Tevki'nin görevi aşağıdakilerden hangisidir?

A) Yüksek devlet görevlilerini yargılamak
B) Resmî yazışmaları yapmak
C) Ordunun ihtiyaçlarını gidermek
D) Gelir gider hesaplarını tutmak
E) Posta ve haberleşme işlerini yürütmek

6. ÜNİTE TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ VE İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİ

Kaşgarlı Mahmut (temsilî)

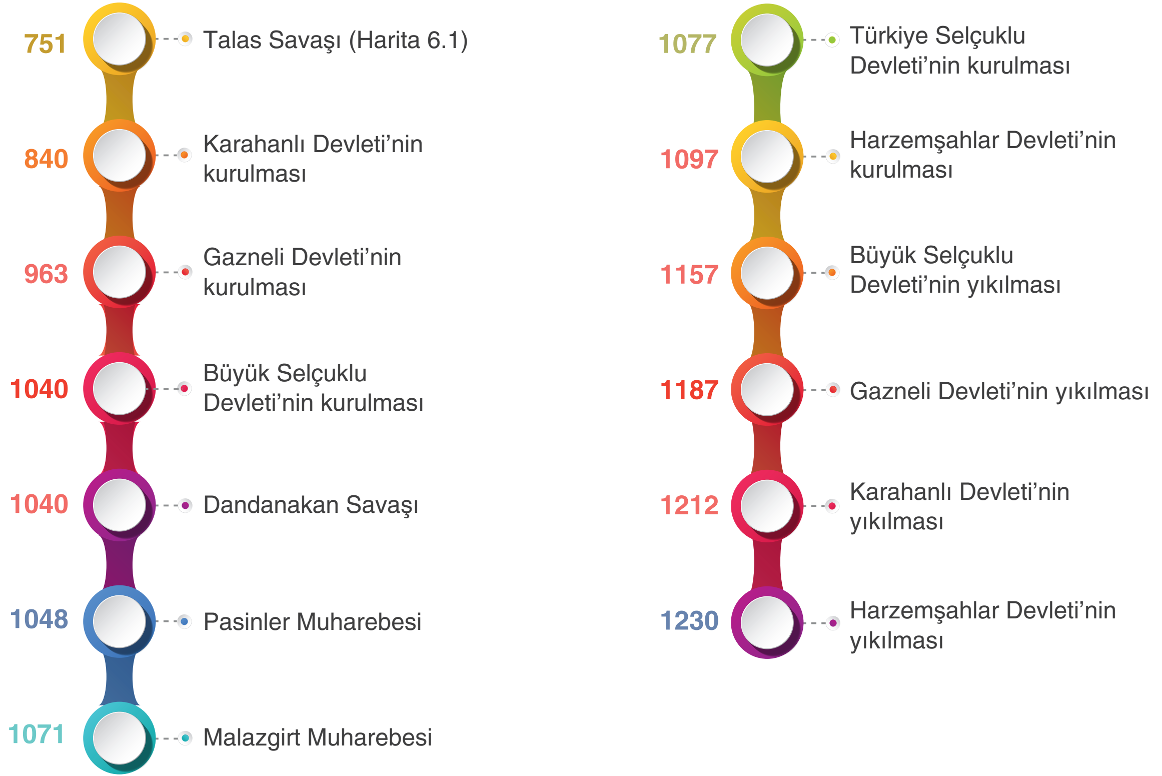
Kavramları Öğrenelim

- Atabey
- Bâtınilik
- Divân-ı Saltanat
- Emir-i Dad
- Gök Tengri
- Gulam
- Melik
- Oğuz
- Siyasetname
- Türkmen

Hazırlanalım

1. Toplumların yeni bir dini kabulünde hangi etkenlerin rol oynamış olabileceği konusundaki düşüncelerinizi ifade ediniz.
2. Malazgirt Savaşı ile ilgili bildiklerinizi anlatınız.
3. Hükümdara devlet yönetimiyle ilgili tavsiyelerde bulunan bir vezir olduğunuzu düşünerek bu tavsiyelerinizi sınıfınızdaki arkadaşlarınızla paylaşınız.

A. TÜRK İSLAM TARİHİNDEKİ BAŞLICA SİYASİ GELİŞMELER

Harita 6.1: *XI-XIII. yüzyıllarda Türk İslam dünyası*

B. TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ

Düşünelim-Söyleyelim

Türkler, Müslüman bir ülkeye ulaştıkları zaman orada saygı ve takdir görürler. Emir ve orduya kumandan olurlar.

Cahiz

László Rásonyi (Lazlö Rasoni), Tarihte Türklük, s. 64.

Size göre Türklerin İslam ülkelerinde saygı ve takdir görmelerinin nedenleri neler olabilir?

Türklerin en eski dini Gök Tengri dinidir. Bununla birlikte Türkler başka milletlerle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler kurdukça Manihaizm, Budizm, Hristiyanlık ve Musevilik gibi dinleri de kabul etmişlerdir. Türklerin benimsediği dinlerden biri de İslamiyet olmuştur. Türkler ile Müslüman Araplar arasındaki ilk ilişkiler VII. yüzyılda Hz. Ömer Dönemi'nde kurulmuştur. Bu dönemde İran'daki Sasani Devleti'ne son veren İslam orduları doğuda Ceyhun Nehri'ne kadar ilerlediler. Böylece Müslümanlar ile Maveraünnehir'de yaşayan Türkler birbirleriyle doğrudan temas etme imkânı buldular.

Müslümanlarla komşu olmalarına rağmen Türkler İslamiyet'e geçme konusunda acele etmediler. Bunun başlıca nedeni Hz. Osman Dönemi'nden itibaren Ceyhun Nehri'nin doğusuna geçen Müslüman Arapların Türkler üzerine uyguladıkları baskı politikasıydı. Türklerin İslamiyet'e uzak durmasında Emevilerin Arap olmayanlara karşı izledikleri ırkçı politikanın da etkisi vardı.

Emeviler Arapların hüküm sürmek, Arap olmayanların ise onlara kölelik etmek için yaratılmış olduklarına inanırlardı. Bu nedenle Arap olmayan bir Müslüman'la aynı hizada yan yana yürümeye, bir mevalinin arkasında namaz kılmaya ve aynı safta bulunmaya bile yanaşmazlardı. Ayrıca onları gayrimüslim hukukuna tabi tutarlardı. Bununla birlikte Emevi halifelerinden Ömer bin Abdülaziz (717-720) İslam'ı yaymak amacıyla kendi döneminde farklı bir politika izledi. Devlet görevlilerinden ayrım yapmaksızın ülkedeki bütün insanlara iyi davranmalarını ve İslam'a geçenlerden vergi almamalarını emretti. Türk illerine yapılan seferleri durdurdu. Buralardaki idarecileri değiştirerek onlardan yönetimde adil olmalarını istedi. Ayrıca bölgeye İslamiyet'i anlatmakla görevli din âlimleri gönderdi. Bu gayretler sonucunda Emevi yönetimi altında yaşayan Türklerin bir bölümü İslamiyet'i kabul etti. Ancak halifenin ölümünden sonra eski uygulamalara dönülünce iki taraf arasındaki çatışmalar yeniden alevlendi.

Emevi yönetimine karşı Türkler arasında var olan hoşnutsuzluklar en sonunda büyük bir ayaklanmaya dönüştü. Horasan bölgesinde başlayan bu ayaklanma 750 yılında Emevi Devleti'nin yıkılıp Abbasi Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Abbasilerin Türkler yardımıyla iktidara gelmeleri Türk-Arap ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Abbasi Devleti'nin kurulduğu günlerde Müslümanlar ile Çinliler Orta Asya'ya egemen olma mücadelesi veriyorlardı. Türkler bu mücadelede Abbasi Devleti'nin yanında yer aldılar. Müslüman Araplarla birlikte hareket ederek 751 yılındaki Talas Savaşı'nda Çinlileri yenilgiye uğrattılar (Harita 6.2). Böylece Çin'in Orta Asya'daki hâkimiyetine son verdiler.

Harita 6.2: *Talas Savaşı 751 yılında Müslüman Araplarla Çinliler arasında yapılmıştır.*

Talas Savaşı'yla başlayan Türk-Müslüman yakınlaşması Türklerin İslamiyet'i tanıma ve kabul etme sürecini hızlandırdı. Türk-Arap ilişkilerinde o güne kadar siyasi ve askerî mücadeleler yerini barış, dostluk ve iş birliğine bıraktı. Bu ortamın oluşmasında Abbasilerin, başta Türkler olmak üzere, Arap olmayan milletlere karşı sıcak davranmaları önemli rol oynadı. Abbasi halifeleri de bu müsait ortamdan yararlanmasını bildiler. Horasan ve Maveraünnehir bölgelerindeki Türk hükümdarlarına elçiler göndererek onları İslam'a davet ettiler.

Abbasilerin İslam'ı yayma gayretleri Maveraünnehir ve Harzem'e giden ticaret kafilelerindeki din bilginlerince de desteklendi. Sınır boylarındaki ribatlara yerleşen sufiler ve gaziler inşa ettikleri camiler, mescitler ve çeşitli eğitim kurumlarıyla buraları birer ilim merkezi hâline getirdiler. Böylece Türk komşularına İslamiyet'i tanıtıp benimsetme imkânı buldular. Bunlardan biri olan mutasavvıf Şakik-i Belhi Budist Türkler arasında dolaşıp, İslam'ı anlatarak onların bu dini seçmelerinde önemli rol oynadı. Gelişmelerden de anlaşılacağı üzere Türklerin Müslümanlığı kabulü kendi hür iradeleriyle oldu. Bununla birlikte Türk topluluklarının İslamiyet'e geçişi bir anda ve topluca değil aşamalı olarak farklı tarihlerde gerçekleşti.

Türklerin İslamiyet'i kabulü ilk zamanlarda önde gelen Türk aileleri ve beyleriyle sınırlı kalırken bu süreç X. yüzyılın başlarından itibaren hızlandı. Talas Nehri'nin doğusunda yaşayan Oğuzların kalabalık gruplar hâlinde Müslümanlığa geçişi bu dönemde gerçekleşti. Türkmen adıyla bilinen Müslüman Oğuzları Kabil, Gazne ve Gur bölgelerindeki Halaç Türkleri takip etti. Aynı dönemde İslamiyet Seyhun Irmağı havzasında yaşayan ve Karahanlılar Devleti'nin nüfus kitlesini oluşturan Karluk, Yağma ve Çiğil Türkleri arasında yayıldı. Tarihçi İbnü'l-Esîr'e göre bu süreçte 200 bin çadırlık büyük bir Türk topluluğu Müslüman oldu.

Müslümanlık İslam ülkelerinin uzağındaki İtil Nehri boylarında yaşayan Bulgar ve Hazar Türkleri arasında da ilgiyle karşılandı. İtil Bulgar Devleti Hükümdarı Almuş Han, Abbasi halifesine bir elçilik heyeti göndererek kendisine İslam dinini tebliğ edecek fakihler ile cami ve kale yapımı için ustalar istedi. Almuş Han'ın talebini memnuniyetle karşılayan halife, onun istediği kişilerin de içinde bulunduğu bir elçilik heyetini İtil Bulgar ülkesine gönderdi (Görsel 6.1). 922 yılında Almuş Han'ın huzuruna çıkan heyet, ona halifenin İslam'a davet mektubunu okudu. Almuş Han kendisine gönderilen sancağı teslim alarak İslamiyet'i resmen kabul eden ilk Türk hükümdarı oldu.

Görsel 6.1: *Almuş Han'ın halifelik heyetini huzuruna kabul edişi (temsilî)*

İtil Bulgarlarına komşu olan Hazarlarda da halkın önemli bir bölümü İslam'ı seçti. Aynı dönemde Karahanlı Hükümdarı Satuk Buğra Han'ın Müslümanlığı kabul etmesiyle birlikte Karahanlılar Orta Asya'nın ilk büyük Türk İslam devleti hâline geldi. Türklerin İslamlaşma süreci sonraki dönemlerde başta Uygurlar olmak üzere diğer Türk kavimlerinin Müslümanlığı kabulüyle devam etti.

?

İslamiyet'in kabulünden sonra Türklerin sosyal ve kültürel hayatında hangi değişimler yaşanmış olabilir?

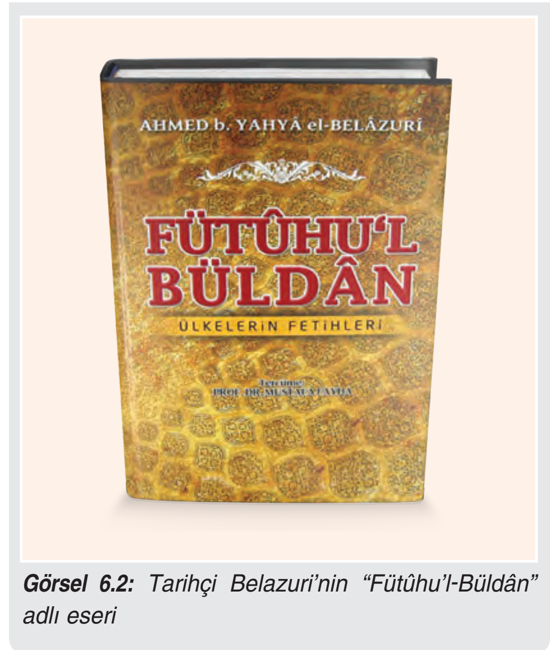
Türklerin İslamiyet'i kabulünde Gök Tengri inancı önemli rol oynadı. Türkler, yeri göğü yarattığına ve her şeyin hâkimi olduğuna inandıkları Gök Tengri'ye taparlardı. Ellerini gökyüzüne kaldırarak ona dua eder; öldükten sonra iyilerin cennete, kötülerin cehenneme gideceğine inanırlardı. Öte yandan Türk töresi ile İslamiyet'in esasları arasında önemli benzerlikler vardı. Hırsızlık yapmama, yalan söylememe, temizliğe önem verme ve adil olma gibi ilkeler Türklerin ve Müslümanların ortak değerleriydi. Ayrıca İslamiyet'teki cihat fikri ile Türklerdeki cihan hâkimiyeti ülküsü arasında da benzerlikler bulunuyordu.

İslamiyet Araplar ve Türkler dışında Acemler, Berberiler ve Kürtler tarafından da benimsendi. Bunlardan Acemler Dört Halife Dönemi'nde İran'ın fethiyle birlikte İslam egemenliğine girdiler. Müslümanlar İran'ın fethinden sonra uç bölgelerde askerî garnizonlar tesis ederek buralara Arap kabilelerini yerleştirdiler. İran şehirlerine de Arap muhacirler iskân ettirerek Acemlerle Müslümanların kültürel etkileşim içine girmesinin önünü açtılar. İranlılar evlenme yoluyla kurulan akrabalıkların etkisiyle İslam dinini kabul edip Arapçayı öğrendiler. Buna karşılık Araplar da İranlılardan özellikle devlet yönetiminde yararlandılar. Abbasiler vezirlik makamını genellikle güçlü Acem ailelerine teslim ettiler. Diğer önemli devlet görevlerine de aynı şekilde İranlı bürokratları ve kâtipleri getirdiler.

Kuzey Afrika topraklarında yaşayan Berberilerle Müslümanlar arasındaki ilişkiler Hz. Osman Dönemi'nde başladı. Bu dönemde iki taraf arasında devam eden mücadeleler Emevilerin Kuzey Afrika'yı fethiyle birlikte Müslümanların lehine sonuçlandı. Emeviler fetih hareketinden sonra hâkimiyetlerini kalıcı hâle getirmek amacıyla bölgeye Arap nüfusu yerleştirdiler. Vali ve kumandanları aracılığıyla da Berberileri İslam'a davet ettiler. Öte yandan cami ve mescitler inşa edip fakihler görevlendirerek buraları halkın İslam'ı öğreneceği birer okul hâline getirdiler. Böylece daha önce büyük bölümü tabiata tapınan Berberilerin İslamiyet'e geçişini sağladılar. Berberiler İslamiyet'i benimsedikten sonra Arap dilinin ve kültürünün etkisinde kalarak büyük ölçüde Araplaştılar.

Kürtler arasında İslamiyet'i yayma çalışmaları Hz. Muhammed Dönemi'nde Müslüman olan Caban el-Kürdî tarafından başlatıldı. İslamiyet'i kabul eden ilk Kürtler El-Cezire (Güneydoğu Anadolu) bölgesinden ticaret amacıyla Arabistan'a giden tüccarlar oldu. Daha sonra bu Kürt tüccarlar kendi kavimleri arasında İslamiyet'i yaymaya çalıştı.

Müslümanlarla Kürtlerin kitlesel olarak ilk karşılaşması Dört Halife Dönemi'nde yaşandı. Bu karşılaşmalar sırasında Cezire toprakları önemsiz bazı çatışmalar dışında büyük ölçüde barışçı yollar kullanılarak İslam Devleti'ne katıldı. İranlı tarihçi Belazuri'nin "Fütûhu'l-Büldân" (Ülkelerin Fetihleri) adlı eserinde (Görsel 6.2) belirttiği gibi Bizans ve Sasani İmparatorluklarının Kürtlere uyguladığı baskılar da bölgenin fethini kolaylaştırıcı bir rol oynadı. Böylece Kürtler, Araplardan sonra Müslümanlığı kabul eden ilk topluluklardan biri oldu.

Görsel 6.2: *Tarihçi Belazuri'nin "Fütûhu'l-Büldân" adlı eseri*

İslam Devleti hangi özellikleriyle Cezire topraklarında yaşayan halk tarafından tercih edilmiş olabilir?

C. İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİ

Düşünelim-Söyleyelim

Memleket tutmak için çok asker ve ordu gerektir. Askeri beslemek için de çok mala ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar.

Yusuf Has Hacip
Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 217.

Yusuf Has Hacip, Karahanlı sarayında has haciplik görevinde bulunmuş bir Türk bilginidir. Onun sözlerinden hareketle Karahanlıların devlet anlayışıyla ilgili neler söyleyebilirsiniz?

1. Karahanlı Devleti (840-1212)

Karahanlı Devleti Uygur Devleti'nin yıkılmasından sonra bu devletin sınırları içinde yaşayan Karluk, Yağma ve Çiğil Türkleri tarafından 840 yılında kuruldu. Bilinen en eski hükümdarı Bilge Kül Kadır Han olan bu devletin başkenti Balasagun idi (Harita 6.3).

Harita 6.3: *Karahanlı Devleti*

Satuk Buğra Han'ın (Görsel 6.3) İslamiyet'i kabul edip Abdülkerim adını almasıyla birlikte Karahanlılar Orta Asya'daki ilk Müslüman Türk devleti hâline geldi. Bu dönemde Karahanlılar bir başka Türk devleti olan Gaznelilerle ittifak yaparak Samanoğulları Devleti'ne son verdiler. Gaznelilere karşı giriştikleri mücadelede zayıflayıp iç karışıklık içine düşen Karahanlılar 1042 yılında Doğu ve Batı Karahanlılar olmak üzere ikiye ayrıldılar.

Doğu Karahanlı Devleti önce Büyük Selçuklu Devleti'nin, 1211 yılında da Karahitayların yönetimi altına girerek siyasi varlığını kaybetti. Aynı şekilde Batı Karahanlı Devleti de sırasıyla Karahitayların ve Harzemşahların egemenliği altına girdikten sonra 1212 yılında yıkıldı.

Görsel 6.3: *Satuk Buğra Han (temsilî)*

2. Gazneli Devleti (963-1187)

Adını başkenti Gazne şehrinden alan Gazneli Devleti, Samanoğulları Devleti'nde ordu komutanlığı ve haciplik görevlerinde bulunmuş Alp Tigin adındaki bir Türk komutan tarafından kuruldu. 963 yılında bugünkü Afganistan topraklarında ortaya çıkan bu devlet en geniş sınırlarına Gazneli Mahmut (998-1030) ile ulaştı (Harita 6.4). Gazneli Mahmut, Karahanlılar ile anlaşarak Samanoğulları Devleti'ne son verdi. Diğer yandan Abbasi halifesini Şii Büveyhoğullarının hâkimiyetinden kurtararak ondan sultan unvanını aldı. Hindistan'a yaptığı 17 seferle de İslamiyet'in bu ülkede yayılmasını sağladı.

***Harita 6.4:** Gazneli Devleti*

Gazneli Mahmut'tan sonra yerine geçen oğlu Mesut Dönemi'nde Gazneliler, Horasan'a hâkim olmak isteyen Selçuklularla mücadele etti. 1040 yılında Dandanakan denilen yerde yapılan savaş Selçukluların zaferiyle sonuçlandı. Bu yenilgiden sonra zayıflayan Gazneli Devleti 1187 yılında Afganistan'ın yerli halkı Gurlar tarafından yıkıldı.

3. İslamiyet Sonrası Dönemde Türk Devlet Yapısı ve Toplumsal Hayat

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra Abbasiler ve Samanoğulları gibi İslam devletleriyle yakın ilişkiler içine girdiler. Bu devletlerden aldıkları kurumları ve uygulamaları Türk devlet geleneği ve Türk töresiyle birleştirerek özgün bir devlet modeli ortaya koydular. Zamanla değişip gelişen bu modelin ilk temsilcilerinden olan Karahanlı Devleti'nde hükümdarlar İslami isimler ve unvanların yanında Türkçe isimler ve unvanları da kullanmaya devam ettiler. Türk töresini İslami geleneklerle kaynaştırarak iki medeniyet arasında köprü kurdular.

İlk Türk devletlerinde görülen yönetme yetkisinin Gök Tengri tarafından verildiği inancına dayalı kut anlayışı Türk İslam devletlerince de devam ettirildi. Karahanlılarda hükümdarların yönetme yetkisini Allah'tan aldığı inancı kabul gördü. Hükümdar ailesi kutsal sayılıp önemli yönetim görevlerine hanedan üyeleri getirildi. Ayrıca Orta Asya Türk devletlerinin ikili yönetim geleneğine uygun olarak ülke toprakları doğu ve batı şeklinde ikiye ayrıldı. Doğunun yönetimi "Arslan Kara Han" unvanıyla büyük hükümdara verilirken batı kanadının yönetimi "Buğra Kara Han" unvanını alan bir başka devlet adamına bırakıldı. Kaşgarlı Mahmut, ilahi temellere dayanan bu hâkimiyet anlayışını şu sözlerle ortaya koymuştur:

"Gördüm ki Allah devlet güneşini Türk burçlarına doğduruyor, bütün felekleri onların hükümranlığına döndürüyor. Onlara Türk adını verip hükümran kılmış ve onları insanlığın başına getirip hak yolda desteklemiş, onları dönemin egemen gücü kılmış, insanların idaresini onların eline vermiş."[(1)]

Kaşgarlı Mahmut yukarıdaki sözleriyle Türklerde var olan ve İslamiyet'te cihat şeklinde ifade edilen cihan hâkimiyeti idealini de yansıtmıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra da devam eden bu fikre göre Allah Türklere dünyadaki bütün milletleri idare etme görevi vermiştir.

---

(1) Prof. Dr. Yusuf Doğan, Kaşgarlı Mahmut'un Divân-ü Lûgati't-Türk Adlı Eserinin Dil Bilim Açısından İncelenmesi http://dergipark.gov.tr/download/article-file/303730

Karahanlı Devleti'nde hükümdarlar Orta Asya Türk devletlerinin hükümdarları gibi han, hakan, ilig vb. Türkçe unvanlar alırlardı. İslami geleneğe uygun olarak Türk tarihinde sultan unvanını kullanan ilk hükümdar ise Gazneli Mahmut oldu. Gerek Karahanlılar, gerekse Gaznelilerde hükümdar kanuni, adli ve idari olarak devletin mutlak otoritesini temsil ederdi. Bununla birlikte sınırsız yetkilere sahip olmayıp kararlarında ve icraatlarında Türk töresiyle birlikte İslamiyet'in esaslarını da gözetirdi. Hükümdar hâkim anlayışa göre Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve milletin babasıydı. Öyle olduğu için de halkına karşı adil, şefkatli ve koruyucu olmakla yükümlüydü.

Türk İslam devletlerinde eskiden beri kullanılan hâkimiyet sembolleri varlığını sürdürdü. İslami dönemde bunlara hutbe, para, hilat (Görsel 6.4) ve menşur gibi yeni semboler eklendi. Örneğin Karahanlı ve Gaznelilerde hükümdarlar meşruiyetlerinin tanınması için halife adına hutbe okutup para bastırırdı. Halife de menşur denilen yazılı bir belge ve hilat adı verilen özel giysiler gönderek onların hükümdarlığını onaylardı. Hükümdarlar yazılı belgelerine resmîlik kazandırmak için tevki veya tuğra denilen mühür kullanırlardı. Hâkimiyet sembollerinden biri de tuğ idi. Örneğin Karahanlı hükümdarı dokuz tuğ ile temsil edilirdi. Tuğlar İslamiyet öncesi dönemdekiler gibi yaban sığırı kuyruğundan değil kırmızı veya turuncu renkli ipek kumaştan yapılırdı. Hükümdarın sarayı, tacı, tahtı, çetr denilen gölgeliği ve nevbet adı verilen namaz vakitlerinde sarayın önünde çalan bando takımı da hâkimiyet sembolleri arasındaydı.

Görsel 6.4: *Gazneli Mahmut'un hilat giyme törenini gösteren bir minyatür (Reşidüddin, Cami'üt Tevarih)*

Karahanlı ve Gazneli Devletlerinde hükümdarların yetkilerini sınırlandıracak ve onlardan hesap soracak bir kurum yoktu. Buna rağmen Türk hükümdarları "Müslümanların her işlerinde birbirleriyle istişare etmesi" ilkesine uyarak yüksek rütbeli devlet ricalinden oluşan danışma meclisleri kurmuşlardı. Böylece İslamiyet'in kabulüyle zayıflayan kurultay geleneğini bu meclisler aracılığıyla devam ettirmişlerdi.

Eski Türk devletlerindeki ayukı denilen vezirlik makamı Türk İslam devletlerinde de varlığını sürdürdü. Karahanlılarda yuğruş, Gaznelilerde ise hâce unvanıyla anılan vezir, devlet işlerinde hükümdarın en yakın yardımcısıydı. Yusuf Has Hacip "Kutadgu Bilig"de veziri hükümdarın elleri olarak tanımlayıp hükümdarın devlet işlerini bu ellerle gördüğünü belirtmişti.

İlk Müslüman Türk devletlerinde devlet ve hükûmet işleri Karahanlılarda Meclis-i Âli, Gaznelilerde ise Divan-ı Vezaret adı verilen büyük divanlarda görüşülürdü. Vezirin başkanlığında toplanan Divan-ı Vezaret yönetim ve maliye işlerinden sorumluydu. Gaznelilerde sultan adına görev yapan başka divanlar da vardı. Bunlardan Divan-ı Arz ordunun ihtiyaçlarını karşılamakla görevliydi. Divan-ı İnşa yazışmalara, Divan-ı İşraf istihbarat ve teftiş işlerine bakardı.

Türklerde devlet ve toplum düzeni töre denilen örfi hukuka dayanıyordu. İslamiyet'in esaslarıyla çelişmeyen ve Türk töresinden beslenen bu hukuk anlayışı Müslümanlığın kabulü sonrasında da geçerliliğini korudu. Türk İslam devletlerinde toplum ve devlet hayatının düzenlenmesinde dinî esaslara dayanan şer'i hukuka da yer verildi. Örfi hukuk devlet ile vatandaşların karşılıklı hak ve yükümlülüklerini düzenlerken şer'i hukuk evlenme, boşanma, miras gibi vatandaşların birbirleri ile olan ilişkilerini düzenledi. Karahanlı ve Gazneli Devletlerinde hükümdarlar şer'i hukuku İslami esaslara göre hüküm veren kadılara bıraktılar. Örfi hukuku ilgilendiren davalara ise Divan-ı Mezalim adıyla kurulan mahkemelerde bizzat kendileri baktılar.

Türklerin İslamiyet'i kabulü ordu teşkilatında da değişikliklere neden oldu. Onlu sistemle benzerlikler taşıyan Karahanlı ve Gazneli Devletlerinde ordu büyük ölçüde diğer İslam devletlerinin orduları gibi teşkilatlandı (Görsel 6.5). Buna göre askerî birlikler kalp (merkez), meymene (sağ kol), meysere (sol kol), talia (öncü birlik) ve saka (artçı birlik) adlarıyla gruplara ayrıldı. Karahanlılarda ordunun tamamı Türklerden meydana gelirken Gaznelilerde Türklerin yanı sıra yerli Müslüman halktan alınan askerlere de görev verildi. Gazne ordusundaki gulamların görevi sarayı ve sultanı korumaktı. Ordunun geri kalan kısmı doğrudan hükümdara bağlı ücretli hassa askerleri ve eyalet askerleri ile gönüllülerden meydana geliyordu.

Görsel 6.5: *Gazneli ordusunu gösteren bir minyatür (Reşidüddin, Cami'üt Tevarih / Edinburgh Üniversitesi - İskoçya)*

İslamiyet'in kabulü Türk devlet yapısı kadar toplum hayatını da değiştirdi. Daha önceleri konar-göçer hayat süren Türkler, Müslüman olduktan sonra İslam medeniyetindeki güçlü şehir kültürünün etkisiyle göçebeliği bırakıp yerleşik hayata geçmeye başladılar. Köylere yerleşenler tarım ve hayvancılıkla, şehirdekiler ise ticaret ve el sanatlarıyla uğraştılar.

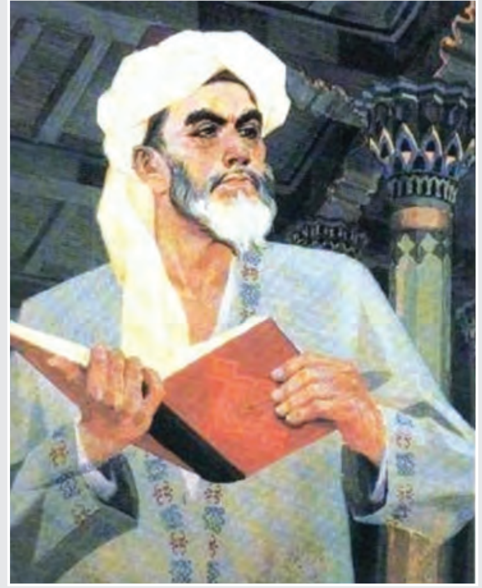
Şehir hayatının gelişmesiyle birlikte Müslüman Türkler yeni toplumsal kurumlar tesis ettiler. Bu kurumların başında fütüvvet teşkilatı geliyordu. Abbasi Halifesi Nasır tarafından kurulan bu teşkilatın amacı zanaatkârlar arasında dayanışmayı sağlamaktı. Türklerin İslamiyet'e girdikten sonra tanıştıkları yeniliklerden bir diğeri vakıflar oldu. Türk İslam memleketlerindeki camiler, medreseler, imarethaneler, darüşşifalar, çeşmeler, köprüler ve kervansarayların birçoğu vakıflar tarafından inşa edildi.

Müslüman Türkler yerleşik hayata geçtikçe özellikle şehirlerde, İranlılar ve Araplarla birlikte yaşadılar. Bunun sonucunda da Fars ve Arap kültürleri ile yakın etkileşim içine girdiler. Karahanlılar bu süreçte resmî dil, konuşma dili ve edebiyat dili olarak Türkçenin Hakaniye lehçesini kullanmaya devam ettiler. Yazı alanında ise başlangıçta Uygur alfabesiyle yazarken zamanla Arap alfabesine geçtiler.

İslami Dönem Türk Edebiyatı'nın başlangıcı sayılan Karahanlılar Dönemi'nde önemli düşünürler ve edebiyatçılar yetişmiştir. Türk tarihinin bu ünlü şahsiyetlerinden bazıları ve onların eserleri şunlardır:

a. Yusuf Has Hacip ve Kutadgu Bilig

1017 yılında Karahanlıların önemli bir medeniyet merkezi olan Balasagun şehrinde doğdu. Bilgili ve aydın bir insan olarak yetişen Balasagunlu Yusuf (Görsel 6.6), Kaşgar'da bulunduğu 1069-1070 yılları arasında yazdığı "Kutadgu Bilig" (Mutluluk Veren Bilgi) adlı eserini Karahanlı Hükümdarı Tamgaç Buğra Han'a sundu. Türk dilinde yazılmış ilk siyasetname olan bu eserinde yazar, ilmin karanlığı aydınlatan bir meşale olduğunu söylerek âlimlere saygı gösterilmesini istedi. Topluma faydalı olmanın insanları her iki dünyada mutlu edeceği inancıyla devlet yöneticilerine öğütlerde bulundu.

Görsel 6.6: *Yusuf Has Hacip (temsilî)*

Yusuf Has Hacip, öğütlerini adaleti temsil eden Hükümdar Kün Toğdı, devleti temsil eden Vezir Ay-Toldı, aklı temsil eden Vezirin oğlu Ögdilmiş ve akıbeti temsil eden vezirin kardeşi Odgurmış'ın sözleriyle verdi. Bu anlatım şekliyle eserine felsefi bir derinlik kazandırarak edebî ustalığını gözler önüne serdi.

Okuyalım

Kutadgu Bilig'ten Öğütler

"Ey devletli hükümdar! En kötüsü, beylerin adının yalancıya çıkmasıdır. Beyin sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi güven vermelidir ki halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın."

"Halk tarafından sevilmesi için bey güler yüzlü, tatlı sözlü, yumuşak huylu olmalı ve bütün hareketlerinde bunlara uygun davranmalıdır. Bey gönlünü alçak tutmalı, beyin eli açık olmalıdır."

"Zulüm yanan ateştir, yaklaşanı yakar. Kanun su gibidir, akarsa nimet yetiştirir. Ey hâkim, memleketi uzun süre yönetmek istersen kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın. Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer. Zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur."

"Akıllı kimseleri kendine yakın tut, bilgilinin sözüne göre hareket et ve onun hakkını gözet."

Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig, s. 154-377 (Düzenlenmiştir.).

Yusuf Has Hacip'e göre bir hükümdarda bulunması gereken özellikler neler olmalıdır?

b. Kaşgarlı Mahmut ve Divânü Lûgati't-Türk

XI. yüzyılın ilk yarısında Karahanlı şehirlerinden Kaşgar'da dünyaya gelen Kaşgarlı Mahmut kendisini ve yetiştiği ortamı şu sözlerle anlatır:

"Kendim Türklerin en düzgün konuşanlarından, en açık anlatanlarından, en doğru anlayanlarından, soy ve sopça en ileri bulunanlarından, en iyi kargı kullanan savaşçılarından olarak Türklerin hemen bütün beldelerini, çöllerini boydan boya dolaştım. Türk'ün, Türkmen'in, Oğuz'un, Çiğil'in, Yağma'nın, Kırgız'ın dillerini, kafiyelerini öğrenip faydalandım. O kadar ki her Türk taifesinin dilini en iyi şekilde öğrenmiş oldum."[1]

---

(1) Nihad Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C 1, s. 251 (Düzenlenmiştir.).

Kaşgarlı Mahmut, Türk illerine yaptığı geziler sırasında öğrendiklerini "Divânü Lûgati't-Türk" adını verdiği eserinde topladı (Görsel 6.7). 1072 ile 1074 yılları arasında yazılan bu eser, Türkçenin ilk lügat (sözlük) ve dil bilgisi kitabıdır. Kaşgarlı Mahmut Divânü Lûgati't-Türk'te 7.500'den fazla kelimeyi tanımlamış, bu kelimelerin nerelerde ve hangi anlamlarda kullanıldığını örnekleriyle göstermiştir.

Kaşgarlı Mahmut, "Divânü Lûgati't-Türk"te halk dilinden şiirlere, Türkçe deyimlere ve atasözlerine yer vermiş; Türklerin kullandıkları adları ve unvanları açıklamıştır. Böylece Türk kültürüne ait sözlü edebiyat ürünlerinin zamanımıza ulaşmasında çok önemli bir görevi yerine getirmiştir. Yazar okuyucuyu Türklerin günlük yaşamı, tarihi, edebiyatı ve gelenek görenekleri hakkında bilgilendirmiş; eserini bir Türk dünyası haritasıyla zenginleştirmiştir. Diğer yandan Türk toplumundaki mesleklerle ilgili açıklamalarda da bulunarak Türklerin en fazla çiftçilik, değirmencilik, demircilik, fırıncılık, kasaplık, ayakkabıcılık, dericilik, okçuluk, tüccarlık, dokumacılık gibi mesleklerle uğraştıklarını söylemiştir.

Görsel 6.7: *Kaşgarlı Mahmut'un Divânü Lûgati't-Türk adlı eseri*

Kaşgarlı Mahmut Divânü Lûgati't-Türk'ü hangi amaçlarla yazmış olabilir?

c. Edip Ahmet Yüknekî ve Atabetü'l-Hakayık

Karahanlılar Dönemi'ne ait yazılı eserlerden bir diğeri hakikatlerin eşiği anlamına gelen "Atabetü'l-Hakayık"tır. Edip Ahmet'in Uygur alfabesiyle Kaşgar dilinde yazdığı bu manzum eser XII. yüzyıla ait eğitici, öğretici nitelikte bir nasihatnamedir. Allah'a, Hz. Muhammed'e ve dört halifeye övgü ile başlayan eserin amacı ayet ve hadislere dayanarak insanlara İslam ahlakını öğretmektir. Edip Ahmet "Atabetü'l-Hakayık"ta insanları mutluluğa ulaştıran şeyin bilgi olduğunu söyleyerek bilgisiz insanlardan uzak durulmasını tavsiye etmiştir. Ona göre mutluluğa ulaşmak için bilgili insanları dost edinmeli ve cahillerden uzak durmalıdır. Bilgi, malı olmayan için bitmeyen bir hazinedir. O hâlde insan yaşadığı sürece bıkıp usanmadan bilgi peşinde koşmalıdır.

ç. Ahmet Yesevî ve Divân-ı Hikmet

XII. yüzyıl başlarında Türkistan'ın Yesi şehrinde doğan Hoca Ahmet Yesevî (öl. 1166) Pîr-i Türkistan, Hazreti Sultan gibi unvanlarla anılan ilk Türk mutasavvıfıdır. Ahmet Yesevî, Allah'a ulaşma amacına dayalı düşüncelerini Türkçe olarak söylediği şiirleriyle dile getirmiştir. Hikmet adı verilen bu şiirler dörtlükler şeklinde olup dinî, tasavvufi ve öğretici niteliktedir. Ahmet Yesevî'nin hikmetleri onun takipçileri tarafından kaleme alınarak XVII. yüzyılda "Divân-ı Hikmet" adıyla bilinen eserde toplanmıştır. Ahmet Yesevî hikmetlerinde dünyanın geçici olduğu düşüncesini işledi. Bu nedenle insanlara üzülmemeyi ve yüceliğin Allah'a mahsus olduğunu bilerek kibirlenmemeyi öğütledi. Ayrıca insanı düşünmeye, kendisinin farkına varmaya ve her türlü haksızlıktan kaçınmaya çağırdı.

Ahmet Yesevî İslamın esasları ile Türk kültürünü kaynaştırarak İslamiyet'in göçebe Türk boyları arasında yayılmasına önemli katkılarda bulundu. Onun "Divân-ı Hikmet"te ifadesini bulan düşünceleri İç Asya'nın yanı sıra Anadolu, Batı Trakya ve Balkanlar'a da ulaşarak gelecekteki Türk fetihlerine zemin hazırladı. Aynı zamanda geniş bir coğrafyaya dağılmış olan Türk toplulukları arasında düşünce ve anlayış birliğinin ortaya çıkmasını kolaylaştırdı.

Ç. TÜRK VE İSLAM TARİHİNDE OĞUZ TÜRKLERİ

Düşünelim-Söyleyelim

Bir sel vardı Sir Suyu'ndan koparak,
Aral'ı, Hazer'i gölü yaparak,
Akıyordu büyük denize doğru,
Bozkurt'un açtığı ilk ize doğru.
Bir insan seli ki Oğuz soyundan
Selçuk'un atası Kınık boyundan.
Önüne durulmaz bir Türkmen seli.
Sedd-i Çin'e benzer set mi çekmeli?
Bütün bir Asya'ya set yapılmaz ki,
Önüne ne çıksa bu sel yılmaz ki;
Susamış toprak var onu içecek
Önüne çıkanı yıkıp geçecek!

Behçet Kemal Çağlar

Malazgirt Zaferinden İstanbul'un Fethine, s. 3, 4.

Yukarıdaki şiir hangi tarihî olayları anlatmak için yazılmış olabilir? Neden

1. Oğuzların İslamiyet'i Kabulü

Oğuz adı boy anlamındaki ok kelimesi ile çoğul eki olan -uz'un birleşmesiyle ortaya çıkan okuz (boylar) kelimesinden gelir. Efsaneye göre kökleri Oğuz Kağan'a dayanan Oğuzlar, "Boz-oklar" ve "Üç-oklar" olmak üzere iki ana kola ayrılmıştır. Bu kolları Oğuz Kağan'ın altı oğlunun her birinin soyundan türeyen dörder boy temsil etmektedir (Şema 6.1).

Şema 6.1: *Oğuz Boyları*

Yenisey ve Orhun Yazıtlarına göre Oğuzlar Kök Türk Devleti'nin kurucu unsurlarından biri olarak bu devletin sınırları içinde yaşıyorlardı. Kök Türklerden sonra Uygurların kuruluşunda da rol oynayan Oğuzlar X. yüzyıldan itibaren Seyhun Nehri'nin kuzeyinden geçerek Hazar Denizi'nin doğusuna geldiler. "Oğuz Bozkırı" adı verilen bu topraklarda kendi devletlerini kurarak yarı göçebe bir hayat sürdüler. Bir yandan da başta Yengi-kent olmak üzere Huvare, Cend, Sütkent, Farab ve Barçınkent gibi şehirler kurdular.

Oğuzların göçebelikten yerleşikliğe geçiş süreci Müslüman Samanoğulları Devleti'yle komşu olduktan sonra hızlandı. Bu dönemde Samanoğulları topraklarında yaşayan halkın et ihtiyacını Oğuzlar karşılıyordu. Diğer yandan Müslüman tüccarların kullandığı ticaret yolları da Oğuzların bölgesinden geçiyordu. Bu durum Oğuzların İslamiyet'le tanışıp bu dini kabul etmelerini kolaylaştırdı.

Müslüman Oğuzlar İslamiyet'in en güçlü temsilcisi olan Samanoğulları Devleti'nin Seyhun Nehri'nin ötesine geçmesine yardımcı oldular. Oğuzlar gibi kalabalık ve geniş alanlara yayılmış bir topluluğun İslamiyet'i kabulü onlarla aynı soydan gelen başka Türk topluluklarını da etkiledi. Karahanlı Devleti'ni kuran Karluk, Yağma, Çiğil ve Tuhsi boylarının Müslüman oluşu da bu süreçte yaşandı.

Türkmen adıyla bilinen Müslüman Oğuzlar, Büyük Selçuklu Devleti'nin yanı sıra Türkiye Selçuklu Devleti, atabeylikler, Anadolu beylikleri, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlı Devleti gibi Türk tarihindeki irili ufaklı pek çok devletin kurucu unsuru oldular. Bu devletlerin bayrağı altında doğudan gelen Moğollara ve batıdan gelen Haçlılara karşı Türklüğü ve Müslümanlığı korudular. İslamın bayraktarlığını üstlenerek bu dinin Balkanlara ve Avrupa içlerine doğru yayılmasını sağladılar.

İslamiyet'in kabulü Oğuzların sosyal hayatında önemli değişikliklere neden oldu. Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Oğuzların kurduğu Büyük Selçuklu Devleti'nde de arazilerin gelirleri idarecilere, komutanlara ve askerlere ikta olarak dağıtıldı. İkta sisteminin işleyebilmesi tarımsal üretimin sürekliliğine ve vergilerin düzenli olarak toplanmasına bağlıydı. Bu durumda önceleri konar-göçer bir hayat süren ve hayvancılıkla uğraşan Oğuzlar, İslamiyet'i kabul ettikten sonra kademeli olarak yerleşik hayata geçmeye ve tarımla uğraşmaya başladı.

Yerleşik hayata geçişle birlikte Oğuzlar arasında yaygınlaşan şehir kültürü başta mimari olmak üzere çeşitli sanat dallarının gelişmesini sağladı. Müslüman Oğuzlar inşa ettikleri yapılarla hâkim oldukları ülkeleri bayındır hâle getirdiler. Türk sanatını yerel kültürler ve Müslüman milletlerin estetik anlayışıyla birleştirerek İslam âleminin en seçkin sanat eserlerini ortaya çıkardılar. Aynı şekilde İslam medeniyetinin ilim alanındaki birikimine kendi bilgi, beceri ve çalışkanlıklarını ekleyerek dinî ilimlerde, felsefede, tıpta, matematikte ve astronomide dünyaca ünlü âlimler yetiştirdiler. Medreseler, kütüphaneler, rasathaneler ve darüşşifalar kurarak Türk ve İslam dünyasının kültürel gelişiminde pay sahibi oldular.

2. Büyük Selçuklu Devleti (1040-1157)

a. Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk Bey (Görsel 6.8) Oğuzların Kınık boyundan geliyordu. Oğuzlar Devleti'nde babası Dukak Bey gibi subaşı olarak görev yapan Selçuk Bey, Oğuz yabgusu ile anlaşmazlığa düşünce kendisine bağlı Türkmenlerle birlikte 961 yılında Cend şehrine geldi. Selçuk Bey Cend'e yerleştikten sonra İslamiyet'i kabul etti. Bölgede dağınık hâlde yaşayan Türkmen boylarını etrafında toplayarak gücünü arttırdı. Böylece ileride kendi adıyla anılacak olan Büyük Selçuklu Devleti'nin temellerini attı.

***Görsel 6.8:** Selçuk Bey'e ait heykel başı*

b. Selçuk Bey'den Sonra Oğuzlar

Selçuk Bey'in Mikail, Arslan, Musa ve Yusuf adlarını taşıyan dört oğlu vardı. Bunlardan Mikail bir sefer sırasında ölünce onun oğulları olan Tuğrul ve Çağrı'yı, dedeleri Selçuk Bey büyüttü. Selçuk Bey'in 1007 yılında ölümü üzerine Oğuz boylarının başına "yabgu" unvanını alan Arslan Bey geçti.

Arslan Yabgu Dönemi'nde Oğuzlar, müttefikleri olan Samanoğulları Devleti'nin Karahanlılar ve Gazneliler tarafından yıkılması üzerine zor durumda kaldılar. Bu sırada amcaları Arslan Yabgu ile anlaşmazlığa düşen Tuğrul ve Çağrı Beyler kendileriyle birlikte hareket eden Oğuzların başında yeni yurtlar aradılar. Tuğrul Bey, güvenlik kaygısıyla çöllere çekilirken Çağrı Bey yanındaki Türkmenlerle birlikte 1015 yılında Anadolu'ya yöneldi. Çağrı Bey, keşif amaçlı bu seferi sırasında Van Gölü havzasına ulaştı. Doğu Anadolu'daki Bizans şehirlerinden geçerek, kuzeye doğru ilerleyip karşısına çıkan Gürcü ve Ermeni kuvvetlerini yenilgiye uğrattı.

Çağrı Bey, 1021 yılına kadar süren Anadolu seferi sırasında bu ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu yakından gördü. Dönüşünde kardeşi Tuğrul Bey'e, Anadolu'da kendilerine karşı koyacak önemli bir güce rastlamadığını bildirdi. Bunun üzerine Tuğrul Bey Anadolu'nun kendileri için yeni bir yurt olabileceğine karar vererek etrafındaki beyleri bu ülkenin fethiyle görevlendirdi.

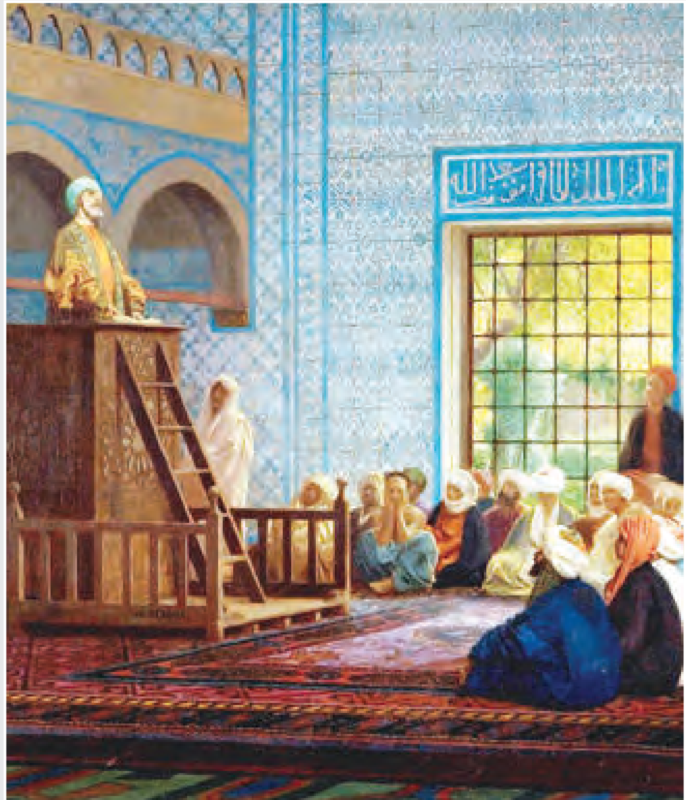
Selçukluların Anadolu'yu yurt tutmaya karar vermesinde bu ülkenin hangi özellikleri rol oynamış olabilir?

c. Dandanakan Savaşı (23 Mayıs 1040)

Nüfusu her geçen gün artan Selçuklular komşu devletlerin baskıları üzerine bulundukları toprakları terk ederek Gaznelilerin elindeki Horasan'a gelmişlerdi. Burada Nesâ şehri çevresine yerleşen Tuğrul ve Çağrı Beyler, Gazneli Mesut'a bir elçi göndererek ondan hayvanlarına otlak, kendileri için oturabilecekleri bir yer istediler. Sultan Mesut'un bu isteğe ordu göndererek karşılık vermesi üzerine 1035 yılında yapılan savaş Selçukluların zaferiyle sonuçlandı. Tuğrul Bey zaferin ardından yaptığı antlaşmayla Gazneli Devleti'nden Nesâ, Ferava ve Dihistan vilayetlerini aldı. Ardından 1038 yılında Serahs'ta yapılan savaşta Gaznelileri bir kez daha yenilgiye uğrattı.

Selçuklular, Serahs Zaferi'nden sonra topladıkları kurultayda Tuğrul Bey'i hükümdar seçtiler. Ayrıca Eski Türk devlet geleneğine uyarak ülke topraklarını hanedan üyeleri arasında pay ettiler. Tuğrul Bey kendi payına düşen Horasan'ın merkezi Nişabur'a gelerek burada adına hutbe okuttu (Görsel 6.9).

Tuğrul Bey devletinin kuruluşunu tamamlamaya çalışırken Gazneli Mesut 1040 yılında yeni bir sefere çıkmaya karar verdi. İçinde fillerin de bulunduğu büyük bir orduyla Selçuklular üzerine yürüdü. Merv yakınlarındaki Dandanakan'da yapılan savaş Gazneli ordusunun yenilgisiyle sonuçlandı. Dandanakan Zaferi'yle birlikte Selçuklular, devletlerinin kuruluşunu tamamlayıp yükselişe geçtiler. Gazneliler Devleti ise bu yenilginin ardından iç karışıklıklar içine sürüklenerek dağılma sürecine girdiler.

Görsel 6.9: *Tuğrul Bey adına hutbe okunması (temsilî)*

Dandanakan Zaferi'nin ardından Tuğrul Bey Horasan emiri unvanını aldı. Selçuklu beylerinin savaş meydanında kurdukları tahta oturarak buradan komşu hükümdarlara fetihnameler gönderdi. Bundan sonra Tuğrul Bey Selçuklu Devleti'ni teşkilatlandırmak amacıyla vezirlik makamını kurdu. Bağımsızlığının sembolü olarak adına para bastırdı. Ayrıca Bağdat'taki Abbasi halifesine bir mektup göndererek hükümdarlığının onaylanmasını istedi.

ç. Pasinler Muharebesi (18 Eylül 1048)

Dandanakan Zaferi'nden sonra Tuğrul Bey, hâkimiyet alanını batıya doğru genişletmeye çalıştı. Bu amaçla ilk olarak Hazar Denizi'nin güney kıyılarındaki Taberistan ve Cürcan'ı kendisine bağladı. 1043 yılında Rey şehrine gelerek burayı başkent yaptı. Ayrıca Kazvin, Hemedan ve İsfahan gibi önemli İran şehirlerine hâkim olarak İran'daki konumunu sağlamlaştırdı.

Oğuz boylarına komuta eden Selçuklu ailesi üyelerinden İbrahim Yınal ve Kutalmış Bey'i ise Anadolu'ya gönderdi. Erzurum yakınlarındaki Pasinler Ovası'na gelen Selçuklu ordusu burada karşılaştığı Gürcü Prensi Liparit komutasındaki Bizans ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. 1048 yılında yapılan Pasinler Muharebesi, Selçuklu Türkleri ile Bizanslılar arasındaki ilk muharebe oldu.

Bizans imparatoru, Pasinler Muharebesi'nde esir düşen Liparit'i kurtarmak ve barış yapmak üzere Tuğrul Bey'e (Görsel 6.10) bir elçilik heyeti gönderdi. Görüşmeler Tuğrul Bey'in istediği yıllık vergi konusunda anlaşmaya varılamaması üzerine kesildi. Ancak imparator yeni adımlar atarak anlaşma yollarını açık tutmaya çalıştı. Bu amaçla Tuğrul Bey'in istekleri doğrultusunda Emeviler zamanında İstanbul'da inşa edilen, camiyi onarttı. Caminin mihrabına Tuğrul Bey'in ok ve yay işareti bulunan tuğrasını koydurdu. Ayrıca burada hutbenin Fâtımî halifesi adına değil Abbasi halifesi ve Tuğrul Bey adına okunmasına karar verdi. Tuğrul Bey de imparatorun bu barışçı yaklaşımına karşı kurtuluş akçesi almadan esir Gürcü kralını serbest bıraktı.

Görsel 6.10: *Tuğrul Bey'i gösteren bir kabartma (Filadelfiya Müzesi, ABD)*

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak Pasinler Zaferi'nin Türk tarihindeki önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

d. Selçuklu-Abbasi İlişkileri

Selçukluların Anadolu'daki fetihleri sürerken Abbasi Halifesi Kaim bi-Emrillah, Şii Büveyhoğullarının ve onları destekleyen Mısır'daki Fâtımiler Devleti'nin tahakkümü altında bulunuyordu. Söz konusu güçlerin elinde tutsak halife, kendisini bu durumdan kurtarması için Tuğrul Bey'den yardım istedi. Bunun üzerine Tuğrul Bey 1055 yılında Abbasilerin merkezi olan Bağdat'a hareket ederek Büveyhoğulları Devleti'ne son verdi.

Tuğrul Bey, Bağdat'ta düzeni sağladıktan sonra imar faaliyetlerine girişti. Dicle'nin doğusunda Tuğrul Bey Şehri adıyla içinde bir saray, camii ve kışlaların bulunduğu yeni bir yerleşme inşa ettirdi. Bağdat'ta bir yıldan fazla kalan Tuğrul Bey burada kendi adına para bastırıp hutbe okuttu. Aynı günlerde halifenin Çağrı Bey'in kızı Hatice Hatun ile evlenmesi üzerine Selçukluların İslam dünyasındaki nüfuzu daha da arttı.

Tuğrul Bey Fâtımî Halifesi Mustansır'ın Abbasilere karşı yeniden saldırıya geçmesi üzerine bir kez daha Bağdat'a geldi. Halifelik sarayında düzenlenen törende Abbasi Halifesi Kâim bi-Emrillah (Görsel 6.11) Tuğrul Bey'e iki taç giydirip kılıçlar kuşatarak onu Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı anlamında Melikü'l-meşrik ve'l-mağrib ilan etti. Hilatlar ve sancaklarla birlikte Rükneddîn (Dinin direği) lakabını verdiği Tuğrul Bey'i resmî bir fermanla İslam âleminin liderliğine yükseltti. Bundan sonra Abbasi halifeleri sadece dinî yetkilerini kullanabilen sembolik birer görevliye dönüştüler. Selçuklu hükümdarları ise yeryüzünün dünyevi hâkimi konumuna gelerek Sultan-ı İslam unvanını kullanmaya başladılar.

Görsel 6.11: *Abbasi Halifesi Kaim bi-Emrillah'ı (solda oturan) gösteren bir minyatür*

e. Alp Arslan

Düşünelim-Söyleyelim

Selçukluların en büyük tarihî rolü, Ön Asya'da ikinci bir Türk vatanını kurmak olmuştur.

➥ *Yukarıdaki cümlede geçen "ikinci bir Türk vatanı" sözüyle anlatılmak istenen yer neresi olabilir? Neden?*

Tuğrul Bey'in 1063 yılında ölümünden sonra Selçukluların başına Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan geçti. Alp Arslan, devlet içindeki otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra 1064 yılında büyük bir ordu ile Azerbaycan'a girdi. Kendisi Ermenistan üzerinden Gürcistan'a doğru ilerlerken oğlu Melikşah'ı, veziri Nizâmülmülk ile birlikte Doğu Anadolu'ya gönderdi.

Alp Arslan Kafkasya Seferi sırasında Bizans'a ait kale ve şehirleri fethetti (Görsel 6.12). Bunlardan özellikle Ani Kalesi'nin fethi İslam dünyasında sevinçle karşılandı. Abbasi halifesi kazandığı zaferden dolayı Alp Arslan'a fethin babası anlamına gelen Ebü'l-feth unvanını verdi. Alp Arslan, 1067 yılı sonlarına doğru çıktığı ikinci seferde Gürcistan'ı fethederek Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı bir uç beyliği hâline getirdi.

Görsel 6.12: *Alp Arslan (temsilî)*

f. Malazgirt Muharebesi (26 Ağustos 1071)

Alp Arslan Kafkasya'da kazandığı zaferlerin ardından Mısır'daki Fâtımi Halifeliği üzerine yöneldi. Bu devletin amacı Abbasi Halifeliğini ve onun koruyucusu durumundaki Büyük Selçuklu Devleti'ni yıkmaktı. Alp Arslan Fâtımileri ortadan kaldırarak İslam dünyasındaki iki başlılığa son vermek istiyordu. 1071 yılında çıktığı sefer sırasında Doğu Anadolu'ya giren sultan ilk olarak yolu üzerindeki Malazgirt Kalesi'ni fethetti. Daha sonra güneye doğru ilerleyerek Halep'e geldi. Ancak tam bu sırada Bizans İmparatoru Romen Diyojen'in büyük bir orduyla Doğu Anadolu üzerine sefere çıktığı haberini aldı. Bunun üzerine Mısır Seferi'ni yarıda keserek Ahlat'a geldi.

Alp Arslan, gönderdiği elçilik heyetiyle Bizans İmparatoru'na barış teklifinde bulundu. İmparator barışın Selçuklu başkenti Rey'de olabileceğini söyleyerek teklifi reddetti. Alp Arslan barış girişiminin sonuçsuz kalacağını tahmin ederek önlemini almıştı. Türk savaş usulüne göre askerlerinin büyük bölümünü ovanın etrafındaki tepelere yerleştirmiş, kendisi de az sayıdaki askeriyle birlikte merkezde konuşlanmıştı.

26 Ağustos 1071 günü Ahlat ile Malazgirt arasındaki Rahve Ovası'nda yapılan muharebe Selçuklu merkez kuvvetlerinin hücumuyla başladı. Romen Diyojen, üzerine gelen kuvvetleri ezip geçmek amacıyla bütün ordusuyla birlikte taarruz etti. Bu sırada Alp Arslan Turan taktiği gereği Bizans kuvvetlerinin pusu bölgesine gelmesini bekliyordu. Bizans ordusu beklenen yere geldiğinde Selçuklu ordusunun hücumuyla neye uğradığını şaşırdı. Tuzağa düşürüldüğünü anlayan İmparator geri dönmeye çalıştıysa da etrafını saran Türk süvarilerini aşamadı. Ordusundaki Türk asıllı Peçenekler ve Uzların (Oğuzlar) Selçuklu saflarına geçmesiyle de kurtuluş ümidini yitirdi. Şiddetli geçen muharebenin sonunda Bizans askerlerinin birçoğu hayatını kaybetti. Başta Romen Diyojen olmak üzere çok sayıda Bizans askeri esir düştü (Görsel 6.13).

Görsel 6.13: *Malazgirt Savaşı'nda tutsak edilen Bizans İmparatoru Romen Diyojen'in Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın huzuruna getirilişi (temsilî)*

Alp Arslan, huzuruna getirilen Romen Diyojen'i bir konuk gibi ağırlayıp teselli etti. Cezalandırılmayı bekleyen İmparator'u affederek onunla bir antlaşma yaptı. Antlaşma metnine göre Bizans, Selçuklu Devleti'ne yıllık vergi ödeyip istenildiği zaman yardımcı kuvvet gönderecek ve elindeki Müslüman esirleri serbest bırakacaktı. Malazgirt, Urfa, Menbiç ve Antakya şehirlerini de kaleleriyle birlikte Selçuklulara verecekti. Alp Arslan, antlaşmayı uygulaması için Romen Diyojen'i bir muhafız birliği eşliğinde İstanbul'a doğru yola çıkardı. Ancak bu sırada Bizans tahtına başka birinin geçmiş olması ve yeni imparatorun Diyojen'i yakalatarak hapsetmesi üzerine antlaşma uygulanamadı.

Bizans ordusunun sayı üstünlüğüne rağmen Selçuklu ordusu karşısında bozguna uğramasının nedenleri neler olmuştur?

g. Malazgirt Zaferi'nin Sonuçları

Malazgirt Zaferi, İslam dünyasında da büyük bir sevinç ve heyecanla karşılandı. Zaferden sonra Abbasi halifesine gönderilen fetihname halkın huzurunda okunurken Bağdat'ta şenlikler ve kutlamalar yapıldı. Halife de İslam ülkelerinin sultanı unvanını verdiği Alp Arslan'a hediyeler gönderdi.

Malazgirt Zaferi, Türk tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bu zaferle Anadolu'nun kapılarını Türklere açan Alp Arslan, Selçuklu beylerini ve komutanlarını Anadolu'nun fethiyle görevlendirdi. Bundan sonra Anadolu'ya giren Türkler kısa sürede Ege ve Marmara kıyılarına ulaşarak fethettikleri yerlerde güçlü devletler kurdular. Böylece Anadolu topraklarının Avrupalılar tarafından Türkiye adıyla anılmasını sağladılar.

Malazgirt Zaferi Anadolu’nun Türkleşme sürecini başlatırken diğer yandan Türkleri Anadolu’dan atma düşüncesini de ortaya çıkardı. Haçlı orduları bu düşünceyi hayata geçirmek amacıyla pek çok sefer düzenledi. Ancak Türkler bu saldırılara karşı ebedî vatan bildiği Anadolu’yu kahramanca savunarak Haçlı hayallerinin gerçekleşmesine izin vermedi.

ğ. 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türk Milletinin Zaferi

Türk milleti vatanını ve bağımsızlığını koruma konusundaki son zaferini 15 Temmuz 2016 gecesinde yaşanan hain darbe girişimine karşı kazandı. O gece millî iradeyi yok sayarak demokrasimizi ortadan kaldırmayı hedefleyen terör örgütünün silahlı kuvvetlerimizin içinde yapılanmış unsurları, hain planlarını hayata geçirmek için harekete geçtiler. Devletimizin tanklarını, uçaklarını, helikopterlerini gasbederek bunları milletimize karşı kullanmaktan çekinmediler. İradelerini çıkarları uğruna başkalarının emrine veren teröristler başta TBMM ve Cumhurbaşkanlığı Külliyesi olmak üzere emniyet ve istihbarat binalarını bombaladılar. Ancak Türk milleti hain terör örgütünün bu darbe girişimine sessiz kalmayarak en sert tepkiyi gösterdi. Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan’ın çağrısı üzerine her kesimden vatandaşımız ülkemizin bağımsızlığını ve geleceğini korumak üzere sokaklara çıktı (Görsel 6.14).

Görsel 6.14: *15 Temmuz hain darbe girişimine karşı meydanları dolduran vatandaşlarımız*

15 Temmuz gecesi kahraman Türk vatandaşları tankların önüne korkusuzca yatarak ve göğsünü kurşunlara siper ederek darbe girişimini bastırdı. Böylece tek millet, tek bayrak, tek vatan ve tek devlet uğruna canını vermekten çekinmeyeceğini göstererek bir demokrasi destanı yazdı. O gece darbecilerin açtığı ateşle 250 vatandaşımız şehitlik mertebesine yükselirken 2.740 vatandaşımız da yaralanarak gazi oldu.

15 Temmuz 2016 tarihe Demokrasi ve Millî Birlik Günü olarak geçti. Millî iradenin karşısında hiçbir gücün duramayacağının ispatı olan bu günün anlamını ve önemini iyi kavramalıyız. Ülkemizin bağımsızlığının yanı sıra bireysel hak ve özgürlüklerimizi de 15 Temmuz’da darbecilere karşı cesaretle direnen demokrasi sevdalılarına borçlu olduğumuzu unutmamalıyız. Bu vesileyle demokrasi ve millî birlik uğruna canını hiçe sayan şehitlerimize ve gazilerimize şükran duymalıyız. Her yıl 15 Temmuz’da düzenlenen Demokrasi ve Millî Birlik Günü anma etkinliklerinde onları hatırlamalı, fedakârlıklarını anlatmalıyız. Bizlere miras bıraktıkları özgürlük ve bağımsızlık ruhunu daima yaşatma gayreti içinde olmalıyız.

h. Malazgirt Zaferi'nden Sonra Büyük Selçuklu Devleti

Büyük Selçuklu Devleti'nin batıda Bizans ile mücadele etmesini fırsat bilen Karahanlılar doğudaki Selçuklu topraklarını ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine Karahanlılar üzerine sefere çıkan Sultan Alp Arslan, Ceyhun Nehri'ni geçip doğu yönünde ilerledi. Sultan sefer sırasında Karahanlı kalelerinden birini aldı. Ancak huzuruna getirilen teslim olmuş kale komutanı tarafından hançerlenerek şehit edildi (1072).

Alp Arslan'dan sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin başına oğlu Melikşah geçti (Görsel 6.15). Melikşah ilk iş olarak taht mücadelesine girişen amcası Kavurd Bey'i yenilgiye uğrattı. Ardından Karahanlı ve Gazneli Devletlerini barış istemek zorunda bırakarak doğu sınırının güvenliğini sağladı. Alp Arslan gibi Melikşah'ın da en büyük amaçlarından biri Mısır'daki Fâtımi halifeliğini ortadan kaldırmaktı. Bunun için Suriye Seferi'ne çıkan Melikşah Fâtımileri baskı altına aldı. Sefer dönüşünde de Selçukluların İslam dünyasındaki koruyuculuğunu göstermek üzere Bağdat'a giderek halifeyi ziyaret etti. Burada halifenin emri ile Melikşah'a doğunun ve batının hükümdarlığını simgeleyen iki kılıç kuşatıldı.

Görsel 6.15: *Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (temsilî)*

Melikşah Dönemi'nde Büyük Selçuklu Devleti'nin toprakları Anadolu ve Suriye'nin yanı sıra kuzeye doğru da genişledi. 1086 yılında Kafkasya Seferi'ne çıkan Sultan, bölgedeki Gürcü ve Ermeni krallıklarını kendisine bağladı. Doğu Anadolu'ya gönderdiği ordusuyla Bitlis, Ahlat, Siirt, Hasankeyf, Silvan, Cizre ve Diyarbakır'ı aldı. Onun döneminde Büyük Selçuklu Devleti en geniş sınırlarına ulaştı (Harita 6.5).

? *Büyük Selçuklu Devleti toprakları üzerinde günümüzde hangi devletler bulunmaktadır?*

Harita 6.5: *Büyük Selçuklu Devleti*

Sultan Melikşah Dönemi'nin önemli olaylarından biri de Hasan Sabbah'ın başlattığı Bâtınilik hareketinin dinî-siyasi nitelikli bir ayaklanmaya dönüşmesi oldu. İran'daki Elbruz Dağlarının sarp kayalıkları üzerine kurulu Alamut Kalesi'ni ele geçiren Hasan Sabbah, halk arasında yaptığı propagandalar ve fedailerine düzenlettiği suikastler yoluyla devlet otoritesini sarstı. Melikşah Bâtınilerin yıkıcı faaliyetlerine son vermek için çok uğraştı. Ancak bu mücadelesinde kesin sonuç elde edemeden 1092 yılında hayatını kaybetti.

ı. Büyük Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı

Melikşah'ın ölümünden sonra oğulları Mahmut, Berkyaruk, Mehmet Tapar ve Sencer arasında 1118 yılına kadar sürecek taht kavgaları başladı. İç karışıklıkların yaşandığı Fetret Devri'nde ilk olarak Berkyaruk (Görsel 6.16), taht mücadelesini kazanarak Büyük Selçuklu tahtına oturdu. Berkyaruk'un 1105'te ölümünden sonra da devletin başına Mehmet Tapar geçti.

Görsel 6.16: *Sultan Berkyaruk'u Büyük Selçuklu tahtında otururken gösteren minyatür (Reşidüddin, Cami'üt Tevarih)*

Mehmet Tapar, Büyük Selçuklu sultanı olduktan sonra sarsılan devlet otoritesini yeniden kurmaya çalıştı. Bu amaçla içeride Bâtınilerle, dışarıda ise Anadolu ve Suriye'ye girmiş olan Haçlılarla mücadele etti. Ancak Büyük Selçuklu Devleti'ni eski gücüne kavuşturamadı.

Büyük Selçuklu Devleti'nde görülen taht kavgalarının eski Türk devletlerinde görülen hangi yönetim anlayışının bir sonucu olduğu söylenebilir?

Son Selçuklu: Sultan Sencer (1118-1157)

Mehmet Tapar'ın 1118 yılında ölümünden sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin başına Sencer geçti. Sencer Dönemi'nde doğuda Karahitaylar, batıda ise Haçlılar Selçuklular üzerindeki baskılarını arttırdılar. Abbasi halifeleri de Selçuklu hâkimiyetinden kurtularak dünyevi yetkilerini geri alma yönündeki çabalarına hız verdiler. Bunun üzerine Sultan Sencer, ilk olarak başkenti İsfahan'dan alıp doğu sınırına yakın bir bölgedeki Merv şehrine taşıdı. Böylece Karahitaylara karşı güçlü bir savunma düzeni kurmaya çalıştı. Ardından Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi gücünü Abbasi halifeliğine yeniden tanıttı. Gazneliler ve Karahanlılar üzerine düzenlediği seferlerle de bu devletleri kontrol altına aldı. Diğer yandan Harzem Valisi Atsız'ın isyanını bastırarak ülke içinde birliği sağladı.

İçte ve dışta kazandığı zaferler nedeniyle Sultan-ı azam (büyük sultan) ve İskender-i sani (İkinci İskender) unvanlarıyla anılan Sencer (Görsel 6.17), Büyük Selçuklu Devleti'ni eski gücüne kavuşturdu. Ancak bu durum kalıcı olamadı. Karahitaylarla yapılan Katvan Savaşı'nda alınan yenilginin ardından doğudaki Selçuklu toprakları bu devletin istilasına uğradı (1141).

Sultan Sencer Dönemi'nin önemli olaylarından biri de Oğuz İsyanı oldu. Vergi meselesi yüzünden başlayan isyanın temelinde devletin asıl kurucusu olan Oğuzların önemli devlet görevlerine İranlıların getirilmesine gösterdikleri tepki vardı. Bu durum Oğuzların kendi devletlerine ve Selçuklu sultanlarına duydukları bağlılığın zayıflamasına yol açmıştı.

Sencer, Oğuz İsyanı'nı bastırmak üzere 1153 yılında sefere çıktı. Ancak isyanı bastıramadığı gibi Oğuzlara esir düşerek dört yıl boyunca onların elinde tutsak kaldı. Ordusu dağılan ve hazinesi boşalan Sencer tutsaklıktan kurtulsa da 1157 yılında hayatını kaybetti. Onun ölümüyle birlikte Büyük Selçuklu Devleti sona erdi.

Görsel 6.17: *Sultan Sencer'i at üstünde yaşlı bir kadının şikâyetini dinlerken gösteren bir minyatür*

Selçuklularda ülke toprakları hanedanın erkek üyeleri arasında paylaştırılırdı. Onlar da kendilerine bırakılan bölgeleri melik unvanıyla yönetirlerdi. Melikler görünüşte Büyük Selçuklu sultanına bağlı olsa da çoğu zaman bağımsız bir hükümdar gibi hareket ederlerdi. Merkezî otoritenin zayıflaması ve en sonunda Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışıyla birlikte melikler hüküm sürdükleri topraklarda ayrı birer devlet hâline gelmişlerdi. Adlarını kuruldukları yerlerden ve Selçuklu hanedanından alan bu devletler şunlardı:

Irak ve Horasan Selçukluları
(1118-1194)

Kirman Selçukluları
(1048-1187)

Suriye Selçukluları
(1078-1117)

Türkiye Selçukluları
(1077-1308)

Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdar çocukları küçük yaşlarından itibaren ülkenin çeşitli yerlerine yönetici olarak görevlendirilirdi. Yöneticilikleri sırasında onlara atabey denilen deneyimli devlet adamları rehberlik ederdi. Atabey, şehzadeyi her konuda eğitip ona devlet yönetimine ilişkin bilgi ve beceriler kazandırırdı. Ancak bu devlet adamları Selçuklu merkezî otoritesinin zayıflamasıyla birlikte bulundukları yerlerde bağımsız birer hükümdar gibi hareket edip ve kendi devletlerini kurdular. Selçuklu atabeyleri tarafından kurulan başlıca siyasi yapılar şunlardı:

Şam Atabeyliği
(Böriler) (1104-1154)
Musul ve Halep Atabeyliği
(Zengiler) (1127-1233)
Azerbaycan Atabeyliği
(İldenizliler) (1148-1225)
Fars Atabeyliği
(Salgurlular) (1148-1286)
Erbil Atabeyliği
(Beg-Teginoğulları) (1146-1232)

Büyük Selçuklu Devleti henüz yıkılmadan toprakları üzerinde devletler ve atabeyliklerin kurulmuş olmasına bakarak bu devletin son dönemleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

D. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE YÖNETİM VE TOPLUM YAPISI

Düşünelim-Söyleyelim

Selçuklular yönetim ve toplum yapısı alanlarında hangi devletlerden etkilenmiş olabilirler? Neden?

1. Devlet Yönetimi

Büyük Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuzlar, siyasi ve idari alanda Karahanlılar ile Oğuz Yabgu Devleti'nden devraldıkları geleneklere bağlı kaldılar. Türk devlet anlayışındaki kut inancına benzer şekilde, hükümdarlığa Allah'ın takdiri ve nasip etmesiyle sahip olunabileceği inancını benimsediler. Yalnız devletin değil, devleti kuran ailenin de kutsal olduğunu ve hanedanın erkek üyelerinin devlet yönetimine etkin şekilde katılma hakkının bulunduğunu kabul ettiler. Asya merkezli Türk devletlerindeki ülüş geleneğine uygun olarak ülke topraklarını hanedan mensupları arasında paylaştırdılar.

Görsel 6.18: Tuğrul Bey'i Selçuklu beyleriyle birlikte gösteren bir minyatür

Selçukluların Orta Asya Türk devlet geleneğini sürdürdükleri en belirgin şekilde Dandanakan Zaferi'nden sonra toplanan kurultayda görüldü (Görsel 6.18). Tuğrul Bey'in hükümdar ilan edilmesine Türk devlet geleneklerine uygun olarak bu kurultayda karar verildi. Tuğrul Bey de aynı geleneklere uygun olarak fethedilmiş ve fethedilecek toprakları hanedan üyeleri arasında paylaştırdı. Bununla birlikte "fetih hakkı" uygulamasının ülke topraklarının parçalanmasına yol açabileceği düşüncesiyle ilerleyen yıllarda merkeziyetçi bir politika izledi. Eski İran devlet geleneğinin ve İslam dünyasındaki tek hilafet anlayışının etkisiyle merkezî otoriteyi kuvvetlendirmeye yönelik adımlar attı. Bu amaçla vezirlik makamına İranlı yöneticileri tayin etti. Aynı şekilde devlet bürokrasisini de daha önce çeşitli İslam devletlerinde görev almış İranlı kâtiplere bıraktı.

Büyük Selçuklu Devleti'ni çok merkezli yapıdan kurtararak merkezî idare geleneklerine göre şekillendirme çabası Tuğrul Bey'den sonra gelen hükümdarlar zamanında da sürdü. Bunlardan Sultan Alp Arslan, vezirlik makamına merkezî devlet teşkilatını savunan Nizâmülmülk'ü getirdi. Bir yandan da oğlu Melikşah'ı veliaht tayin ederek kendisinden sonra çıkabilecek taht kavgalarının önüne geçmek istedi.

Selçuklu sultanları temelde Oğuz töresi denilen Türk geleneklerini korumakla birlikte devletlerini genel olarak İslam devlet modeline göre teşkilatlandırdılar. Bu amaçla tahta geçtikten sonra Bağdat'taki Abbasi halifesine mektup yazarak hükümdarlıklarının onaylanmasını istediler. Ayrıca diğer İslam devletlerinde olduğu gibi halifenin verdiği unvanları kullandılar ve kendi adlarına hutbe okutup para bastırdılar. Selçuklu sultanlarının para, hutbe ve unvanlar dışında başka hâkimiyet sembolleri de vardı. Çetr (şemsiye), otağ (çadır), nevbet (askerî bando takımı) ile tuğ, sancak ve mühür bunların belli başlılarıydı.

Devletin mutlak yöneticisi olan Büyük Selçuklu sultanı iktaları dağıtmak asker ve sivil görevlileri tayin etmek gibi geniş yetkilere sahipti. Bununla birlikte sultanın, devleti yönetirken mevcut kanunlara, Türk töresine ve İslam dininin esaslarına riayet etmek gibi yükümlülükleri vardı. Bu nedenle keyfî şekilde davranamazdı. Kurultay geleneğinin ve İslam'daki meşveret ilkesinin gereği olarak haftanın belli günlerinde devlet adamları ve komutanlarla istişare ederdi.

Devlet yöneticilerinde aranan özellikler konusunda Selçuklu sultanlarını en fazla etkileyen kişi vezir Nizâmülmülk oldu. Alp Arslan'a dokuz, onun oğlu Melikşah'a ise yirmi yıl vezirlik yapan Nizâmülmülk devlet yönetimiyle ilgili düşüncelerini Melikşah'ın isteğiyle yazdığı "Siyasetname"de anlattı.

Nizâmülmülk "Siyerü'l-Mülûk" adlı eserini 1091 yılında tamamlayarak Sultan Melikşah'a sundu. Vezir "Siyasetname" adıyla tanınan ve elli bölümden oluşan bu eserinde iyi bir devlet yöneticisinde aranan özelliklere yer verdi.

Okuyalım

Siyasetnameden Seçmeler

"Hükümdar iktidarını Allah'a borçlu olduğunu unutmamalı ve halka iyilik yapıp adil olarak onun rızasını almaya çalışmalıdır.

Hükümdar kanallar açıp, köprüler yaparak, köyler ve yeni şehirler kurarak halka iyilikler yapmalıdır. Ana yollar üzerine ribâtlar, ilim isteyenler için medreseler yapılmasını emretmelidir.

Hükümdar cihanın aile reisi, insanlar da onun evlatları olduğu için halka karşı bir baba gibi davranmalıdır. Baba çocuğuna karşı şefkatli, bağışlayıcı ve eli açık olmalı fakat gerektiğinde onun iyiliği için zor kullanmaktan kaçınmamalıdır.

Nizâmülmülk'ü gösteren bir minyatür

Hükümdarlar güzel yüzlü, iyi huylu, mert, cesur, ata iyi binen, her türlü silahı kullanabilen, sanat ve ilim zevki taşıyan, sözünde duran, ibadeti seven, âlimlere saygılı, fakirlere iyilik yapan, emrindekilerle iyi geçinen, halkın üzerinden zalimlerin zulmünü kaldıran kimseler olmalıdır.

Hükümdar, dünya malı ve bu tür işlerde orta yolu tercih edip insaflı davranmalıdır. Vergi memurlarını ve onların işlemlerini incelemeli, geliri ve gideri bilmeli, devlet mallarını korumalıdır.

Hükümdar karar verirken vezirine, âlimlere, tecrübeli kişilere danışmalıdır.

Hükümdar devlet erkânının resmî işler için kendisiyle kolayca görüşebilmesi için gerekli kolaylığı sağlamalı, halkın şikâyetlerini dinlemelidir.

Dr. Ali Ertuğrul, Bir Kaynak Olarak Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâsetnâmesi, (Düzenlenmiştir.).

Nizâmülmülk'ün Siyasetname'de yer alan tavsiyelerinden hareketle Selçuklu sultanlarının sorumluluklarının ve yetkilerinin neler olduğuyla ilgili hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Büyük Selçuklu devlet teşkilatı içinde önemli bir yer tutan saray, sultan ve ailesi ile onların özel hizmetinde bulunan görevlilere ev sahipliği yapardı. Bu görevlilerden emir-i âlem savaşlarda bayrakların ve sancakların taşınmasından, emir-i candar sultanın ve sarayın korunmasından, emir-i çeşnigir sultan için hazırlanan yemeklerin tadımından, emir-i ahur saraydaki atların bakımından sorumluydu. Sarayda düzeni sağlayan hacibü'l-hüccab ise sultanın diğer yöneticilerle görüşmelerini organize ederdi.

Selçuklularda devlet işleri, Divân-ı Saltanat denilen büyük divanda görüşülürdü. Hükûmet yetkisini kullanan Divân-ı Saltanatın başkanı sultan idi. Sultan, divan toplantılarına katılmadığında başkanlığı vezir üstlenirdi. Selçuklu veziri geniş yetkilere sahip olmasına rağmen devlet işlerinde son sözü söyleme yetkisi daima sultana aitti. Büyük Selçuklu Devleti'nde Divân-ı Saltanata bağlı olarak görev yapan divanlar vardı. Bunlar Divân-ı İstifa, Divân-ı Arz, Divân-ı İşraf ve Divân-ı İnşa idi.

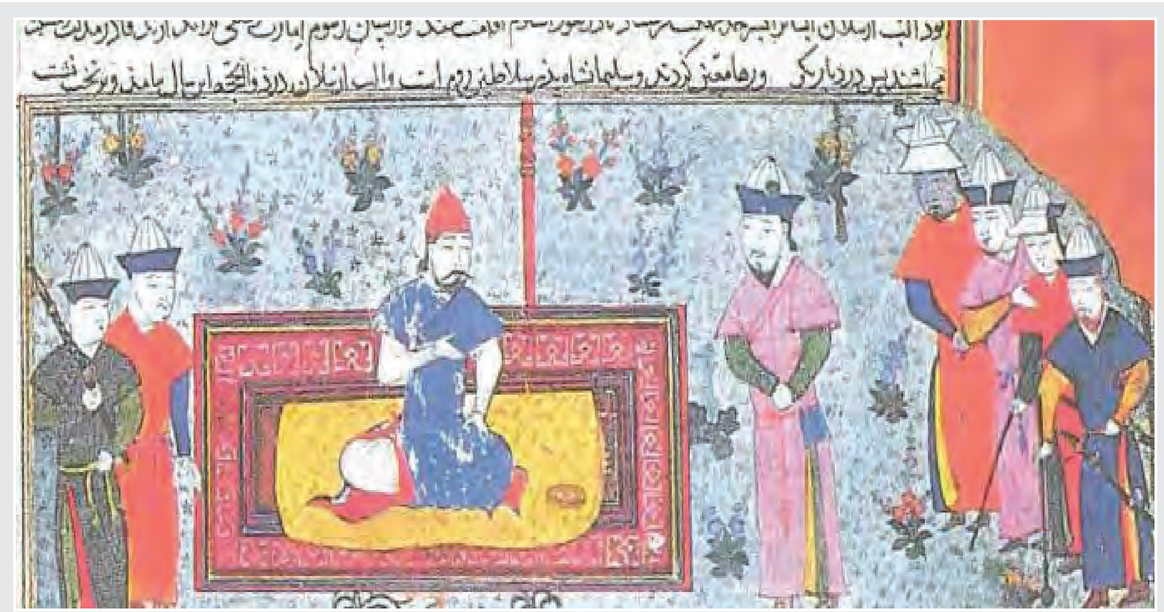
Divân-ı İstifa: Devletin mali işlerini yürütmekle görevliydi. Başkanına müstevfi denirdi.

Divân-ı Arz: Görevi askerlerin maaşlarını ödemek ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktı. Başkanına emir-i arz denirdi.

Divân-ı İşraf: Mali ve idari işlerin kanunlara uygun yürütülüp yürütülmediğini denetlerdi. Başkanına müşrif denirdi.

Divân-ı İnşa: Resmî yazışmalarından sorumlu olup yazılı belgelere sultanın tuğrasını çekerdi. Başkanına tuğrai denirdi.

Büyük Selçuklu devlet teşkilatındaki (Görsel 6.19) diğer divanlardan Niyabet-i Saltanat, sultanın başkentte olmadığı zamanlarda onun adına devlet işlerini yürütürdü. Bu divanın başkanına naib denirdi. Başında sahib-i beridin bulunduğu Divan-ı Berid ise posta işlerini yürütmekle görevliydi.

Görsel 6.19: *Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ı divan toplantısında gösteren bir minyatür*

Selçuklularda ülke toprakları eyaletlere ayrılırdı. Eyaletlerin başında şıhne denilen askerî valiler veya amid adı verilen sivil idareciler bulunurdu. Eyaletlerde güvenliğin sağlanmasından subaşılar, vergilerin toplanmasından amiller, belediye hizmetlerinin yürütülmesi ve pazar yerlerinin denetlenmesinden ise muhtesipler sorumluydu.

Büyük Selçuklu Devleti'nde hukuk sistemi şeri hukuk ve örfi hukuk olmak üzere ikiye ayrılırdı. Şeri hukukun alanına giren evlenme, boşanma, nafaka, miras ve borç davalarına kadılar bakardı. Vakıfların yönetiminden ve günümüzdeki noterlik hizmetlerinin yerine getirilmesinden de sorumlu olan kadılar, sultanın tayin ettiği kadiü'l kudat denilen başkadı tarafından atanırlardı.

Selçuklularda örfi hukukun alanına giren davalar, adalet teşkilatının başındaki emir-i dada bağlı mahkemelerde görülür, verilen kararlar geciktirilmeden uygulanırdı. Kaynağı Türk töresi olan örfi hukukun uygulayıcılarından biri de bizzat sultanın kendisi idi. Sultan bir tür yüksek mahkeme olan Divân-ı Mezalime başkanlık eder, burada halkın şikâyetlerini dinleyip suçlulara gereken cezaları verirdi.

Büyük Selçuklu Devleti'nde sultanın adaletin sağlanmasına verdiği önemi dikkate aldığınızda bu devletin yönetim anlayışı hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Selçuklular ordu teşkilatı ve toprak yönetiminde de yeni uygulamalar benimsemişlerdi. Dandanakan Zaferi'ne kadar Selçuklu ordusu ağırlıklı olarak Türkmen süvarilerinden (Görsel 6.20) meydana geliyordu. Bu zaferden sonra orduya İran'da kurulan devletlerde olduğu gibi "gulam" denilen askerler de katıldı. Gulam sistemi gereği fethedilen yerlerden alınan erkek çocuklar asker olarak yetiştirilirdi. Hassa Ordusunu oluşturan bu askerler arasından seçilenlerle Gulaman-ı Saray adında bir özel birlik meydana getirilirdi. Maaşlı askerlerden kurulu Gulaman-ı Sarayın görevi sultanın güvenliğini sağlamaktı.

Görsel 6.20: *Selçuklu askerleri (temsilî)*

Selçuklu ordusu içinde eyaletleri yönetmekle görevli kişilerin askerleri ile ikta sahiplerinin yetiştirdikleri sipahiler de önemli yer tutardı. Sipahiler barış zamanında eyaletlerin güvenliğini sağlar, savaş zamanında büyük orduya katılırlardı. Bağlı beyliklerin ve devletlerin orduları da seferberlik zamanlarında başlarındaki beylerle birlikte sultanın emrine girerlerdi. Türkmenler ise önceden olduğu gibi sınır bölgelerinin korunmasında görev alırlardı. Merkez, sağ kanat, sol kanat, öncü ve artçı birlikler şeklinde dizilen Selçuklu ordusu atlı ve yaya askerlerden meydana gelirdi. Askerlerin kullandıkları başlıca silahlar ok, yay, kalkan, mızrak, kılıç, gürz, sapan, nacak ve bıçak idi.

İslam ülkelerinde görülen ikta sistemi genel hatlarıyla Selçuklular tarafından da uygulandı. İkta sistemine göre devlet, ülke topraklarını parçalara ayırarak bunların gelirlerini hizmet karşılığında sivil ve askerî görevlilere bıraktı. Böylece nakit paraya ihtiyaç duymaksızın görevlilerinin ücretini ödeme imkânına kavuştu. Aynı zamanda ikta sahiplerinin yetiştirdiği askerlerden oluşan büyük bir orduya sahip oldu. İkta sistemiyle birlikte göçebe Türkmenlerin önemli bir bölümü yerleşik hayata geçirildi. Bu yolla işlenen arazilerin genişlemesine bağlı olarak tarımsal üretimin artışı ve sürekliliği sağlandı.

Büyük Selçuklu Devleti'nde ikta sistemi ünlü vezir Nizâmülmülk tarafından düzenlendi. Askerî ve idari iktaları tek elde toplayan vezir, iktaların merkezî bürokrasi tarafından dağıtılması ve birkaç yılda bir el değiştirmesi uygulamasını getirdi. Böylece ikta sahibinin uzun süre belli bir bölgede kalarak orada kendi iktidarını kurmasının önüne geçti.

Etkinlik

Aşağıdaki metni okuyarak soruları cevaplayınız.

Kendilerine ikta verilen sipahilerin halka nasıl davranacaklarını bilmeleri gerekir. Kendilerine bırakılan malı alınca eğer halka iyi davranırlarsa ne âlâ. Fena muamele ederlerse iktaları ellerinden alınır. Halk padişahın sarayına gidip hâlini anlatmak isterse onları bundan menetme yetkileri yoktur. Buna aykırı hareket eden sipahinin diğerlerine ibret olması için elinden iktası alınarak cezalandırılır.

Mehmet Altay Köymen, Nizamü'l-Mülk, Siyerü'l-Mülük veya Siyasetnâme, 5. Fasıl, s. 58 (Düzenlenmiştir.).

➥ *İkta sahiplerinin halka kötü davranmaları durumunda ortaya çıkabilecek sonuçlar neler olabilir?*

➥ *Nizâmülmülk'ün yukarıdaki sözlerine bakarak Büyük Selçuklu Devleti'nin yönetim anlayışı hakkında neler söylenebilir?*

2. Toplum Yapısı

Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırları içinde Türklerin yanı sıra Araplar, İranlılar, Yahudiler ve diğer milletlerden insanlar bir arada yaşardı. Bu insanlar hayat tarzlarına göre göçebeler ve yerleşikler olmak üzere iki gruba ayrılırdı. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan göçebe Oğuzlar genellikle hayvancılıkla uğraşır, yaylak kışlak hayatı sürerlerdi. Köylerde veya şehirlerde oturan yerleşiklerden köylüler çiftçilik, şehirliler ise ticaret ve çeşitli zanaat dallarıyla uğraşırlardı.

Selçuklu sultanları güçlü bir devlet teşkilatı ve ordu için ülkedeki maddi refahı arttırmak gerektiğini biliyorlardı. Bu nedenle tarımı geliştirmek üzere Horasan ve Irak'ta sulama kanalları açtırdılar. Çiftçilere tohum ve çift hayvanı vererek onları üretime teşvik ettiler. Yollarda güvenliği sağlayıp, posta teşkilatı kurarak ve kervansaraylar (Görsel 6.21) inşa ettirerek ticareti canlı tutmaya çalıştılar.

Görsel 6.21: *Nişabur-Serahs ticaret yolu üzerinde Selçuklulardan kalma Ribat-ı Şerif Kervansarayı'ndan bir görünüş*

Selçuklu ülkesindeki başlıca ekonomik faaliyetler tarım ve hayvancılık idi (Görsel 6.22). Buğday, pirinç ve pamuk en fazla yetiştirilen tarım ürünleriydi. Hayvancılık alanında genellikle at ve koyun yetiştirilirdi. Bakır ve gümüş işçiliği ile dokumacılık, Selçukluların en ileri oldukları zanaat dalları arasındaydı.

Görsel 6.22: *Büyük Selçuklu ülkesinde tarım, en yaygın ekonomik faaliyetlerden biriydi.*

Selçuklular halı ve kilim dokumacılığının yanı sıra pamuklu, yünlü ve ipekli kumaş dokumacılığıyla da uğraşırlardı. Şehirlerde bu zanaatlarla uğraşanların kurdukları esnaf birlikleri vardı. Aynı zanaat dalında faaliyet gösteren esnafları bir araya getiren bu kuruluşlar, o alanda üretimin düzenli şekilde yapılmasını gözetirdi. Esnaf birliklerinin yöneticileri haksız rekabeti önlemek için tedbirler alır, üretilen malların kalitesini ve fiyatını kontrol ederlerdi. Ayrıca üyeleri arasındaki anlaşmazlıklara çözümler bulur ve onlar adına devlet ile ilişkileri yürütürlerdi.

Canlı hayvan, halı, ipek ve çeşitli madenler Selçukluların belli başlı ihraç ürünleriydi. Dışarıdan alınan ürünlerin başında ise şeker gelirdi. Devletin başlıca gelir kaynakları, Müslüman çiftçilerden alınan öşür ile gayrimüslimlerden alınan haraç ve cizye vergileriydi. Savaşlarda elde edilen ganimetlerin bir bölümü ve bağlı devletlerin ödediği vergiler de devlet hazinesine aktarılırdı.

E. BÜYÜK SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

Düşünelim-Söyleyelim

Türkler; o millet değil midir ki medreselerinde Farabiler, İbn-i Sinalar, Gazaliler, Zemahşeriler tevsî-i ma'rifet eylemiştir.

Namık Kemal

Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, s. 39 (Düzenlenmiştir.).

➡ *Namık Kemal'in yukarıdaki sözüyle anlatmak istediği düşünce ne olabilir?*

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu Türk İslam tarihinde siyasi hayatta olduğu kadar ilim, sanat ve edebiyat hayatında da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde âlimler, şairler, sanatkârlar Selçuklu sultanları ve yöneticileri tarafından himaye edilmiş; maddi ve manevi yönden desteklenmiştir. Devlet tarafından inşa edilen eğitim ve bilim kurumları eliyle, toplumun her bakımdan geliştirilmesi amaçlanmıştır. Tarihçi Ravandi Selçuklu Türklerinin kültür ve medeniyete verdiği bu önemi anlatırken Büyük Selçuklu Devleti'ni bir ağaca benzetmiş; bu ağacın meyvelerinin kurulan medreseler, kervansaraylar ve diğer sosyal kurumlar olduğunu belirtmiştir.

1. Düşünce ve İlim Hayatı

Büyük Selçuklu Devleti'nde düşünce ve ilim hayatı alanındaki ilk sistemli çalışmalar medreselerin açılışıyla başlamıştır. Kaynaklar Tuğrul Bey'in 1046 yılında Nişabur'da bir medrese kurulması için emir verdiğini söylese de Selçuklu medreseleri deyince akla gelen ilk isimler Sultan Alp Arslan ve veziri Nizâmülmülk'tür.

XIV. yüzyıl tarihçilerinden Hafız Abru'nun anlattıklarına göre Alp Arslan Nişabur'u ziyareti sırasında camide toplanmış bir grup görünce Nizâmülmülk'e bunların kim olduğunu sorar (Görsel 6.23). Vezir de onların dünya zevklerini terk etmiş, kendilerini erdemli olmaya ve mükemmelleştirmeye adamış ilim insanları olduklarını söyler. Bunun üzerine Sultan onlardan ülkesinin bekası için dua etmelerini ister. Ayrıca ilimle uğraşanların rahatlıkla toplanıp özgürce tahsil yapabilmeleri için her şehirde eğitim kurumları inşa edilmesi talimatını verir. Böylece vezir Nizâmülmülk'ün adıyla anılacak medreselerden ilki Nişabur'da kurulur. Nizamiye Medreselerinin en tanınmışı ise 1064-1066 yılları arasında Bağdat'ta inşa edilir.

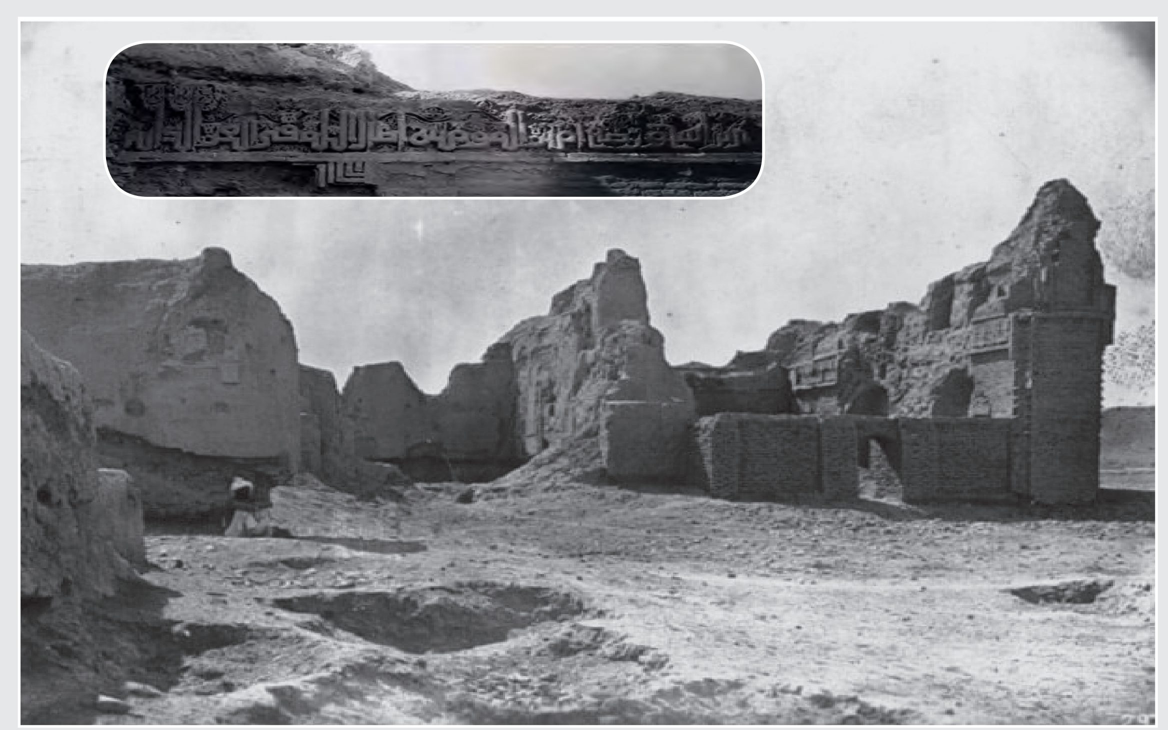
Görsel 6.23: *Sultan Alp Arslan'ı Hafız Abru ile konuşurken gösteren bir minyatür*

Alp Arslan'ın yukarıda anlatılan faaliyetlerini dikkate alarak Selçukluların ilme verdikleri önem ile ilgili olarak neler söyleyebilirsiniz?

Selçukluların medrese eğitimine önem vermesinde eğitim öğretime ilişkin amaçların yanı sıra dinî-siyasi nitelikteki mücadeleler de rol oynadı. Büyük Selçuklu Devleti Abbasi halifeliğini Şiilerin elinden kurtararak Sünni İslam âleminin liderliğini üstlendikten sonra Mısır'da hüküm süren Fâtımilerle karşı karşıya gelmişti.

Fâtımiler halifelik iddialarının önündeki en büyük engel olarak Selçukluları görüyor ve onları propoganda yoluyla zayıflatarak yıkmak istiyorlardı. Bu amaçla Mısır'daki Ezher Camii'ni daî denilen Şii propagandacıların yetiştirildiği bir merkez hâline getirmişlerdi. Selçuklular Bâtınilik adıyla bilinen yıkıcı faaliyetlere karşı askerî ve siyasi yöntemlerle mücadele ediyorlardı. Ancak söz konusu tehlikeye karşı fikrî alanda da mücadele etmek gerekiyordu. Nizamiye Medreselerinin Nişabur ve Bağdat'tan sonra Taberistan ve Huzistan gibi Şiî nüfusun yoğun olduğu İran topraklarında açılması bu mücadele ihtiyacının bir göstergesiydi (Görsel 6.24).

Görsel 6.24: *İran'daki Hargird Nizamiye Medresesi kalıntılarından bir görünüş*

Medreselerin açılışında Büyük Selçuklu Devleti'nin ihtiyacı olan memurları, hukukçuları ve yüksek rütbeli yöneticileri yetiştirme amacı da rol oynadı. Din âlimlerinin sayısını arttırarak halkın İslamiyet'i doğru biçimde öğrenmesini sağlamak da bu kurumların görevleri arasındaydı.

Dönemine göre üniversite karakteri taşıyan Nizamiye Medreselerinde belli bir programa ve yönteme bağlı kalınarak öğretim yapılırdı. Bu eğitim kurumlarında fıkıh, kelam, hadis, tefsir gibi dinî ilimlerin yanı sıra tıp, matematik, astronomi, geometri, fizik, kimya ilimleri de okutulurdu. Müderrislerin ve talebelerin beslenme, giyinme, barınma, ısınma, aydınlatma ve eğitimle ilgili ihtiyaçları medrese tarafından karşılanırdı. Nizamiye Medreselerinde daha önceki medreselerden farklı olarak müderrislere düzenli ücret ödenir, talebelere de burs verilirdi. Bu uygulamayla müderrislerin ve talebelerin geçim kaygısından kurtularak kendilerini ilme vermeleri amaçlanmıştı. Nizamiye Medreseleri bu özellikleriyle daha sonra kurulacak medreselere model olmuştur. Diğer yandan toplumun her kesiminden insana açık olan bu kurumlar eğitimde fırsat ve imkân eşitliğini sağlayıcı bir rol oynamıştır.

Nizamiye Medreseleri Batı'daki benzerlerinin aksine devlet tarafından kurulup geliştirilen eğitim kurumlarıydı. Buralarda müderrislik yapacak kişiler ilmî yeterliliği kabul edilen âlimler arasından özel olarak seçildikten sonra vezir veya bizzat hükümdar tarafından atanırdı. Müderrisler genellikle bir seccade veya post üzerinde oturarak ders anlatır, öğrenciler halka hâlinde onu dinlerdi. Öğretim dili Arapça olan bu medreselerde ders veren âlimlerin en tanınmışlarının başında Gazalî geliyordu.

Nizâmülmülk'ün Bağdat'taki Nizamiye Medresesine başmüderris olarak atadığı Gazalî görüşleriyle Bâtınilik fikrini çürütmeye çalıştı. Tasavvuf ile kelamı uzlaştırarak ileri sürdüğü görüşlerle felsefede çığır açan Gazalî akıl ile vahyi birleştirerek medrese eğitiminde yeni bir kelam geleneği başlattı. Nişabur Medresesinde kendisini yetiştiren hocası Cüveynî Gazalî'yi derin bir denize benzetmiştir. Gazalî dinî ve siyasi alanlardaki düşünceleriyle yalnız Selçuklulara değil, Osmanlı Devleti'nin kurucularına da ilham verip yol gösteren bir İslam âlimi olmuştur.

Medreseler gibi kütüphanelere de önem veren Selçuklular her medreseye bir de kütüphane kurmuşlardı. Bunlardan başka ülkenin çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren bağımsız kütüphaneler de mevcuttu. Örneğin Kirman Selçukluları Hükümdarı Melik Muhammed'in beş bin ciltlik bir kütüphanesi vardı.

Görsel 6.25: *Ömer Hayyam (temsilî)*

Büyük Selçuklu Devleti'nde kültür ve medeniyet alanında gösterilen çabalar sonucunda önemli ilim insanları yetişti. Bunlardan biri olan Ömer Hayyam mantık, matematik ve astronomi alanlarında yaptığı çalışmalarıyla tanındı (Görsel 6.25). Sultan Melikşah'ın isteğiyle 1075 yılında Isfahan Rasathanesini kuran Ömer Hayyam burada astronomik gözlemler yaptı. İsfirâzî ve Vâsıtî gibi önemli bilim insanlarıyla birlikte güneş yılı esasına dayanan Celâli takvimini düzenledi. "El Cebr" (Cebir) adlı eserinde ikinci ve üçüncü dereceden denklemlerin çözümlerini gösterdi.

Selçuklu matematik ve astronomi âlimlerinden bir diğeri Hazini'dir. Hazini Sultan Sencer'e sunduğu "Zicü'l Muteber" adlı eserinde doğum yeri olan Merv'in de bulunduğu çeşitli şehirlerin enlem ve boylam derecelerini verdi. Matematikçi Beyhakî, tarihçi İsfahanî ve dil bilimci Curcanî de Selçuklu Dönemi'nde yetişen önemli âlimler arasındaydı.

Selçuklular Dönemi'nde tıp ilminde çeşitli gelişmeler yaşandı. Tuğrul Bey'in emri ile vezir el-Kündüri tarafından Bağdat'ta kurulan Adûdî Hastanesi İslam âleminin en büyük tıp merkezi durumundaydı. Burada dâhiliyeciler, cerrahlar, göz hekimleri ve ortopedistler görev yapıyordu. Tıp eğitimi de verilen hastanede İbn-i Baks, İbn-i Kaşkarîyâ, er-Rûmî gibi ünlü hocalar genç hekimleri yetiştiriyorlardı. Bu hocalardan biri olan İbnü'l-Tilmiz ilaçlar ve tedavi yöntemleriyle ilgili eserler kaleme almıştı. Dönemin bir diğer sağlık merkezi Selçuklu Atabeyi Nureddin tarafından Şam'da kurulan hastane idi. Nureddin Hastanesi olarak bilinen bu merkezde hasta yatağı başında pratik tıp eğitimi yapılıyordu (Görsel 6.26).

Görsel 6.26: *Müslüman hekimlerin hasta yatağı başında tıp eğitimi vermesini gösteren bir minyatür*

Selçuklular dinî alanda da ilmî çalışmalarda bulundular. Kelamda Gazalî ve İsferâyinî, hadiste Vâsıtî, fıkıhta Ebu İshak Şirazî ve Cüveynî, tefsirde Vâhidî ve tasavvufta Muhammed Ensarî Büyük Selçuklu Dönemi'nin önde gelen din âlimleri oldular.

2. Edebiyat ve Sanat Hayatı

Büyük Selçuklu Devleti'nde resmî işlerde ve edebiyatta Farsça, medrese eğitiminde Arapça, orduda Türkçe yazılıp konuşulurdu. Bu dönemde ilim insanlarının yanı sıra çok sayıda şair ve edebiyatçı yetişmişti. Bunlardan Şirazlı Sadi (Görsel 6.27) "Bostan" ve "Gülistan" adlı eserleriyle, Ömer Hayyam ise rubaileriyle tanındı. Şairlerin hükümdarı anlamında melikü'ş-şuarâ adıyla bilinen Muizzî akıcı ve sanat değeri yüksek şiirleriyle beğeni topladı. Enverî, Ezrâki ve "Tarih-i Âl-i Selçuk" adlı eserinde Selçukoğulları tarihini anlatan Hatunî devrin ünlü edebiyatçıları arasındaydı.

Görsel 6.27: *Şirazlı Sadi (temsilî)*

Güzel sanatlarla ilgilenen Selçuklular fethettikleri toprakları bayındır hâle getirebilmek için mimarlık sanatına büyük önem verdiler. Bu kapsamda Şam, Halep, Diyarbakır gibi şehirlerin kale ve surlarını onardılar. İsfahan, Bağdat, Nişabur, Merv, Herat gibi önemli merkezlerde camiler, mescitler, türbeler, saraylar, köşkler, çarşılar ve medreseler inşa ettiler. Yollar üzerine köprüler ve ribatlar kurarak ülkenin imarına çalıştılar.

Selçuklu mimarisinin başta gelen eserleri camilerdir. Bu camilerin en meşhuru yapımına Melikşah zamanında başlanan başkent İsfahan'daki Mescid-i Cuma'dır (Görsel 6.28). Selçuklu camileri özgün planları ve silindir gövdeli, ince uzun minareleriyle İslam mimarisinde yeni bir üsluba öncülük etmiştir. Selçukluların İslam mimarisine getirdikleri bir diğer yenilik Türk çadırlarına benzeyen ve "kümbet" olarak da adlandırılan türbelerdir. Birer anıt mezar görünümündeki bu yapıların en tanınmışları, Sultan Sencer ve İmam Gazalî Türbeleri ile Radkan Kümbeti'dir (Görsel 6.29).

Görsel 6.28: *Mescid-i Cuma'dan bir görünüş (İsfahan - İran)*

Görsel 6.29: *Radkan Kümbeti'nden bir görünüş (Radkan - İran)*

Selçuklularda mimariye bağlı olarak süsleme sanatları gelişmiştir. Çinilerin yapılarda bir süs unsuru olarak kullanılması Büyük Selçuklu topraklarında başlamış, oradan Türkiye Selçukluları aracılığıyla Anadolu'ya yayılmıştır. Süslemelerde Orta Asya Türk motiflerinin yanı sıra genellikle av sahneleri, saray hayatı, süvariler ve müzisyenler kullanılmıştır.

Selçuklular, seramik ve maden işçiliğinde kendilerine özgü bir teknikle estetik değeri yüksek eserler verdiler. Kakma yöntemiyle bronz ve pirinç eserler üzerine altın ve gümüş süslemeler yaptılar. Bu sanat dallarından başka halı ve kilim dokumacılığı ile hat, tezhip ve minyatür sanatlarında da benzersiz güzellikler ortaya çıkardılar.

6. ÜNİTE DEĞERLENDİRME SORULARI

A. Aşağıdaki cümleleri kutucuklarda verilen kavramlardan uygun olanıyla tamamlayınız. Kavramlara uygun ekler getirebilirsiniz.

Alp Arslan | Satuk Buğra Han | Bilge Kül Kadır Han | Kutadgu Bilig | Alamut

Melikşah | Karahitaylar | İldenizliler | emir-i candar | âlem | Bizanslılar

1. Karahanlı Devleti .... tarafından kurulmuştur.
2. Yusuf Has Hacip .... adlı eserinde hükümdara öğütler verir.
3. Katvan Savaşı, 1141 yılında Selçuklularla .... arasında yapıldı.
4. Selçuklu atabeyliklerden biri de Azerbaycan'da kurulan .... Atabeyliği'dir.
5. Bâtınilerin Büyük Selçuklu topraklarındaki merkezi .... Kalesi'dir.
6. Ani Kalesi'ni fetheden .... Abbasi halifesinden Ebü'l-feth unvanını aldı.
7. Büyük Selçuklu Devleti en geniş sınırlarına Sultan .... Dönemi'nde ulaştı.
8. Büyük Selçuklu Devleti'nde sultanın ve sarayın korunmasından .... sorumludur.

B. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanların başına "D", **yanlış olanların başına** "Y" **yazınız.**

☐ **1.** İtil Bulgarları Almuş Han Dönemi'nde İslamiyet'i kabul etmişlerdir.

☐ **2.** Büyük Selçuklu Sultanı Sencer sultan-ı azam unvanıyla tarihe geçmiştir.

☐ **3.** Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdarların çocuklarına gulam denirdi.

☐ **4.** Divan-ı Hikmet, Ömer Hayyam tarafından yazılmış bir şiir kitabıdır.

☐ **5.** Selçuklu mimarisinin en önemli eserlerinden olan Mescid-i Cuma İran'ın İsfahan şehrindedir.

☐ **6.** Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk Bey, Oğuzların Kızık boyundandır.

☐ **7.** Büyük Selçuklu Devleti'nde hazinenin gelir kaynaklarından biri de haraç vergisidir.

☐ **8.** Dandanakan Savaşı Gaznelilerin zaferiyle sonuçlanmıştır.

☐ **9.** Gazneli Mahmut sultan unvanını kullanan ilk Türk hükümdarıdır.

☐ **10.** Karahanlılar Satuk Buğra Han Dönemi'nde İslamiyet'i kabul etmişlerdir.

C. Aşağıdaki soruların cevaplarını defterinize yazınız.

1. Türklerin İslamiyet'i kabulünü kolaylaştıran etkenler neler olmuştur?
2. Malazgirt Zaferi'nin Türk tarihindeki yeri ve önemi nedir? Açıklayınız.
3. Nizâmülmülk'e göre iyi bir hükümdarda bulunması gereken özellikler nelerdir?
4. Nizamiye Medreselerinin kuruluş amaçları nelerdir?
5. İkta sistemi nedir? Açıklayınız.
6. Selçuklu Sultanı Sencer Dönemi'nde çıkan Oğuz isyanının nedenleri ve sonuçları nelerdir?
7. Büyük Selçuklu Devleti hangi uygulamalarıyla Orta Asya Türk devlet geleneğini sürdürmüştür?
8. Türklerin İslam mimarisine getirdikleri yenilikler neler olmuştur?
9. Atabetü'l-Hakayık adlı eserin konusu hakkında bilgi veriniz.

Ç. Aşağıdaki metni okuyunuz ve soruyu cevaplayınız.

1086 yılında Sultan Melikşah; aralarında Nizâmülmülk, Şerefülmülk, Tacülmülk ve Mecdülmülk'ün bulunduğu devlet adamlarına şunları söyledi:

"Her biriniz memleketimiz hakkında düşünsün ve zamanımızda neyin iyi olduğuna, önceki padişahların yerine getirip de bizim yapamadığımız hangi devlet işleri bulunduğuna baksın. Geçmiş emirlerin, Selçuklu sultanlarının ve diğerlerinin kanun ve âdetlerini araştırsın. Bunları yazarak bize arz etsin ki biz de din ve dünya işlerinin kendi kanunları çerçevesinde nasıl yürüdüğüne bakıp buna göre emredelim. Öteki dünyada cezalandırılmamamız için hayır ve şerden olup bitmiş olanı bilelim ve bu sayede yüce Allah'ın emirlerine uymaya çalışalım. Çünkü bize dünya padişahlığını ihsan eden Allah Teâlâ, üzerimizdeki nimetleri tamamlayıp düşmanlarımızı da kahretti. Memleketimizde Allah'ın fermanına veya kanunlarına aykırı, onlara zarar verecek ve eksikliğe yol açacak bir hadise olmamalı ve yürümemelidir."

Mehmet Altay Köymen, Nizamü'l-Mülk, Siyerü'l-Mülük veya Siyasetnâme, s. 1-2.

Metinden hareketle Selçuklu hâkimiyet anlayışı hakkında hangi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

D. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. 1048 yılında Selçukluların Bizans ve Gürcü kuvvetlerine karşı yaptığı savaş hangisidir?

A) Pasinler B) Malazgirt C) Serahs D) Dandanakan E) Talas

2. Aşağıdakilerden hangisi Gazneli Devleti ile ilgili doğru bir bilgi değildir?

A) Afganistan topraklarında ortaya çıkmıştır.
B) Dandanakan Savaşı'nı yapmıştır.
C) Kurucusu Alp Tigin'dir.
D) İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devletidir.
E) 1187 yılında Gurlular tarafından yıkılmıştır.

3. I. Selçuklulara karşı mücadele ettiler.
II. Türk tarihindeki ilk kervansarayları kurdular.
III. Resmî dil olarak Türkçeyi kullandılar.
IV. Hükümdarlarına "han" unvanı verdiler.

Yukarıda verilen Karahanlılara ait özelliklerden hangisi veya hangilerinin bu devletin millî karakterini öne çıkardığı söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız III C) III ve IV D) I, II ve III E) I, III ve IV

4. Aşağıdaki İslam devletlerinin hangisinde sultan, dinî bakımından halifeye, halife de siyasi bakımından sultana bağlı kalmıştır?

A) II. Kök Türkler B) Karahanlılar
C) Fâtımiler D) Büyük Selçuklular
E) Uygurlar

5. Karahanlılarda "arslan han" unvanlı büyük hükümdar ülkenin doğusunu yönetirken "buğra han" unvanıyla diğer bir hanedan üyesi de onun hâkimiyeti altında batı kanadını idare etmiştir.

Buna göre Karahanlılarla ilgili olarak;

I. İslamiyet'i kabul etmişlerdir,
II. İkili yönetim anlayışını sürdürmüşlerdir,
III. Güçlü devletlerle komşu olmuşlardır

yargılarından hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) Yalnız III D) I ve II E) II ve III

6.
- Gazneli Mahmut'un Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasını sağlaması
- Tuğrul Bey'in Şiî Büveyhoğullarının baskısından Abbasi halifesini kurtarması
- Selçuklu Sultanı Sencer'in Bâtınilere karşı mücadele etmesi

Bu bilgilere göre;

I. Türkler, İslam dünyasındaki ayrılıklara son vermişlerdir,
II. Türkler, İslamiyet'in yeni ülkelere yayılmasını sağlamışlardır,
III. Türkler, İslamiyet'in koruyuculuğunu üstlenmişlerdir

yargılarından hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) I ve II D) I ve III E) II ve III

CEVAP ANAHTARI

1. Ünite Değerlendirme Soruları

A. 1. Rumi - 2. Ay - 3. Güneş - 4. nümizmatik - 5. askerî

B. 1. Y - 2. D - 3. Y - 4. Y - 5. D - 6. Y - 7. D

D. 1.A - 2. B - 3. D - 4. B - 5. A - 6. D - 7. D - 8. C - 9. E

2. Ünite Değerlendirme Soruları

A. 1. Eski - 2. kast - 3. parşömen - 4. Göbeklitepe - 5. lejyon - 6. Frigler - 7. tavananna - 8. Kral

B. 1. D - 2. D - 3. Y - 4. Y - 5. Y - 6. D - 7. Y

D. 1.E - 2. D - 3. C - 4. A

3. Ünite Değerlendirme Soruları

A. 1. Sasaniler Devleti - 2. arasta - 3. Roma - 4. John - 5. Germen - 6. İsviçre - 7. Vikingler - 8. öşür

B. 1. Y - 2. Y - 3. D - 4. D - 5. Y - 6. D - 7. Y - 8. D - 9. D

D. 1.B - 2. D - 3. E - 4. A - 5. A - 6. C

E. 1. SARRAF, 2. MARCO, 3. BAHARAT, 4. ANGARYA, 5. ARTIÜRÜN, 6. EFTALİTLER, 7. JUSTİNİANUS, 8. SERF, 9. ŞARLMAN, 10. ŞİAN, 11. BRAHMANLAR, 12. TÜMEN, 13. SENYÖR, 14. İNGİLTERE, 15. ŞÖVALYE, 16. ROMA, 17. SATİR, 18. LENDİT, 19. BURJUVA, 20. HAN, 21. VENEDİK, 22. KAPAN, 23. ALAMANLAR, 24. SUS

4. Ünite Değerlendirme Soruları

A. 1. Mete Han - 2. ülüş - 3. Anav - 4. Bögü Kağan - 5. Aşina - 6. Musevilik - 7. Sasaniler - 8. uluş

B. 1. D - 2. D - 3. Y - 4. Y - 5. D - 6. Y - 7. D - 8. D - 9. Y

D. 1.D - 2. C - 3. E - 4. B - 5. A - 6. A

5. Ünite Değerlendirme Soruları

A. 1. Hanif - 2. Osman - 3. Emeviler - 4. Mu'tasım - 5. İbn-i Rüşd - 6. Gazali - 7. İhşîdîler - 8. Hıttin

B. 1. Y - 2. Y - 3. D - 4. D - 5. Y - 6. D - 7. Y - 8. D

D. 1. A - 2. D - 3. D - 4. C - 5. E - 6. B

6. Ünite Değerlendirme Soruları

A. 1. Bilge Kül Kadır Han - 2. Kutadgu Bilig - 3. Karahitaylar - 4. İldenizliler - 5. Alamut - 6. Alp Arslan - 7. Melikşah - 8. emir-i candar

B. 1. D - 2. D - 3. Y - 4. Y - 5. D - 6. Y - 7. D - 8. Y - 9. D - 10. D

D. 1. A - 2. D - 3. C - 4. D - 5. B - 6. E

C ve Ç bölümlerindeki klasik soruların cevapları öğrencilere göre değişiklik gösterebileceği için söz konusu soruların cevapları verilmemiştir.

KİTAPTA GEÇEN TARİHSEL OLAYLARIN KRONOLOJİSİ

MÖ 2,5 Milyon-MÖ 16000 Eski Taş Çağı
MÖ 16000-MÖ 9000 Orta Taş Çağı
MÖ 8500-MÖ 5800 Yeni Taş Çağı
MÖ 5800-3400 Bakır Çağı
MÖ 4000 Sümer uygarlığının kurulması
MÖ 4000-MÖ 1000 Anav kültürü
MÖ 3761 İbranilerin kabul ettiği yaradılış yılı
MÖ 3400-1200 Tunç Çağı
MÖ 3200 Sümerlerin yazıyı bulması
MÖ 3000-MÖ 1000 Kelteminer kültürü
MÖ 3000 Kral Menes'in Mısır birliğini kurması
MÖ 2500-MÖ 1700 Afanesyevo kültürü
MÖ 2375 Urkagina Yasalarının çıkarılması
MÖ 1900 Anadolu'da yazının kullanılmaya başlanması
MÖ 1700-MÖ 1200 Andronova kültürü
MÖ 1700 Hitit Devleti'nin kurulması
MÖ 1700 Hammurabi Kanunları
MÖ XVI. yüzyıl Türklerin Orta Asya'dan göç etmeye başlaması
MÖ XIII. yüzyıl-MÖ 330 Demir Çağı
MÖ 1296 Kadeş Savaşı'nın başlaması
MÖ 1280 Kadeş Barış Antlaşması'nın yapılması
MÖ 1260-MÖ 1250 Truva Savaşları
MÖ 1230 Ege Göçlerinin başlaması
MÖ 1200-MÖ 700 Karasuk kültürü
MÖ 1200 Lidyalıların ve Friglerin Anadolu'ya gelmeleri
MÖ 933 İsrail Krallığı'nın ikiye ayrılması
MÖ 776 İlk olimpiyatların yapılması
MÖ 753 Roma'nın kurulması
MÖ 722 Asurluların İsrail Devleti'ne son vermesi
MÖ 700-MÖ 300 Tagar kültürü
MÖ 680 Lidyalıların parayı kullanmaya başlamaları
MÖ 586 Babil Kralı Nabukadnezar'ın Yahudi Devleti'ne son vermesi
MÖ 550 Pers İmparatorluğu'nun kurulması
MÖ 539 Perslerin Babil Devleti'ne son vermesi
MÖ 510 Roma'da Krallık Dönemi'nin sona ermesi ve Cumhuriyet Dönemi'nin başlaması
MÖ 359 İskender İmparatorluğu'nun kurulması
MÖ 336 Büyük İskender'in Makedonya kralı olması
MÖ 334 Büyük İskender'in Asya Seferi'ne çıkması ve Granikos Savaşı
MÖ 333 Büyük İskender'in Asya Seferi ve İssos Savaşı
MÖ 331 Gavgamela Savaşı ve Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'na son vermesi
MÖ 330 Pers İmparatorluğu'nun yıkılması
MÖ 330-30 Helenistik Dönem
MÖ 323 İskender İmparatorluğu'nun yıkılması
MÖ 220 Asya Hun Devleti'nin kurulması
MÖ 209 Mete Han'ın Asya Hun Devleti'nin başına geçmesi
MÖ 174 Mete Han'ın ölümü
MÖ 58 Asya Hun Devleti'nin ikiye ayrılması
MÖ 27 Oktavianus'un (Avgustus) kendisini Roma imparatoru ilan etmesi
0 Hz. İsa'nın doğumu
70 İbranilerin Romalılar tarafından sürgüne gönderilmesi
132 Yahudilerin Roma'ya karşı ikinci büyük ayaklanması ve sürgün edilmeleri
156 Kuzey Hun Devleti'nin yıkılması
216 Güney Hun Devleti'nin yıkılması
224 Sasaniler Devleti'nin kurulması
313 Roma İmparatoru Konstantin'in Hristiyanlığı serbest bırakması
330 Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın resmî din hâline gelmesi
375 Kavimler Göçü
395 Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması
434 Margos Antlaşması
447 Anatolyos Antlaşması
451 Attila'nın Galya Seferi
452 Attila'nın İtalya Seferi
453 Attila'nın ölümü
476 Batı Roma'nın yıkılması
496 Avrupa Hun Devleti'nin yıkılması
552 I. Kök Türk Devleti'nin kurulması
557 Akhun Devleti'nin yıkılması
571 Hz. Muhammed'in doğumu
610 Hz. Muhammed'in peygamber olması
619 Avarların İstanbul'u kuşatması
622 Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göç (hicret) etmesi
624 Bedir Savaşı
625 Uhud Savaşı
627 Hendek Savaşı
628 Hudeybiye Barış Antlaşması
629 Hayber'in fethi
629 Mu'te Seferi
630 I. Kök Türk Devleti'nin yıkılması
630 Mekke'nin fethi
630 Huneyn ve Taif Seferleri
631 Tebük Seferi
632 Veda Haccı ve Hz. Muhammed'in vefatı
638 Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethi
642 Sasaniler Devleti'nin yıkılması
656 Cemel Vakası
657 Sıffin Savaşı
680 Kerbela Olayı
682 II. Kök Türk Devleti'nin kurulması
711 Tarık Bin Ziyad'ın İspanya'yı fethi
732 Puvatya Savaşı
735 Bilge Kağan Yazıtı'nın dikilmesi
742 II. Kök Türk Devleti'nin yıkılması
744 Uygur Devleti'nin kurulması
750 Emevi Devleti'nin yıkılması ve Abbasi Devleti'nin kurulması
751 Talas Savaşı
756 Endülüs Emevi Devleti'nin kurulması
840 Uygur Devleti'nin yıkılması ve Karahanlı Devleti'nin kurulması
868-905 Tolunoğulları Devleti'nin kurulması ve yıkılması
922 İtil Bulgarlarının İslamiyet'i kabulü
935 İhşîdîler Devleti'nin kurulması
963 Gazneli Devleti'nin kurulması
969 İhşîdîler Devleti'nin yıkılması
1031 Endülüs Emevi Devleti'nin dağılması
1040 Dandanakan Savaşı ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması
1048 Pasinler Muharebesi
1067 Bağdat'ta Nizamiye Medresesinin kurulması
1071 Malazgirt Muharebesi
1074 Eyyubiler Devleti'nin kurulması
1077 Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulması
1079 Ömer Hayyam'ın Celâli takvimini hazırlaması
1141 Katvan Savaşı
1157 Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılması
1087 Gazneli Devleti'nin yıkılması
1187 Hıttin Savaşı
1212 Karahanlı Devleti'nin yıkılması
1230 Harzemşahlar Devleti'nin yıkılması
1250 Eyyubiler Devleti'nin yıkılması ve Memlûklular Devleti'nin kurulması
1258 Abbasi Devleti'nin yıkılması
1893 Wilhem Thomsen'in Orhun Yazıtlarını okuması
1 Ocak 1926 Ülkemizde miladi takvime geçilmesi
1958 Çatalhöyük kazılarının başlaması
1964 Çayönü kazılarının başlaması
1995 Göbeklitepe kazılarının başlaması
15 Temmuz 2016 Demokrasi ve Millî Birlik Günü
2018 Göbeklitepe'nin Dünya Miras Listesi'ne kabul edilmesi

SÖZLÜK

A

aforoz: Hristiyanlıkta kilise tarafından verilen cemaatten kovma cezası.
ahidname: Osmanlılarda padişahın izni ile herhangi bir devletle siyasi, iktisadi, ticari ve diğer işlere dair yapılan resmî mukavele neticesinde düzenlenen resmî evrak.
ahit: Kendi kendine söz vererek bir işi üzerine alma, ant.
akupunktur: Vücudun belirli noktalarına genellikle altın iğne batırılarak yapılan tedavi.
aman: Canını bağışlama, öldürmeme.
antrepo: Gümrüklere gelen ticari eşyanın konulduğu yer.
arabesk: Birbiri içine girip çıkan doğru, eğri, yaprak ve dalların meydana getirdiği bir çeşit süsleme.
arma: Bir devletin, bir hanedanın veya bir şehrin simgesi olarak kabul edilmiş resim, harf veya şekil.
arz: Yer, yeryüzü.
asa: Bazı ülkelerde hükümdarların, mareşallerin, din adamlarının güç sembolü olarak törenlerde taşıdıkları bir tür ağaç veya metalden değnek.
ayni: Para olarak değil, madde olarak verilen.
azat: Serbest bırakma.

B

bahşetmek: Karşılıksız olarak vermek, bağışlamak, sunmak.
Bâtınilik: Kur'an ayetlerinin görünen manalarının yanı sıra gizli anlamlarının da olduğunu ileri sürerek ayetleri buna göre yorumlayan akım.
bayındır: Gelişip güzelleşmesi, hayat şartlarının uygun duruma getirilmesi için üzerinde çalışılmış olan.
bazalt: Koyu renkli, sert bir çeşit yanardağ kütlesi.
beg: Küçük devlet başkanı.
beka: Kalıcılık, ölmezlik.
beşer: İnsanoğlu, insan.
bodur: Enine göre boyu kısa ve tıknaz.
boyunduruk: Çift süren veya arabaya koşulan hayvanların birlikte yürümelerini sağlamak için boyunlarına geçirilen bir tür ağaç çember.
buhran: Uyaranlara karşı duyarlığın, iş yapabilme gücünün, kendine güvenin azalarak karamsarlığın, umutsuzluğun güçlenmesiyle ortaya çıkan ruhsal bozukluk.
bulag: Çeşme.

C-Ç

cebir: Artı ve eksi gerçek sayılarla, bunların yerini tutan harfler yardımıyla nicelikler arasında genel bağlantılar kuran matematik kolu.
celadet: Yiğitlik, kahramanlık.
cihanşümul: Dünya ölçüsünde, dünya çapında.
cihat: Din uğruna yapılan savaş.
cizye: İslam ülkelerinde gayrimüslimlerden alınan bir vergi.
çehre: Bulunulan bir yerden görülebilen alan, görünüm, manzara.
çevgan: Orta Çağ'da Asya ülkelerinde oynanan atlı top oyunu.
çorak: Verimsiz, bitek olmayan, kıraç toprak.

D

dai: Davet eden, çağıran.
darı: Mısıra benzeyen, tohumundan un yapılan bir bitki.
darülaceze: Çalışma gücünden yoksun, kazancı olmayan yoksul kimselerin barındırıldığı toplumsal bir yardım kuruluşu, bakım yurdu.
darü'l-hendese: Matematik ve astronomi eğitimi veren medrese bölümü.
darü'l-ilim: İlim yurdu.
darü'l-kurra: Kur'an okuma yöntemlerini öğreten medrese bölümü.
darü'l-tıp: Tıp eğitimi verilen medrese bölümü.
darüşşifa: Sağlık yurdu.
delta: Bir ırmağın çatallanarak denize veya göle kavuştuğu yerde oluşan üçgen biçimli ova.
divan: Divan edebiyatı şairlerinin yerleşmiş bir tertip üzere şiirlerini dizerek meydana getirdikleri eser.

E

ekol: Bir bilim ve sanat kolunda ayrı nitelik ve özellikleri bulunan yöntem veya akım.
emir: Araplarda ve daha başka Müslüman ülkelerde bir kavim, şehir veya ülkenin başı.
empoze: Bir şeyi zorla kabul ettirmek.
enterdi: Papanın kralıyla beraber bir halkı dinden çıkarması.
estetik: Sanatsal yaratının genel yasalarıyla sanatta ve hayatta güzelliğin kuramsal bilimi, güzel duyu.
eşik: Kapı girişi.
etnik: Kavim denilen, aralarında dil ve kültür ortaklığı bulunan, boy ve soy bakımından birbirine bağlı insan topluluğu ile ilgili olan.

F

fahriâlem: Âlemlerin gururu, onuru, insanların en erdemlisi anlamında Hz. Muhammed için kullanılan bir isim.
fakih: Fıkıh bilgini.
fani: Ölümlü, gelip geçici.
fedai: Bir ülkü uğruna tehlikeli işlere girişerek canını esirgemeyen kimse.
felek: Gökyüzü.
fetihname: Bir yerin alındığını bildirmek için hükümdarların yabancı devlet adamları, şehzadeler, valiler vb.ne yazdıkları resmî mektup.
fıkıh: İslam hukukunda din ve dünya işleri ile ilgili ana kaynaklardan yararlanarak konulmuş olan kuralların bütünü.
fidye: Tutsak edilen veya rehin alınan bir kimsenin serbest bırakılması için istenen para.
forum: Eski Romalılar zamanında Roma'da ve diğer şehirlerde kamu işlerini konuşmak için halkın toplandığı alan.
fosil: Geçmiş yer bilimi zamanlarına ilişkin hayvanların ve bitkilerin yer kabuğu kayaçları içindeki kalıntıları veya izleri.
fütüvvet: Dinî ve mesleki birlik, esnaf teşkilatı.

G

garnizon: Askerî birliklerin bulunduğu yer.
garp: Batı.
gaza: İslam dinini korumak veya yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan kutsal savaş.
gem: Atı yönlendirmek için ağzına takılan demir araç.
gulam: İslam devletlerinde kölelerden oluşan, hükümdarı korumakla görevli olan askerler.
güzergâh: Yol boyu.
güzlek: Havaların soğuması üzerine yaylalardan dönen hayvanların otlatılması ve bir süre barındırılması için ayrılmış, dağ eteklerinde bulunan mera.

H

hacip: Türk İslam devletlerinde hükümdarın hükûmet ve halk ile irtibatını sağlayan görevli.
haliç: Gelgit olayının belirgin olduğu yerlerde, bu olaydan doğan akıntıların etki yaptığı kıyılarda akarsu ağızlarının huni biçiminde genişlemiş durumu.
hamd: Allah'a şükran hislerini bildirmek.
haraç: İslam devletlerinde Müslüman olmayanların devlete ödemekle yükümlü oldukları vergi.
hararet: Sıcaklık.
has: İyi nitelikleri kendinde toplamış olan.
haşerat: Böcekler.
hatip: Bir topluluk karşısında etkili konuşan kimse.
havari: Hz. İsa'nın öğüt ve inançlarını yayma işiyle görevlendirdiği on iki yardımcısından her biri.
hegemonya: Bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısı.
hilat: Padişahların gönül almak, ödüllendirmek için birine giydirdikleri değerli kumaş veya kürkten yapılmış giysi.
hörgüç: Devenin sırtındaki tümsek, çıkıntı.
höyük: Tarih boyunca türlü sebeplerle yıkılan yerleşme bölgelerinde yıkıntıların üst üste birikmesiyle oluşan ve çoğu kez içinde yapı kalıntılarının gömülü bulunduğu yayvan tepe.
hububat: Arpa, buğday, çavdar, darı, mısır, pirinç, sorgum ve yulaf ve benzerlerini içine alan tane yem grubu.
hutbe: Cuma ve bayram namazlarında minberde okunan dua ve verilen öğüt.

I-İ-J

ıslah: Bir hayvan veya bitki türünden daha iyi verim alabilmek amacıyla yapılan işlem.
ıtriyat: Sürünülecek güzel kokular.
icat: Bilinen bilgilerden yararlanarak daha önce bilinmeyen bir bulguya ulaşma veya yöntem geliştirme.
icazetname: Diploma.
içtihat: Yasada veya örf ve âdet hukukunda uygulanacak kuralın açıkça bulunmadığı konularda, yargıcın veya hukukçunun düşüncelerinden doğan sonuç.
ihsan: İyilik etme, iyi davranma.
ihtisas: Uzmanlık, uzmanlaşma.
imarethane: Yoksullara ve öğrencilere yiyecek dağıtmak için kurulmuş hayır kurumu.
inayet: İnsanları rahata kavuşturmak için Allah'ın yapmış olduğu doğaüstü bağış veya yardım.
intikal: Bir yerden başka bir yere geçme, geçiş.
istihdam: Bir görevde, bir işte kullanma.
istisnai: Benzerlerine uymayan, kural dışı olan.
istişare: Bir konu hakkında birinin düşüncesini sorma.
jeopolitik: Coğrafya, ekonomi, nüfus vb.nin bir devletin politikası üzerindeki etkisi.

K-L

kadastro: Bir ülkedeki her çeşit arazi ve mülk yerinin, alanının, sınırlarının ve değerlerinin devlet eliyle belirlenip plana bağlanması işi.
kadim: Başlangıcı olmayan, eski.
kadir-i mutlak: Her şeye gücü yeten, sınırsız güç ve kudret sahibi Allah.
kamu: Bir ülkedeki yurttaşların bütünü.
kargı: Silah olarak kullanılan, ucu sivri ve demirli uzun mızrak.
Katoliklik: Papayı dinî başkan tanıyan Hristiyan mezhebi.
keçe: Yapağı veya keçi kılının dokunmadan yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş.
kehanet: Bir olayın gerçekleşeceğini önceden bilme.
kehribar: Süs eşyası yapımında kullanılan, açık sarıdan kızıla kadar türlü renklerde, yarı saydam, kolay kırılır ve bir yere hızlıca sürtüldüğünde hafif cisimleri kendine çeken, fosilleşmiş reçine.
kısas: Bir suçluyu, başkasına yaptığı kötülüğü kendisine aynı biçimde uygulayarak cezalandırma.
klan: Ortak bir atadan geldiklerine inanılan, kendi aralarında evlenmeyen, hem ana hem de baba çizgisine göre düzenlenmiş, birbirleriyle akraba, birden çok büyük ailenin bir araya gelmesi sonucu oluşan toplumsal birlik.
kodeks: Üzerine yazı yazılmış olan parşömen, kâğıt gibi nesnelerin üst üste konması ve kenarlarından tutturulmasıyla oluşmuş eski bir kitap türü.
koloni: Bir devletin kendi ülkesinin sınırları dışında egemenlik kurarak yönettiği ekonomik veya siyasal çıkarlar sağladığı ülke.
konfederasyon: Birden fazla ülkenin genellikle dış işleri ve savunma alanlarında federasyona göre biraz daha ılımlı bir bağımlılık içinde ortak politika ve yönetim izleyip diğer alanlarda ise bölgesel yönetimlerinde serbest bulundukları devletler topluluğu.
konsül: Roma'da her yıl seçilen iki devlet başkanından her biri.
kurgan: İlk Çağ'da mezar üzerine toprak yığılarak yapılan küçük tepe.
kurs: Yuvarlak ve yassı biçimli nesne.
kuytu: Güneş ışığı veya rüzgâr almayan yer.
kümbet: Selçuk mimarlığında türbe üstlerine konan piramit biçimli çatısı olan türbe.
külçe: Eritilerek kalıba dökülmüş maden veya alaşım.
lonca: Belli bir iş kolunda usta, kalfa ve çırakları içine alan dernek.
lojistik: Mal ve hizmetlerin sağlanmasına yönelik etkinliklerin yönetimi.

M

mabet: İçinde ibadet edilen, tapınılan yapı.
Mağrip: Kuzey Afrika kıyısında Mısır'ın batısında kalan ülkelerin topluca adı.
maharet: İş görmede beceri, ustalık.
mahzen: Yapılarda yer altı deposu.
maiyet: Üst görevlinin yanında bulunan kimseler, alt kademedekiler.
makul: Akla uygun, akıllıca.
malikâne: Geniş bir alana kurulmuş, büyük ve gösterişli ev, yurtluk.
ma'mûr: Gelişip güzelleşmesi, hayat şartlarının uygun duruma getirilmesi için üzerinde çalışılmış olan, bakımlı, imar edilmiş.
manzum: Şiir biçiminde yazılmış.
ma'rifet: Beceriklilik.
melik: Selçuklu ailesinden olan ve vali olarak atanan devlet görevlileri.
melike: Kadın hükümdar.
memlûk: Savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden zorla kaçırılıp özgürlükten yoksun bırakılan ya da başkasından satın alınan erkeklere verilen ad.
menetme: Yasaklama, izin vermeme.

menşur: Padişah tarafından verilen vezirlik vb. bir unvanı gösteren bir ferman türü.
meşrutiyet: Hükümdarlıkla yönetilen bir ülkede hükümdarın başkanlığı altında parlamento yönetimine dayanan hükûmet biçimi.
mezhep: Bir dinin görüş, yorum ve anlayış ayrılıkları sebebiyle ortaya çıkan kollarından her biri.
miğfer: Savaşçıların veya itfaiyecilerin başlarına giydikleri demir başlık.
mihnet: Sıkıntı.
mitos: Tarih öncesi tanrıların yaşamlarını ve kahramanların serüvenlerini anlatan ve bir toplumun inançlarını, duygularını, eğilimlerini dolayısıyla yansıtan efsane.
muaf: Bağışlanmış, affedilmiş.
muhacir: Göç eden, göçmen.
muharip: Savaşçı.
mukaddes: Tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen.
mutasavvıf: Tasavvuf inançlarını benimseyerek kendini Tanrı'ya adamış kimse.
mücellit: Kitapları ciltleyen kimse.
müessese: Belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere kurulan kurum.
mükellef: Bir şeyi yapma zorunluluğu olan.
müstahkem: Belirtilmiş, tahkim edilmiş, sağlamlaştırılmış.
müstensih: Bir yapıtın el yazısıyla kopyasını hazırlayan kimse.
müşrik: Tanrı'ya ortak koşan.
mütercim: Herhangi bir metni bir dilden başka bir dile çeviren kimse.

N

nacak: Sapı kısa, küçük odun baltası.
nadir: Seyrek, az bulunur.
naip: Tahtta hükümdar olmadığı zaman veya hükümdarın çocukluğu sırasında devleti yöneten kimse.
nakdi: Para ile verilen.
nesnel: Bireyin kişisel görüşünden bağımsız olan.
nevbet: Türk İslam devletlerinde hükümdarlık sarayının kapısında veya saltanat çadırının önünde günde beş defa çalan devlet bandosu.
nimet: Yiyecek içecek, özellikle ekmek.
niyaz: Yalvarma, yakarma.
nizam: Düzen.
nübüvvet: Peygamberlik.
nüfuz: Söz geçirme, güçlü olma.
nüsha: Bir yapıtın, bir yazının basılmış ya da yazılmışlarından her biri.

O-Ö

obsidyen: Volkanik lavların suyla karşılaşıp aşırı hızlı bir şekilde donmasıyla oluşan doğal bir cam.
optik: Fizik biliminin ışık olaylarını inceleyen kolu.
Ortodoksluk: 1054'te Roma Katolik kilisesinden ve papalıktan ayrılan, Rumlar, Yunanlar ve İslavların çoğunluğunun bağlı olduğu Hristiyanlık mezhebi.
otağ: Padişah ve vezirler için yapılan gösterişli ve etekli çadır.
otobiyografi: Öz yaşam öyküsü.
oymak: Dil ve kültür yönünden büyük bir türdeşlik gösteren, birçok boydan oluşan, yapısındaki aileler arasında sosyal ve ekonomik bağlar bulunan göçebe veya yerleşik topluluk, aşiret.
örf: Yasalarla belirlenmeyen, halkın kendiliğinden uyduğu gelenek.
öşür: Tarım ürünlerinden alınan onda bir oranındaki vergiler.
özerk: Yönetim bakımından dış denetimden bağımsız, muhtar, otonom.

P

panayır: Belli zamanlarda ve genellikle küçük yerleşim birimlerinde kurulan, sergi niteliği taşıyan büyük pazar.
papirüs: Nil Nehri kıyısında yetişen bir bitki ve eski Mısırlıların bu bitkinin saplarından yaptıkları kâğıt.
parşömen: Üzerine yazı yazılacak biçimde işlenmiş koyun ya da keçi derisi.
patrik: Ortodoks ve bazı Doğu kiliselerinin başkanı.

R

raca: Hindistan'da prenslere verilen unvan.
rasathane: Gök gözlemleri yapan, gök cisimlerini ve olaylarını inceleyen yer.
riayet: Sayma, saygı, ağırlama, itibar etme.
rical: Devlet büyükleri.
ridde: 1. Bir Müslüman'ın İslam dininden çıkması anlamında fıkıh terimi. 2. Hz. Muhammed'in vefatından sonra dinden dönüp İslam Devleti'ne savaş açanların isyanlarının bastırılması için yapılan askerî harekâtlar.
risalet: Peygamberlik.
Rönesans: XV. yüzyıldan başlayarak İtalya'da ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde hümanizmin etkisiyle ortaya çıkan, klasik İlk Çağ kültür ve sanatına dayanarak gelişen bilim ve sanat akımı.
rubai: Divan edebiyatında dört dizeden oluşan ve belirli aruz kalıpları ile yazılan şiir.

S-Ş

sahabe: Hz. Muhammed'i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş Müslümanlar.
samur: Kuzey Avrupa'da yaşayan, çok yumuşak ve ince tüyleri olan, postu için avlanan küçük hayvan.
sarraf: Mesleği, değerli kâğıt ve metal paraları birbiriyle değiştirmek, tahvil alışverişi yapmak olan kimse.
selamet: Her türlü korku, tasa ve tehlikeden uzak, güvende olma durumu.
sema: Yeryüzü üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk.
semavi: Tanrı'dan gelen, ilahi.
senet: Bir kimsenin yapmaya veya ödemeye borçlu olduğu şeyi göstermek için imzaladığı resmî kâğıt.
sırım: Bazı işlerde sicim yerine kullanılan, ince ve uzun, esnek deri parçası.
Sirius: Büyük Köpek Takımyıldızı'nda yer alan bir çift yıldız.
siyasetname: Siyaset bilimini anlatan ve bu konuda öğüt veren eser.
skolastik: Aristoteles'in yapıtlarından alınıp Hristiyan kilisesi anlayışına göre değiştirilmiş olan ve Orta Çağ boyunca Batı üniversitelerinde okutulan biçimci ve gelenekçi felsefe.
Slav: Rus, Beyaz Rus, Ukraynalı, Leh, Sırp, Hırvat, Sloven, Bulgar, Slovak ve Çek halklarına dillerindeki yakınlık dolayısıyla verilen ortak ad.
statü: Bir kimsenin, bir kurum veya bir toplum içindeki durumu.
step: Kurakçıl otsu bitkilerden oluşan, sıcak ve ılıman iklimlerdeki ağaçsız doğal alan.
subaşı: Şehirlerin güvenlik işlerine bakan görevlilerin başı.
süvari: Atlı asker.

şadırvan: Genellikle cami avlularında bulunan, çevresindeki musluklardan ve ortasındaki fıskiyeden su akan, üzeri kubbeli veya açık havuz.
şaman: Şamanlıkta, gelecekten haber verme, büyü yapma vb. görevleri olan, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyileştirdiğine inanılan din adamı, kam.
şato: Avrupa'da soylu kimselerin oturduğu, çevresi hendek, sur ve kulelerle çevrili konak.
şecere: Soy ağacı.
şekel: Babillerde ödeme birimi.
şeri: İslam hukukuyla ilgili.
şuur: İnsanın kendisini ve çevresini tanıma yeteneği, bilinç.

T

taahhüt: Bir şey yapmayı üstüne alma, üstlenme.
taassup: Bir görüş, kanı ya da tutumun tartışma ve eleştirilere kapalı tutulması ya da en aşırı biçimiyle benimsenmesi durumu.
tabii: Olağan, alışılmış, her zamanki gibi olan, beklenildiği gibi.
tablet: Eski medeniyetlerden kalma, pişmiş veya güneşte kurutulmuş kilden yapılmış, üzerinde çivi yazısı ile metin yazılı belge.
tahakküm: Baskı, zorbalık, hükmetme.
tahkim: Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma.
tahlil: Bir maddenin birleşimindeki yalın cisimlerin niteliğini veya niceliğini anlamak için yapılan işlem.
taife: Hususi bir sınıf meydana getiren insanlar, kavim, kabile.
takva: Kulun büyüklüğünden korkarak ve rahmetini ümit ederek Rabb'ine karşı olan kulluk görevlerini yerine getirmesi.
tanzim: Düzenleme, düzen verme.
tasavvuf: Tanrı'nın niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliği anlayışıyla açıklayan dinî ve felsefi akım.
tasnif: Bölümlemek işi, sınıflama.
tavaf: İslam dininde hac sırasında Kâbe'nin çevresini yedi kez dönme.
tebaa: Bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olan kimse.
tebliğ: Bildirme.
tecelli: Belirme, görünme, ortaya çıkma, zuhur etme, meydana çıkma.
teçhizat: Silah dışındaki savaş gereçleri.
tekerrür: Tekrarlanma.
tenkit: Eleştirme, eleştiri.
teokrasi: Siyasi iktidarın Tanrı'nın temsilcileri olduklarına inanılan din adamlarının elinde bulunduğu toplumsal, siyasi düzen.
teolog: Tanrı bilimci.
terki: Eyerin arka bölümü.
tespih: Süphanallah sözünü söyleme.
teşhis: Kim ve ne olduğunu anlama, tanıma.
tetkik: İnceleme.
tevki: Padişah fermanlarına çekilen tuğra.
tevsi: Yayma.
tezhip: Yazma kitaplarda, sayfaların yaldız ve boya ile bezenmesi.
tigin: Hükümdar oğlu.
tipik: Bir kimseyi veya nesneyi niteleyen, karakteristik.
töre: Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü.
transit: Bir yerden dinlenmeden, beklemeden, durmadan geçmek.
trigonometri: Üçgenleri hesaplamayı konu edinen matematik kolu.
tuğ: Padişahların ve vezirlerin başlarına taktıkları başlıkların ön tarafında bulunan tüy veya püskül biçimindeki süs.
tuğra: Türk devletlerinde hükümdarın imzası olarak kullanılan im ya da damga.

U-Ü

umay: Orhun Yazıtlarında geçen, çocukları ve hayvan yavrularını koruduğuna inanılan kadın Tanrı.
uyruk: Bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olan kimse.
üzengi: Eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka.

V

vaha: Çöllerde çoğu kez yüze çıkan yer altı sularının yarattığı tarım veya yerleşme bölgesi.
vahiy: Bir buyruk veya düşüncenin Tanrı tarafından peygamberlere bildirilmesi, bu biçimde bildirilen buyruk.
vasıf: Bir şeyin iyi veya kötü olma özelliği, kalite.
vassal: Avrupa feodal sisteminde, derebeyine hizmetleri karşılığında kendisine toprak ve köylü tahsis edilen kişi.
veba: Hasta farelerden insanlara geçen bir mikrobun oluşturduğu bulaşıcı, öldürücü bir hastalık.
veliaht: Bir hükümdarın ölümünden veya tahttan çekilmesinden sonra tahta geçmeye aday olan kimse.

Y

yağız: Esmer, kara renkli.
yağma: Akıncıların düşman topraklarına yaptıkları baskın.
yaygı: Yere veya döşeme üzerine serilen örtü.
yazıt: Bir kimse veya bir olayın anısını yaşatmak için bir şey üzerine kazılan yazı, kitabe.
yeğ: Bir başkasından daha çok beğenilip tercih edilen, üstün görülen.
yiv: Bir yüzeyin üzerinde çizgi biçiminde olan, sarmal girinti veya çıkıntı.
yordam: Kurala, sıraya uyma.

Z

zanaat: İnsanların maddeye dayanan gereksinimlerini karşılamak için yapılan, öğrenimle birlikte deneyim, beceri ve ustalık gerektiren iş.
zaruret: Olması gerekme, olduğundan başka olmama, zorunlu olma, mecburiyet.
zekât: Şeriat kuralları gereğince varlıklı Müslümanların her yıl yoksullara vermek zorunda bulundukları, mallarının kırkta bir oranındaki kesimi.

KAYNAKÇA

Afet İnan, Ayşe. *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri.* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1982.
Akurgal, Ekrem. *Anadolu Uygarlıkları.* İstanbul: Net Turistik Yayınları,1995.
Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi.* Ankara: Pegem Yayıncılık, 2005.
Alparslan, Metin ve Meltem Doğan. *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi. haz. Vefa Ülkü ve ark. İstanbul: Görsel Yayınları, 1982.
Archer, Christon ve John Ferris. *Dünya Savaş Tarihi.* Çev. Cem Demirkan. İstanbul: Tümzamanlar Yayıncılık, 2006.
Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 2017.
Atay, Hüseyin. "Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi". Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi.* 1980.
Aycan, İrfan ve İbrahim Sarıçam. *Emeviler.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
Aydemir, Abdullah. *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
Aydın, Hasan. "İslam Dünyasında Bilim ve Felsefe: Yükseliş ve Duraklama". *Bilim ve Ütopya Dergisi.* 2002.
Bahar, Hasan. *Eskiçağ Uygarlıkları.* Konya: Kömen Yayınları, 2016.
Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I.* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1998.
Baykara, Tuncer. *Göktürk Yazıtlarının Türk İskân Tarihindeki Yeri.* Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1994.
Baykara, Tuncer. *Türk Adının Anlamı.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2007.
Baykara, Tuncer. *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.
Bayrakdar, M. *İslam Bilim Adamları.* İstanbul: İnkılap Yayınları, 2012.
Berki, Ali Himmet. *Hazreti Muhammed ve Hayatı.* Ankara: DİB Yayınları, 1978.
Biçer, Bekir. "Orta Çağda Kürtler ve Türkler". *Sosyal Bilimler Dergisi.* 2013.
Boyunağa, Yılmaz. *Genel Tarih II.* Ankara: Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayınları, 1977.
Braudel, Fernand. *Akdeniz Mekân ve Tarih.* Çev. Necati Erkurt. İstanbul: Metis Yayınları, 1990.
Cahen, Claude. *Türkler Nasıl Müslüman Oldular?.* haz. Nurer Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2008.
Carr, Edward Hallet. *Tarih Nedir?.* Çev. Gizem Gürtürk. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
Ceram, C. W. *Tanrıların Vatanı Anadolu.* Çev. Esat Nermi Erendor. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
Cevdet, Ahmet. *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülafa,* sad. Zekeriya Akman. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1972.
Childe, Gordon. *Tarihte Neler Oldu?.* Çev. Mete Tunçay. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988.
Çağatay, Neşet. *100 Soruda İslam Tarihi.* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972.
Çağatay, Neşet. *İslam Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
Çağlar, Behçet Kemal. *Malazgirt Zaferinden İstanbul Fethine.* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971.
Çay, M. Abdulhaluk. *Anadolu'da Türk Damgası.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1983.
Davies, Norman. *Avrupa Tarihi.* Ankara: İmge Kitabevi, 2011.
De Groot, Johan Jacob Maria, Ahmetcan Asena. *Hunlar ve Türkistan.* İstanbul: Pan Yayınları, 2011.
Dinç, Erkan. *Tarih Bilinci Açısından Tarih Öğretiminin Amaçları Tarih Nasıl Öğretilir?.* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2010.
Diyarbekirli, Nejat. *Hun Sanatı.* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1972.
Droysen. *Büyük İskender.* Çev. Bekir Sıtkı Baykal. İstanbul: Dharma Yayınları, 2007.
Durant, William. *İslam Medeniyeti.* Çev. Orhan Bahaeddin. İstanbul: Elips Kitap, 2004.
Duygu, Süleyman. *Genel Tarih II.* Ankara: Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayınları, 1977.
El-Belazuri. *Fütühu'l-Buldan.* Çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
El-Cahiz. *Türklerin Faziletleri ve Övgüleri.* Çev. Osman Fevzi Olcay. İstanbul:Tefeyyüz Kitabevi, 1939.
Emecen, Feridun. *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular.* İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1986.
Ersoy, Mehmet Âkif. *Safahat.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Anadolu Uygarlığı.* İstanbul: Der Yayınları, 1981.
Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Tarihin İlkeleri.* İstanbul: Say Yayınları, 1991.
Gazali, *Bâtıniliğin İçyüzü.* Çev. Avni İlhan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi. Ankara: Semih Ofset, 2002.
Gerçek dergisi. İstanbul: Otağ Matbaası, 1973.
Goff, Jacques. *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?.* Çev. Ali Berktay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.
Gordlevski, Viladimir Aleksandroviç. *Anadolu Selçuklu Devleti.* Çev. Azer Yaran. Ankara: Onur Yayınları, 1988.
Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu.* Çev. M. Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.
Gumilev, Lev Nikolayeviç. *Eski Türkler.* Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2002.
Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları.* Ankara: Aslımlar Matbaası, 1986.
Gölpınarlı, Abdülbaki. *Sosyal Açıdan İslam Tarihi.* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1975.
Güngör, Erol. *Türk Kültürü ve Milliyetçilik.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.
Güran, Tevfik. *İktisat Tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.
Güvel, Övünç. "Roma Hukukunda Sorumluluk". Konya: *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.* 2017.
Halkin, L. E. *Tarih Tenkidinin Unsurları.* Çev. Bahaeddin Yediyıldız , Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1989.
Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.
Herodotos. *Herodot Tarihi.* Çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991.
Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi.* Çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
Hizmetli, Sabri. "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri". Ankara: *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 1999.
Hoca Ahmet Yesevi. *Divan-ı Hikmet.* haz. Hayati Bice. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
İbn-i Fadlan, *Seyahatname.* Çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
İbn-i Haldun. *Mukaddime.* Çev. Halil Kendir. Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2004.
İplikçioğlu, Bülent. *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1990.
İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
İslam Tarihi Ansiklopedisi. 4. Cilt. İstanbul: İhlas Matbaacılık, 1994.
İslam Âlimleri Ansiklopedisi. İstanbul: İhlas Matbaacılık. 1993.
Kafesoğlu, İbrahim. *Sultan Melikşah.* İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973.
Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1986.
Kaplan, Mehmet. *Türk Milletinin Kültürel Değerleri.* Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 2001.

Karaalioğlu, Seyit Kemal. *Türk Edebiyatı Tarihi.* 4 Cilt. İstanbul: Anka Ofset Basımevi, 1985.
Kaşgarlı Mahmut. *Divanü Lugâti't-Türk.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
Kaya, Mehmet Ali. *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı.* Ankara: Pegem Akademisi Yayınları, 2015.
Kelebek, Mustafa. "İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 2000.
Kınal, Füruzan. *Eski Mezopotamya Tarihi.* Ankara: A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1983.
Kocatürk, Utkan. *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri.* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
Konan, Belkıs. "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış". Ankara: *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergis*i. 15.Cilt. S 4, 2011.
Koschaker, Paul. *Roma Özel Hukukunun Ana Hatları.* düz. Kudret Ayiter. Ankara: Sevinç Matbaası, 1977.
Köksal, Mustafa Asım. *Peygamberler Tarihi.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1995.
Köksal, Mustafa Asım. *İslam Tarihi.* İstanbul: Şamil Yayınları, 2010.
Köroğlu, Kemalettin. *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.
Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi.* 3. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
Köymen, Mehmet Altay. *Nizamü'l-Mülk, Siyerü'l-Mülük veya Siyasetnâme.* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1976.
Köymen, Mehmet Altay. *Selçuklu Devri Türk Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
Külcü, Recep. "Türklerin Kültür Mirası Olarak 12 Hayvanlı Türk Takvimi". Isparta: *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi.* 2015.
Kütükoğlu, Mübahat S.*Tarih Araştırmalarında Usul.* İstanbul: Asır Matbaacılık, 1995.
Ligeti, László. *Bilinmeyen İç Asya.* Çev. Sadrettin Karatay. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1970.
Maalouf, Amin. *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri.* Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Telos Yayıncılık, 1997.
Memiş, Ekrem. *Eski Çağ Türkiye Tarihi.* Konya: Çizgi Kitabevi, 2001.
Memiş, Ekrem. *Tarih Metodolojisi.* Konya: Öz Eğitim Yayıncılık, 1997.
Memiş, Ekrem. *Tarihî Coğrafyaya Giriş.* Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1990.
Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
Merçil, Erdoğan. *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
Milli Folklor Dergisi. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 1986.
Muhammed Hamidullah. *Hz. Peygamberin Savaşları.* Çev. Salih Tuğ. İstanbul: Acar Matbaacılık, 1996.
Mumcu, Ahmet. *İnsan Hakları - Kamu Özgürlükleri.* Ankara: Savaş Yayınları, 1994.
Müslim. *Sahîh-i Müslim.* İstanbul: İrfan Yayınevi, 2013.
Niray, Nasır. "Sasani İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme". Muğla: *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 2001.
Nizamü'l-Mülk. *Siyasetname.* Çev. Mehmet Taha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
Okandan, Recai Galip. *Umumî Hukuk Tarihi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1952.
Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1987.
Ortaylı, İlber. *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek.* İstanbul: Timaş Yayınları, 2006.
Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi.* Çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1985.
Ögel, Bahaeddin. *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültürünün Gelişme Çağları.* 2 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1997.
Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
Özakıncı, Cengiz. *İslam'da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü.* İstanbul: Otopsi Yayınları, 2007.
Özbaran, Salih. *Tarih, Tarihçi ve Toplum.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
Özbaran, Salih. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları.* İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1998.
Özdemir, M. *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
Öztuna, Yılmaz. *Türk Tarihinden Yapraklar.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998.
Radlof, W. *Sibirya'dan Seçmeler.* Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1976.
Rasonyi, László. *Tarihte Türklük.* Çev. Nurer Uğurlu vd. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.
Roux, Jean Paul. *Orta Asya-Tarih ve Uygarlık,* Çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
Roux, Jean Paul. *Türklerin Tarihi.* Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.
Runcıman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi.* Çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
Sander, Oral. *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e.* Ankara: İmge Kitabevi, 1989.
Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
Sevim, Ali, Yaşar Yücel. *Türkiye Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
Sevim, Ali. *Malazgirt Meydan Savaşı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971.
Seymour, Louis, Bazett Leakey. *İnsanın Ataları.* Çev. Güven Arsebük. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
Sezgin, Fuat. *İslam'da Bilim ve Teknik.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.
St. Augustinus. *The Confessions.* Çev. Edward Pusey. New York: Pocket Books,1957.
Stevenson, Adlai ve Muammer Demirel. *Tarih Öğretim Yöntemleri.* Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2015.
Suruş, Abdulkerim. *Evrenin Yatışmaz Yapısı.* Çev. Hüseyin Hatemi. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
Sümer, Faruk, Ali Sevim. *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971.
Şeker, Mehmet. *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
Şirvani, Harun Han. *İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare.* Çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1965.
Talas, M. Asad. *Nizamiye Medresesi.* Samsun: Etüt Yayınları, 2000.
Taneri, Aydın. *Türk Devlet Geleneği.* Ankara: Töre Devlet Yayınevi, 1981.
Tanyu, Hikmet. *Türklerin Dini Tarihçesi.* İstanbul: Özdemir Basımevi, 1978.
Tarih Dergisi. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 2003.
Tarihte Türk Devletleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1987.
Tarih Öncesi Eğitim Programı Öğretmen El Kitabı. İstanbul: Başkent Ofset, 2004.
Taşağıl, Ahmet. *Kök Tengri'nin Çocukları.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2016.
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Tarih Dersi (9, 10 ve 11. Sınıflar) Öğretim Programı. Ankara: 2018.
Temir, Ahmet. *Moğolların Gizli Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
Thukydides. *Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı.* Çev. Furkan Akderin. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
Tirmizi. *Sünen-i Tirmizi. 4. cilt.* İstanbul: Yunus Emre Yayıncılık, 1977.
Togan, A. Zeki Velidi. *Tarihte Usul.* İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985.

Togan, A. Zeki Velidi. *Tarihte Usul.* İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985.
Togan, A. Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş.* İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
Tosun, Mebrure ve Kadriye Yalvaç. *Sümer, Babil, Asur Kanunları.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975.
Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996.
Turan, Refik. *Türkiye Selçuklularında Hükûmet Mekanizması.* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1995.
Turan, Şerafettin. *Türk Kültür Tarihi.* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişmeleri.* Ankara: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1987.
Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
Türkler Ansiklopedisi. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
Ülgen, Pınar. "Geç Ortaçağ Avrupası'nda Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması". Samsun: *Uluslararası Araştırmalar Dergisi,* 2012.
Ünal, Ahmet. *Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları.* İstanbul: Etibank Yayınları, 1999.
Ünal, Oğuz. *Horasan'dan Anadolu'ya Türkiye Tarihi.* İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
Ünlü, Nuri. *Anahatlarıyla İslam Tarihi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1984.
Yazım Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
Yinanç, Mükrimin Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri.* İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1944.
Yusuf Has Hacip. *Kutadgu Bilig.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Genel Ağ Kaynakçası

Sayfa	Link
37	http://dergipark.gov.tr/download/article-file/411022
48	https://dergipark.org.tr/download/article-file/383475
70	http://dergipark.gov.tr/download/article-file/97088
91	http://dergipark.gov.tr/download/article-file/208293
115	http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1990/1990_3_Baykara.pdf
122	https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=364369&/Eski-T%C3%BCrklerde-Devlet-Gelene%C4%9Fi-ve-Te%C5%9Fkil%C3%A2t%C4%B1-/
137	https://dergipark.org.tr/download/article-file/153923
174	http://dergipark.gov.tr/download/article-file/10444
185	http://dergipark.gov.tr/download/article-file/303730
201	https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=367514

Görsel Kaynakça

Sayfa	Link
10	https://www.dunyabizim.com/images/haberler/haber/2015/04/11/ibrahim-kafesoglu.jpg
11	https://i1.wp.com/www.milliakil.com/wp-content/uploads/2017/02/s%C4%B1rp.jpg?resize=300%2C218 https://www.denizhummasi.com/wp-content/uploads/2018/04/Toprak-Ana3.jpg
13	http://www.ayorum.com/resimler/000005000/5031-2.JPG http://i.hurimg.com/i/hurriyet/75/750x422/5b5857bd5379ff27a475b384.jpg
14	https://www.atlasdergisi.com/arsiv/files/book/50/50_1453463965jQH.jpg https://www.sixbid.com/media/auction_images/4033/3334310l.jpg https://pbs.twimg.com/media/DUM0yXRW0AAbV5o.jpg:large
15	https://spartacus-educational.com/00carr1.jpg
16	https://slideplayer.com/slide/756865/2/images/2/Baron+de+Montesquieu+%281689%E2%80%931755%29+-+The+Spirit+of+the+-Laws.jpg
17	https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcQrnPvbPoRz1iZemc5ZG_hJz1Y_V0ot38wuCagXZm39kHUayyXP
20	https://www.cosmicnovo.com/wp-content/uploads/2017/08/GodfreyKneller-IsaacNewton.jpg
22	http://www.larendem.com/wp-content/uploads/2019/02/T%C3%BCrklerin-Kulland%C4%B1klar%C4%B1-Takvim-%C3%87e%C5%9Fitleri.jpg
25	https://i.pinimg.com/236x/ac/a1/ed/aca1edeefc2c03977b134b34a4db64b7.jpg
27	http://www.genelturktarihi.net/wp-content/uploads/2013/04/mimar-sinan-minyaturu-genel-turk-tarihi-net.jpg https://img-fotki.yandex.ru/get/6447/78075766.6/0_a1c02_3407d643_XL https://i.cnnturk.com/ps/cnnturk/75/650x0/57c69c3b61361f1bd40f9847.jpg
31	https://www.myinterestingfacts.com/wp-content/uploads/2015/10/Stone-Age-Pic.jpg https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcQJ0uaFGppI-0xRmyLwrefanNYfkDGiWNZwobN_B3PyLZkuAHMU https://wpflemingcollege.com/sukhmansingh/files/2019/01/Indus-Valley-Civilization.jpg
32	https://i1.wp.com/tarihportali.net/wp-content/uploads/2018/10/%C3%87ay%C3%B6n%C3%BC-H%C3%B6y%C3%BC%C4%9F%-C3%BC.jpg?ssl=1 http://www.lithiccastinglab.com/images/threesidedptgroupneolsm.jpg
33	https://cdn.arstechnica.net/wp-content/uploads/2016/09/reconstruction_westmound-800x509.jpg
34	https://staticb.yolcu360.com/blog/wp-content/uploads/2018/10/15160113/catalhoyuk-9.jpg http://arkeofili.com/wp-content/uploads/2018/07/gob2-1-620x400.jpg
35	http://arkeofili.com/wp-content/uploads/2019/01/temple15.jpg
37	https://breakthroughanalysis.files.wordpress.com/2015/03/sumerian_account_of_silver_for_the_govenor_background_removed.png?w=230&h=297 http://www.nkfu.com/wp-content/uploads/2013/02/hiyeroglif.jpg

38	https://insanveevren.files.wordpress.com/2013/08/fenike-alfabe.jpg?w=593&h=450 https://indigodergisi.com/wp-content/uploads/2014/11/%C4%B0ndigo-Dergisi-Filiz-Hall%C4%B1o%C4%9Flu-3.jpg
40	https://2.bp.blogspot.com/-oNvotBngyUE/WNG8c7Z7NDI/AAAAAAABP50/16AW3GcCQL8HCfpksKfQrQ51jB1W4v2EgCLcB/w1200-h630-p-k-no-nu/3952464687_20296d6087_o.jpg https://www.muhendisbeyinler.net/wp-content/uploads/2018/06/tiangong.jpg
41	https://tr.luciafontaine.com/images/obrazovanie/kto-takoj-eratosfen-biografiya-otkritiya-uchenogo_4.jpg http://bilelimmi.com/wp-content/uploads/2019/02/106cf-cimg0818.jpg https://3.bp.blogspot.com/-212_AsWN-sA/WqqxHpNa7VI/AAAAAAAADgo/iRCQRL8OU6AMiKCrhZUAxM8dT-gvxG9UQCLcB-GAs/s640/estrab%25C3%25A3o.jpg
42	http://thegoodproject.org/wp-content/uploads/2015/12/professional7-940x1521.jpg
45	https://userscontent2.emaze.com/images/e600038a-d965-4754-8007-f55fe34d8c6b/abd8b38ec49e545ce07534bdf8dd9322.jpeg
46	https://imgrosetta.mynet.com.tr/file/4978128/728xauto.jpg
47	https://pm1.narvii.com/6594/099472e3f0db1a400dcb97ecf010cf52015906f4_hq.jpg
48	https://iasbh.tmgrup.com.tr/b41ac6/0/0/0/0/0/0?u=http://i.sabah.com.tr/sb/album/2017/05/20/ibn-haldun-kimdir--1495276547611.jpg&mw=752&mh=700
49	https://iiif.wellcomecollection.org/image/V0025721.jpg/full/300,/0/default.jpg Junior Larousse C 1, Milliyet Gazetecilik İstanbul 1994.
51	https://scontent-atl3-1.cdninstagram.com/vp/19bfdcd1261b755f574c4324dc858d70/5C8C8720/t51.2885-15/e15/10514073_796431797046864_1852927392_n.jpg
55	https://i.ytimg.com/vi/HBnjuuw-4l4/hqdefault.jpg https://sobooks.tw/wp-content/uploads/wpfc-backup/2014/12/unnamed-file-1.jpg
56	http://1.bp.blogspot.com/-Q90p1n3_HtY/Uwg5Mect9cI/AAAAAAAAAe0/H5ap5kwrYkY/s1600/athens_view1.jpg
57	http://a4.pbase.com/u15/andrys/upload/38738763.mImg_2801.jpg
58	http://4.bp.blogspot.com/-A6bULFVdCpU/VQwxmSuHvXI/AAAAAAAACH4/reX4GaNCiKA/s1600/Aristoteles-1000px.jpg
59	https://www.turkcenindirilisi.com/images/resize/100/656x400/haberler/2018/04/%C3%96n-T%C3%BCrkler.jpg
61	https://www.trthaber.com/resimler/206000/206782.jpg http://www.magmadergisi.com/resimler/kultepe-kanis-anadolunun-ilk-sozu.jpg
62	https://i.pinimg.com/736x/3a/f7/15/3af7153172de6700013a97703feab122.jpg
63	https://i.pinimg.com/236x/a8/fe/e5/a8fee5d3e77e364d30769daad36fc290--battle-of-issus-alexander-the-great.jpg
64	http://evreninsirlari.net/sayilar/124/s13_dosyalar/image006.jpg
65	https://www.eokultv.com/wp-content/uploads/2018/07/urukagina-kanunlari.jpg
66	https://scontent-atl3-1.cdninstagram.com/vp/86ace44c1ef21aa42e2fde81a462ced3/5C984D32/t51.2885-15/e35/43913449_995303997338555_4420964675105483464_n.jpg
67	https://pp.userapi.com/c824203/v824203477/9d37f/9P05XVawP1M.jpg http://www.corumkulturturizm.gov.tr/Resim/47173,10jpg.png?0
68	https://i2.wp.com/adventbiblestudy.com/wp-content/uploads/2018/08/Moses-10-Commandments.jpg?resize=229%2C300&ssl=1
71	https://i.pinimg.com/originals/b7/e7/d3/b7e7d392677a2aa353aeba9424081022.jpg
73	https://static.todamateria.com.br/upload/po/vo/povos-germanicos-og.jpg
74	http://img4.bdbphotos.com/images/700x350/b/p/bpvchbpcj36pcj.jpg?skj2io4l
75	https://aaroncrippsblog.files.wordpress.com/2014/04/olausmagnus_scaniamarket.jpg
77	https://thumbs-prod.si-cdn.com/LJls8sOgBxfzehq109_dPbKffgc=/fit-in/1072x0/https://public-media.si-cdn.com/filer/Vikings-attacking-Britian-2.jpg
78	http://i.ytimg.com/vi/Ug6-OF8nY_I/maxresdefault.jpg
	https://images.thestar.com/UMT77vvos3rkVlWB6Sc-1_kdjSU=/968x723/smart/filters:cb(1521317615809)/https://www.thestar.com/content/dam/thestar/news/insight/2015/06/14/king-john-known-for-murder-and-magna-carta/king-john.jpg
79	https://iasbh.tmgrup.com.tr/86dffc/0/0/0/0/0/0?u=https://isbh.tmgrup.com.tr/sb/album/2018/06/25/1529913802945.jpg&mw=752&mh=700&l=1
80	https://www.historic-uk.com/assets/Images/peasantsfields1310.jpg?1392637992
81	https://www.yenidenergenekon.com/wp-content/uploads/2008/03/image0032.jpg
82	https://www.dunyaatlasi.com/wp-content/uploads/2018/09/anadolunun-ekonomik-guc-simgesi-tarihi-ticaret-yollari.jpg
83	http://tr.maps-venice.com/img/1200/venedik-eski-harita.jpg
85	https://ia.tmgrup.com.tr/2ff406/0/0/0/0/1030/773?u=https://i.tmgrup.com.tr/fikriyat/2018/04/25/horasanin-sonmeyen-yildizi-omer-hayyam-1524689415311.jpg&mw=660
86	http://cdn.bursahayat.com.tr/haber/2018/07/23/164057-5b555b94273e0.jpg https://2.bp.blogspot.com/-tiHSLQEfj5w/W5_OMfsSlBI/AAAAAAAABxY/VmGQzLpG2aU3ty8pq4ooBAInjJvXjr4YACLcBGAs/s1600/DSC_0348.JPG
87	https://images.fineartamerica.com/images-medium-large-5/saxon-village-fair-colour-litho-mike-white.jpg
88	https://www.tarihlisanat.com/wp-content/uploads/2018/01/%C4%B0skit-Sava%C5%9F%C3%A7%C4%B1lar%C4%B1.jpg
89	https://www.flashcardcloud.com//ImageUpload/51bb001d-2c83-4f54-a5d9-6aa6e0d4c28c/makdonskaya%20falanga.jpg
90	https://brewminate.com/wp-content/uploads/2018/10/100518-10-Ancient-History-Rome-Roman-Law.jpg
91	https://worldhistory.us/wp-content/uploads/2017/05/roman-law-in-europe-in-the-early-middle-ages.jpg
93	http://www.china-tour.cn/images/Chinese-History/Genghis-Khan.jpg
97	https://www.wannart.com/wp-content/uploads/2017/10/Sun_emperor-225x300.jpg
99	http://sosyolojisi.com/ziya-gokalp/5443.html

101	https://www.fikir.gen.tr/wp-content/uploads/2018/06/Gagal%C4%B1-aslan-ve-da%C4%9F-ke%C3%A7isi-m%C3%BCcadele-si-Paz%C4%B1r%C4%B1k-Kurgan%C4%B1.png https://ic.pics.livejournal.com/aldanov/11891766/2489586/2489586_original.jpg http://2.bp.blogspot.com/-puowf2O65mA/Uzh-low_m0I/AAAAAAAANy4/zPUj88QVyWM/s1600/31.jpg https://i1.wp.com/turkcetarih.com/wp-content/uploads/2017/08/tagar-culture.jpg?fit=540%2C765&ssl=1
102	https://websitem.gazi.edu.tr/upload/f449d27f42a9b2a25b247ac15989090f/3ff13f44e638abfed1971e52cba77b09.jpg
103	http://i49.tinypic.com/2cog83s.jpg
104	https://www.turkedebiyati.org/images/Gokturk-Bayragi.gif https://www.sonhabersaati.com/uploads/whatsapp_image_2018-08-12_at_13.09.31_1.jpg
106	https://i.ytimg.com/vi/vLeUZQ2aajA/hqdefault.jpg
	http://ilkturkdevletleri.weebly.com/uploads/6/8/3/4/68347385/454382790.jpg
108	https://uzaklardabiryer.files.wordpress.com/2015/03/img_0553.jpg
109	http://farm4.static.flickr.com/3179/5796200278_91b5837703_z.jpg https://i.pinimg.com/474x/d3/df/f2/d3dff215fc931d8b73aee8be3bb5cbc2--ay-history.jpg
111	http://dersimiztarih.net/i-unite-turklerde-devlet-teskilati.html
113	http://destription.com/images/gallery/2499p.jpeg
114	https://i.pinimg.com/originals/e0/9e/db/e09edb3e87107c63a96ba10aecce4555.jpg
115	https://i.cnnturk.com/ps/cnnturk/75/630x0/58a459b286857633d0c4e77e.jpg
117	https://www.edebiyatogretmeni.org/wp-content/uploads/G%C3%B6%C3%A7-Destan%C4%B1.jpg
120	http://www.kkk.tsk.tr/assets/image/kkk-logo.png
121	https://i.pinimg.com/originals/ff/79/4f/ff794f43f1f25e6ea04d12a824038460.png http://4.bp.blogspot.com/-6PSKIcbImpA/T-yJw1RpEgI/AAAAAAAAAmI/q0bzDP0znCQ/s1600/hafif+s%C3%BCvari+ok%C3%A7u.jpg
122	https://www.webtekno.com/images/editor/default/0001/54/d727f65a6a5cf4320d8684b3e5ccaa9c30ad81da.jpeg
125	https://imagenes.arrecaballo.es/wp-content/uploads/2014/10/entrevista-de-atila-y-el-papa-leon-i-magano-768x454.png
129	https://i.pinimg.com/originals/ad/94/4a/ad944af6ee9bcb329eda3ec62cc92bbb.jpg
131	https://www.dmy.info/wp-content/uploads/2013/08/Uighur_Prince.jpg https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/37/sogd-2.jpg
135	https://www.diyanet.tv/uploaded/TR-ogrenci-ve-ailelerin-umre-heyecani-sphvois0nn_Kirp.jpg
137	http://1.bp.blogspot.com/-xiZYyOPbpl0/TvxpIcX8aOI/AAAAAAAAAI0/CRZO_7B4yDY/s1600/1361573.jpg http://aciklisesinavsorulari.com/wp-content/uploads/bedevilik-hadarilik-300x188.jpg
138	http://www.cevaplar.org//images/content/7404.jpg
140	https://demotywatory.pl/uploads/201806/1528620566_ertdnm_fb_plus.jpg
	https://images.immediate.co.uk/volatile/sites/7/2016/08/GettyImages-107708108-31f67e4.jpg?quality=90&resize=620,413
141	https://www.hzmuhammedinhayati.gen.tr/images/hz-muhammedin-dogumu.jpg
142	http://blog.ekremturizm.com.tr/wp-content/gallery/akabe/WhatsApp-Image-2017-11-28-at-17.25.36.jpeg
144	https://media.nationalgeographic.org/assets/photos/000/349/34996_r646x430.jpg?d01420127c4042eceb23fcd3cb-2648323979c07f
146	http://1.bp.blogspot.com/-TT5IHX0wpuI/VVgIe9h6ZII/AAAAAAAAIxI/K6e7Tw6x_mE/s1600/hayber%2Bkalesi%2Bve%2Bsava%-C5%9F%C4%B1.jpg
147	http://keskincumhuriyet.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/71/03/717640/resimler/2017_12/k_30110035_MEKKE.jpg
148	https://portalv3.s3.eu-central-1.amazonaws.com/147/MyHotelFiles/54432d8a-e3bc-4813-84e9-30b2f36cdb58_arafat4.jpg
149	https://i.cnnturk.com/ps/cnnturk/75/650x0/53bd5435f5345b15ec0d375e.jpg
150	https://images-na.ssl-images-amazon.com/images/I/51v8eSKmVnL._SX331_BO1,204,203,200_.jpg
	https://i.f1g.fr/media/figaro/orig/2018/10/25/XVM5c612348-d60c-11e8-996b-eba59119ab1e.jpg
151	https://www.marefa.org/images/thumb/a/a3/Fostat-329.jpg/300px-Fostat-329.jpg
152	https://pbs.twimg.com/media/CQa12_VWsAQoUvr.jpg
155	https://cloud10.todocoleccion.online/libros-segunda-mano-historia-antigua/tc/2018/05/16/17/121147003.jpg
156	https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/10/ebu-muslim-i-horasani-1.jpg
158	http://arkeofili.com/wp-content/uploads/2016/04/yaz4.jpg
159	https://www.spainist.com/images/granada.jpg
160	https://raseef22.com/wp-content/uploads/2015/07/Haroun-Al-Rashid.jpg
161	https://icdn.ensonhaber.com/resimler/galeri/samarra-ulu-camii---irak.jpg
164	https://image.yenisafak.com/resim/imagecrop/2015/03/03/resized_f6ca3-5709selahaddin2.jpg
165	http://www.saddana.net/wp-content/uploads/2015/12/image026.jpg
166	https://cdn-images-1.medium.com/max/1200/0*JlOTvoi-uEsms4aE.jpg
167	https://c1.staticflickr.com/4/3085/2773629435_07e35dd5e1_m.jpg
168	https://www.eyupsultan.bel.tr/fotograf/haberler/13777-levni-celebinin-hayati-ve-eserleri-20171221-1-eyup-haberler_560x330.jpg
171	https://bilimvegelecek.com.tr/wp-content/uploads/2017/05/farabi-1.jpg http://www.kisiler.org/resim/ibn-i-sina.jpg http://www.islamveihsan.com/wp-content/uploads/2018/05/gazzali_kimdir_islam_dusunuru2.jpg https://www.bilgiustam.com/resimler/2016/03/8150_averroes-300x344.jpg
173	http://revistas.educa.jcyl.es/revista_digital_hemeroteca/images/stories/nutricion/2011-2012-03-04.jpg

174	https://s3.amazonaws.com/s3.timetoast.com/public/uploads/photos/11251948/download_%281%29.jpeg?1515780494
176	https://realnoevremya.ru/uploads/article/75/9f/363f19df81872ebb.pnghttps://resim.cokbilgi.com/yazi/islamiyet-turk-destanlari.jpg http://konya.com.tr/wp-content/uploads/2015/06/kud-150x150.jpg https://npistanbul.com/assets/uploads/galeri/69/img_4461.JPG https://1001istanbul.com/wp-content/uploads/2017/05/14.png
179	https://i.ytimg.com/vi/dwlQSvhA90g/maxresdefault.jpg
182	https://kpssdetarih.com/wp-content/uploads/2018/02/%C4%B0lk-T%C3%BCrk-%C4%B0slam-Devletlerinde-Toplumsal-ve-Ekono-mik-Yap%C4%B1.jpg
184	http://admin.biyografya.com/_docs/photos/89275c6ae5147dd291e555bb6b739ffa.jpg
186	https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/EK-1/kaftan-3.jpg
188	https://netstorage-nur.akamaized.net/images/pogudx5bdiagmb09b.jpg
190	https://reader009.docslide.net/reader009/slide/20170801/5483b49bb4af9f38278b4689/document-66.png
191	https://external-preview.redd.it/JYZoe6jS1oKk3ZkwtxN2caRNZy9GxdbtK9S6mLIydUc.jpg?auto=webp&s=4a0ce9d75a-260d775620a3bd5301247feaea962d
192	http://i.hurimg.com/i/hurriyet/75/0x0/55ea23c3f018fbb8f86da0dc.jpg
193	https://1.bp.blogspot.com/-eoHyQIdxtOY/WAJTyAXdQvI/AAAAAAAAUtQ/93itpfXZvCQ9785vKrC-aUZV1Ul4YscRgCLcB/s640/sel%25C3%25A7uk6.png
194	https://isbh.tmgrup.com.tr/sb/album/2018/08/26/erhan-afyoncu-malazgirt-alparslana-babasinin-vasiyetiydi-1535271871793.jpg http://haber.kursistem.com/wp-content/uploads/2016/04/%C4%B0slam-Halifesi-K%C3%A2im-Bi-Emrillah%C4%B1-ve-huzurunda-kileri-tasvir-esen-bir-minyat%C3%BCr.gif
195	https://i.thmhaber.com/2/660/346/storage/files/2017/8/26/113830/113830.jpg
196	http://kucukcekmece.istanbul/Content/piclib/bigsize/icerikler/6685/img-43207-6705053.jpg
197	https://i.pinimg.com/236x/3b/0c/8a/3b0c8aa5af0c6c154ec12529c1a0a327--turkey.jpg
198	http://www.osmanlidevleti.gen.tr/wp-content/uploads/2018/09/turkiye-selcuklularinda-divan.jpg
199	https://gdb.rferl.org/86AE43CB-644F-43C6-9F9D-52EBA09F858D_cx2_cy57_cw98_w1200_r1_s.jpg
200	https://store.donanimhaber.com/49/ba/b5/49bab5222b82200a2aedb4d65e266e37.jpg
201	http://www.sayfahaber.com/files/uploads/news/default/1ca0fb1ea807.jpg
202	https://www.tarihbilimi.gen.tr/wp-content/uploads/2018/03/sultan-alparslan-vezirleri-dinlerken.jpg
203	https://serhatengul.com/wp-content/uploads/2016/08/Sel%C3%A7uk-Ordusu-Askerleri.jpg
204	http://www.tchaber.org/uploads/images/2905.jpg http://image.cdn.haber7.com/haber/haber7/photos/2016/04/Qr6Bb_1454249788_468.jpg
205	https://devletialiyyei.com/upload/uploadEditor/images/Alp_Arslan_on_throne_Majma_al-Tawarikh_by_Hafiz_Abru.png
206	https://1.bp.blogspot.com/-fAdk6Le-ZBM/W2uX2e1g4nI/AAAAAAAAmco/Ie3noXTrkakn1U_GvAoZ4R3JAj_bRln-QCLcBGAs/s1600/Al%2BNizamiyya%2BOf%2BBaghdad.jpg https://im0-tub-tr.yandex.net/i?id=47d34e61afd484268a1d41e7b0e9bc34&n=13
207	https://pearl-story.ru/wp-content/uploads/2015/11/omarkhaym-min.jpg http://www.nu.or.id/o-images/imageContent.php?cl=nu_or_id&assets=pictures&cnt=post&type=mid&files=15308980885b3fa6a-80d36e.jpg
208	https://2.bp.blogspot.com/-OdBGzbxTMIg/WApxCTmfSDI/AAAAAAAAjIQ/PCnb7O1nxdMv78HW12jNJvreoxIepcNVACLcB/s1600/_78399476_hafezalamy.jpg https://i.pinimg.com/originals/7d/af/49/7daf49f1bce3a221589642465cf83c17.jpg

Aşağıdaki görseller ***https://www.shutterstock.com*** adresinden telif ücreti ödenerek satın alınmıştır.

Shutterstock Kaynakça

Sayfa	Kod	Sayfa	Kod
9	377543188	107	630242279
21	75782545	121	265928669
23	1198275556	121	544115680
29	1124691566	130	121691959
36	1363065764	143	52999657
60	369004292	175	76490824
79	635496863	176	19316485
100	110070917	208	1235037307

89, 119, 183 ve 189. sayfalardaki görseller yayınevi arşivinden alınmıştır.

Haritalar yayınevi tarafından Adnan Çınar'a çizdirilmiştir.

Görsel kaynakça ***24.11.2018*** tarihinde güncellenmiştir.

TÜRKİYE HARİTASI

TÜRK DÜNYASI HARİTASI

İŞARETLER

- Devlet sınırı
- Özerk cumhuriyet ve vilayet sınırı
- Bağımsız Türk devletleri
- Özerk cumhuriyet, eyalet ve vilayetler
- Özerk olmayan Türk bölgeleri
- Kanal (Süveyş Kanalı)

BAĞIMSIZ DEVLETLER

a) Azerbaycan C.	Bakü
b) Kazakistan C.	Astana
c) Kırgız C.	Bişkek
ç) Kuzey Kıbrıs Türk C.(KKTC)	Lefkoşa
d) Özbekistan C.	Taşkent
e) Türkiye Cumhuriyeti	Ankara
f) Türkmenistan C.	Aşkabad

ÖZERK CUMHURİYETLER

a) Başkortostan C.	Ufa
b) Çuvaşistan C.	Çeboksarı
c) Dağıstan C.	Mahaçkala
ç) Gagavuz C.	Komrat
d) Kabardin-Balkar C.	Nalçik
e) Karakalpakistan C.	Nukus
f) Nahcivan C.	Nahcivan
g) Saha (Yakutistan) Muhtar C.	Yakutsk
ğ) Tuva C.	Kızıl
h) Uygur (D. Türkistan) C.	Urumçi
ı) Tataristan C.	Kazan
i) Altay C.	Krasnoyarsk
j) Hakasya C.	Abakan
k) Karaçay-Çerkes C.	Çerkesk

1. Türkiye Türkleri
2. Balkan Türkleri
3. Gagavuz Türkleri
4. Kazaklar
5. Özbekler
6. Kırgızlar
7. Türkmenler
8. Karakalpaklar
9. Uygurlar
10. Sarı Uygurlar ve Salarlar
11. Tatarlar
12. Çuvaşlar
13. Başkurtlar
14. Kırımçaklar
15. Ahıska Türkleri
16. Azerbaycan Türkleri
17. Dağıstan Türkleri
18. Kumuklar
19. Karaçaylar
20. Balkarlar (Malkarlar)
21. Nogaylar
22. Stavropol Türkmenleri
23. Saha (Yakut) Türkleri
24. Altay Türkleri
25. Hakaslar
26. Tuva Türkleri
27. Tobol Tatarları
28. Barabalar
29. Şorlar
30. Çulım
31. Kumandı
32. Kandak
33. Karagas
34. Uranhay
35. Irak Türkleri
36. Suriye Türkleri
37. Kıbrıs Türkleri
38. Kaşgaylar
39. Hamse Türkmenleri
40. Karaim Türkleri
41. Kırım Türkleri
42. Avrupa'daki Türkler
43. Kabardin-Balkar Türkleri
44. İran Türkleri